

247176

YAZILI KAYNAKLAR VE ARKEOLOJİK BELGELER
IŞIĞINDA
KÜÇÜK ASYA'DA ATTİS KÜLTÜ

Serap AKCA
Yüksek Lisans Tezi
Eskişehir, 2004

YAZILI KAYNAKLAR VE ARKEOLOJİK BELGELER IŞIĞINDA KÜÇÜK
ASYA'DA ATTİS KÜLTÜ

Serap AKCA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Yard. Doç. Dr. Feriştah SOYKAL – ALANYALI

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Nisan 2004

**“Bu Tez Çalışması Anadolu Üniversitesi Araştırma Fonunca desteklenmiştir.
Proje No: 020806”**

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

YAZILI KAYNAKLAR VE ARKEOLOJİK BELGELER IŞIĞINDA KÜÇÜK ASYA'DA ATTİS KÜLTÜ

Serap AKCA

Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan 2004

Danışman: Yrd.Doç. Dr. Feriştah SOYKAL-ALANYALI

Attis, Ana Tanrıça ile birlikte Phrygia'da ve Küçük Asya'nın diğer bölgelerinde, Yunanistan'da ve daha sonrada İmparator Claudius (M.S. 41- 54) döneminden itibaren tüm Roma İmparatorluğu içinde tapım gören önemli bir tanrı esasen bir vegetasyon tanrısıdır.

Attis ismi Phrygia, Lydia ve Likya'da tanrı Attis dışında bir şahıs ismi esasen bir erkek ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Lydia'da çeşitli Dynastların, Lykia'da dindar kişilerce muhtemelen belki de rahipler tarafından kullanılan bir isim, Phrygia'da ise bu kullanımlarının dışında Pessinus'da ki Ana Tanrıçanın baş rahibinin bir ünvanı olarak kullanılmıştır. Diğer bölgelerde ise Attis ismine sadece bir tanrı olarak rastlanılmıştır.

Phryg kökenli olarak anlatılan mythos da Ana Tanrıça çoban Attis'e aşık olur fakat Attis Tanrıça'ya verdiği bağlılık sözünü tutmaz bu davranışı kendi kendini hadım ederek ölmesine neden olur. Attis mythosunda anlatılanların her biri bir güne denk gelecek şekilde her yıl 15-28 Mart günleri arasındaki törenlerle anılmaktadır. Törenlerle ilgili detaylı bilgileri daha çok Phryg unsurlarını hala özünde barındıran Roma kaynaklarından öğrenebilmekteyiz.

Arkeolojik belgeler üzerindeki Attis tasvirlerinin büyük bir kısmı da antik kaynakların bahsettikleri Attis mythosu ile örtüşmektedir. Kısacası Attis mythosunun ana motifleri, çoban kimliği-kendini hadım etmesi-ölmesi-tekrar dirilmesi ve dans etmesi gibi, Yunan ve Roma sanatının önemli konularından bir kısmını oluşturmaktadır.

ABSTRACT

Attis, who was worshipped in Phrygia together with the mother Goddess, as well as in some parts of Asia Minor, Greece and afterwards across the Roman Empire with the accession of Emperor Claudius to the throne (AD 41-54), was actually a god of vegetation. We determined that the name of Attis used to be a name used for males apart from being used as the name of a god in Phrygia, Lydia and Lykia.

The name of Attis was used by various Dynasties in Lydia, but it is supposed to have been used by religious people, by monks in particular, in Lykia. As far as its use in Phrygia is concerned, it was additionally used as a reputation for the bishop of the mother Goddess. It was determined that this name was only used as god name in the remaining parts of Asia Minor.

According to one myth of Phrygia origin, the Mother Goddess falls in love with the shepherd Attis who fails to keep to his promise that he will remain faithful to her, as a result of which he punishes himself by castrating himself and eventually dies. Each myth about Attis is celebrated annually between 15-28th March in such a way that one of the myths is told every single day. We discovered detailed information from Roman resources that still contain many of the elements of Phrygia.

Most of the descriptions of Attis appearing in the archaeological documents are in agreement with the myth of Attis narrated by antique resources. In short, the main motives of the myth of Attis, such as being a herdsman, a eunuch, his death, resurrection and dancing, constitute an essential part of Greek and Roman arts.

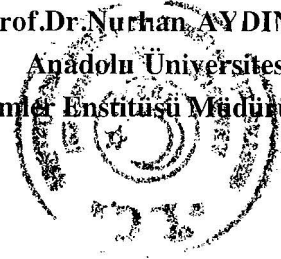
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Serap AKÇA'nın "Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Belgeler Işığında Küçük Asya'da Attis Kültü" başlıklı tezi 20 Mayıs 2004 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Arkeoloji (Klasik Arkeoloji)** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd.Doç.Dr.Feriştah SOYKAL ALANYALI
Üye : Yrd.Doç.Dr.Hakan SİVAS
Üye : Yrd.Doç.Dr.A.Tolga TEK

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Serap AKCA

Yazılı belgelerden öğrendiğimiz kadarı ile Phryg kökenli olarak gösterilen Attis kültü sadece kendi bölgesi ile sınırlı kalmayıp zaman içerisinde tüm Küçük Asya, Yunanistan, İtalya, Mısır ve daha bir çok bölgede tapınım görmüş bir kült haline gelmiştir. Ve insanlar kendi ihtiyaçları doğrultusunda Attis'e yeni özellikler yüklemişlerdir. Biz bu çalışmamızda sadece Phrygia bölgesinin incelenmesi ile Attis kültürünün anlaşılmasının mümkün olmadığını düşündüğümüz için çalışmamıza tüm Küçük Asya'yı dahil ettik ve diğer bölgeler ile karşılaştırmalı olarak incelemeye çalıştık.

Bu çalışmam sırasında bana her zaman destek olan, doğru bir çalışma metodu uygulamamı sağlayan, takıldığım her konuda yaptığı açıklamalar ile ufkumu genişleten ve içinden çıkamadığım durumlarda beni her zaman cesaretlendirip moralimin yüksek kalmasını sağlayan, Almanca çevirilerimi büyük bir özveri ile yapan tez danışmanım değerli hocam Yard.Doç. Dr. Feriştah SOYKAL-ALANYALI'ya teşekkürlerimi sunarım.

Engin bilgileri ile bana her zaman yardımcı olan ve yön gösteren hocalarım Yard.Doç. Dr. Taciser SİVAS'a ve Yard.Doç. Dr.Hakan SİVAS'a; arkeolojik bir eserin tanımının nasıl yapılması gerektiğini öğreten, çalışmam boyunca takıldığım konularda yardımını esirgemeyen, büyük bir özveri ile Almanca çevirilerimde yardımcı olan hocam Yard.Doç. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI'ya, Numizmatik belgeler konusunda yardımcı olan hocam Yard. Doç Dr. A.Tolga TEK'e, İngilizce çevirilerimde yardımcı olan sayın İngilizce hocam M. Sait KILIÇASLAN'a ve arkadaşım Ar.Gör. Çiğdem KILIÇ'a, Fransızca çevirimlerimde yardımcı olan arkadaşım Öğr.Gör.Zühre YILMAZ'a, Yunanca ve Latince metinlerimin çevirilerinde yardımcı olan hocam Öğr.Gör.Necmettin ERAYDIN'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Tezimin her aşamasında manevi açıdan beni çalışmalarımında destekleyen arkadaşlarım Öğr. Gör. Hakan ŞENTÜRK'e, Ar. Gör. Zekiye BUDAK'a, Ar. Gör. Emel ERMİŞ'e, Ar. Gör. İnci Zeynep ÖZONAY'a, Alman Arkeoloji Enstitüsündeki çalışmalarımında yardımcı olan arkadaşlarım Tekgül TUNCER'e, Aliye EROL'a ve Cafer

ERKOÇ'a, Uşak, Kütahya, Afyon Arkeoloji Müzelerindeki çalışmalarında yardımcı olan müze görevlilerine ve buradaki çalışmalarım sırasında eserlerin fotoğraf ve dialarını çeken Cafer ERKOÇ'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Tezimiz, 020806 nolu proje olarak Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından maddi olarak desteklenmiştir. Bu nedenle kurum yetkililerine teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, maddi ve manevi her zaman beni desteklediklerini bildiğim aileme sonsuz teşekkürler.

KISALTMALAR

Amm.	Ammianus Marcellinus
Anakr.	Anakreontea
ANRW	Aufstieg und Niedergangh der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung.
AntC	L'Antiquite Classique
AJA	American Journal of Archaeology
Apul.met.	Apuleius metamorphoses
Arnob.	Arnobius
Arr.tak.	Arrianus taktika
Athen.	Athenaios
Aug.civ.	Augustinus de civitate dei
Babr.	Babrius
BCH	Bulletin de Correspondence Hellenique.
Betyhus	Archaeological studies publ.by the Museum of Archaeology of the American University.
BiOr	Bibliotheca Orientalis
CCCA	Corpus Cultus Cybelae Attidisque

Cass.Dio.	Cassius Dio
Catull.	Catullus
CIG	Corpus Inscriptianum Latinarum
CIL	Corpus Inscriptionum Graecanum
Claud.	Claudianus XV
Clem.Al.	Clemens Alexandria
Cod.Theod.	Codex Theodosianus
Ç.	Çap
D.Ç.	Dip Çapı
Demosth.	Demosthenes
Diod.	Diodorus Siculus
Dion.Hal.	Dionysios Halikarnasseus
Dios.Anth.	Dioscorides Anthologia
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi
Eus.	Eusebios
Eust.	Eustathius
Firm.	Julius Firmicus Maternus
G.	Genişlik
G.Ç.	Gövde Çapı
GrRomByzSt	Greek, Roman and Byzantine Studies
Harpokr.	Harpokration
Hdt.	Herodot

Herodian.	Herodianus
Hippol.	Hippolytos
Iul.	Julianus
K.	Kalınlık
K.Y.	Korunan Yükseklik
Lact.	Lactantius
Liv.	Livius
Lukian.	Lukianus
Lucr.	Lucretius
Martial.	Martialis
Min.Fel.	Minicuis Felix
Nik.Alex.	Nikandros Alexipharmaka
Nonn.Dion.	Nonnos Dionysiaka
OGIS	Orientis Graeci Iscriptiones Selectae.
Ov.Ib.	Ovidius Ibis
Ov.met.	Ovidius metamorphoses
Paus.	Pausanias
Pers.	Persius
Pin.P.	Pindar Pythien
Plut.	Plutarkhos
Polyb.	Polybios
Prob.	Probi
Prud.	Prudentius

RE	Real Encyclopadie
Sen.Ag.	Seneca Agamemno
Serv.georg.	Servius ad Vergili Georg
SNG	Sylloge Nummorum Graecorum
Sokr.	Sokrates
Steph.Byz.	Stephonus Byzantius
Stat.silv.	Stattus Silvius
Stat.Thebaid.	Stattus Thebais
Strab.	Strabon
U.	Uzunluk
Theokritus	Theokr.
TTK	Türk Tarih Kurumu

ile. İstanbul'da Fransız ve Hollanda Arkeoloji Enstitülerin kütüphanelerinden yararlanılarak taranmıştır.

Bu yayın tarama çalışmaları sırasında Attis kültürünün 19. yüzyıldan beri araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olduğu dikkati çekmiştir. Bu konu ile ilgili çalışmalardan ilkinin Rapp'ın 1884 - 1886 yılında *Lexikon der griechischen und römischen mythologie*'de yazmış olduğu "Attis" bölümü oluşturmaktadır¹. Rapp bu çalışmada antik kaynaklar ışığında Attis'in doğuş mythosundan, mythosun Pessinus ile olan bağlantısından, Attis ile Kybele ilişkisinden ve Attis adına düzenlenmiş olan kült törenlerinden kısaca bahsetmektedir.

Cumont tarafından 1896 yılında *Real Encyclopadie'nin* II. bandında yazdığı Attis bölümü yine Attis kültürünün ve kült belgelerinin ele alındığı halen temel kaynaklardan birisidir².

Hepding'in 1903 yılında yayınlanan *Attis Seine Mythen und sein Kult* adlı eseri ise Attis kültürü hakkında en eski ve kapsamlı yayınlardan biri olup halen bu konuda yapılan araştırmalar için önemli bir kaynak niteliğindedir³.

Frazer 1926 tarihli *Atys Et Osiris Etude De Religions Orientales Comparées* adlı eserinde Attis mythosundan, Roma'daki Kybele ve Attis kültüründen, kült törenlerinden ve hadım rahiplerinden söz etmektedir⁴.

Nilsson 1950 tarihli *Geschichte der griechischen Religion* adlı eserinde özellikle Yunanistan ve Roma'daki Attis kültüründen bahsetmektedir⁵.

James'in 1959 yılında yayınlanan *The Cult of the Mother-Goddess: An Archaeological and Documentary Study* adlı eserinde Küçük Asya, Yunanistan ve Roma'daki Attis kültürü anlatılmaktadır⁶.

Karwise'in Viyana Üniversitesinde 1967 yılında hazırlamış olduğu "Attis in der Antikenkunst" adlı basılmamış doktora tezi de Attis kültürü için temel bir araştırmadır⁷.

¹W. Rapp, "Attis", *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Ed.: W. H. Roscher (1884 - 1886, ss. 715 - 727).

²F. Cumont, "Attis", *RE* II: 2247 - 2251, (1896).

³H. Hepding, *Attis Seine Mythen und sein Kult* (Giessen, 1903).

⁴J. G. Frazer, *Atys Et Osiris Etude De Religions Orientales Comparées* (Paris, 1926).

⁵M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion* (Munich, 1950).

⁶E. O. James, *The Cult of the Mother-Goddess, An Archaeological and Documentary Study* (London, 1959).

⁷S. Karwiese, "Attis in der antiken Kunst" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Wien, 1967).

Showerman'ın 1969 tarihli *The Great Mother of The Gods* adlı kitabı özellikle Roma'daki Attis ve Kybele kültü ile ilgilidir⁸.

Schwertheim'in Dörner adına 1976 yılında yapılan anı kitabında yer alan "Denkmäler Zur Meterverehrung in Bithynien Und Mysien" adlı makalesinde Attis'in Bithynia ve Mysia bölgelerinde mevcut olan kült belgelerini bir araya getirerek bölgedeki Meter ve Attis kültürünün önemine değinmiş ve bölgedeki olası kült merkezlerine işaret etmiştir⁹.

Vermaseren ve Boer'in 1986 yılında "*Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*" III / I'de kaleme aldıkları Attis bölümünde Attis'in arkeolojik belgeler üzerindeki betimlerini tipolojik olarak gruplandırdıktan sonra malzemelerine (Bronz, pişmiş toprak, mermer gibi) göre alt başlıklar altında incelemişlerdir. Attis tasvirlerinin tipolojisi için önemli bir çalışma olmuştur¹⁰.

Vermaseren "*Etudes Preliminaires aux religions orientales dans l'empire romain Corpus Cultus Cybelae Attisque*" I - VI bantlarında Ana tanrıçanın ve Attis'in Küçük Asya, Yunanistan, İtalya, Roma, Afrika ve diğer bölgelerde bulunan kült belgelerini kısa tanımları ve fotoğrafları ile birlikte bir araya getirerek yeni araştırmalara önemli bir kaynak teşkil edecek bir Corpus oluşturmuştur. Bu dizinin 1987 tarihli I. bandı (50, I) Küçük Asya'daki kült belgelerini oluşturmaktadır¹¹.

Bu konu ile ilgili en son çalışmalardan biri Roller'ın 1999 yılında yayınlanan "*In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*" adlı eseridir. Roller burada Phrygia bölgesinde Paleo-Phryg yazıtlarda adı geçen Attis ismine açıklık getirdikten sonra Kybele ve Attis kültüründen bahsetmektedir¹².

Diğer bir çalışma ise 2002 yılında Lancellotti tarafından yapılmış olan "*Attis, Between Myth and History: King, Priest and God*" adlı çalışmadır. Lancellotti kitabında Lydia, Phrygia ve Lykia bölgelerinde kullanılan Attis ismini açıkladıktan sonra özellikle

⁸G. Showerman, *The Great Mother of the Gods* (Chicago, 1969).

⁹E. Schwertheim, "Denkmäler Zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien", *Studien Zur Religion und Kultur Kleinasiens Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976* (Leiden: E. J. Brill, 1978, ss. 791 - 832).

¹⁰M. J. Vermaseren und M. B. De Boer, "Attis". *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae III / I - 2: 22 - 45*, (1986).

¹¹M. J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybelae Attisque. I. Asia Minor* (Leiden: E. J. Brill, 1987).

¹²L. E. Roller, *In Search of God The Mother. The Cult of Anatolian Cybele* (London: University of California Press, 1999).

Lidya ve Phrygia bölgelerindeki Attis kültünden, kültün Yunanistan ve Roma'daki gelişiminden, kült törenlerinden ve Hıristiyanlık'ta Attis kültünden bahsetmesi açısından Attis kültü ile ilgili çalışmalar arasında önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır¹³.

Monografilerin yanı sıra Attis kültü ile ilgili çalışmaların büyük bir kısmı da Österreichischen Jahresheften (*ÖJh*), *Archaeologischer Anzeiger*. Beilage zu: *Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts (AA)*, *American Journal of Archaeology*. *The Journal of the Archaeological Institute of America (AJA)*, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, *Anatolian Studies*. *Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara*, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCFD)*, *Hesperia*. *Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, *Kadmos*. *Zeitschrift für vor-und frühgriechische Epigraphik* gibi süreli yayınlar oluşturmaktadır¹⁴.

Antik yazarlar ve eserlerinin de belli bir disiplin içinde kısaltılarak verilmesi gerektiğinden, bu kısaltmalar *Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike* (Münih - 1979) I. banttaki Yunan ve Latin yazarları ve eserlerinin kısaltmaları esas alınarak yapılmıştır.

Özellikle Lidya bölgesinde Attis ismi yazılı kaynaklarda değişik şekillerde bahsedilmektedir. Bu nedenle antik yazarların aktardıkları bilgiler şemalaştırılarak konunun daha anlaşılır olması sağlanmıştır.

Bu çalışmanın daha önce yapılan çalışmalardan en büyük farkı kült ile ilgili tüm yazılı belgelerin ve arkeolojik belgelerin bir araya getirilerek incelenmesi ve yazılı belgelerde aktarılan bilgilerin arkeolojik belgelere ne kadar yansıdığına tespit edilmesidir.

¹³M. G. Lancellotti. *Attis. Between Myth and History: King, Priest and God*. (Leiden: Koninklijke Brill, 2002).

¹⁴Bkz.: Kaynakça - Modern Kaynaklar.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATTİS KÜLTÜ

1. DOĞUŞ MYTHOSU

Yunan ve Romalı yazarların tanrı Attis'in doğuş mythosu hakkında bildirdikleri oldukça sınırlıdır¹⁵. Attis'in doğuş mythosu ile ilgili bize sınırlıda olsa bilgi veren en önemli kaynaklar Pausanias ve Arnobius'dur:

Pausanias yaşadığı dönemde Ana tanrıça Kybele ve Attis için yapılmış olan tapınakların bulunduğu Dumae'yi ziyaret ettiğini fakat Attis'in kim olduğunu bilmediğini anlatmaktadır. Ama Kolophon'lu şair Hermesianax'dan verdiği bilgiye göre; "*Attis, Phrygia'lı Kalaos'un oğludur ve üreme iktidarı olmaksızın doğmuştur*"¹⁶.

Pausanias'ın Hermesianax'tan aktardığı bilgiden Phrygia'lı Kalaos'un kim olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır ve Attis'in annesinin isminden de söz edilmemiştir.

Pausanias, kendisi ise Attis'in bir badem ağacından meydana geldiğini anlatmaktadır:

"Zeus bir gece rüya görür ve bunun etkisi ile tohumunu (spermlerini) yağmur olarak yeryüzüne döker. Bunun sonucunda Agdistis adında bir hermaphrodit dünyaya gelir. Yaptığı azgınlıklar ile tanrıları sinirlendiren Agdistis'i durdurmak için tanrı Dionysos görevlendirilir. Dionysos, Agdistis'in her gün serinlemek için gittiğe suya şarap karıştırarak onu sarhoş etmeyi başarır ve ardından erkeklik organını bir ağaca bağlar. Agdistis ayılıp kendine gelince birden sıçrar ve böylece kendi kendini hadım etmiş olur. Agdistis'in kesilen organından akan kanlardan bir badem ağacı meydana gelir. Nehir Tanrısı Sangarios'un kızı bu badem ağacından bir meyve alıp koynuna koyar meyve kaybolur ve kız hamile kalır. Kızın babası bu utanç verici durumu öğrendiği zaman kızını hapsedip ölüme terk eder. Fakat tanrılar kızı yardım ederler ve onu beslerler. Kız sonunda bir erkek çocuk olan Attis'i dünyaya getirir. Baba Sangarios

¹⁵M. J. Vermaseren, *Cybele and Attis, the Myth and the Cult* (London: Thames and Hudson, 1977a), s. 2.

¹⁶Pausanias, *Description of Greece*, Çeviren: J. G. Frazer, (New York - Tannen, 1965), VII.17.9 (Bkz.: Kat.No. 39)

bu olayı duyduğunda çocuk Attis'i evden dışarı atar. Tanrıça Attis'i alır ve onun koruması altında çobanlar tarafından yetiştirilip keçiler tarafından beslenir¹⁷”.

Hippolythos'da Pausanias gibi Agdistis'in kesilen organından bir badem ağacının meydana geldiğini bize aktarmaktadır¹⁸.

Arnobius'ta Attis'in doğuş mythosunda diğer kaynaklar gibi bir ağaçtan söz etmektedir. Fakat Pausanias ve Hippolythos gibi Attis'in badem ağacından değil nar ağacından meydana gelmiş olduğunu anlatmaktadır:

“Phrygia sınırları içindeki Agdos tepesinde Ana tanrıçaya bir taş biçiminde tapılmaktadır. Zeus, Ana tanrıça ile birlikte olmak ister fakat Ana tanrıça bunu kabul etmeyince Zeus'ta spermlerini kayanın üzerine bırakır. Bu olayın sonucunda hermaphrodit bir yaratık olan Agdistis dünyaya gelir. Agdistis, Dionysos sayesinde hadım edilir ve akan kanundan bir nar ağacı meydana gelir. Nehir-Kral Sangarios'un kızı Nana nar ağacından bir meyve kopararak koynuna koyar ve hamile kalır. Baba Sangarios kızını evden atar fakat tanrılar Nana'ya yardım ederler ve onu nar ile beslerler. Somunda Attis dünyaya gelir. Ama Nehir - Kral Sangarios çocuk Attis'i istemediği için çocuk terk edilir ve gelip geçenler tarafından bal ve keçi sütü ile beslenir¹⁹”.

Her iki kaynak arasında anlatımda bazı farklılıklar olmasına rağmen (**Şema 1**) anlatılanlardan mythosun Phrygia bölgesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır²⁰.

Pausanias, Arnobius ve Hippolythos'da adı geçen Agdistis aslında Kybele ile özdeşir²¹. Agdistis ismini Ana tanrıça Phrygia bölgesindeki Agdos kayalıklarından almıştır²². Phryg yazıtlarında rastlamadığımız bu isim Helenistik dönemde Ana tanrıça

¹⁷Paus., a.g.e., VII.17.9-12 (Bkz.: Kat.No. 39).

¹⁸Hippolytos. V.118 (Hepding, a.g.e., s. 158'deki alıntı).

¹⁹Arnobius, *Adversus nationes*, V.5.12 (Bkz.: Kat.No. 91).

²⁰Phrygia - Pessinus kökenli Attis mythosunun gerçek biçimini bize ayrıntılı olarak yalnızca Pausanias aktarmıştır. Arnobius'un anlatımı Pausanias'a yakın olmasına rağmen yaşadığı dönemden dolayı Romalı kaynakların etkisinde kalması ikisi arasında farklılıkların olmasına neden olmuştur. M. Waelkens, “Pessinunte et le Gallos”, *Byzantion* 41: 349 - 373, (1971), s. 357 vd.

²¹Agdistis ve Kybele'nin özdeş olduğunu Strabon (X.469. ve XII.567) ve Pausanias (I.4.5) doğrulamaktadır. Fakat M.S. 3. yüzyıl yazarlarından Arnobius (V.5-7) aynı mythosda Agdistis ve Kybele'den farklı kimliklerde söz etmiştir.

²²Ana tanrıçanın epithetlerine bakıldığı zaman büyük bir kısmını Dindymene, Berecyntia, Sipylene, İdaia, Gallesia ve Aspodene gibi dağ isimlerinden almış olduğu görülmektedir. Ana tanrıçanın bu epithetlerinden onun dağların egemeni olduğunu açıkça anlamaktayız. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Feriştah Soykal - Alanyalı, “Ephesos'ta Phrygia'lı Bir Tanrıça”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt no. 1, Sayı no. 3: 1 - 12, (2002), s. 1 vdd.

için çok sık kullanılmıştır. Phrygia – Dokimeion’da M.S. 2- 3. yüzyılda basılmış olan bir sikkede “ΑΝΓΔΙCCHON” yani “Angdistion oros” yazısı ile birlikte görülen Agdos dağı, Phrygia’da, Sangarios (Sakarya) nehrinin kolu Gallos (Göksu) kıyısında kurulmuş olan önemli bir Phrygia yerleşmesi Pessinus (Balhisar / Ballıhisar)’un arkasında, Dinymon (Murat Dağı)’daki kutsal bir kayalıktır. Arnobius’da Agdos olarak adı geçen ve Zeus’un spermlerini bıraktığı bu kutsal kayalığa antik kaynaklarda Agdistis, Angdistis, Angistis, Aggistis gibi değişik yazılış biçimleri ile rastlanılmaktadır ve bu dağ ismi, dağların hakimi Ana tanrıçaya bir epithet olarak verilmiştir²³.

Ayrıca mythosta Nehir-Kral olarak bahsedilmiş olan Sangarios (Sakarya)’da esasen Phrygia bölgesinin en önemli nehirlerinden birisinin ismidir²⁴.

Yukarıda antik kaynaklardan öğrenmiş olduğumuz Phrygia - Pessinus kökenli Attis’in doğuş mythosu bir çok tanrının gibi inanılmaz olaylarla doludur²⁵.

Attis’e hamile kalan Nana, babası Sangarios tarafından hapsedip açlığa terk edilmiştir. Nana, tanrıçanın yardımcıları sonucu çocuğunu doğurabilmiştir. Yeni doğan

²³Ayrıntılı bilgi için bkz.: L. Knaack, “Agdistis”, RE I: 767, (1894), s. 767; V. Haas, **Hethitische Berggötter und hurritische Steindämonen. Riten, Kulte und Mythen** (Mainz am Rhein, 1982), s. 186; W. Helck, **Betrachtungen zur Großen Göttin und den ihr Verbundenen Gottheiten. Religion und Kultur Der Athen Mittelmeerwelt In Parallelforschungen** (München, 1971), s. 249; M. Melsin, “Agdistis Ou L’Androgynie Malséante”, **Hommages à Maarten J. Vermaseren**, Ed.: M. B. De Boer und T. A. Eldridge (Leiden, 1978, ss. 765 - 776); S. Gasparro, **Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis** (Leiden, 1985), s. 34 vd.; N. Baydur, **Anadolu’daki Kutsal Dağlar, Dağ Tanrılar** (İstanbul: Graphis Yayınları, 1994), s. 63. 97 ve Kat. No. 257. Agdistis ile Kybele eşitliği Roma döneminde de devam etmiştir. Dağlık Phrygia bölgesi içinde yer alan Midas şehrindeki Roma dönemine ait “*Agdistis Meter Thea*”ya ithaf edilmiş bir seri küçük altar bu eşitliği doğrulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: C. H. Emilie Haspels, **The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments** (New Jersey: Princeton University Press, 1971), s. 199 vd.; Agdistis kültürünün görüldüğü yerler için bkz.: CIG III 3886 (Phrygia - Eumenia), CIG III 3993 (Ikonium), SEG VI 392 (Ikonium civarı), Hellenica XIII 408 (Phrygia - Metropolis), IG ii 4671 = CCCA II, no. 308 (Attica - Piraeus), IG xii, no. 118 (Lesbos), SEG 13: 108, no. 445 = CCCA II, no. 647 (Paros), OGIS no. 28 (Mısır), CCCA VI, no. 561 (Panticapaeum).

²⁴Strabon, **Geography**, Çeviren: H. L. Jones (Harvard University, Loeb, 1961), XII.3.7’de Sangarios nehri ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Khalkedon (Kadıköy) ve Heraklea (Karadeniz Ereğlisi) arasında akan Psilis (Şile – Kandıra arasında), Kalpas ve Sangarios (Sakarya) vardır. Bu sonuncusundan ozan (Homeros) söz etmektedir. Sangarios (Sakarya) nehrinin kaynakları, Pessinus’tan (Ballhisar) yüz elli stadia kadar uzakta olan Sangia köyü dolaylarındadır. Nehrin büyük bir kısmı Phrygia Epiktetos’ta ayrıca Bithynia’nın bir kısmında akar, bu şekilde Hellespontos Phrygia’sın da bulunan Madra’da başlayan Gallos (İnegöl Deresi) nehri ile birleştiği yerden hesap edilirse, Nikomedia’dan (İzmit) üç yüz stadia’dan biraz daha uzaktır. Burası Phrygia Epiktetos ile aynı ülkedir ve vaktiyle Bithynialılar tarafından zapt edilmiştir*”. Phrygia bölgesindeki Sangarios nehrinden söz eden diğer antik kaynaklar : Homeros, **İlyada**, Çeviren : A. Erhat ve A. Kadir (İstanbul: Can Yayınları, 1993), III.180-190, XVI. 7.715-720; Polybios, **Historiai**. Çeviren: W. R. Paton (London, Loeb, 1922), XXI.37; Strab., **a.g.e.**, VI.1.4, X.3.5, XIII.1.12; Arrianos. **Anabasis**, Çeviren: P. A. Brunt (Cambridge, Loeb, 1976 - 1983), I.29.5; Plinius, **Naturalis Historia**, Çeviren: H. R. Rackham (London, 1967), VI.1.4; Livius, **Ab Urbe Condita**, Çeviren: B. O. Foster (London, Loeb, 1919 - 1951), XXXVIII.18.8; Stephanos Byzantios, **Etnicorum quae supersunt**. Çeviren: A. Meineke (Berlin, 1840), 795: 549.

çocuk Attis yaşamının ilk dakikalarından itibaren büyük zorluklar ile karşı karşıya kalmış fakat Ana tanrıçanın koruması altında keçiler tarafından beslenmiş ve büyütülmüştür²⁶.

Mythosun en ilginç olaylarından biride hem Agdistis'in hem de Attis'in, cinsel ilişki sonucu normal bir yolla hamile kalmayan bakire bir Ana'nın çocukları olmasıdır²⁷.

Agdistis, Pausanias'a göre Zeus'un spermlerini toprağa dökmesi ile Arnobius'ta ise Zeus'un Ana'ya uyurken tecavüz etmesi sonucunda olmuştur. Her iki anlatımda da Ana tanrıça, Toprak Ana ile erkek gökyüzü tanrısının birleşmesi sonucunda meydana gelmiştir²⁸. Çift cinsiyetli Agdistis kimseye gerek duymadan kendiliğinden yaratma gücüne sahiptir. Zeus, Agdistis'in bu gücünden ve azgınlığından korktuğu için diğer tanrılar ile işbirliği yapmıştır²⁹. Fakat Agdistis'i öldürmemişler hadım ederek kadın haline getirmişlerdir. Agdistis'in akan kanlarından meydana gelen ağaçtan (badem veya nar) meyve koparan bakire Nana'da Attis'e hamile kalmış ve Attis dünyaya gelmiştir³⁰. Nana'nın hamileliği çok yaygın bir mythos ile ifade edilmiş olup tamamen doğa üstü bir olaydır. Gerçekten de badem, Phryg kozmogonisinde önemlidir. Çünkü bademin çiçeğinin baharın ilk habercisi olması ve yaprakların açmasından önce çıplak dalların üzerinde çıkmış olması tüm yaratıkların babası gibi gösterilmesine neden olmuştur³¹. Değişik anlamlara gelen narda çok çekirdekli bir meyve olmasından dolayı doğurganlığın sembolüdür ve kanı savaş kanı değil özellikle doğurganlığın kanı olarak kabul edilmektedir³².

Agdistis ile Attis arasındaki bir başka benzerlikte Attis'in de Agdistis gibi biseksüel olmasıdır³³. Attis'in böyle gösterilmesinin nedeni mythosun devamında

²⁵Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 1 vd.

²⁶Melsin, a.g.e., s. 765 vd.; G. Sanders, "Kybele und Attis", **Die Orientalischen Religionen Im Römerreich**, Ed.: M. J. Vermaseren (Leiden: E. J. Brill, 1981, ss. 264 - 295); Gasparro, a.g.e., s. 39; Arnob., a.g.e., V.5.12'de Attis'in bal ve keçi sütü ile beslendiğini anlatırken V.6.'da bu besinlerin meşe palamudu ve incir olduğunu aktarmıştır.

²⁷M. J. Vermaseren, **The Legend of Attis in Greek and Roman Art** (Leiden, 1966), s. 4.

²⁸Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 247.

²⁹Nilsson, M. P., 1950, a.g.e., s. 616 vd.; Melsin, a.g.e., s. 767 vd.

³⁰Showerman, a.g.e., s. 20 - 22; Hepding, a.g.e., s. 104 vd.; Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 5 vd.; Waelkens, M., 1971, a.g.e., s. 357 vd.; Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 90 - 91; Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 239 vd.

³¹Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 1 vd.

³²Antik yazarlardan Clem. Al. II.16'da narın, titanlar tarafından yaralanan Dionysos'un kanından filizlendiğini aktarmaktadır. Artem. I.73'de ise narın rüyada görülmesinin o kişinin yaralanıp zarar görmesi anlamına geldiğini aktarmaktadır.

³³Haas, a.g.e., s. 189.

anlatılan hadım olayı ile ilgilidir.³⁴ Attis'in bu özelliğini Küçük Asya'daki bazı arkeolojik belgelerde doğrulamaktadır³⁵.

Pausanias'ta Sangarios'un kızı, Arnobius'ta ise Nana ismi ile tanıtılan genç kız³⁶, mythosta Agdistis ve Attis'e göre ikinci planda kalmıştır. Melsin'e göre aslında Nana önemli bir konuma sahiptir. Çünkü tanrı Attis'in annesi konumundadır³⁷. Roscher ve Showerman ise Nana'yı sadece Agdistis'tin Attis'i meydana getirmek için kullandığı bir aracı olarak tanımlamaktadır. Çünkü kendi kendine üreme özelliğine sahip olan Agdistis tanrılar tarafından hadım edilince bu özelliğini yitirmiştir. Bu yüzden Agdistis, Nana'yı ve badem ağacını kullanarak Attis'i meydana getirmiştir. Yani Attis'i aslında Agdistis'in oğlu olarak kabul etmektedirler³⁸. Nana'dan, Attis'i dünyaya getirdikten sonra bir daha söz edilmemektedir ve mythosun devamında Ana tanrıça ile Attis arasında geçen aşktan ve bunun sonunda meydana gelen trajik olaydan söz edilmektedir³⁹. Attis'in doğuş mythosunun antik yazarlar tarafından çok fazla anlatılmamasının en büyük nedeni Attis'in Ana tanrıça ile yaşanan olaya daha ağırlık vermiş olmalarından kaynaklanmaktadır⁴⁰.

Antik yazarlar tarafından aktarılan ve yukarıda sözünü ettiğimiz Attis'in doğuş mythosunda anlatılan bir çok motifi M.Ö. 13 yüzyılın sonuna tarihlenen Kumarbi ile Ullikummi destanı ve Yunan mythoslarında görmek mümkündür⁴¹. Bu benzerlikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Kumarbi destanı ile Attis'in doğum mythosu arasındaki ilk benzerlik hadım motifidir. Kumarbi destanında bu olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Gökte kral olan Alalu'ya tanrıların birincisi olan Anu dokuz yıl boyunca hizmet etmiştir. Dokuzuncu yılın sonunda Anu, Alalu'yu yenmiş ve tahtta kendisi geçmiştir. Anu'nun krallığı da

³⁴Vermaseren, M. J., 1977a. a.g.e., s. 95.

³⁵Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e.,: *Mysia - Kyzikos'tan* no. 280 / Pl. LVIII., *Aeolia - İonia - Myrina'dan* no. 498 / Pl. CX, no. 499 / Pl. CX, no. 504 / Pl. CXII, *Smyrna'dan*: no. 562 / Pl. CXXIV, *Efes'ten* no. 667 / Pl. CXLVII, *Kilikia - Tarsus'tan* no. 806 / Pl. CLXXII, no. 840 - 841 / Pl. CLXXXI - CLXXXI, no. 848 / Pl. CLXXXII.

³⁶Gasparro, a.g.e., s. 38.

³⁷Melsin, a.g.e., s. 770.

³⁸L. Preller und C. Robert, *Griechische Mythologie I* (1894), s. 719; Showerman, a.g.e., s. 22.

³⁹Melsin, a.g.e., s. 770.

⁴⁰Vermaseren, M. J., 1966. a.g.e., s. 2.

⁴¹Roller, L. E., 1999, a.g.e. s. 247 - 248.

dokuz yıl sürmüştür⁴². Bu sefer Anu'ya krallığı boyunca hizmet eden Kumarbi göğün kralına karşı savaş açmış ve aralarındaki mücadele'de Kumarbi Anu'nun erkeklik organını ısırması ve onu hadım etmiştir. Böylelikle Kumarbi, Hava tanrıya, Aranzah ve Taşmışu'ya hamile kalmıştır. Aynı motifi Attis mythosunda da görmek mümkündür. Çift cinsiyetli Agdistis'in kendi kendine yaratabilme gücünden korkan tanrılar Agdistis'in bu gücünü yok etmek için onu hadım etme kararı almışlardır. Bu hadım olayının sonunda da bir hamilelik söz konusu olmuştur. Tıpkı Kumarbi'nin üç büyük güce hamile kalması gibi Sangarios'un kızı da Attis'e hamile kalmıştır. Aslında Anu'nun ve Agdistis'in hadım edilme nedenleri birbirleri ile paralellik göstermektedir. Amaç onları hadım ederek sahip oldukları gücü ortadan kaldırmaktır. Fakat hadım edilmelerine rağmen sahip oldukları bu güç yok edilememiş kendilerinden sonraki nesile geçmiştir. Yani Kumarbi, erkeklik organını yutunca üç büyük güce Sangarios'un kızı da Agdistis'in erkeklik organından akan kanlardan meydana gelen ağaçtan kopardığı meyve ile Attis'e hamile kalmıştır⁴³.

Aslında yukarıda sözü edilen hadım motifini Yunan mitolojisinde Uranos ile Kronos arasında geçen mythosta da görmekteyiz.

Kronos'ta babası Uranos'un gücünü yok etmek için onun erkeklik organını kesmiştir. Fakat kesilen organdan akan kanlardan toprak Erinyes, Giganth ve Nymphelere hamile kalmış denize fırlatılan erkeklik organından ise Aphrodite meydana gelmiştir. Burada amaç aslında Uranos'un gücünü ortadan kaldırmaktır. Fakat diğer iki mythosta da olduğu gibi sahip olunan güç burada da bir başka nesile geçmiştir⁴⁴.

Kumarbi destanı ile Attis mythosundaki ikinci benzerlik ise Agdistis'in doğumudur. Kumarbi hamile kaldığı Hava tanrıyı doğurmak zorunda kalır ve Hava tanrı Kumarbi'yi yenerek göğün egemenliğini ele geçirir. Fakat Kumarbi kaybettiği bu egemenliği tekrar ele geçirmek için bir çare bulur ve Serin Batak olarak adlandırılan yerde bir kaya ile birlikte olur. Bu birliktelik sonucunda kayanın sağlamlığına ve sertliğine sahip bir yaratık olan Ullikummi meydana gelir. Bu motif Arnobius tarafından anlatılan Agdistis'in doğumu ile paralellik göstermektedir. Burada da Zeus, Agdos tepesindeki Ana tanrıça ile birlikte olmak istemiş fakat Ana tanrıça bunu kabul

⁴²H. Güterbock, *The Song of Ullikummi: Revised Text of the Hittite Version of a Hurrian Myth* (New Haven, 1952), s. 14.

⁴³Haas, a.g.e., s. 187 vd.; Roller, L. E., 1999. a.g.e., s. 248.

etmeyince Zeus'ta spermelerini bu kayanın üzerine bırakmıştır. Bu olay sonucunda da tıpkı Ullikummi gibi kontrol edilmesi zor bir yaratık olan Agdistis meydana gelmiştir⁴⁵.

Agdistis ve Ullikummi'nin meydana geliş mythosları ile paralellik gösteren Yunan mythosları da vardır. Zeus'un Ana tanrıçaya duyduğu istek gibi Hephaistos'ta kendisine silah siparişi vermek için gelen Athena'ya istek duymuştur. Fakat Athena kabul etmeyince Hephaistos'ta sperlerini Akropolis kayasına akıtmış ve bu olay sonucunda yaratık Erikhthonios meydana gelmiştir⁴⁶.

Başka bir Yunan mythosunda ise Zeus, Demeter ile birlikte olmak istemiştir. Fakat Demeter kabul etmeyince Zeus'ta bir koçun erkeklik organını kesmiş ve Demeter'in kucağına atmıştır. Bu olay tıpkı Agdistis'in meydana geliş mythosundaki Zeus'un Ana tanrıça ile birlikteliğini hatırlatmaktadır. Zeus bir başka mythosta da Aphrodite ile birlikte olmak istemiştir. Fakat Aphrodite Zeus'un bu isteğini kabul etmeyince Zeus'ta spermelerini yere akıtmış ve olay sonucunda Kentaurlardan biri meydana gelmiştir⁴⁷.

Attis myhosunun devamında anlatılan tanrısal çocuğun dışarı atılması, mucizevi kurtarılışı ve çocuğun vahşi hayvanlarca beslenişi motifleri de bir çok mythosta yaygın olarak kullanılmıştır.

Pausanias ve Arnobius'tan öğrendiğimiz kadarıyla Sangarios'un kızı Nana Attis'e hamile kaldığında babası tarafından dışarı atılır. Nana tanrıçanın yardımı ile doğum yapabilir ve Attis'i dünyaya getirir. Attis tanrıçanın denetiminde yabani hayvanlarca beslenip büyütülmüştür⁴⁸.

Aynı motifi Diodoros Siculus'un Kybele için anlattıklarında da görebiliriz. Bir zamanlar Phrygia ve Lydia'da hüküm süren Meion, Dindymene ile evlidir ve bu evlilikten bir kız çocukları dünyaya gelir. Fakat kızlarını büyütme istemezler ve kızı Kybelon dağlarına bırakırlar. Burada kızı panter ve başka yabani hayvanlar sütleri ile beslerler. Sürülerini otlatan kadınlar bu mucizevi olayı görürler kızı alırlar ve buldukları yerden dolayı da adını Kybele koyarlar⁴⁹.

⁴⁴Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 248.

⁴⁵Melsin, a.g.e., s. 767 vd.

⁴⁶E. Simon, *Die Götter der Griechen* (Germany: Hirmer Verlag München, 1998), s. 165 vd., 170 vd.

⁴⁷Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 249.

⁴⁸Paus., a.g.e., VII.17.9-12 (Bkz.: Kat.No. 39); Arnob., a.g.e., V. 5-12 (Bkz.: Kat.No. 91).

⁴⁹Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*, Çeviren: C. H. Oldfather, C. L. Sherman, R. M. Geer and F. R. Walton (Harvard University, Loeb, 1933 - 1967), III.58 (Bkz.: Kat.No. 24).

Paris'te Priamos'un hizmetçilerinden Agelaos tarafından dağa terk edilince bir ayı tarafından beslenip büyütülmüştür⁵⁰.

Attis'in doğuş myhosu ile ilgili bilgilerimizi Pausanias ve Arnobius'dan ediniyoruz. Anlatımlar mythosun Phrygia kökenli olduğuna işaret etmektedir ve bölgesinde gerçekleştiği anlaşılan mythosta özellikle Gök tanrı Zeus, Agdistis ve Attis önemli bir konuma sahiptir. Mythosta işlenen bir çok motif Attis mythosundan çok önce Kumarbi mythosunda da görülen motiflerdir. Ayrıca daha sonraki Yunan ve Roma mythosların da da bu motifler ile sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu durum da Attis mythosunun Kumarbi gibi daha eski mythoslardan etkilendiği gibi kendisinde yunan ve roma mythosları üzerinde izler bırakmıştır.

2. ATTİS - ANA TANRIÇA VE KASTASYON

Kybele kültürünün ayrılmaz bir parçası olan Attis ve onun kültü ile ilgili bilgileri bize özellikle Diodorus, Ovidius, Pausanias, Arnobius, Minicius Felix, Julius Firmicus Maternus, Servius ve Julianus gibi kaynaklar aktarmaktadır⁵¹. Bu yazarlar Attis ve onun kültü üzerine verdikleri bilgilerin kaynağı olarak kendilerinden önceki yazarları göstermişlerdir. Örneğin Pausanias Attis'in Lydia söylencesini Hermesianax'tan, Arnobius ise kült ile ilgili diğer bilgileri Timotheos'tan bizlere aktarmaktadır. Birbirleri ile çelişen bilgiler aktaran bu kaynakların aynı zamanda kendi dönemlerindeki söylenceleri de ne denli bize aktarabildikleri tartışılır.

Anlattıkları ile diğer yazarlardan tamamen ayrılan Diodorus Sicilus özellikle Phrygia bölgesinde Attis kültürünün anlaşılabilmesi bakımında bizim için büyük bir önem taşımaktadır⁵². Bize bu bilgileri bakın şöyle aktarmaktadır;

“Phrygia ve Lydia’da bir zamanlar Meion hüküm sürüyordu; Meion, Dinymene ile evliydi ve bir kızları vardı. Kızlarını büyütme istemediler. Bu yüzden Kybelon dağlarına bıraktılar, orada panter ve başka yabanıl hayvan, sütleriyle kızı beslediler. Kadınlar sürülerini otlatırken bu mucizeye tanık oldular, sonra çocuğu aldılar ve buldukları yerden dolayı adını Kybele koydular. Kız büyüdükçe güzelliğiyle ve zekasıyla göz aldı. İlk olarak o, birden fazla gövdeli kavalı buldu, oyunlara çalparaları ve tefleri

⁵⁰Hepding, a.g.e., dip not. 52.

⁵¹Diodorus M.Ö. 1. yüzyıl, Ovidius M.S. 1. yüzyıl, Pausanias M.S. 2. yüzyıl, Arnobius ve Minucius Felix M.S. 3. yüzyıl, Julianus M.S. 4. yüzyıl ve Servius ise M.S. 5. yüzyıl yazarlarıdır.

soktu. O, hasta hayvanlar ve yeni doğan çocuklar için arındırıcı çareler buldu, büyülü şarkılarla kollarında tuttuğu bir çok çocuğu iyileştirdi; bu iyiliklerinden dolayı da “Dağların Anası” adını aldı. Dostları arasında Phrygia’lı Marsyas vardı...Kybele büyüyünce sevgisini genç çoban Attis’e hediye etti. Daha sonra Attis bir ek isim olarak Papas ismini aldı ve insanlar tarafından saygı gördü. Kybele Attis’ten hamile kaldı. Daha sonraları bu kız çocuğu ailesi tarafından saraya tekrar kabul edildi. Fakat kral kızının durumunu öğrenince kızın bakıcılarını ve Attis’i öldürdü. Ve bedenlerini mezarsız bıraktı. Bu gence karşı olan sevgisini ve kendisini büyütenlerin başına gelenlerden dolayı çıldıran Kybele, dağınık saçlarıyla, inleyerek ve tef çalarak ülkeden ülkeye dolaştı durdu”⁵³.

Ovidius ise Attis ile Ana tanrıça’dan şu şekilde söz etmektedir:

“ ... sordum: ‘Nereden gelir uzuvlarını kesme dürtüsü?’. Anlattı: ‘Phrygia’lı genç, güzel yüzlü Attis ormanlarda kule taşıyan tanrıçayı yendi lekesiz aşkla... İtaat sözü verdi ama yeminini bozdu ve nymphe Sagaritis ile kendisi olmaktan çıktı. Bunun için öfkeli Magna Mater onu cezalandırdı, Attis çıldırdı, evi başına yıkılıyordu sanki, kaçtı koşarak Dinydmus Dağının tepesine, kâh “meşaleleri kaldırın” kâh “ kamçılarını kaldırın” diye bağırdı; yemin etti Palaestine tanrıçalarının orada olduğuna. Keskin bir taşla kendini hadım edip uzun saçlarını peşinden sürükledi, bir toz içinde Söyleydi çığlığı: “hak ettim, kanla hak ettiğim cezaları ödüyorum, bana zarar veren o bölümler yok olsun”... kasıklarının ağırlığını kaldırıp attı.... çılginca kendinden geçmesi örnek oldu ve kadınsı rahipleri saçlarını sallayarak aşağılık uzuvlarını kestiler”⁵⁴.

Pausanias ise şöyle bahsetmektedir:

“Terk edilen ve keçiler tarafından beslenen, olağanüstü yakışıklı Attis’e Ana tanrıça Agdistis aşık olur, Attis ona bağlı kalacağına söz verir ama Pessinus kralının kızıda Attis’e aşık olmuştur. Attis kralın kızı ile evleneceği sırada düğün konukları arasında Agdistis görünür ve kıskançlığından Attis’i çıldırtır. Dağa kaçan Attis, bir çam ağacının altında kendini hadım eder ve ölür. Kanından menşeler meydana gelir. Bu yaptığından pişman olan Agdistis, Zeus’a yalvarır ve Attis’in yeniden hayata dönmesini

⁵²Hepding, a.g.e., s. 111-112.

⁵³Diod., a.g.e., III.58 (Bkz.: Kat.No. 24).

⁵⁴Ovidius, Metamorphoses, Çeviren: F. J. Miller, (Harvard University, Loeb, 1915), IV.181-244 (Bkz.: Kat.No. 72).

ister. Ancak, Zeus Attis'in bedeninin hiç çürümeyeceğini, saçının hep uzayacağını, yalnızca sağ elinin küçük parmağının hareket edeceğine söz verir. Tanrıça Attis'i Pessinus'ta gömer. Attis her yıl yapılan törenlerde tanrı olarak anılır"⁵⁵.

Pausanias'ın anlattıkları ile özde büyük benzerlikler gösteren ancak detaylarda birbirinden ayrılan Arnobius ise bize Attis ve Ana tanrıça kültü ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır:

"Genç Attis'e Agdistis ve Magna Mater aşkıdır ve Agdistis gizlice Attis'e bir çok kez av hediyesi vermiştir. Attis bir gün sarhoşluğu sırasında onların aşkına ihanet eder ve Midas'ın kızı Ia ile evlenir. Kral Midas, düğünden Agdistis'in haberi olmasın diye şehir kapılarının kapatılmasını emreder. Ama Magna Mater şehir duvarlarını başı ile kaldırarak içeriye girer. Agdistis çılgınlık içinde tüm topluluğa saldırır ve bunun sonucunda Attis kendisini bir çam ağacının altında hadım eder ve kestiği genital organını Agdistis'e fırlatır. Magna Mater bunları gömer ve bunlardan menekşeler meydana gelir. Ia ise Attis'in bedenini yüne sarar ve Agdistis ile birlikte o da ağlar. Daha sonra Ia'da kendini öldürür ve bedeni Magna Mater tarafından gömülür. Ia'nın kanından mor menekşeler mezarından da badem ağacı meydana gelir. Magna Mater, çam ağacını mağarasına taşır ve Agdistis ile birlikte Attis için ağıt yakar. Üç kader tanrıçasının isteğine rağmen Zeus, Attis'in tekrar dirilmesine izin vermez. Ancak bedeninin çürümemesine, saçlarının uzamasına ve küçük parmağının hareket etmesine izin vermiştir. Bunun üzerine Agdistis, Attis'in bedenini Pessinus'ta kutsar ve her yıl rahipsel kutlamalar ile onurlandırılmasına izin verir"⁵⁶.

Minucius Felix ve Julius Firmicus Maternus ise diğer kaynaklarda olduğu gibi Attis ile Ana tanrıça arasında geçen hikayeden, bunun sonunda gelişen hadım olayı dışında, bahsetmezler. Minucius Felix hadım olayını şöyle anlatmaktadır:

"Dindymon tepelerindeki Kybele hakkında konuşmaktan utanıyorum. Kybele, talihsiz dostunu mutlu etmeyi başaramayınca- çünkü çok sayıda tanrı doğurduğundan çirkinleşmiş ve yaşlanmıştı- bir tanrı olan Attis'i hadım ettirdi. Bu öykü nedeniyle

⁵⁵Paus., a.g.e., VII.17.10-12 (Bkz.: Kat.No. 39).

⁵⁶Arnob., a.g.e., V.5-8 (Bkz.: Kat.No. 91)

Gallos'lar kendi bedenlerine aynı cezayı uyguladılar. Bunlar kutsal ayin töresi değil, işkencedir”⁵⁷.

Julius Firmicus Maternus ise hadım olayına şu şekilde bir yorum getirmektedir;

“Bir yanlışı örtbas etmek için ayin töresinin fizik temelli bir açıklaması olduğunu ileri sürerler. Derler ki toprak ekini sever, Attis ekinin meyvesidir; ona verilen ceza, çiftçi tarafından orakla olgun ekinin kesilmesidir. Attis'in ölümü de toplanan ekinin toprağa saklanmasıdır; böyle derler, serpilen tohum yıllık sürelerle yeniden yeşerdiğinde o yaşama döner...”⁵⁸.

İmparator Julianus'un nutuklarında anlatmış olduğu Attis ve Ana tanrıça mythosu Ovidius'un yukarıda aktarılan anlatımları ile benzerlikler göstermektedir:

“Attis terk edildiği Gallos nehrinin kıyısında büyümüştür. Bu güzel çocuğa Tanrılar Anası sahip çıkar ve ona aşık olur. Attis'e her şeyini aynı zamanda yıldızlı şapkasını vermiş ve ona kendisine hizmet ve hürmet etmesini ve asla terk etmemesini ayrıca kimseye de sevgisini vermemesini emretmiştir. Ama Attis, Tanrıçaya verdiği sözü unutur ve Nympheye aşık olur. Onunla bir mağarada birleşir. Attis Korybantenin aslanı tarafından bulunur ve Ana tanrıça tarafından cezalandırılır. Böylelikle Attis kendisini hadım eder. Ana tanrıçanın Attis'e olan öfkesi geçer. Ve onu yarı tanrı olarak ilan eder ve arslanları onun emrine verir. O zamandan beri Attis ebediyen Ana tanrıça'nın olur”⁵⁹.

Yukarıda anlatılan mythoslardan tamamen farklı bir anlatımda Servius tarafından aktarılmaktadır. Yazara göre mythos şu şekilde gerçekleşmiştir;

“Güzel çocuk Attis, Mater Magna'nın üst rahibidir. Şehrin kralı tarafından seviliyormuş ama onun bir zorbalık yapacağını anladığı zaman ormanlara kaçmış. Ancak kral tarafından bulunmuş ve kralın kendisine tecavüz etmesinden önce kralın cinsel organını kesmiş. Aynı şeyi ölmekte olan kralda Attis'e yapmış. Mater Magna'nın rahipleri bir çam ağacının altında ölmekte olan Attis'i bulurlar ve onu tanrıçanın

⁵⁷Minucius Felix, *Octavius*, Çeviren: G. H. Rendall (Harvard University. Loeb, 1931), 23.4 (Bkz.: Kat.No. 92).

⁵⁸Firmicus Maternus, *De errore profanarum religionum*, Çeviren: C. A. Forbes (New York, 1970), III.2 (Bkz.: Kat.No. 93).

⁵⁹Julianus, *The Works of the Emperor*, Çeviren: W. C. Wright (London, Loeb, 1931), 159 – 171 (Bkz.: Kat.No. 49 - 59).

tapınağına götürürler. Onu hayatta tutabilmek için herşeyi yaparlar ancak sonuç alamazlar. Attis'in cesedini gömerler, tanrıça da her yıl ona bir tören düzenler”⁶⁰.

Phrygia bölgesinde Attis kültürüne dair yukarıda sıraladığımız kaynakların hepsinde Ana tanrıça'dan farklı isimlerle, örneğin Diodorus'un Kybele, Ovidius'un Magna Mater veya sadece kuleli-taçlandırılmış tanrıça, Pausanias'ın Agdistis, Arnobius'un Magna Mater ve Agdistis⁶¹, Minicius Felix'in Kybele, Julius Firmicius Maternus'un Toprak, Servius'un Magna Mater, Julianus'un ise Tanrıların Anası olarak, bahsedildiğini hep birlikte gördük⁶².

Her ne kadar Ana tanrıçanın isminden farklı şekillerde söz edilse de anlatılanların ortak bir motif çevresinde toplandığını, özellikle Ovidius (esasen Iulianus'da), Pausanias ve Arnobius'da ortak olan bir aldatma motifi ile karşılaşmaktayız⁶³. Attis'in Ovidius'un anlatımında Ana tanrıça'yı Nymphé Sangaritis ile, Pausanias'ın anlatımında Agdistis'i Pessinus kralının kızı ile, Arnobius'un anlatımında Magna Mater, Agdistis'i Midas'ın kızı Ia ile aldattığını öğrenmekteyiz.

Bu üç söylencede ortak olan ise üçüncü şahısların, esasen Nymphé Sangaritis, Pessinus Kralının kızı ve Midas'ın kızı gibi, Phrygia'lı olduklarıdır. Bu isimler söylencenin Phryg orijinine de işaret etmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Anlatılanlarda ortak olan bir diğer motif ise aldatma olayının sonunda Attis'in Ana tanrıçanın öfkesi sonucunda çıldırması ve kendi kendisini bir çam ağacının altında hadım etmesidir⁶⁴. Anlatılanlarda sözü edilen çam ağacı ölen Attis'in yasının, akan kanından meydana gelmiş olan menekşede ilkbaharın yani Attis'in tekrardan dirilişinin sembolü olmuştur⁶⁵. Ana tanrıça Attis'in kesilen genital organını yerden alır ve yıkar⁶⁶.

Minicius Felix ve Julius Firmicus Maternus ise Attis'in kendisini hadım etme nedenini tam olarak açıklamamıştır ama muhtemelen diğer yazarlarında anlattıkları gibi

⁶⁰Servius, *Commentarius in Vergili Aenida*. IX.115 (Bkz.: Kat.No. 109).

⁶¹Arnobius Agdistis ile Magna Mater'in aynı tanrıça olduğunu bilmediği için aynı anda birbirinden farklı tanrıçalar gibi söz etmiştir. Agdistis Attis'i ve düğündeki insanları çıldırtırken o anda Magna Mater bir şey yapmamaktadır diye söz etmektedir. Rapp, a.g.e., s. 715 vd.

⁶²Julius Firmicus Maternus'a göre toprağın ekini sevmesi demek Kybele'nin Attis'i sevmesi, çiftçi tarafından orakla olgun ekinin kesilmesi Attis'in hadım olması, tohumun toprağa saklanması Attis'in ölmesi, tohumun tekrar yeşermesi de Attis'in tekrar dirilmesi anlamına gelmektedir. Firm., a.g.e., III.2.

⁶³Hans Von Geisau, "Attis", *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike* 2: 247 - 248, (1979), s. 247 vd.

⁶⁴Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 241.

⁶⁵Preller und Robert, a.g.e., s. 647.

⁶⁶Robert Turcan, *The Cults of the Roman Empire*. Çeviren: A. Nevill, (Oxford, Cambridge, 1996), s. 33.

Attis'in tanrıçaya sadakatsizliğinin bir sonucu olarak kendini cezalandırması olarak anlaşılmaktadır⁶⁷. Servius ise Attis'in genital organının kesilmesini Ana tanrıçaya bağlamaz. Attis, burada kendi kendini hadım etmez, şehrin kralı tarafından genital organı kesilir. Diodorus'un anlattıkları diğer yazarlardan biraz farklıdır. Burada ilk olarak Kybele'nin Attis'i tanımadan önceki yaşamı üzerinde durulmuş sonra Attis'e olan sevgisinden bahsedilmiştir⁶⁸. Diodorus hadım olayından söz etmemektedir⁶⁹.

Attis'in ölümü üzerine anlatılanlarda da farklılıklar vardır. Lydia söylencesinde Attis'in bir erkek domuz tarafından öldürüldüğünden söz edilmektedir⁷⁰. Bu motif Suriyeli tanrı Adonis'in öldürülme motifi ile birleştirilmiş ve çok sevilerek de kullanılmıştır⁷¹. Ki bu motif Herodotos tarafından aktarılmış olan Lydia Kralı Kroisos'un oğlu Atys'in ölümünde de görülmektedir⁷². Phrygia söylencesinde ölümle ilgili farklı anlatımlar vardır: Diodorus'a göre Attis Kybelenin babası tarafından öldürülmüştür⁷³. Fakat Ovidius, Pausanias, Arnobius ve Julius Firmicus Maternus'un anlatımlarında Attis kendini hadım etmesi sonucu kan kaybından ölmüştür⁷⁴. Frazer'e göre ölümü ile ilgili anlatılanların farklı olmasının nedeni insanların yaptıkları davranışlara bir anlam kazandırmak ihtiyacı hissetmeleri ve bunu da bir gelenek olarak kabul etmek istemeleridir: Attis'in bir domuz tarafından öldürülmesi öyküsü ona inananların özellikle de Pessinus'takilerin neden domuz yemediklerini açıklamak için yapılmıştır⁷⁵. Ya da Attis'in çam ağacı altında kendini hadım ederek ölmesi de muhtemelen tanrıçanın kültüne girerken kendisini hadım eden rahiplerin yani Gallos'ların kendilerini neden hadım ettiklerini açıklamak için anlatılmış olmalıdır⁷⁶. Ve bu ikinci anlatımın Ana tanrıça kültürünün merkezi olan Pessinus'taki insanların anlatmış oldukları bir uyarılama olduğunu ileri sürmektedir⁷⁷.

⁶⁷Hepding, a.g.e., s. 115; Gasparro, a.g.e., s. 27.

⁶⁸Roller, L. E, 1999, a.g.e., s. 239.

⁶⁹Diod., a.g.e., III.58 (Bkz.: Kat.No. 24).

⁷⁰Bkz.: Beşinci Bölüm – Lidya başlığı.

⁷¹Hepding, a.g.e., s. 101.

⁷²Herodotos, **Herodot Tarihi**. Çeviren: M. Öktem (İstanbul, 1991), I.34 - 35 (Bkz.: Kat.No. 3 - 4).

⁷³Diod., a.g.e., III.58 (Bkz.: Kat.No. 24).

⁷⁴Ov.met., a.g.e., IV.181-244 (Bkz.: Kat.No. 72); Paus., a.g.e., VII.17.10-12 (Bkz.: Kat.No. 39); Arnob., a.g.e., V.5-8 (Bkz.: Kat.No. 71); Iul., a.g.e., 159-171 (Bkz.: Kat.No. 49 - 59).

⁷⁵Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 2.

⁷⁶E. Özbayoğlu, "İlk Çağ Anadolu Kültüründe 'Esrime' ", **Türk Tarih Kongresi**, XII: 227 - 240, (1994), s. 228.

⁷⁷Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 2; J. G. Frazer, **Altın Dal. Dinin ve Folklorun Kökeni I**. Çeviren: M. Doğan (İstanbul, 1991), s. 284.

Roller'a göre hadım olayının mythosun tüm versiyonlarında mevcut olmaması hadımın esasen kastrasyonun mythosta çok da önemli bir konuma sahip olmadığını göstermektedir⁷⁸.

Ölümü ile ilgili olarak her iki versiyonunda da Attis tıpkı Osiris⁷⁹, Adonis⁸⁰, Dionysos⁸¹ gibi olgunlaşmadan kesilmiş, genç çağında kendi kendini hadım etmiş biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama Attis tekrar yaşama geri döner, tanrı olarak saygı görür ve tıpkı Adonis ve Zeus gibi Papas⁸² olarak yani baba olarak adlandırılır⁸³.

⁷⁸Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 242.

⁷⁹Osiris, bir Mısır tanrısıdır. Mısır tanrısı Gebeb, yetkilerini oğlu Osiris'e bırakır. Osiris'te kız kardeşi ve eşi İsis ile birlikte görevini en iyi şekilde sürdürür. Halkına tarımı, bağcılığı ve el sanatlarını öğretir. Fakat kız kardeşi kıskançlığından Osiris'i bir sandığın içine kilitler. Karısı İsis, Osiris'i Byblos yakınında bulur. Fakat ikinci kez kız kardeşi Set, Osiris'i bulur ve on dört parçaya ayırarak oraya buraya serper. Karısı İsis parçaları toplar, erkeklik uzvu hariç, ve tanrıların yardımı ile ilk mumyayı hazırlar. Osiris için yılda bir kez tören düzenlenir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Frazer, J. G., 1991, a.g.e., s. 289 vdd

⁸⁰Tanrı Adonis ile ilgili olan mythosu şu şekilde özetlemek mümkündür: Suriye kralı Theias ya da Kıbrıs kralı Kinyras'ın Myrrha ya da Smyrna adında bir kızı vardır ve bu kız Tanrıça Aphrodite'nin lanetine uğradığından babasına aşık olmuş, onunla birlikte olmuş ve ondan hamile kalmıştır. Son gün kral yanında yatan kızın kendi kızı olduğunu anlamış ve onu öldürmek istemiş. Fakat tanrıçalar kızı korumuş ve onu bir mersin ağacına dönüştürmüşlerdir. On ay sonra ağacın kabuğundan dünyalar güzeli Adonis adında bir çocuk dünyaya gelmiş. Çocuğu gören Aphrodite onun güzelliğine kapılarak ona aşık olmuş ve büyütmesi için Persephone'ye teslim etmiş. Fakat aynı şekilde Persephone'de Adonis'e aşık olmuş ve bir daha geri vermek istemediği için iki tanrıça arasında tartışma başlamış. Tartışmayı durdurmak için Zeus araya girmiş ve Adonis'in yılın dört ayını Persephonenin yanında dört ayını da Aphrodite'nin yanında geçirmesine karar vermiş. Fakat Adonis, toplam sekiz ayını Aphrodite'nin yanında geçince Ares bu aşkı kıskanmış ve Adonis'in üzerine bir yaban domuzu göndererek öldürtmüştür. Adonis'in akan kanlarından çiçekler meydana gelmiştir. Ölümüne her yıl, başta kadınlar olmak üzere ağlanarak yas tutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Frazer, J. G., 1991, a.g.e., s. 268 vdd.

⁸¹Dionysos'da ölüp tekrar dirilen tanrılar arasında yer almaktadır. Antik yazar Firmicus Maternus'tan öğrendiğimiz kadarıyla Dionysos, Girit kralı Zeus'un oğludur. Zeus, bir yerlere gideceği zaman esasını ve tahtını oğlu Dionysos'a bırakmaktadır. Fakat Hera'nın, Dionysos'a kötülük yapacağını bildiği içinde bağlılıklarına inandığı muhafızlarına Dionysos'u emanet etmektedir. Ama Hera muhafızlara rüşvet vererek çocuk Dionysos'a oynaması için oyuncaklar verir. Dionysos, oyuncakların içindeki bir aynaya bakar bakmaz bir çalılığın içine düşer ve Titanlar tarafından vücudu parçalanır. Dionysos'un akan kanlarından nar meydana gelir. Bu olaya karışan Athena, Dionysos'un alıp sakladığı kalbini Zeus'a verir ve olayı anlatır. Öfkeye kapılan Zeus titanları öldürtür ve oğlu içinde bir tapınak yaptırır. Dionysos'un tekrar dirilişinin onuruna yılda iki kez törenler düzenlenmektedir. Mythos ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Firm.6; Törenler için bkz.: C. Kerényi, **Dionysos-Archetypal Image of Indestructible Life** (New Jersey: Princeton University Press, 1996), s. 26 vd.

⁸²Papas epithetinin geçtiği antik kaynaklar: Zeus Papas: Hdt., a.g.e., IV.59; Attis Papas: Diod., a.g.e., III.58 (Bkz.: Kat.No. 24) Attis'in Baba anlamına gelen Papas ya da Papias epithetini alması onun Phryg orijinini göstermektedir. M. Paz de Hoz, **Die Iydischen Kulte im Lichte der griechischen Inschriften** (Bonn: Rudolf Habelt GmbH, 1999), s. 54. Bu epithet Attis'in yanı sıra Zeus ve Adonis içinde kullanılmaktadır. Phrygia'nın yerel tanrısı Zeus Papas ya da Papias'ın kült merkezi olarak Nakoleia (Seyitgazi) şehri gösterilmektedir. Ramsay tarafından Nakoleia (Seyitgazi)'dan ele geçirilen bir ithafta Zeus Papas olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Zeus Papias ismi Dorylaion ve Nacoleia arasında dikilen bir sunak üzerinde de tespit edilmiştir. İki durumda da "Papa Zeus" olarak tanımlanmıştır ve aynı tanrıdan söz edilmektedir, çünkü Παπας ve Παπιας babanın adının bir hypocoristique (?) ile bağlantılıdır. Bu isim Yunan ismi olabilir, ancak şimdiki durumda şüphesiz Anadolu, daha da kesin biçimde Phrygia kökenlidir, çünkü Zeus Papas - Papias yalnızca Phrygia'da ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de Ramsay, Cox ve Cameron tarafından yayınlanan Zeus Papias ya da yalnızca Papas için yapılan pek çok ithaf Nakoleia

Roller Attis'in ana vatanının Phrygia olduğunu kabul etmektedir ama Phrygia'da Roma döneminden önce Attis isminde bir tanrıya tapınılmadığını savunmaktadır. Ve bu konu ile ilgili şöyle bir açıklama getirmektedir: Attis kültünden bahseden yazarların çoğu kendilerinden önceki yazarlardan alıntılar yaparak konuyu anlatmışlardır. Bunun yanı sıra erken dönemlere ait herhangi bir arkeolojik belgede yoktur. Kybele kültü M.Ö. 6. yüzyılda Yunanistan'da, M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında da Roma'da benimsenmiş olmasına rağmen Attis kültüne dair en eski arkeolojik belge Yunanistan'da M.Ö. 4. yüzyıla ait Pire'den bir kabartmadır (**Levha 61**)⁸⁴. Ve Phrygia bölgesinde Roma döneminden önce Attis isminde bir tanrıya ibadet edildiğine dair herhangi bir belge söz konusu değildir⁸⁵. Lancellotti'de Roller ile aynı fikirdedir⁸⁶. Haspels ve Orel'in de Attis isminin Phryg döneminde hiçbir yerde Ana tanrıça Matar ile birlikte geçmediğini söylemeleri Roller ve Lancellottinin düşüncelerini destekler şekildedir⁸⁷. Aynı zamanda

---

yakınında yukarıda sözü edilen ithafların ilkiyle aynı alanda tespit edilmiştir. Papias'a gelince, bu Nakoleia bölgesinin kuzeybatısında Sreanoi'da bulunan bir ithafta ortaya çıkmaktadır. Böylelikle Papias ve Papias birlikte merkezi Nakoleia bölgesinde bulunan iyice yerleşmiş bir kült olmalıdır. Bununla birlikte aynı tanrının izole edilmiş iki belgesi de mevcuttur: Amorion'un kuzeyinde ve şüphesiz bu şehrin bölgesinde bulunan Bayat'taki bir ithafta Ἀρτέμων Παπα ve Nacoleia'nın 50 km. doğusunda Orkistos'ta bulunan bir diğer ithafta da Παπα olarak geçmektedir. Tanrının Papias epitheti ile anıldığı diğer bir belgede Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinin 15 km. doğusunda Orta Rhyndakos havzasını çevreleyen Karapelit kasabasından bulunmuştur. Bu belge yerinin Orta Rhyndakos havzasının kıyısı olması nedeniyle önemlidir. Çünkü Zeus Papias, Zeus Bronton ve Zeus Abozenos'la aynı biçimde Nakoleia'da olduğu gibi bu bölgede de ortaya çıkmaktadır ve bu şekilde Kuzey Phrygia'nın bu iki kesiminin halklarını, onları ayıran uzaklığa rağmen, birleştiren kültürel ilişkileri daha da açık hale getirmektedir. Diğer önemli bir belgede Kuzeybatı Lidya'da Hyrcanis yakınındaki sunak üzerindeki Papias ithafıdır. Gerçekte bu ithafa, Papias'ı sağ eliyle yuvarlak bir nesne tutar halde ve sol eliyle kalın bir bastona dayanır halde cepheden ayakta gösteren bir yontusu eşlik etmektedir. Öyleyse Papias'ın bu yontusu sunak üzerindeki Papias imgesiyle pekala karşılaştırılabilir, bu da bize Batı Lidya'ya kadar uzanan Phryg etkisini göstermektedir. Tanrı bu epitheti ile kırsal kesimdeki insanların tarım ihtiyaçlarına yardımcı olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: T. Drew-Bear and C. Naour, "Divinités de Phrygie" ANRW II 18. 3: 2018 - 2020, (1990), s. 2018 vd.; Paz de Hoz, **a.g.e.**, s. 54; N. Şahin, **Zeus'un Anadolu Kültleri** (İstanbul, 2001), s. 145 - 146.

⁸³Preller und Robert, **a.g.e.**, s. 648.

⁸⁴Pire'deki bu kabartma Roller tarafından Attis kültüne dair en erken kült belgesi olarak kabul edilse de esasında bu kabartma bir antlaşma kabartmasıdır ve bu tür kabartmalarda Zeus ve Hera yada Athena ve Asklepios gibi tanrılarda yaygın olarak bu şekilde betimlenmektedir. Pire örneğinde ise bu sema içinde Agdistis olarak adlandırılan tanrıça ile birlikte Attis betimlenmiştir. Bu kabartmada Agdistis ile Attis'in betimlenmesi kabartmanın muhtemelen Phrygia'lı birisi tarafından yapıldığına işaret etmektedir. Kabartma Phrygia'lı bu tanrıların Yunan dinine esasen geleneğine bir uyarlaması olarak düşünülmelidir. Kısacası bu kabartma M.Ö. 4. yüzyılda Atina ve çevresinde Attis'in Ana tanrıçanın yanında yaygın tapınımına işaret etmemelidir. Çünkü Ana tanrıçanın Attis ile birlikte betimleri Atina ve çevresinde daha bu tarihten neredeyse 2 yüzyıl sonra yaygın olarak görülmeye başlanacaktır. F. Naumann, **Die Ikonographie Der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst, Istanbul Mitteilungen. Bieheft 28** (Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, 1983), s. 239 vdd.; Roller, L. E., 1999. **a.g.e.**, s. 243 vd.

⁸⁵Roller, L. E., 1999, **a.g.e.**, s. 243 vd.

⁸⁶Lancellotti. **a.g.e.**, s. 34.

⁸⁷Haspels, **a.g.e.**, s. 111; V. E. Orel, "Phrygian Religion and Rituals: Indo-European and Non-Indoeuropean Components", **Orpheus** 11: 107 - 109, (1990), s. 107.

bu konudan bahseden en son araştırmacı Klähn'da Phrygia'da Attis kültünün geç tarihlerine ait olması gerektiğini savunmaktadır⁸⁸.

Ayrıca Roller ve Lancellotti Phrygia'da Midas anıtındaki yazıtta ve Gordion'daki seramik buluntuların üzerine kazınmış olan grafitilerde geçen Attis isminin Phrygia'da özel dini ve sosyal bir anlamı olmadan sıradan bir şahıs ismi olarak kullanıldığını gösterdiğini savunmaktadırlar⁸⁹. Antik yazarlar tarafında mythosta bu ismin tercih edilmesinin nedeninin de anlatılanlara Anadolu tadı vermek için olduğunu sylemektedir⁹⁰. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi Kral ismi olarak Phrygia ve Lydia bölümlerinde verilecektir. .

3. KÜLT PERSONELİ

Attis için düzenlenen 15 – 28 Mart tarihleri arasındaki yıllık kült törenlerinde sıklıkla Cannaphoros, Dendrophoros ve Gallos sözcükleri ile karşılaşmaktayız. Bunların her biri esasında Attis kültünde yer alan birer kült personelidir. şimdi sırası ile bu sözcüklerin ne anlama geldiğini ve bu grupta yer alanların kült törenleri sırasındaki görevlerinin neler olduğunu inceleyelim.

3.1.Cannaphoros: Bu kelime kamış-saz taşıyıcı anlamına gelmektedir⁹¹. Kamış-saz Attis kültünde önemli bir konuma sahiptir. Çünkü mythosta da anlatıldığı gibi Attis kendi kendini hadım ettikten sonra bir sazlığa saklanmış burada onu Ana tanrıça ve aslanları bulup kurtarmıřtır⁹². Mythosta anlatılan bu olay Attis için yapılan yıllık törenlerin ilk gününde yani 15 Mart *Canna Intrat* gününde inananlar tarafından tekrardan canlandırılmaktadır. Bu nedenle Cannaphoroslar Almo nehrinin kıyılarından topladıkları kamış-sazları⁹³ Palatine tepesindeki Ana tanrıçanın tapınağına getirerek Attis'in kurtarılma gününü kutlamaktadırlar⁹⁴.

⁸⁸J. B. Klähn, "Tumulus D von Bayındır bei Elmalı als historischer Spiegel", *Licia E Lidia Prima Dell'ellenizzazione*, 69 - 105 / Tavv. XVI - XIX, (2003), s. 75.

⁸⁹Roller, L. E., 1999, *a.g.e.*, s. 246 vd.; Lancellotti, *a.g.e.*, s. 36.

⁹⁰Roller, L. E., 1999, *a.g.e.*, s. 247.

⁹¹Arařtırmacı Duncan Fishwick, Cannaphoros / kamış-saz taşıyıcılar ile ilgili olarak M.S. 2. yüzyılın son yarısından önceye tarihlenmeyen bazı yazıtlar üzerinde yapmış olduğu çalışmalarda bu kurumun l bir kurum olduğunu ve kimi zaman kadınlarında ye olarak kabul edildiğini açıklamıştır.

⁹²Ov.met., *a.g.e.*, 118-224. (Bkz.: Kat.No. 72).

⁹³Iulianus (169 A-D)'a göre kesilmiş bu kamış-sazlar Attis'in hadımlığını ifade etmektedir.

⁹⁴Vermaseren, M. J., 1977a, *a.g.e.*, s. 113.

Fishwick, Cannaphoroi / kamış-saz taşıyıcıları ilgili M.S. 2. yüzyılın son yarısından önceye tarihlenmeyen bazı yazıtlar üzerinde yapmış olduğu çalışmalarda bu kurumun ölü bir kurum olduğunu ve kimi zaman ise kadınların üye olarak kabul edildiğini açıklamıştır⁹⁵.

3.2.Dendrophoros: Bu kelime ağaç taşıyıcı anlamına gelmektedir. Bu kurumun kuruluş tarihi Turcan'a göre Claudius'un doğum günü olan 1 Ağustos'dur⁹⁶.

Ağaç taşıyıcıların görevi de tıpkı cannaphoroslar gibi törenin başladığı ilk gün yani 15 Mart *Canna İnatrat* günündedir. Bugün güneş doğmadan önce kesilen çam ağacı menekşeler ve yünler ile süslenmekte ve ortasına da Attis'in bir tasviri yerleştirilmektedir⁹⁷. Daha sonra bu ağaç dendrophoroslar tarafından tapınağa yerleştirilmektedir. Ağaca bağlı olan Attis'in tasviri bir yıl saklandıktan sonra yakılmaktadır. Buradaki amaç Attis'in bir yıl boyunca hayatta kalmasını sağlamaktır⁹⁸.

3.3.Gallos: Bu kelime çoğunlukla Ana tanrıça Kybele'nin ve de Suriye Tanrıçası Atargatis'in hadım rahipleri için kullanılmaktadır. Lane, ilk olarak M.Ö. 3. yüzyılın sonları ile 2. yüzyılın başlarında görülen bu sözcüğün Anadolu'ya batıdan girdiğini ve Galatların Anadolu'ya girdikleri tarih ile Ana tanrıçanın hadım rahiplerinin ortaya çıktığı tarihin hemen hemen aynı döneme rastladığını vurgulamaktadır. Ve Galatlar'ın bölgeye girdikten sonra işgal etmiş oldukları yerdeki nehrin ismini de Gallos olarak değiştirdiklerini bu nedenle Gallos kelimesinin burada hem bir nehre hem de hadım rahiplere karşılık geldiğini söylemektedir. Dolayısı ile kelimenin Galat dilinden gelmesini çok büyük olasılık olarak kabul etmektedir⁹⁹.

Hellenistik döneme tarihlenen *Anthologia Palatina*'da¹⁰⁰ adı geçen fakat ilk kez nasıl ortaya çıktıkları ve cinsiyetlerinin ne olduğu tam olarak bilinmeyen Metragyrtoi'in Gallosların öncüleri oldukları düşünülmektedir¹⁰¹. Ana tanrıçanın kültünü bir çok yere Küçük Asya'da Kyzikos'tan Güney İtalya'da Lokri'ye kadar götüren ve yayanlar

⁹⁵Fishwick, a.g.e., s. 24.

⁹⁶Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 65.

⁹⁷Preller und Robert, a.g.e., s. 648. Benzer bir uygulama Osiris'in törenlerinde de vardır. Firmicus Maternus *De errore profanarum* adlı eserinin 27. paragrafında bu uygulamayı şöyle anlatmaktadır: "Bir ağaç kesilip ortası oyulduktan sonra buradan çıkan parçalardan bir Osiris tasviri yapılmakta ve bu tasvir bir yıl saklandıktan sonra yakılmaktadır".

⁹⁸Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 10 - 11.

⁹⁹E. N. Lane, "The Name of Kybele's Priests the Galloi", *Kybele, Attis and Related Cults: Essays in Memory of M. J. Vermaseren*: 117 - 134, (1996), s. 117 - 118.

¹⁰⁰*Anthologia Palatina* 6. 218.

Metrageyroi yani Ana tanrıçanın bu dilenci rahipleri olmuştur. Bunlar hemen hemen her yerde yaptıkları hareketlerden dolayı hor görülmüşlerdir. Örneğin; Kratinos, komedilerinden birinde aşağılama amacıyla Atina'nın ünlü kahini ve çeşitli gizemlerin ustası Lampon'a "*Kybele'nin dilencisi*", Atina'lı general İphikrates'te Eleusis'in değerli dadukhosu Kallias'a *metrageyrtes* demiştir. Bu rahiplerin "kutsal şeyler geleneği"ni nasıl öğrendikleri hakkında hiçbir bilgi yoktur. Fakat bunların törenlerinde de tıpkı Galloslarda olduğu gibi cymbal ve tympanonun önemli bir yeri olduğu bilinmektedir¹⁰².

Adları ne olursa olsun bu rahip grubu özellikle Pessinus şehrinde Hellenistik dönemde etkin bir rol oynamıştır¹⁰³. Pessinus yönetim olarak bağımsız bir kent olmasına rağmen içinde bulunduğu konumdan dolayı M.Ö. 279 yıllarında Anadolu'ya gelen Galatlar'ın Tolistobog koluna bağlanmıştır. Bu rahip kentinin tarihi en azından Phrygler dönemine kadar geri gitmektedir ve önemini Galat egemenliği boyunca da sürdürmüşlerdir¹⁰⁴. M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bergama kralları ile Pessinus'lu rahipler arasında dostane ilişkiler kurulmuştur. Hatta Romalılar M.Ö. 205 yılında Pessinus'tan alınıp Roma'ya götürülecek olan Ana tanrıça'yı simgeleyen taşı Pessinus'lu rahiplerden Bergama kralları aracılığı ile istemişlerdir¹⁰⁵.

Galatlar zamanla Pessinus kentini kontrolleri altına alınca Galat soylularının bir kısmı da kendi dini inaçlarına yakınlıklarından dolayı Ana tanrıçanın hizmetini girmişlerdir. Önceleri Phrygia'lı soyluların rahiplik yaptığı tapınakta Galat asıllı kişilerde görev yapmaya başlamışlardır. Galatlar zamanla Ana tanrıçanın tapınağının bağımsızlığını tanımışlar böylece Pessinus rahip-hükümdarlar tarafından yönetilmeye başlamış¹⁰⁶ böylelikle baş rahip Attis özel bir konuma sahip olmuştur. M.Ö. 160 yıllarına gelindiği zaman ise kendi dini inaçlarını reddedip tapınağın baş rahibi olan Galat soylu Attis ile kardeşi Aioioriks'in arası açılmış hatta Aioioriks tanrıçanın tapınağını yağmalatmıştır¹⁰⁷. Bunun üzerine baş rahip Attis Bergama kralları II.

¹⁰¹Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 230.

¹⁰²W. Burkert, **İlk Çağ Gizem Tapıları**. Çeviren: S. Şener (Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık, 1999), s. 66 - 67.

¹⁰³Pessinus şehrinin dışında Anadolu'da Gallos ismine rastladığımız bir merkezde Hieropolis'dir. Strabon bu merkezdeki Galloslar hakkında bize bilgi vermektedir: Strab., a.g.e., XIII. 4.14.

¹⁰⁴V. Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I** (Ankara: TTK Basımevi, 2001), s. 217.

¹⁰⁵Strab., a.g.e., XII.5.3., D. Magie, **Roman rule in Asia Minor to the end of the third century after Christ I - II** (Princeton, 1950), s. 48 - 49.

¹⁰⁶W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**. Çeviren: M. Pektaş (İstanbul, 1960), s. 159.

¹⁰⁷F. Lequenne, **Galat'lar**. Çeviren: Suzan Albek (Ankara. 1991). s. 89 vd.; Magie, a.g.e., s. 26.

Eumenes ve II. Attalos ile mektuplaşarak kardeşine karşı onlardan yardım istemiştir¹⁰⁸. Tabii ki bu sırada Galatlar arasında Ana tanrıçanın dinini benimseyenlerin sayısı artmaya devam etmiş hatta on kişiden oluşan rahipler kurulunun beş üyesi Galat soylu kişilerden oluşmuştur. On rahibin en eski üyesi Attis ünvanını almış ve Battakes adlı Galatlı'da Attis ile baş rahipliği paylaşmıştır¹⁰⁹.

M.Ö. 58 yılında Pessinus'taki Ana tanrıçanın rahiplerini atama yetkisi Galatların Trokmeler koluna verilmiş ardından da Roma'nın denetimine girmiştir¹¹⁰.

Gallos ismini taşıyan rahipler Romalılar ile ilk kez M.Ö. 189'da karşılaşmışlardır. Polybios bu karşılaşmayı şöyle anlatır: "*Roma konsülü Manlius, Asia geçisi sırasında aşılması güç ve derin yarlar arasından akan Sangarios üzerine köprü kurdurmuştu. Nehrin kıyısında kamp kurduğu sırada, Pessinus'taki Tanrıların Anasının rahipleri olan Attis ve Battakes adında iki Gallialı geldi ve tanrıçanın, onun zaferini kehanet buyurduğunu haber verdiler...*"¹¹¹.

Romalılarla birlikte Pessinus'taki rahiplik kurumunda da bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Yine başlarında bir baş rahip olmak üzere on kişilik bir rahiplik kurulu vardır. Bunlardan Pessinus'ta başkanlık yapan ve Roma'lı olan bir rahip ile baş rahip olarak görev yapan bir Phrygia'lı rahip vardır. Phrygia'lı rahip *Archigallus* olarak Roma'lı rahip ise *Archiereus* olarak adlandırılmaktadır¹¹².

Galloslar için 15 - 28 Mart tarihleri arasında Attis adına düzenlenen kült törenlerinde özellikle 24 Mart Sangeum yani kan akıtma günü çok önemlidir. Çünkü bugün Attis gömülmektedir ve onun adına tutulan yas doruk noktasına ulaşmaktadır. Bugün Gallos'lar esrik bir ruh hali içerisinde müzik eşliğinde kendilerini kamçılıyarak yaralamaktalar, taş veya keskin kırık çömlek parçasıyla kendilerini hadım etmekte¹¹³ ve akan kanlarını kurban olarak sunağa akıtmaktadırlar. Hepding'e göre rahiplerin kendilerini bu şekilde ilkel aletler ile hadım etmeleri törenin eski şekline bağlılığını

¹⁰⁸Baş rahip Attis ile Bergama kralları arasında geçen mektuplar için bkz.: C. B. Welles, **Royal Correspondence in the Hellenistic Period: A Study in Greek Epigraphy** (London, 1934), s. 55 - 61.

¹⁰⁹Lequenne, a.g.e., s. 91.

¹¹⁰S. Mitchell, **Anatolia Land, Men and Gods in Asia Minor, I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule, II: The Rise of the Church** (Oxford, 1993), s. 34.

¹¹¹Polyb., a.g.e., XXI.37.

¹¹²Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 98.

¹¹³Jul., a.g.e., V. 168D (Bkz.: Kat.No. 56); Lancellotti, a.g.e., s. 98.

göstermektedir¹¹⁴. Hadım edilen cinsel organlara nasıl bir işlem yapıldığı net değildir. Arnobius, Attis'in kendini hadım etmesinden sonra Ana tanrıçanın erkeklik organını aldığını ve yıkayıp, pudralayıp, bir beze sardığını bildirir¹¹⁵. Prudentius tanrıçaya verildiğini¹¹⁶, Macrobius ise mağaralara gömüldüğünü aktarmışlardır¹¹⁷. Bir yazıtta göre ise bunlar bir kadın tarafından teslim alınmaktadır¹¹⁸. Modern yazarlardan Hepding kernos içine yerleştirilip tapınağa gömüldüğünü¹¹⁹ Frazer ise ya Ana tanrıçanın heykelinin üzerine fırlattıklarını ya da Ana tanrıçaya adanmış yer altı odalarına gömdüklerini¹²⁰ savunur. Hadım olmadan Gallos olmak isteyenler olursa bunlar sembolik olarak kesilen koçun yada boğanın kesilen organını aynı şekilde tapınağa gömmektedirler¹²¹.

Rahiplerin 24 Martta kendilerini hadım ettikten sonra 27 Martta da önemli bir görevleri vardır. Bu gün yani Lavatio günü baş rahip Ana tanrıçanın heykelini alarak Tiberis'in bir kolu olan Almo kıyısına taşır ve onu yıkardı¹²². Bu hadım rahipler aynı zamanda Taurobolium ve Criobolium törenlerinde de görev almaktadırlar. Prudentius'un aktardıklarına göre bu günlerde baş rahip bir çukurun içine inmekte ve bu çukurun üstü kalaslar ile örtülmektedir. Bu kalasların üzerinde kesilen boğanın kanı ile baş rahip yıkanmakta böylelikle baş rahip tanrısal bir saygınlık kazanmaktadır¹²³.

Galloslar tarafından yürütülen bu ritüeller Romalılar tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Romalı baş rahip Pontifex Maksimus bu kişilerin törenler dışında ortalıkta dolaşmalarını yasaklamış hatta kült ile ilgili törenlerin Ana tanrıça'nın tapınağının dışında yapılmasına izin bile vermemiştir. Fakat Romalı vatandaşlar arasında her zaman Ana tanrıçanın rahibi olmak isteyenler çıkmıştır¹²⁴. Burkert buna şöyle bir açıklama getirmektedir; Gallos rahipliği, toplumun belli bir kesiminde de olsa, kabul gören ve hatta kazanç kapısı olan bir yaşam tarzıydı. Üstelik Roma yönetimi

¹¹⁴Hepding, a.g.e., s. 161.

¹¹⁵Arnob., a.g.e., V.7 (Bkz.: Kat.No. 91)

¹¹⁶Prudentius, *Peristephanone*, XV.1068. (Bkz.: Kat.No. 102)

¹¹⁷Macrobius, *Saturnalia*, I.21.10.

¹¹⁸CIL.XII.510.

¹¹⁹Hepding, a.g.e., s. 191 - 192.

¹²⁰Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 4 vd.

¹²¹Nilsson, M. P., 1950, a.g.e., s. 625.

¹²²Turcan, a.g.e., s. 38.

¹²³Prud., a.g.e., X. 1002-1050 (Bkz.: Kat.No. 101 - 102).

¹²⁴Dionysius Halikarnasseus, *Roman Antiquities*. Çeviren: E. Cary (Harvard University. Loeb, 1937 - 1950), II.19.

içerisinde de oldukça iyi örgütlenmiş bir grup olarak yer almaktaydılar bu da onların ayrıcalıklı bir grup olmalarına neden olmuştur¹²⁵.

Bunlar Kan gününde kendilerini hadım ettikten sonra uzun kollu ve kemerli, çoğunlukla sarı ya da renkli, uzun elbiseler ve başlarına da çenenin altında bağlanabilen bir başlık giymektedirler. Elbiselerinin göğüs kısımları süslü olup boyunlarına kabartmalı resimler asmaktadırlar, bunlarda genelde Attis'in betimleri yer almaktadır, parmaklarına yüzükler ve kulaklarına da küpeler takmaktadırlar Uzun peruklar takıp bunları da genellikle beyazlatmaktadırlar. Bazen de saçlarının bir kısmını Ana tanrıçaya adamaktadırlar. Attis'e yas gününde korkunç ve darmadağın bir görüntü içerisinde olurlardı. Daha sonraki günlerde ise saçları bakımlı olurdu. Yüzlerine ise ağır bir makyaj yapmaktadırlar¹²⁶. Galloslar için , kıyafet ve takılar kadar önemli bir aksesuarda kızgın iğneler ile derilerini yaptıkları zambak ve tef şeklindeki dövmelemleri olmuştur¹²⁷.

Herodotos bunların boyunlarına bir trampet ve tanrıçanın imgelerini asmış bir şekilde dolaştıklarından söz etmektedir¹²⁸. Kendilerini horozu amblem olarak seçen Gallosların Roma'da bulunmuş heykelleri de Herodotos'u doğrular şekildedir. Mermer bir heykelde Gallos ayakta ve uzun bir tunica manicata giyimli olarak betimlenmiştir. Boynunda geniş bir tapınak gibi asılı duran, elinde asası ile Attis'i betimleyen bir göğüslüğü vardır. Bunun her iki yanınada Attis'in büstünün olduğu yuvarlak madalyonlar yapılmıştır. Sol omzundan aşağıya doğru ise bir kamçı sarkmaktadır¹²⁹ (**Levha 62**). Bu heykele göre daha iyi korunmuş M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen bir kabartmada da Gallos yine tunica manicata giyimli olarak tasvir edilmiştir. Başında ise defne yaprakları ile süslenmiş, ortada sakallı muhtemelen Sangarios'un büstü yanlarda ise Attis'in büstü olan bir taç vardır. Göğsünde üzüntülü Attis'in tasvir edildiği bir madalyon taşımaktadır. Sol elinde Ana tanrıçanın insanlara daima hediyesi olan bir sepet dolusu meyve taşımakta sağ elinde ise üç mersin dalı tutmaktadır. Bunun üzerinde duvarda bir ip ile aşağı sarkan iki zil yer almaktadır. Diğer tarafta ise bir tamburin, biri düz diğeri kıvrımlı flüt, kutsal objeler içeren bir sepet ve kırbaç bulunmaktadır (**Levha**

¹²⁵Burkert, a.g.e., s. 69.

¹²⁶Hepding, a.g.e., s. 193; Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 98; M. Beard - J. North and S. Price, **Religions of Rome, Volume 2: A Sourcebook** (Cambridge, 1998), s. 209 vdd.

¹²⁷Prud., a.g.e., X. 1076-1085.

¹²⁸Hdt., a.g.e., IV.76.

¹²⁹Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 99.

63)¹³⁰. Ostia yakınındaki Portus mezarlığından bulunmuş bir Gallos tasvirinde ise elinde bir meşale tutan Archigallos bir çam ağacı altında yüksek bir heykel ayaklığı üzerinde dikilmiş tanrı Attis'e taparken tasvir edilmiştir. Attis'in sol elinde bir çoban değneği sağ elinde ise bir flüt tutmaktadır. Ağaçtan ise ziller sarkmaktadır¹³¹ (**Levha 64a**).

Öncüleri Metragyrtoi diye adlandırılan bu hadım rahipler Yunan dünyasında pek te hoş karşılanmamıştır. Zaten Attis için yapılan kült törenlerinde bu hadım rahiplerden hiç söz edilmemektedir. Yunan dünyasındaki bu törenler kadın rahibeler tarafından idare edilmiştir¹³². Romalılar da tıpkı Yunanlılar gibi Gallosları hiçbir zaman hoş karşılamamışlar ve halkın onlar gibi hadım olmasına izin vermemişlerdir. Ama Roma devleti içerisinde halktan bir çok kişinin onlar gibi hadım olarak o gruba dahil oldukları da bilinmektedir¹³³.

Galloslar ile ilgili en geniş bilgiyi yine Romalı kaynaklardan ve arkeolojik belgelerden öğreniyoruz. Anadolu'daki Gallosların ise nasıl bir dinsel uygulama içerisinde oldukları yada nasıl bir görünüşe sahip oldukları hakkında malesef şu an için bilgi sahibi değiliz. Gelecekteki arkeolojik araştırmalar onların Anadolu'daki konumlarını öğrenmemiz açısından büyük önem taşıyacaktır.

4. KÜLT TÖRENLERİ

Antik yazarlar Ana tanrıça'nın Attis'e aşık olduğunu ve tüm sevgisini ona verdiği konusunda hem fikirdirler. Attis Ana tanrıçaya bu sevgisinden dolayı bağlılık yemini eder fakat sözünde durmaz ve Midas kralının kızı Ia ile evlenir. Düğün törenleri sırasında Ana tanrıça Attis'i bu yaptığından dolayı cezalandırır ve onun çıldırmasına arkasından da kendi kendisini hadım etmesine neden olur. Yaptıklarından pişman olan Ana tanrıça Zeus'a yalvarır ve Attis'in tekrar hayata dönmesini ister. Zeus ise bunun mümkün olmadığını ama Attis'in vücudunun çürümeyeceğini, saçlarının hep uzayacağını ve serçe parmağının da hareket edebileceğini söyler¹³⁴. Mythosta bu anlatılanlar sırası ile her yıl ilkbaharda Attis için düzenlenen törenlerde yansımıştır.

¹³⁰ Aynı, s. 99 - 100.

¹³¹ Aynı, s. 100.

¹³² P. Foucart, *Des associations religieuses chez le Grecs* (Paris, 1873), s. 92.

¹³³ Ç. Dürüşken, *Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk, Roma'nın Gizem Dinleri* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000), s. 71 - 72.

¹³⁴ Paus., a.g.e., VII. 17.9-12, Arnob., a.g.e., V.5-12.; Ov.met., a.g.e., IV.181-244.

Antik kaynaklarda Attis mythosu Phryg kökenli olarak gösterilsede Phrygler'in Attis için düzenledikleri yıllık törenler hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlı olup var olan bilgilerde Roma kaynaklarına dayanmaktadır.

Phryglerin törenlerinden ilk bahseden Herodotos'dur. Yazar, Anarkharsis' in Kyzikos' ta Ana tanrıça için yapılan törenleri gördüğünü ve ülkesine gittiğinde tıpkı gördükleri gibi bir tören yapmak istediğini fakat yurttaşları tarafından öldürüldüğünü bildirir¹³⁵.

Herodot'un sözünü ettiği tören muhtemelen orgiastik müzik eşliğinde ormanda kutlanan bir törendir. Yazar burada kendini hadım eden rahiplerden söz etmemektedir. Hepding'e göre Herodotos bu hadım rahipleri tanımamaktadır. Çünkü eğer tanımış olsaydı bunlardan da bahsedeceğini savunmaktadır. Rapp ise henüz bu dönemde hadım rahiplerin semitik dinlerden Kyzikos'daki tanrıçanın kültürüne geçmediğini savunmaktadır¹³⁶. Herodotos burada Attis'ten de söz etmemektedir¹³⁷.

Herodotos'un da bahsettiği gibi Phryg törenlerinde özellikle orgiastik müzik çok önemlidir¹³⁸. Ana tanrıça ve hatta çoğu zaman Attis elinde bir tympaneum ile tasvir edilmiştir. Kendilerini hadım eden rahiplerde de bulunmaktadır. Buna ilaveten cymballer, flütler ve borazanlarda törenlerde kullanılmaktadır¹³⁹.

Phryg törenlerindeki bu orgiastik müzik Thrakya'daki Dionysos törenlerinde de görülmektedir ve her iki kültür arasında bu konuda benzerlikler söz konusudur. Strabon bize bu benzerliklerden söz etmektedir¹⁴⁰. Fakat aralarındaki iklimsel farklılıktan dolayı Phrygia'daki törenler daha coşkulu bir biçimde yapılmaktadır. Çünkü Anadolu'da yazın bitkileri kavuran sıcakların ardından Mart ayında doğanın birden bire yeşermesi ile insanlar coşku içerisinde çılgınca danslar ederek kendilerinden geçmektedirler. Oysa bu mevsimsel geçişler Thrakya'da daha yumuşak bir şekilde hissedilmektedir ve bu da törenlerin daha sakin kutlanmasına neden olmaktadır¹⁴¹. Phryglerin Avrupa kaynaklı

¹³⁵Hdt., a.g.e., IV.76 (Bkz.: Kat.No. 17).

¹³⁶Hepding, a.g.e., s. 127.

¹³⁷Hepding, a.g.e., s. 128.

¹³⁸Showerman, a.g.e., s. 237.

¹³⁹Hepding, a.g.e., s. 128.

¹⁴⁰Strab., a.g.e., X.3.16 (Bkz.: Kat.No. 29).

¹⁴¹Dürüşken, a.g.e., s. 73; Trakya'da da Phrygia'da olduğu gibi rahiplerin kendilerini hadım etmeleri görülmemektedir. Aynı şekilde Attis mitosunun Lidya versiyonunda da hadım olayı görülmemektedir. Sanders, a.g.e., s. 265.

kültürlerin törenlerinden ayrılan yönü ise kendini hadım eden rahiplerdir. Hepding'e göre bu Phryg kültürüne semitik kültürlerin etkisi ile girmiş bir özelliktir¹⁴².

Phryg törenlerinden bahseden diğer bir yazar ise Plutarkhos'dur. Plutarkhos Phryg tanrılarının kışın uyduklarını ve yazın tekrar uyandıklarını bildirmektedir¹⁴³. Hepding, Plutarkhos'un söylediklerine şöyle bir açıklama getirir. Attis'in kışın uyuması ölümü anlamına gelmektedir. Bu yüzden insanlar yas tutarlar ve tanrının ölümüne ağıtlar yakarlar yazın ise tanrının tekrar dirildiğini kabul ederler ve bunun için de şenlikler düzenlerler. Yani Attis için yılda iki kez tören yapılmaktadır¹⁴⁴.

Diodorus ise Attis'in bedeninin yakıldığını ve törenlerde genç bir heykele Attis gibi davranıldığını bildirir¹⁴⁵.

Yazarlardan Julius Firmicus Maternus ise Phryglilerin Ana tanrıça için yıllık bir tören düzenledikleri sırada Attis'in ölümüne ağıtlar yaktıklarını ve Ana tanrıçanın rahiplerinin Attis'in yaptıklarını hatırlatmak için kendilerini hadım ettiklerini bildirmektedir¹⁴⁶.

Herodianos'ta Pessinus'taki Phryglerin törenlerinin Gallos kıyısında gerçekleştirildiğini ve törenin son gününde nehirde Kybele'nin idolünün yıkıldığını söylemektedir¹⁴⁷.

Phryg törenleri ile ilgili olarak antik yazarların bize bildirdikleri bu kadar ile sınırlıdır.

Roller'a göre ise aslında Phryg halkının yaptığı bu törenler yüksek rahip Attis'in ölümü için veya Yunan kahramanlık kültüründe olduğu gibi Attis isimli bir kralın soyut figürü için yapılmış yıllık törenler olmalıdır¹⁴⁸.

Her kim için yapılmış olursa olsun bölgede, en azından geç dönemlerde, erginlenme törenlerinin yapıldığı bilinmektedir¹⁴⁹. Ve bu törenlerin hepsi de Phrygli unsurlar taşımaktadır¹⁵⁰.

¹⁴²Hepding, a.g.e., s. 129.

¹⁴³Plutarchos, *De Isid et Osiris*, Çeviren: F. C. Babbitt (London, Loeb, 1936), 69p, 378F (Bkz.: Kat.No. 34)

¹⁴⁴Hepding, a.g.e., s. 130.

¹⁴⁵Diod., a.g.e., III. 59 (Bkz.: Kat.No. 25)

¹⁴⁶Firm., a.g.e., c. 3.

¹⁴⁷Herodian., a.g.e., I.11 (Bkz.: Kat.No. 36).

¹⁴⁸Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 251 vdd.

¹⁴⁹Ö. Çapar, "Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri", *Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (1987), s. 68.

Biz Phryglerin törenleri ile ilgili ayrıntılı bilgiyi Romalıların eski Phryg karakterlerini koruyarak yaptıkları Mart ayındaki törenlerinden biliyoruz¹⁵¹. Konu ile ilgili detaylı bilgiyi Roma bölümünde vereceğiz.

4.1. Yunanistan

Attis Yunanlıların düşünce ve geleneklerine yabancı bir tanrı olması bakımından Yunanistan'da çok yaygın bir tapınım görmemiş olmalıdır¹⁵².

Yunan sanatında Attis'i ilk kez M.Ö. 4 yüzyıla tarihlenendirilen kabartmada Agdistis ile birlikte görmekteyiz¹⁵³.

M.Ö. 2. yüzyılda ise Attideialar olarak adlandırılan yazıtlar vardır¹⁵⁴. Bu yazıtlarda Attis adına yapılan törenlerden söz edilmektedir¹⁵⁵. Bu törenlerde rahibeler görev almaktadırlar¹⁵⁶ erkek rahiplerden sadece bir kez söz edilmektedir. Bu konu üzerinde çalışan araştırmacı Foucart'a göre törenler iki bölümden oluşmaktadır. Diodorus'un da belirttiği gibi birinci bölümde Attis'in ölü bedeni esasen cesedi bulunmakta ve ceset bir kline üzerine yatırılarak etrafında ağıtlar yakılmaktadır. İkinci bölümünde ise Attis'in yeniden dirilişi kutlanmaktadır. Bu aşamalardaki tüm hazırlıklar bayan rahipler tarafından yapılmaktadır. İki bölümden oluşan bu törenlerin bir törenin bölümleri mi yoksa yılda ayrı ayrı gerçekleştirilen törenler mi olduğu tam açık değildir¹⁵⁷.

¹⁵⁰Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 252.

¹⁵¹Hepding, a.g.e, s. 134.

¹⁵²Aynı, s. 134.

¹⁵³Yunanistan - Pire'deki bu kabartma Roller ve Sanders tarafından Attis kültüne dair en erken kült belgesi olarak kabul edilse de esasında bu kabartma bir antlaşma kabartmasıdır ve bu tür kabartmalarda Zeus ve Hera yada Athena ve Asklepios gibi tanrılarda yaygın olarak bu şekilde betimlenmektedir. Pire örneğinde ise bu şema içinde Agdistis olarak adlandırılan tanrıça ile birlikte Attis betimlenmiştir. bu kabartmada Agdistis ile Attis'in betimlenmesi kabartmanın muhtemelen Phrygia'lı birisi tarafından yaptırıldığına işaret etmektedir. Kabartma Phrygia'lı bu tanrıların Yunan dinine esasen geleneğine bir uyarlaması olarak düşünülmelidir. Kısacası bu kabartma M.Ö. 4. yüzyılda Atina ve çevresinde Attis'in Ana tanrıçanın yanında yağın tapınımına işaret etmemelidir. Çünkü Ana tanrıçanın Attis ile birlikte betimleri Atina ve çevresinde daha bu tarihten neredeyse 2 yüzyıl sonra yaygın olarak görülmeye başlanacaktır. Naumann, F., a.g.e., s. 239 vdd.; Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 243 vd.; Sanders, a.g.e., s. 268.

¹⁵⁴IG ii 1315; IG ii 1328.

¹⁵⁵Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 223 - 224.

¹⁵⁶Yunan Thesmophoria şenliklerinde de sadece kadınlar görev almaktadırlar. Aynı şekilde Eleusis mysterialarında, bütün gece uyumama nöbeti de yine kadınlar tarafından tutulmaktadır. Adonis'in yalandan ölmesi ve yeniden topraktan çıkartılması da yine kadınlar tarafından yapılmaktadır. Theocritos'un on beşinci idilinde ağıtı söyleyen kadındır ve gün doğarken kalkıp tanrının cesedini sulara atanda yine bir kadındır. Mısır'da Osiris için ağlayanlarda kadınlardır. T. H. Gaster, **Thespis - Eski Yakınoğu'da Ritüel Mit ve Drama**, Çeviren: M. H. Doğan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, Birinci Basım 2000), s. 354.

¹⁵⁷Foucart, a.g.e., s. 92.

Ancak Yunanistan'daki kült törenlerinde hadım rahiplerden hiç söz edilmemektedir¹⁵⁸.

4.2.Roma

Roma'ya dışarıdan kültürlerin girmesi Etrüskler dönemine kadar geri gitmektedir. Özellikle Yunanlıların antropomorf tanrı betimlemelerinden etkilenen Romalılar ilk olarak M.Ö. 485 yılında Dioskurlar daha sonra da M.Ö. 431 yılında Kyme'den Apollon kültürünü kendi dinlerine dahil etmişlerdir. İmparatorluk döneminde ise dönemin politik ve siyasi anlayışı ile birlikte bu etkilenmeler daha yoğun olarak görülmeye başlamıştır¹⁵⁹. Bir taraftan batıdaki denizci ulusların tanrıları yavaş yavaş imparatorluk içerisinde etkili olmaya başlarken diğer taraftan tüccar, asker ve kölelerde Phrygia'dan Kybele ve Attis, Mısır'dan İsis ve Serapis gibi kültürleri Roma'ya taşımışlardır¹⁶⁰.

Şimdi Romalıların Kybele'yi kendi kültürlerine niçin ve nasıl dahil ettiklerini, Attis'in Roma'ya Kybele ile birlikte mi götürüldüğü yoksa Attis kültürünün daha geç bir döneme mi ait olduğunu, Attis'in bu ülkede nasıl saygı gördüğünü ve onun adına düzenlenen kült törenlerini inceleyelim.

Romalılar, II. Kartaca savaşı sırasında Kartaca kralı Hannibal'in ezici gücü karşısında Sibylla'nın kitaplarına başvurmaya karar verirler¹⁶¹. Sibylla kitapları, Hannibal'i ancak Küçük Asya'daki Pessinus şehrinde bulunan Ana tanrıçayı şehirlerine getirmeleri sayesinde şehirlerinden geri çekilmesini sağlayabilecekleri kehanetine işaret ederler¹⁶². Bunun üzerine Romalılar, o zaman Bergama krallığının koruması altında bulunan Ana tanrıçanın sembolü kara taşı¹⁶³ almak üzere Bergama kralı Attalos ile bağlantıya geçmişler ve M.Ö. 204 yılında görkemli bir tören ile şehirlerine

¹⁵⁸Hepding, a.g.e. , s. 136 - 137.

¹⁵⁹H. Demirçioğlu, *Roma Tarihi: Cumhuriyet* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), s. 195.

¹⁶⁰F. Cumont, *Astrology and Religions Among The Grek and Romans* (New York, 1960), s. 50.

¹⁶¹E. O. James, *The Cult of Mother - Goddess, An Archaeological and Documentary Study* (London: Thames und Hudson, 1959), s. 168.

¹⁶²S. A. Takács, "Magna Deum Mater Ideae, Cybele and Catullus' Attis", *Cybele, Attis and Related Cults. Essays in Memory of M. J. Vermaseren*, Ed.: E. N. Lane (Leiden, New York, 1965, ss. 367 - 385), S.

¹⁶³Livius Anadolu'dan Roma'ya götürülen Ana tanrıçanın sembolü için şu isimleri kullanmıştır: İda Anası, Kybele, Gök taşı (Meteor) ve Kara idol. Füzuzan Kınal. "Kara Tanrıça Olarak Kybele", *Türk Tarih Kongresi*, IX: 235 - 239 (1981), s. 235.

getirmişlerdir¹⁶⁴. Antik yazar Livius Ana tanrıçanın Roma'ya getirilişini şu şekilde anlatmaktadır:

*"Publius Cornelius Scipio, Romanın ileri gelen kadınları ile birlikte Ostia limanında tanrıçayı karşılamak üzere görevlendirilmiştir. Gemi Tiberis'in ağzına geldiğinde Scipio emredildiği gibi yaptı ve denizi kürekleriyle yarıp tanrıçayı rahiplerinden alarak karaya çıkardı. Kentin ileri gelen kadınları onu teslim aldılar. Bu kadınlar tanrıçayı elden ele geçirerek götürdüler. Bütün kent tanrıçayı karşılamak için toplanmıştı. Ve tanrıçanın geçeceği yol güzergahı boyunca tütsü yakıcılar yerleştirilmişti. Halk tüsüleri yakarken tanrıçanın kente istekle ve dostça girmesi için yalvarmaktadır. Kadınlar tanrıçayı Palatinus'taki Zafer Tapınağına yerleştirmişlerdir. O gün yani 4 Nisan bayram olarak kabul edildi. Kalabalık halk grupları, Palatinus'taki tanrıçaya armağanlar getirdiler ve orada tanrıların şölen sofraları kuruluydu. Megalesia adı verilen oyunlar düzenlendi..."*¹⁶⁵

Romalılar, M.Ö. 203 yılında Hannibal'i ülkelerinden uzaklaştırmışlar¹⁶⁶ ve bunun üzerine Ana tanrıçaya Roma'da Magalesia adı verilen törenler düzenlemişlerdir¹⁶⁷.

Kybele kültürünün Roma'ya getiriliş tarihi net olmasına rağmen Attis kültürünün Roma'ya getiriliş tarihi ile ilgili görüş ayrılıkları söz konusudur. Livius'un Kybele'nin getiriliş ile ilgili olarak aktardıklarında kesinlikle Attis'ten söz edilmemektedir¹⁶⁸.

Frazer, Roma'ya Ana tanrıça kültürünün götürülmesi sırasında Attis kültürünün de götürüldüğünü ve bunun en büyük kanıtı olarak Roma da Cumhuriyet döneminin sonundan önce hadım edilmiş rahiplerin halk tarafından tanınıyor olmasını

¹⁶⁴E. Simon, *Die Götter der Römer* (Germany: Hirmer Verlag München, 1990), s. 146 vd.; J. F. Gardner, *Roman Myths* (Austin, 1993), s. 56 - 58.; Turcan, a.g.e., s. 35 - 36.

¹⁶⁵Livius, *Ab urbe condita*. Çeviren: B. O. Foster (London, New York, Loeb, 1919 - 1951), 29.14.10-14 (Bkz.: Kat.No. 71)

¹⁶⁶Lequenne, a.g.e., s. 72.

¹⁶⁷Bayramın adı tanrıçanın Magna Mater sıfatından türetilmiş olan Megalesia ya da Megalensia kelimelerinden gelmektedir. Törenler 4 - 10 Nisan arasında yapılmaktadır. Livius'a göre törenin 4 Nisan'da başlaması bu tarihte Ana tanrıçanın kültürünün kabul edilmesinden ve Palatine'deki tapınağın inşaatının başlanmasına karar verilmesinden kaynaklanmaktadır. 10 Nisan ise Ana tanrıçanın doğum günü olarak kabul edilmektedir aynı zamanda Palatine'deki tapınağın tanrıçaya adanma günüdür. Bu bayram aristokrat insanlar tarafından organize edilmektedir. Kesinlikle normal halktan insanların katılması yasaktır. Kurbanlar (her iki günde de birer düve), tiyatro oyunları ve karnavallar gerçekleştirilmektedir. Aristokrat insanlar, *moretum* adı verilen içinde beyaz peynir ve baharatların bulunduğu bir tabak sunusunda bulunmaktadırlar. Çünkü Ana tanrıçanın bu bitkiler ile insanın hayatta kalmasını sağladığı düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 124 - 125; Turcan, a.g.e., s. 37 vd.; M. R. Salzman, "The Representation of April on the Calender of 345", *AJA* 88: 43 - 50, (1988).

¹⁶⁸Lancellotti, a.g.e., s. 77.

göstermektedir.¹⁶⁹ Senato hadım rahiplerinin yaptıkları çılgınlıklara sıcak bakmadığından halktan hiç kimsenin Ana tanrıçanın rahipleri Galloi¹⁷⁰ gibi kendini hadım etmelerine ve onların çılgın ayinlerine katılmalarına izin vermemiştir¹⁷¹. Gallosların sadece Nisan festivalleri boyunca, yılda bir kez, doğulu kostümler içerisinde ve boyunlarına astıkları resimler ile sokaklardan geçmelerine ve kapı kapı dolaşarak tapınağın ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak için para toplamalarına izin vermişlerdir. Daha sonra bir yıl boyunca hiç ortalıkta görünmemektedirler¹⁷². Cicero, *De Legibus* adlı eserinde rahiplerin bu şekilde davranmalarının halkın kafasının boş inançlarla dolmasına aynı zamanda maddi acıdan da yıpranmasına neden olduğunu savunmuştur¹⁷³.

Lambrechts'e göre ise Attis ne Cumhuriyet döneminde ne de Roma İmparatorluğunun ilk yıllarında Romalılarca bir tanrı olarak kabul görmemiştir. Attis'i bir tanrı olarak ancak Antonius Pius zamanında yapılan büyük reform sonucunda kabul etmişlerdir¹⁷⁴. Fakat Lambrechts'in bu düşüncesinin doğru olmadığı Romanelli tarafından Palatine tepesinde yapılan kazılar sonucunda anlaşılmıştır¹⁷⁵. Çünkü bu kazılarda M.Ö. 191 yılına tarihli çok sayıda Attis heykelciği gün ışığına çıkartılmıştır. Vermaseren ve Showerman'a göre bu arkeolojik malzemeler kültürün en azından M.Ö. 191 yılına kadar geri gittiğine işaret etmektedir¹⁷⁶. Lambrechts, Romanelli, Vermaseren ve Showerman'ın bu düşüncelerine karşı çıkmıştır. Ona göre Romanelli tarafından tespit edilen heykelcikler kendi oğullarını Kybele'nin koruması altına veren annelerin birer adaklarıdır. Ve eğer gerçekten Attis Kybele ile birlikte Roma'ya getirilmiş olsa idi onunda Kybele gibi arkeolojik tasvirlerinin olması gerektiğini savunmuştur¹⁷⁷.

¹⁶⁹Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 3 - 4.

¹⁷⁰Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kült Personeli Gallos bölümü.

¹⁷¹Turcan, a.g.e., s. 38.

¹⁷²Galloslar ile tanrıça Ma'nın rahipleri arasında benzerlikler söz konusudur. Onlarda silahlar ile danslar yaparak kanlı çılgınlıklar yapmaktadırlar. Siyahlar içinde, Kybele'nin rahipleri gibi kıymetli taşlarla süslü taçlar ve uzun şeritli yünlü elbiseler giymektedirler. Uzun saçları uçuşarak ellerinde iki ağızlı baltaları ile tek ayakları üzerinde dans etmektedirler. Dans ederek kendilerinden geçen rahipler kendilerini izleyen halka geleceğin kehanetinde bulunmadan önce idole kırmızı lekeler saçmak için kollarını kesmektedirler: Showerman, a.g.e., s. 37 - 41.

¹⁷³Cicero, *De Legibus*, Çeviren: C. W. Keyes (London, New York, Loeb, 1938), II.16.40.

¹⁷⁴P. Lambrechts, *Attis: Van Herdersknaap tot God* (Brussels, 1967), s. 47 - 48.

¹⁷⁵Burada tespit edilen Attis figürinleri çok çeşitlilik göstermektedir. Attis ayakta, otururken, binici olarak, syrinx çalarken gösterilmiştir. Bazı örneklerin belden aşağı kısmının çıplak olarak yapılmış olması onun Attis olarak anlaşılmasını sağlamıştır. P. Romanelli, "Magna Mater e Attis sul Palatino". *Hommages in Jean Bayet*, Ed.: M. Renard and R. Schilling (Brussels, 1964, ss. 619 - 626).

¹⁷⁶Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 43, 56; Showerman, a.g.e., s. 40 - 41.

¹⁷⁷Lambrechts, a.g.e., s. 49.

Romalıların Attis'i ne zaman tanıdıkları ve onu tanrı olarak ne zaman kabul ettikleri tam olarak açık olmayan bir konudur. Aynı şekilde Romanın Cumhuriyet döneminde düzenledikleri törenlerin de nasıl yapıldığına dair çok fazla bilgi söz konusu değildir. Fakat bilinen bir şey vardır ki Attis, Kybele olmadan hiçbir zaman tapınım görmemiştir ve kült törenlerinde Phrygia'daki gelenekler uygulanmıştır¹⁷⁸.

Phryg törenlerinin en belirleyici unsuru orgiastik müzikleri ve bunun eşliğinde yaptıkları danslarıdır. Romalılar Ana tanrıçanın kültüründeki bu yüksek sesli feryatların eşliğinde yapılan vahşi dansları, flüt ve tamburin ile gerçekleştirilen enteresan müziği görünce devlet denetiminde kentlerine getirilen ve tapılmaya teşvik edilen Ana tanrıça kültürünün hiç de kendilerine uygun olmadıklarını anladılar. Özellikle de Ana tanrıçanın sevgilisi Attis'in kendini hadım etmesine öykünerek insanların kendilerini yaralamaları ve hadım etmeleri Romalılar tarafından şaşkınlık ile karşılanmıştır¹⁷⁹.

Bu nedenle kült törenleri Phrygli unsurlar taşısada¹⁸⁰ denetimi Roma yöneticilerindedir. Çünkü yapılan törenler içersinde Romalıların yaşayış ve düşünüş biçimleri ile ters düşen bazı adetler söz konusudur. Özellikle insanların kendilerinden geçerek hadım olmaları Romalılarca hoş karşılanmıyordu zaten yasaklanmıştı da¹⁸¹. Fakat tüm bu yasaklamalara rağmen kendilerini törenlerde hadım eden insanlar vardır¹⁸².

İmparator Augustus döneminde ise Kybele kültü önemli bir konuma gelmiştir. Çünkü Augustus kökenini Küçük Asya'daki tanrılara bağlamaktadır. Bu nedenle de halkın Kybele kültürüne tapınımına izin verilmiştir. Augustus'un ölümünden sonra Julius Claudiüsler sülalesi içinde de Kybele'ye olan bağlılık devam etmiştir¹⁸³.

İmparator Claudius ise¹⁸⁴, Kybele dininin gizemlerini kabul edip bunu yaymaya çalışmış ve takvimde bir haftayı da Attis'e adanmıştır¹⁸⁵. Böylelikle Romalılar arasında

¹⁷⁸Frazer, J. G., 1926, *a.g.e.*, s. 3 - 4.

¹⁷⁹Showerman, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁸⁰Antik yazar Dionysius Halikarnasseus'tan öğrendiğimize göre Roma'daki törende Ana tanrıçanın şerefine flüt ve tympanon çalanlar Phygia'lı bir rahip ve rahibedir. Dion.Hal., *a.g.e.*, II.19.

¹⁸¹Dion.Hal., *a.g.e.*, II.19.

¹⁸²M.Ö. 102'de Q. Servilius Caepio isimli bir Romalının kölesi ile M.Ö. 101'de Genicius isimli bir Roma'lı kendilerini hadım etmişlerdir. Showerman, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁸³E. Simon, *Augustus. Kunts und Leben in Rom um die Zeitenwende* (München, 1986), s. 19 vdd.

¹⁸⁴Buradaki Claudius II (M.S. 268 - 270) değil Claudius I (M.S. 41 - 51)'dir.

¹⁸⁵Turcan'a göre Attis, Claudius zamanından öncede biliniyordu ama Claudius zamanında ancak bir külte sahip olabilmiştir. Turcan, *a.g.e.*, s. 43.

bu kült daha yaygın bir hale gelmiştir¹⁸⁶. Tabii ki İmparator Claudius'un bu kültü kabul etmesinin farklı sebepleri vardı. Bunlardan birisi esasen politik problemlerdir. Örneğin M.Ö. 77'de köle Gallos Genucius'un miras hakları tartışılmıştır. Hakim Cn. Aufidius Orestes olumlu bir yanıt vermesine rağmen konsoloslardan birisi bu kişinin ne erkek ne de kadın olduğu bile belli değil diyerek olumlu çıkan karara itiraz etmiştir¹⁸⁷.

Flavianuslar döneminde ise Romalı vatandaşlardan oluşmuş üst düzey bir rahibin başı çektiği toplam 10 kişilik bir topluluk mevcuttur. Bu rahipler tıpkı Pessinus'taki baş rahip gibi Attis ismini almaktadırlar. Fakat bunlar kendilerini hadım etmemektedirler. Ama diğer doğulu rahiplerin kendilerini hadım etme özgürlüğüne sahip oldukları da bilinmektedir¹⁸⁸.

Attis adına düzenlenen kült törenleri imparator I. Theodosius'un M.S. 394'te yasak getirmesine kadar bazı değişikliklerle devam etmiştir¹⁸⁹.

4.2.1. Mart Törenleri

Roma'da Attis adına düzenlenen kült törenlerinin günleri ve isimleri hakkında tam bilgiyi M.S. 354 yılına tarihli bir takvim vermektedir¹⁹⁰. Bu takvime göre kült törenleri 15 Mart'ta başlamakta ve 28 Mart'ta sona ermektedir. Törendeki her gün kendine özel bir isme sahiptir ve farklı imparator tarafından takvime dahil edilmiştir. Lancellotti tarafından bu günlerin tarihleri, isimleri ve hangi İmparator döneminde kültle dahil edildiği şu şekilde formüle edilmiştir¹⁹¹:

¹⁸⁶Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 3.

¹⁸⁷Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 97.

¹⁸⁸Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 98.

¹⁸⁹Dürüşken, a.g.e., s. 83.

¹⁹⁰Adı geçen bu takvim Furius Dionysus Philocalus için yapılmıştır.

¹⁹¹Lancellotti, a.g.e., s. 83.

	<u>Claudius</u>	<u>Antonius Pius</u>	<u>Antonius Pius sonrası</u>
15 Mart		<i>Canna İnatrat</i> (<i>Cannophori</i>)	
22 Mart	<i>Arbor İnatrat</i> (<i>Dendrophori</i>)		
24 Mart	<i>Sanguis / Sangeum</i> (<i>Galloi</i>)		
25 Mart			<i>Hilaria</i>
26 Mart			<i>Requietio</i>
27 Mart	<i>Lavatio</i>		

28 Mart ise takvimde *Initium Cainai* olarak adlandırılmıştır fakat Phryg kültürüyle bağlantılı olduğu anlaşılan bu günün anlamı hakkında bilgi edinilememektedir¹⁹².

Şimdi sırası ile antik kaynaklarında verdikleri bilgiler ışığında bu törenleri detaylı bir şekilde inceleyelim:

4.2.1.1. 15 Mart - Canna İnatrat : Bu isim ile anılan ilk gün asıl törenden bir hafta önceye rastlamaktadır. Bu günde Attis'in Gallos nehri kenarında terk edildiği ve çobanlar tarafından bulunup kurtarıldığı gün kutlanılmaktadır¹⁹³. Törenin bu ilk gününde cannaphoros¹⁹⁴ yani kamış-saz taşıyıcılar Ana tanrıçanın Palatine'deki tapınağına götürülmek üzere Almo kıyılarından saz toplamaktadırlar. Kamış-saz, Attis kültüründe önemli bir konuma sahiptir. Çünkü Attis, kendi kendini hadım ettikten sonra bir sazlığa saklanmış ve burada Kybele ile aslanları tarafından bulunmuştur. İmparator Julian'a göre kesilmiş olan kamış-saz'lar Attis'in hadımlığını ifade etmektedir¹⁹⁵. Ayrıca aynı gün güneş doğmadan önce bir çam ağacı kesilerek menekşeler ve yünler ile süslenmektedir¹⁹⁶. Ağacın ortasına Attis'in bir tasviri yerleştirilmekte¹⁹⁷ ve

¹⁹²Hepding, a.g.e., s. 176.

¹⁹³Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 113.

¹⁹⁴Araştırmacı Duncan Fishwick cannaphoros'ları ilgilendiren bazı yazıtlar üzerinde yapmış olduğu çalışmalar sonucunda bu kurumun ölü bir kurum olduğunu ve bazen kadınları tiye olarak kabul ettiklerini söylemiştir.

¹⁹⁵Iul., a.g.e., 169 A-D (Bkz.: Kat.No. 57 - 58)

¹⁹⁶Preller und Robert, a.g.e., s. 648.

¹⁹⁷Iul., a.g.e., V.168C (Bkz.: Kat.No. 56); Benzer bir uygulama Osiris için yapılan törenlerde de vardır. Firmicus Maternus, De errore profanarum religionum adlı kitabının 27. paragrafında bunu şöyle açıklamaktadır: "Bir ağaç kesilip ortası oyulduktan sonra buradan çıkan parçalardan bir Osiris tasviri

dendrophoros¹⁹⁸ yani ağaç taşıyıcılar tarafından tapınağa yerleştirilmektedir¹⁹⁹. Ağaca bağlı Attis'in tasviri bir yıl saklandıktan sonra yakılmaktadır. Bu şekilde yapılmasındaki amaç Attis'in bir yıl boyunca hayatta kalması düşüncesidir²⁰⁰

Hepding'e göre 15 Mart'ta çam ağacında²⁰¹ sazlar ile birlikte kesilmekte ve aynı anda tapınağa yerleştirilmektedir. Ve bugün e Attis'in gençliği aynı zamanda da kendini hadım etmesi anılmaktadır²⁰².

Sazlar ve ağaç tapınağa yerleştirildikten sonra 6 yaşındaki bir boğa tapınakta baş rahip tarafından kesilmektedir. Cumont'a göre burada söz konusu olan Taurobolium törenidir²⁰³.

Showerman'a göre Canna İnatrat gününde yapılanlar Phrygia'lı rahipler tarafından Gallos kıyısında yapılan törenlerin benzer bir şeklidir²⁰⁴.

16 Marttan itibaren ise dokuz gün sürecek olan oruç başlamaktadır²⁰⁵. Iulianos'un da bildirmiş olduğu gibi bu süreç içinde ekmeğe²⁰⁶, şarap, kutsal kuş, hurma, nar, balık, ayva ve domuz²⁰⁷ yenilmemektedir. Bitkilerin sadece dallarının ve üst kısımlarının yenmesine izin verilmiştir. Kök ve tanelerinin yenmesi ise yasaklanmıştır²⁰⁸. Ayrıca Kybele'nin Attis'in yasını tutarken böyle davranmış olduğu düşüncesinden yola çıkarak tanrıçanın sevgilisinden ayrı kaldığı bu dönemde cinsel ilişkiye girmekten de uzak

---

yapılmakta ve daha sonra bu tasvir ağacın oyuğunda yakılmaktadır. Bu şekilde yapılan Osiris tasviri bir yıl saklanmakta ve ardından yakılmaktadır".

¹⁹⁸Kuruluş tarihi olarak Claudius'un doğum günü olan 1 Ağustos seçilmiştir. Turcan, a.g.e., s. 44.

¹⁹⁹Bu şekilde ağaç kesme töreni İsis, Adonis ve Persephone'nin törenlerinde de vardır: Hepding, a.g.e., s. 151; Gaster, a.g.e., s. 394. Aynı şekilde antik yazar Lucianus. De Dea Syria kitabının 49. bölümünde baharın başlangıcında Hierapolis'te Suriye Tanrıçası adına bir ağaç kesilip tapınağına getirildiğini ve keçi, koyun, sığır gibi hayvanların canlı canlı ağaca asıldıklarını bildirir. Bu tip törenlerde yıl ruhunun ölümü ve yeniden dirilişi simgesel olarak anlatılmaktadır: Gaster, a.g.e., s. 394.

²⁰⁰Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 10 - 11.

²⁰¹Çam ağacı, defne ağacı, selvi ağacı Romada cenaze törenlerine özgü ağaçlardır. Lancellotti, a.g.e., s. 90.

²⁰²Hepding, a.g.e., s. 147.

²⁰³Cumont, a.g.e., s. 26.

²⁰⁴Showerman, a.g.e., s. 57.

²⁰⁵Oruç İsis, Mithra ve Eleusis'deki Yunan mysteria'larında da vardır. Gaster, a.g.e., s. 34.

²⁰⁶Attis törenlerinde olduğu gibi Tammuz için yapılan törenlerde de insanlar undan yapılmış hiçbir şeyi yememektedirler. Bunun nedenini 10. yüzyılda yaşamış bir arap yazar şu şekilde açıklar: "*Tammuz (Temmuz) El - Bugat'ın, yani ağlayan kadının şenliği bu ayın ortasındadır. Ve bu Ta-uz şenliğidir, tanrı Ta-uz'un onuruna kutlanır. Efendisi onu zalimce öldürdüğü ve sonra kemiklerini bir değirmende öğütüp ardından da rüzgara saçtığı için kadınlar ona ağlarlar. Bu yüzden bu şenlik boyunca değirmende öğütülmüş hiçbir şeyi yemezler, beslenmelerini ıslatılmış buğday, talı burçak, hurma, üzüm ve benzeri şeyler ile sınırlı tutarlar".* Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 7; Frazer, J. G. 1991, a.g.e., s. 274.

²⁰⁷Frazer'e göre domuz yenilmemesinin nedeni Attis'in bir domuz tarafından öldürülmesidir. Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 2.

²⁰⁸Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 11.

dururlardı²⁰⁹. Eğer kendileri bunun aksi bir davranış içerisine girerlerse Attis'in parçalanmış bedenine bir saygısızlık yapmış olacaklarını düşünmektedirler²¹⁰.

Dokuz gün sonunda oruç sona erdiği zaman kutsal bir yemekten söz edilmektedir. Firmicus Maternus bunu şu cümleleri ile dile getirmiştir: "Teften yedim zillerden içtim"²¹¹. Aslında burada sözü edilen tef ve ziller birer mutfak aracı değil Ana tanrıçanın kutsal eşyalarıdır ve bunlar kullanılarak içinde bulunan yiyecek ve içecek kutsanmaktadır²¹².

4.2.1.2. 22 Mart - Arbor İnatrat : Frazer ve Turcan'a göre tören 22 Mart'ta başlamakta ve çam ağacı²¹³ bugün kesilmektedir²¹⁴. Ağaç gecenin bitiminden önce kesilmekte ve kanı ile ağacın kökünü yıkayacak biçimde bir koç kurban edilmektedir. Ağacın kesilmesi Kybele'ye adanmış olan bir ormanda esasen bir korulukta meydana gelmektedir. Galloi eşliğinde tapınağa yerleştirilen çam ağacı halkın görmesi için sergilenmektedir²¹⁵. Menekşeler ve yün sargılarla süslenmiş olan çam ağacının orta yerine yerleştirilmiş tasvir Attis'e aittir. Bu tasvir bir yıl süre ile saklanmakta ve daha sonra yakılmaktadır²¹⁶. Bunu yapmağlarındaki en büyük amaç şüphesiz bitki tanrısını hayatta tutmaktır²¹⁷.

Takvimde isminden söz edilmeyen 23 Mart yani bayramın ikinci gününde ise trampet çalınmaktadır²¹⁸. Bugün rahipler tympanonlarını savaşı gibi birbirlerine vurarak ses çıkartırlar ve Ana tanrıçanın tapınağının etrafında dolanırlar²¹⁹.

²⁰⁹Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 114 - 115.

²¹⁰Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 7.

²¹¹Firm. a.g.e., XVIII.1(Bkz.: Kat.No. 94)

²¹²Nilsson, M. P., 1950., a.g.e., s. 620.

²¹³Antik kaynaklardan Ovidius ve Julianus'un aktardıklarına göre Attis kendini Dindymos dağında hadım ettikten sonra bir çam ağacına dönüşmüştür. Araştırmacı Frazer'e göre çam ağacı muhtemelen bilinçli olarak seçilmiş bir ağaçtır. Kozalaklarındaki tanecikler ilkçağdan beri insanların besin kaynaklarından biri olmuştur. Ayrıca bu tanecikler şarap yapımında da kullanılmıştır. Yani çam kozalaklarına birer bereket simgesi olarak bakılmıştır. Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 10.

²¹⁴Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 4 ; Turcan, a.g.e., s. 44.

²¹⁵Turcan, a.g.e., s. 45.

²¹⁶Lucianus, De Dea Syria adlı kitabının 49. bölümünde Suriye Tanrıçası içinde bu şekilde bir ağacın kesildiğini ve sonradan da tapkı Attis kültüründe olduğu gibi yakıldığını bildirmektedir.

²¹⁷Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 10.

²¹⁸İmparator Julian'ın verdiği bilgiye göre aslında bu kutlama verimlilik tanrısı Mars için yapılmaktaydı ve daha sonradan Palatine'de yapılan bu kutlamaların bir parçası haline geldi.

²¹⁹Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 115 vd.

4.2.1.3. 24 Mart - Sanguis / Sangeum : 24 Mart *Sangeum* yani kan akıtma günü olarak bilinmektedir. Bugün Attis gömülmektedir ve onun için tutulan yas doruk noktasına ulaşmaktadır. Gallos'lar esrik bir ruh hali içerisinde müzik eşliğinde kendilerini kamçılayarak yaralamaktalar, taş veya keskin kırık çömlek parçasıyla kendilerini hadım etmekte²²⁰ ve akan kanlarını kurban olarak sunağa akıtmaktadırlar. Hepding'e göre rahiplerin kendilerini bu şekilde ilkel aletler ile hadım etmeleri törenin eski şekline bağlılığını göstermektedir²²¹. Hadım edilen cinsel organlara nasıl bir işlem yapıldığı net değildir. Arnobius, Attis'in kendini hadım etmesinden sonra Ana tanrıçanın erkeklik organını aldığını ve yıkayıp, pudralayıp, bir beze sardığını bildirir²²². Prudentius tanrıçaya verildiğini²²³, Macrobius ise mağaralara gömüldüğünü aktarmışlardır²²⁴. Bir yazıtta göre ise bunlar bir kadın tarafından teslim alınmaktadır²²⁵. Hepding kernos içine yerleştirilip tapınağa gömüldüğünü²²⁶ Frazer ise ya Ana tanrıçanın heykelinin üzerine fırlattıklarını ya da Ana tanrıçaya adanmış yer altı odalarına gömdüklerini²²⁷ savunur. Hadım olmadan Gallos olmak isteyenler olursa bunlar sembolik olarak kesilen koçun yada boğanın kesilen organını aynı şekilde tapınağa gömmektedirler²²⁸. Kan gününde kendilerini hadım eden Galloslar bu günden sonra uzun kollu ve kemerli, çoğunlukla sarı ya da renkli, uzun elbiseler ve başlarına da çenenin altında bağlanabilen bir başlık giymektedirler. Elbiselerinin göğüs kısımları süslü olup boyunlarına kabartmalı resimler asmaktadırlar, parmaklarına ve kulaklarına ise yüzükler takmaktadırlar. Uzun peruklar takıp bunları da genellikle beyazlatmaktadırlar. Bazen de saçlarının bir kısmını Ana tanrıçaya adamaktadırlar. Attis'e yas gününde korkunç ve darmadağın bir görüntü içerisinde olurlardı. Daha sonraki günlerde ise saçları bakımlı olurdu. Yüzlerine ise ağır bir makyaj

²²⁰Iul., a.g.e., V. 168D (Bkz.: Kat.No. 56); Lancellotti, a.g.e., s. 98.

²²¹Hepding, a.g.e., s. 161.

²²²Arnob., a.g.e., V.7 (Bkz.: Kat.No. 91)

²²³Prudentius, *Peristephanone*, XV.1068 (Bkz.: Kat.No. 102)

²²⁴Macrobius, *Saturnalia*, I.21.10.

²²⁵CIL.XII.510.

²²⁶Hepding, a.g.e., s. 191 - 192.

²²⁷Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 4 vd.

²²⁸Nilsson, M. P., 1950, a.g.e., s. 625.

yapmaktadırlar. Tapınak dışarısında iken dans edip insanların fallarına bakıp para toplamaktadırlar²²⁹.

Minucius Felix rahiplerin kendilerini bu şekilde hadım etmelerini şu şekilde açıklamaktadır:

*“Kybele'nin bir çok tanrı doğurup çirkinleşip yaşlanınca kıskançlığından Attis'i hadım ettirdiğini ve Attis'i örnek alan rahiplerinde aynı şeyi yaparak ona öykündüklerini ve kendilerini hadım ettiklerini bildirir”*²³⁰.

Frazer'e göre rahiplerin ve diğer insanların kendilerinden geçerek kendilerine zarar vermeleri ve kanlarını akıtmaları ölen Attis'e güç vermek ve tekrar dirilmesini sağlamak amacıyla yapılmıştır²³¹.

Aynı gün yani 24 Mart günü rahip bir kurban keser ve İmparatorun mutluluğu için yeminler ederdi²³².

Bazı yazarlar²³³ 24 Mart'ı 25 Mart'a bağlayan gecede bir meşale alayından söz etmektedirler fakat bu konu ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır²³⁴. Yalnız Attis'in elinde meşale ile tasvir edilmiş betimlerinin varlığı bilinmektedir²³⁵.

4.2.1.4. 25 Mart – Hilaria : 24 Martta tutulan yasın arkasından bugün Attis'in tekrar yaşama dönmesi kutlanılmaktadır²³⁶. 24 Mart'ı 25 Mart'a bağlayan gece yapılan meşale alayı ile orgiastik müzik bugünde devam etmekte ve baş rahibin *“Attis ölümler dünyasından döndü, onun gelişine sevinin”* demesiyle birlikte insanlar coşku içerisinde Attis'in tekrar dirilişini kutlamaktadırlar²³⁷. Bugün herkes istediğini

²²⁹Hepding, a.g.e., s. 193; Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 98; Beard - North and Price, a.g.e., s. 209 vdd.

²³⁰Min. Fel., a.g.e., 3.4 (Bkz.: Kat.No. 92).

²³¹Avusturya Aborjinleride ölen arkadaşlarının mezarları üzerinde onun tekrar dirilmesini sağlamak için kendilerini kesmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 4 vd.

²³²Hepding, a.g.e., s. 165; Gaster, a.g.e., s. 531: Bu geleneğin benzer bir şeklini Hititlerde de görmek mümkündür. Bir Hitit metninde tanrılar yemeğe ve içmeye çağrılmaktadır aynı zamanda da kral ve kraliçe içinde yaşam ve süreklilik istenmektedir.

²³³Valerius Flaccus, 8.239; Iul., a.g.e., V.179 C (Bkz.: Kat.No. 65).

²³⁴N. Baydur, “Attis Kültü ve Tarsus'ta Bulunmuş Attis Terrakotaları”, **Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e Sunulan Yazılar**. Ed.: G. Arsebük – M. J. Mellink and W. Schirmer (İstanbul: Ege Yayınları, 1998, ss. 105 - 113).

²³⁵Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 116 vd.

²³⁶L. R. Farnell, **The Cult of Grek States I** (Oxford, 1907), s. 301.

²³⁷Gizem dinlerinde özellikle “çile çeken tanrı” olarak adlandırılan bir tür söz konusudur. Bu dinlerde Persephone'nin kaçırıldığını, Dionysos'un, Attis'in ve Osiris'in öldüğünü görürüz. Bu üzüntülü dönemi ise bir sevinç ve neşe izlemektedir. Demeter'in acısı Persephone'nin geri dönmesi ile, Ana tanrıça'nın

söyleyebilir ve yapabilirdi. İnsanlar sokaklarda istedikleri kıyafetler içinde dolaşma özgürlüğüne de sahiplerdi. Hiçbir kural söz konusu değildi²³⁸.

Lancellotti'ye göre Hilaria Antonius Pius döneminden sonra takvime eklenmiştir²³⁹. Vermaseren'e göre ise Hilaria günü M.S. 2. yüzyıldan öncede bilinmektedir. Bu görüşüne delil olarak ta erken hellenistik döneme tarihli dans eden Tarsus heykelciklerini göstermektedir²⁴⁰.

4.2.1.5. 26 Mart - Requietio : 26 Mart günü ise, önceki günlerin yorgunluğunu atabilmek için dinlenme günü olarak ayrılmıştır²⁴¹.

4.2.1.6. 27 Mart - Lavatio : 27 Mart günü ise Roma'da insanların katılımıyla öküz arabasına yerleştirilen Ana tanrıçanın heykeli Almo nehrine götürülmektedir. Burada lal rengi bir elbise giymiş olan rahip Ana tanrıçanın kült heykelini esasen betimini arabayı ve diğer kutsal nesnelere yıkamaktadır²⁴². Bu işlemden sonra araba ve öküzler taze bahar çiçekleri ile süslenmektedir. Bugünde önceden çekilmiş olan tüm acılar unutulmaktadır. Hiç kimsenin aklına akmış olan kan gelmemektedir. Hadım olan rahiplerde acılarını unutmaktadırlar. Bugün sadece neşe ve sevinç yaşanmaktadır²⁴³. Yıkama töreninden sonra tanrıçaya şehre geri dönüp dönmeyeceği sorulur. Sorunun yanıtı bilinmemektedir ama tanrıçanın yanıtı evet olmalı

Hilaria günü yani Attis'in tekrar yaşama dönüşünün kabul edilmesi ile, Osiris'in ise Nil'in suyunu bulması ile son bulur. Antik yazarlardan Firmicus Maternus, bir tahtirevan üzerinde duran bir putun huzurunda geçirilen yas günlerinden sonra aydınlığa çıktığı ve bir rahibin fısıldıyarak "kendinden emin ol mystai, çünkü tanrı kurtuldu": dertlerinden kurtulacaksınız" diyerek yas tutanların boyunlarını yağladığı bir gizem sahnesini belirtir. Antik yazarın hangi kültü anlattığı açık değildir fakat mystai'm yazgısının, törende temsil edilen tanrının yazgısını örnek aldığı ve ardından felaketten kurtuluşa ani bir değişikliğin ortaya çıktığı açıkça bellidir. Ancak Attis'in dirildiğine dair herhangi bir kanıt yoktur, Osiris'te ölümler arasında kalmıştır, Persephone'de her yıl bu dünyaya gelse de erenler onun ardından gitmezler. Gizem erginlemelerinde bir ölüm boyutu vardır. Fakat tanrıların ya da mystai'm yeniden dirilmesi açık olmayan bir noktadır. Burkert, W., 1999, a.g.e., s. 122 vdd. ; Baydur, N., 1998, a.g.e., s. 108.

²³⁸ İmparator Commode bu şekilde kılık değiştirmiş birisi tarafından suikasta uğramış fakat sonuç başarılı olamamıştır. Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 5.

²³⁹ Lancelloti, a.g.e., s. 83.

²⁴⁰ Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 114.

²⁴¹ Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 6 - 7.

²⁴² Turcan, a.g.e., s. 38.

²⁴³ Frazer, J. G., 1926, a.g.e., s. 6 vd.

ki, tanrıçanın kutsal alayı müzik ve danslar eşliğinde hep kente geri dönmüştür²⁴⁴. Bu sırada yasla kirlenmiş olan tapınakta temizlenmektedir²⁴⁵.

Frazer'e göre Ana tanrıçanın idolünün nehirde yıkanması yağmur ile ilintili olmalıydı. Su ile ilgili törenler Adonis ve Tammuz'un kült törenlerinde de vardır. Adonis'in tasviri suya atılarak, Tammuzun'da tasvirinin üzerine su dökerek hayata geri dönmeleri sağlanılmaktadır²⁴⁶.

Ovidius²⁴⁷ ve Arrianus²⁴⁸ bugünün Phrygia kökenli törenlere ait olduğunu söylerler. Herodianus ise Pessinus'ta yaşayan Phrygialıların Lavatio gününü Gallos kıyısında gerçekleştirdiklerini ve bu nehirde törenin son gününde Kybele'nin idolünün yıkadıklarını bildirmiştir²⁴⁹. Bu şekilde Kybele 4 Nisanda başlayacak olan Megalensia şenliklerine hazır hale getirilmektedir²⁵⁰.

28 Mart, *Initium Caiani* olarak isimlendirilmektedir. Phryg kültürüyle bağlantılı olduğu anlaşılan bu günün anlamı hakkında bilgi edinilememektedir²⁵¹.

Arnobius'un anlattıkları ile M.S. 4.yüzyıl Roma'sında yapılan törenler arasında sıkı bir bağlantı kurmuştur. Yazar tören sırasında tapınağa götürülen çam ağacı ile Ana tanrıçanın mağarasına götürdüğü çam ağacını, ağacın menekşeler ve yünler ile süslenmesi ile Ia'nın Attis'in bedenini yünler ile kaplaması ve akan kanından meydana gelen menekşeleri, törenler sırasında Gallosların göğüslerine vurarak feryatlar etmeleri ile de Agdistis ve Ana tanrıçanın mağarada yaptıklarını birleştirmiştir²⁵².

Bu kült törenleri imparator I. Theodosius'un M.S. 394'te tüm Pagan kültlere yasak getirmesine kadar devam etmiştir²⁵³.

4.2.2. Taurobolium ve Criobolium: Mart ayında yapılan bu törenin dışında yıl içerisinde gerçekleştirilen başka bir törende taurobolium ve criobolium'dur.

²⁴⁴Dürüşken, a.g.e., s. 83.

²⁴⁵Hepding, a.g.e., s. 175.

²⁴⁶Frazer, J. G., 1991, a.g.e., s. 287.

²⁴⁷Ovidius, *Fasti*. Çeviren: J. G. Frazer, (Harvard University, Loeb, 1960), IV. 337.

²⁴⁸Arrianos *lact.* 33.4.

²⁴⁹Herodian., a.g.e., I.11.2 (Bkz.: Kat.No. 36).

²⁵⁰Lancolletti, a.g.e., s. 82.

²⁵¹Hepding, a.g.e., s. 176.

²⁵²Lancellotti, a.g.e., s. 83 - 84.

²⁵³Dürüşken, a.g.e., s. 83.

Cumont'a göre Taurobolium, boğanın ele geçirilişi ve öldürülüşü criobolium ise koçun ele geçirilişi ve öldürülüşü anlamına gelmektedir. Taurobolium'da, Ana tanrıça için bir boğa, Criobolium'da ise Attis için bir koç sunusu yapılmaktadır²⁵⁴.

Bu törenlerin nasıl gerçekleştirildiği ile ilgili bilgiyi bize antik yazarlardan Prudentius vermektedir. Yazara göre tören şöyle gerçekleşmektedir:

“Kurban töreni yerin altında derince kazılmış bir çukurda yapılmaktadır. Son derece görkemli ipek giysiler giyen alnına bir bant, başına da altından bir taç geçiren rahip çukura indirilir. Çukurun üstü delikli tahtalarla örtülüdür. Kurban edilecek boğanın iki böğrü ve boynuzlarına çiçek çelenkleri, alnına da, parıltılı metal parçaları takılmıştır. Boğa kurban edildikten sonra, göğüsü kutsal bir mızrakla deşilir ve sıcak bir kan dışarı akar. Bu kan buhar çıkararak damla damla aşağıya, çukura doğru süzülür. Çukurdaki rahip ilk önce başını akan damlaların altına koyar, sonra bütün elbisesini ve bedenini bu kana bular. Yanaklarını, kulaklarını, dudaklarını ve burun deliklerini bu kanın altına sokar. Gözlerini bu kanla yıkar, dilini ıslatır ve pıhtılaşmış kanı içer. Diğer görevliler boğanın gövdesini götürürler. Rahip kanlar içinde, kan ile ıslanmış başı kana bulanmış sakalıyla kan banyosundan dışarı çıkar. Bu ayinden sonra onun, kurban edilen boğadan çıktığına inanılan tanrısal yaşamın bir armağanına sahip olduğu düşünülür. Rahip ölümsüzlük için yeniden doğmuştur; o artık tanrıdır ve kendisine tapılır”²⁵⁵.

Prudentius'un da belirttiği gibi rahip mezar olarak yorumlanan bir çukurun içine girmekte ve çukurun üzeri delikli tahta bir kapak ile kapatılmaktadır. Bunun üzerinde kesilen kurbanın kanları çukurun içindeki kişiyi ıslatmakta böylelikle kişi yeni bir insan olarak çukurdan çıkmaktadır. Bu kişiye süt ve bal karışımı yedirilmektedir. Bu şekilde kişi tanrısal niteliğine güç katmış olmaktadır. Eğer törende sadece boğa kurban yapılıyorsa Kybele'ye bir altar, fakat boğanın yanında koçta kurban ediliyorsa Attis'e de başka bir altar adanırdı²⁵⁶. Bu altarlara üzerinde boğa ve koç başlarının yanında avcı bıçağı olarak tanımlanan bir bıçak yer alırdı²⁵⁷.

²⁵⁴F. Cumont, “Le taurobole et le culte de Bellone”, *Revue d'histoire et de religieuses* 6: 97 – 110, (1901), s. 97 vdd.

²⁵⁵Prud. ,a.g.e., X. 1002-1050 (Bkz.: Kat.No. 101 - 102).

²⁵⁶Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 105; Showerman, a.g.e., s. 62 - 63.

²⁵⁷Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 101.

Bu törenlerde yeniden doğuş inancı mı vardır yoksa ruhsal bir arınma mı söz konusudur tam olarak bilinmemektedir²⁵⁸. M.S. 4. yüzyıla tarihli bir yazıtta Taurobolium'da yapılan tören ile yeniden doğuşun gerçekleştiği ve bunun 20 yıl sürdüğünü ve bu süre bittikten sonra törenin tekrarlanmasının gerekliliğinden söz edilmiştir²⁵⁹. Bazı yazıtlarda ise bir kez tören yapıldığında yeniden doğuşun sonsuza kadar devam ettiği ibaresi geçmektedir²⁶⁰.

Bu törenlerde net olmayan başka bir konuda yılın hangi zamanlarında yapıldıklarıdır. Hepding'e göre bu tören Mart törenleri ile paralel olarak yapılmaktadır²⁶¹. Vermaseren ve Nilsson ise bunun yıl boyunca istenilen bir zamanda gerçekleştirilmiş olduğunu düşünürler²⁶².

Taurobolium ve Criobolium ile ilgili olarak pek çok bölgeden buluntu mevcuttur. Taurobolium'un en erken örnekleri Bergama'dan (M.Ö. 135 ve M.S. 105)²⁶³, Pınara (M.Ö.1. yüzyıl)²⁶⁴ ve Troya (M.S. 100)²⁶⁵ dandır. Bergama'daki M.S. 105 yılına ait yazıt Dea Celestis tapınımı hakkında bilgi vermektedir²⁶⁶. Anadolu dışında İtalya, Galya, İspanya, Yunanistan ve Afrika'dan da örnekler vardır. İtalya'da ise Taurobolium Venus Caelestis ile ilgili olarak gösterilmiştir. Nasıl ki Yunanistan'da Kybele ile Rhea özdeş tutulmuş ise buradaki yazıtlarda da Kybele adı geçen tanrıçalar ile özdeş tutulmuştur²⁶⁷.

Duthoy'a göre Criobolium törenleri Attis adına yapılmadan önce de bilinmektedir ve tören Mater Deum adına düzenlenmektedir. Attis ismi yazıtlarda ancak M.S. 228 tarihinde görülmeye başlamıştır. Ve M.S. 295 tarihinden itibaren yaygınlaşmaya

²⁵⁸Bu türden kan sunularında ilk başlarda amaç o dine girmek isteyen adaya kurban olarak kesilen hayvanın gücünü geçirmektir ama zamanla bu görüş yerini ruhsal arınmaya bırakmıştır. Nilsson, M. P., 1950, *a.g.e.*, s. 626; F. Cumont, *Les Religions Orientales dans le Paganisme Romain* (Paris, 1929), s. 64 - 65; Showerman, *a.g.e.*, s. 60; R. Duthoy, *The Taurobolium. Its Evolution and Terminology* (Leiden, 1969), s. 105.

²⁵⁹CIL.VI.512.

²⁶⁰CIL.V.6981: 6962.

²⁶¹Hepding, *a.g.e.*, s. 182; Vermaseren, M. J., 1977a, *a.g.e.*, s. 105.

²⁶²Nilsson, M. P., 1950, *a.g.e.*, s. 625;

²⁶³Duthoy, *a.g.e.*, s. 6 - 7. No. 2 - 3.

²⁶⁴Duthoy, *a.g.e.*, s. 7 - 9. No. 4.

²⁶⁵Duthoy, *a.g.e.*, s. 5, No. 1.

²⁶⁶Duthoy, *a.g.e.*, s. 6 - 7.

²⁶⁷Aynı, s. 8.

başlamıştır. Lambrecht's'e göre ise Attis'in isminin geç dönemlerde rastlanılması onun Kybele kültüne sonradan girmiş olmasından kaynaklanmaktadır²⁶⁸.

Taurobolium törenlerinin kökeniyle ilgili olarak pek çok görüş vardır. İlk olarak Cumont bu törenlerin erken dönemlerden itibaren pek çok uygarlıkta görüldüğünü ve bunların Ma-Bellona yani savaş tanrıçası ile bağlantılı olduğunu savunmuştur²⁶⁹. Graillot ve Oppermann ise bu törenlerin Kybele kültü ile bağlantılı olduğunu söylemektedirler²⁷⁰. Duthoy ise hem Taurobolium hem de Criobolium törenlerinin son şeklini M.S. 3. yüzyılda aldığını ve başlangıçta olmasa bile devamında Kybele kültü ile bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir²⁷¹. Naumann ise bu törenlerin kökeninde Kybele - Attis kültürünün olduğunu savunmuştur. Ve Dağlık Phrygia bölgesinde yer alan Değirmen²⁷², Bahşayış²⁷³, Maltaş²⁷⁴ ve Deliklitaş²⁷⁵ anıtlarındaki kuyular ve nişlerinin arka duvarında yer alan deliklerin Roma kaynaklarında anlatılan ve yukarıda sözü edilen törenler ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir²⁷⁶. Ayrıca Naumann Aizanoi'daki tapınağın civarındaki kuyuların da bu tip törenler için kullanılmış olduğunu düşünmektedir²⁷⁷. Özkaya'ya göre Naumann'ın bu düşüncesi ile de bu törenlerin kaynağının Anadolu olduğunu kanıtlanmaktadır²⁷⁸.

Sivas'a göre yukarıda sözü edilen dört anıt (Değirmen, Bahşeyiş, Maltaş ve Deliklitaş) gerçekten bu tip törenlerin yapılması için uygundur. Fakat araştırmacıya göre kurbanlar anıt üzerinde değil kült alanı içerisinde başka bir yerde kesilmekte ve kutsal kan bir kapta toplanarak törenle kuyu ağzına getirilmektedir. Bu şekilde yapılmasının en

²⁶⁸Lambrecht's, a.g.e., s. 50 vd.

²⁶⁹Cumont, F., 1901, a.g.e., s. 97 - 110.

²⁷⁰H. Graillot, *Le Culte de Cybèle Mère des dieux à Roma et dans l'Empire romain* (Paris, 1912), s. 153 - 155; H. Oppermann, "Taurobolia", *RE IX*: 16 - 21. (1984).

²⁷¹Duthoy, a.g.e., s. 122 - 125.

²⁷²Ayrıntılı bilgi için bkz.: S. Berndt - Ersöz, "Phrygian rock - cut cult facades: a study of the function of the so-called shaft monuments", *Anatolian Studies* 48: 87 - 112. (1998). s. 98 vdd.; T. Sivas, *Eskişehir - Afyonkarahisar - Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999), s. 80 - 85.

²⁷³Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sivas, a.g.e., s. 71 - 79.

²⁷⁴Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sivas, a.g.e., s. 86 - 97.

²⁷⁵Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sivas, a.g.e., s. 110 - 114.

²⁷⁶Naumann, F., 1983, a.g.e., s. 53 - 54.

²⁷⁷R. Naumann, "Das Heiligtum der Meter Steunene bei Aezani". *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts* 17: 218 - 247, (1967). s. 218 vdd.; Naumann, F., a.g.e., s. 53; Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 103.

²⁷⁸V., Özkaya, "Kuyulu Anıtlar ve Frigler'de Taurobolium", *Anadolu Araştırmaları XV*: 295 - 334, (1999), s. 311 vdd.

önemli nedeni olarak da anıtların konumlarının ve ağız kenarlarında kurban edilecek boğa veya koçun durabileceği bir yerin olmamasından kaynaklandığını savunur²⁷⁹.

Rummens'e göre bu törenler de Kybele kültürünün Roma'ya götürülüşü sırasında onunla birlikte götürülmüş fakat uygulamasına daha sonraki yıllarda geçilmiştir²⁸⁰.

---

²⁷⁹Sivas, a.g.e., s. 197.

İKİNCİ BÖLÜM

EPİTHETLER

Yunan ve Roma kaynaklarında tanrı Attis'ten bir çok defalar çeşitli epithetler ile bahsedilmektedir. Şimdi sırası ile Attis'in almış olduğu bu epithetler ele alınacaktır.

1. TOPONYM EPİTHETLER

Attis Roma kaynaklarında hep Phrygia'lı olarak bahsedilse²⁸¹ de Yunan kaynaklarında iki yerde Λυλός²⁸² (Lydia'lı), Λύδιος²⁸³ (Lydia'lı) olarak anılmaktadır. Ancak Diodorus Sardes'teki Attis kültürünün Phrygia bölgesindeki Pessinus'tan getirildiğini aktarmaktadır²⁸⁴. Hanfmann'da Attis kültürünün Phrygia'dan Lydia'ya geçişini aşağı yukarı M.Ö. 700 yılları civarında olduğunu ileri sürmektedir²⁸⁵. Antik ve modern kaynaklar kültürün Phrygia'dan Lydia'ya geçtiği konusunda hem fikirdirler ancak Attis'in buna rağmen Lydia'lı olarak anılması kültürün Lydia bölgesinde en az Phrygia bölgesinde olduğu kadar yaygın ve önemli bir kültür olduğuna işaret etmektedir.

2. ÇOCUK ATTİS

Çocuk Attis νόθος μορφούμενος²⁸⁶ (Soylu Aileden Doğmamış Çocuk), Sangarius Puer²⁸⁷ (Sangarios'un oğlu) ve Puer Speciosus²⁸⁸ (Güzel Oğlan Çocuğu) olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Attis'ten Romalı kaynaklarda iki yerde Kybele'nin Çocuğu olarak da söz edilmektedir²⁸⁹.

²⁸⁰Duthoy, a.g.e., s. 114.

²⁸¹Attis Romalı kaynaklar da Lidya'lı olarak söz edilmemektedir. Bu kaynaklarda Phryk (Phryg), Phrygius (Phrygia'lı), Phrygium (Phrygia'lı) olarak anılmaktadır. Ov. Ib., a.g.e., 506; Martial., a.g.e., VII.46.4., Arnob., a.g.e., I.41.

²⁸²Lucianos, *De sacrificiis*. Çeviren: G. P. Putnamssons (London, 1930), c. 15.

²⁸³Nonnos Dionysiaka, XXV. 351.

²⁸⁴Dios., a.g.e., VI.220 (Bkz.: Kat.No. 45).

²⁸⁵G. M. A. Hanfmann, *Sardes from Prehistoric to Roman Times. Results of the Archeological Exploration of Sardes 1958 - 1975* (Harvard, 1983), s. 94.

²⁸⁶Nonn. Dion., a.g.e., XX. 39.

²⁸⁷Statius, *Silvius*, Çeviren: J. H. Mozley (London, New York, 1930), III. 4.41 (Bkz.: Kat.No. 74 - 76)

²⁸⁸Schol. Verg. Aen. IX.115.

²⁸⁹Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Attis - Kybele / Rhea bölümüne.

3. ÇOBAN ATTİS

Attis'in çoban kimliği bir çok defa vurgulanmıştır. Çoban Attis Ποιμήν²⁹⁰ (Çoban), Βουκόλος²⁹¹ (Çoban), Ποιμήν άγνός²⁹² (Kuzu Otlatan), Αίπόλος²⁹³ (Keçi Çobanı), ποιμήν λευκών άστρων²⁹⁴ (Parlak yıldızların çobanı); Άνήρ συρικτής²⁹⁵ (Erkek Kavalcı); Attis Phrygius Pastor²⁹⁶ (Phrygia'lı Çoban) ve Pastor²⁹⁷ (Çoban) gibi epithetler ile anılmaktadır. Attis'in çoban kimliği antik kaynaklar kadar arkeolojik belgelere de yansımıştır. Özellikle elinde bir syrinx ve pedum ile birlikte, bazen bir kayanın üzerinde oturup syrinx çalarken bazen ise pedumuna dayanmış otlattığı hayvanlarını seyrederken, otlattığı hayvanı omzunda veya yanında tutarken betimlenmiştir²⁹⁸.

4. KRAL ATTİS

Attis bir kez βασιλεύς²⁹⁹ (Kral) epitheti ile anılmaktadır. Bazileus epitheti *Menotyrannos* epithetinin Yunacasıdır ve hükümdar, bey anlamına gelmektedir. Aynı epithet tanrı Men'in Lydia'da kullandığı bir epithettir³⁰⁰.

5. PAPAS / PAPIAS

Lydia bölgesindeki yazıtlarda Atys yada Atas olarak adlandırılan tanrı Attis'in daha sonra Papias olarak adlandırıldığından Diodorus söz etmektedir³⁰¹. Aynı zamanda bölgeden bulunmuş Attaloslar döneminin sonuna tarihlenen, Lasnedda'luların Papias'a

²⁹⁰Nicandros *Alexipharmaka*. 8; Lucianos, *Amores*, Çeviren: A. M. Harman (London, 1932), 42.

²⁹¹Theocritos, XX. 40 (Çeviren: Necmettin Eraydın) (Bkz.: Kat. No. 23).

²⁹²Alexandri *Antonii fili elogium*, 216.

²⁹³Hippol., *a.g.e.*, V.9.

²⁹⁴Hippol., *a.g.e.*, V.9.

²⁹⁵Hippol., *a.g.e.*, V.9.

²⁹⁶*Aegritudo Perdicae* V.29.

²⁹⁷Tertullian, *Apologet*. 15; Paulinus, *Nolanus*. 32, 80; *Aegritudo Perdicae* V.29.

²⁹⁸Ayrıntılı bilgi için bkz.: Dördüncü Bölüm - Çoban Attis bölümü.

²⁹⁹Jul. *a.g.e.*, V. 168 C, 169C (Bkz.: Kat.No. 56 - 58)

³⁰⁰Men'in hükümdarlığı gökte, yerde ve yeraltında geçerlidir ve o hayvanların, bitkilerin, üretkenlik ve verimliliğin, yaşam ve ölümün efendisi olarak anılmaktadır. Men'de tıpkı Attis gibi bir başlık takıyordu ancak ondan farkı omuzlarında ki hilal idi. Hilal onun gecelerin efendisi olduğunu gösteriyordu. Attis'te tıpkı tanrı Men gibi bazı betimlerinde hilal ile gösterilmektedir. M.Ö. 2. yüzyıla ait Ostia'daki bir betiminde başlığı bir yıldız ve iki buğday başağı altındaki hilal ile gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Turcan, *a.g.e.*, s. 28 vdd.

³⁰¹Diod., *a.g.e.*, III.58 (Bkz.: Kat.No. 24).

ithaf ettikleri stelde bu bilgiyi doğrular şekildedir³⁰². Ayrıca Arrianus Attis'in Bithynia bölgesinde de bu epithet ile tapınım gördüğünü söylemektedir³⁰³.

6. ATTİS – KYBELE / RHEA

Attis Kybele ile birlikteliğinden dolayı sıklıkla antik kaynaklarda onun ile bağlantılı epithetler ile anılmaktadır. Attis Κυβελήϊος³⁰⁴ (Kybele'ye Ait); Πρόσπολος τῆς Μητρός των θεών³⁰⁵ (Tanrıların Annesinin Rahibi), Ὑπουργός τῆ Μητρί καί ἡνίοχος³⁰⁶ (Ana tanrıçaya hizmet eden kişi ve sürücüsü), Ἡνίοχος Κυβέλης³⁰⁷ (Kybele'nin Sürücüsü); Cybeles Puer³⁰⁸ (Kybele'nin çocuğu), Berecynthius³⁰⁹ (Kybele'ye Ait) ve Cybeleius³¹⁰ (Kybele'ye Ait) olarak adlandırılmaktadır.

Romalı yazarlardan Ovidius ve Martialis Attis'ten Kybele'nin çocuğu olarak bahsetmektedirler. Diodorus'un³¹¹ da bahsettiği gibi Kybele sadece Attis'in değil aynı zamanda bir çok çocuğun bakıcılığını ve koruyuculuğunu üstlenmiş bir tanrıçadır.

Attis bir defa da Roma döneminde Kybele ile özdeşleştirilmiş olan Rhea ile anılmıştır. Attis'ten burada Ρείης ταχύς ἀγγελος³¹² (Rhea'nın hızlı habercisi) söz edilmektedir. Ancak burada Attis'in Rhea ile özel bir birliği yoktur. Sadece özellikle Romalı kaynaklar Kybele'yi Rhea ile özdeşleştirdiğinden sıklıkla Kybele'den Rhea diye bahsetmişlerdir³¹³.

³⁰²P. Hermann und K. Z. Polatkan, *Das Testment des Epikrates und neue Inschriften aus dem Museum von Manisa* (Wien, 1969), s. 42 Nr. 5 / Taf. III, 6; Paz de Hoz, *a.g.e.*, s. 54.

³⁰³Arrian. frg. Bithyn. FHG IIIp. 592 no. 30. Ayrıca bu epithet yani Papias yada Papas Phrygia bölgesinde özellikle Nacoleia'da daha çok Zeus ile özdeş bir tanrı tarafından kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: dipnot 82.

³⁰⁴Manetho, *Apotelesmaticon*, V.177-180 (Bkz.: Kat.No. 181).

³⁰⁵Harpocrat. (FHG III, s. 8 frg. 26).

³⁰⁶Jul., *a.g.e.*, 171C (Bkz.: Kat.No. 59)

³⁰⁷Nonn. Dion., *a.g.e.*, XX, 41.

³⁰⁸Ovid.met., *a.g.e.* X.103 - 105; Martialis., *a.g.e.*, IX.11, 6.

³⁰⁹Nero bei Persius sat. I, 93

³¹⁰Ovid. met., *a.g.e.* X, 104. (Bkz.: Kat.No. 72).

³¹¹Diod., *a.g.e.*, III.58.3. (Bkz.: Kat.No. 24).

³¹²Nonn. Dion., *a.g.e.*, XXV. 313.

³¹³G. V. Catullus, *Şiirleri*. Çeviren: Ç. Dürüşken ve E. Alova (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), LXIII. 20 vdd.

7. ATTİS-ADONİS

Attis isminin antik kaynaklarda ἄγνος “Aδωνις (Kutsal Adonis) veya τριτόθιος “Aδωνις³¹⁴(Üç kat güçlü Adonis) olarak geçmesinin nedeni Attis-Kybele mythosu ile Suriye'nin yerli tanrıçası Dea Syria-Adonis mitolojisi arasında benzerlikten olabilir. Çünkü zamanla Dea Syria-Adonis birlikteliği Yunan mythosunda Aphrodite-Adonis veya Aphrodite-Eros olarak yansımıştır. Bu nedenle mythosta tanrıçanın yanındaki kişi Adonis-Eros'un karşılığı olarak Attis olarak gösterilmiştir³¹⁵. Her şeyden önce gerek Adonis gerekse Attis vegetasyonla bağlantılı tanrılardır ve fonksiyon benzerliğinden de çoklukla birbirleri ile özdeşleştirilmişlerdir³¹⁶.

8. ATTİS-DİONYSOS

Attis Adonis dışında Διόνυσος³¹⁷ (Dionysos). Βακχεύς³¹⁸ (Bacchus) ve Εύοτος³¹⁹ (Bacchus'un ismi) olarak adlandırılmaktadır. Bunun nedeni belki de iki kült arasındaki yakın benzerliklerdir. Çünkü Dionysos Bakkalara şöyle seslenir: “Alın Phrygia'dan getirdiğimiz davulları, anamız Rhea ile benim için icat edilmiş olan davulları”, burada adı geçen Rhea Ana tanrıçanın kendisinden başkası değildir. Kybele ile Dionysos'un kült törenlerinin özünde bulunan orgiastik coşku, kendinden geçme, her iki tapımda aynı simgelere, aynı davranışlara, araç ve gereçlere baş vurulması ile de görülmektedir. Bakkalar'ın çılgınlığı Kybele'nin kült törenlerinde kendilerini hadım eden Gallosların davranışlarını hatırlatmaktadır. Ayrıca Dionysos. aynı zamanda tıpkı Kybele ve diğer doğa tanrıları gibi bir doğa tanrısıdır. Topraktan fişkırان bitkileri ve bu bitkiler arasında insanı en çok etkileyenleri, yaşamına yön verenleri simgeler. Tıpkı Attis yada Adonis gibi doğanın mevsim mevsim değişimlerini de kişiliğinde simgelemiştir. Kybele-Attis ve Dionysos arasındaki bu kültüsel benzerlik belki de Attis'in Dionysos yada Bacchus olarak anılmasına neden olmaktadır³²⁰.

Tarsus'da başlığının üzerinde asma ve sarmaşık yaprakları ile süslü terrakotta başları Vermaseren Attis olarak yorumlamıştır. Attis'in bu şekilde Dionysos kültü için

³¹⁴Hippol., a.g.e., V.9.

³¹⁵B. Segall, *Katalog der Gold – Schmiede - Arbeiten. Athen Benaki Museum* (1938), s. 56.

³¹⁶Frazer, J. G., 1991, a.g.e., s. 268 vdd.

³¹⁷Sokrates, *hist.eccles*, III, 23.

³¹⁸Hippol., a.g.e., V.9.

³¹⁹Proklos, *hymm.in Solem* V. 25.

³²⁰Dürüşken, a.g.e., s. 84 vdd.

önemli olan atribütler ile gösterilmesi de kültürel anlamdaki bu yakınlığı göstermesi açısından önemli olabilir.

Attis ayrıca Ὑψ³²¹ (Bacchus ya da Zeus Ombrios'un epiteti) ; Ζεός³²² (Zeus) ve Sol³²³ (Güneş) olarak ta adlandırılmıştır.

9. ATTIS-CASTRATUS

Attis bazen ἀκαρπος³²⁴ (Verimsiz-Kısır), θηλυδρίας³²⁵ (Kadınısı), ἀπαλός³²⁶ (Nazik-Hassas), ἐνθεός³²⁷ (Çılgın-Deli), Mollis³²⁸ (Kadınımsı), Deus Propitius³²⁹ (Zarif Tanrı) olarak adlandırılmıştır. Bu şekilde epithetler ile anılmasının nedeni onun mythosundan kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü Attis Kybele'e tarafından çıldırılınca bir çam ağacının altında kendisini hadım etmiştir³³⁰.

Attis bu epithetlerinin dışında Yunan kaynaklarında θεοί Ἄνγδίστεϊς³³¹ (Angdisteis Tanrılar), θεοί ἄθάνατοι³³² (Ölümsüz Tanrılar), Berecyntiades³³³ (Kybele), Potentissimi Dii³³⁴ (Güçlü-Kuvvetli Tanrılar), Dii Omnipotentes³³⁵ (Her şeye kadir Tanrılar), μέγας θεός³³⁶ (Büyük Tanrı), ἡμίθελος³³⁷ (Yarı Tanrısıl), ἄγνός³³⁸ (Kutsal), μέγας³³⁹ (Büyük), ἐπουράνιον σοφός³⁴⁰ (Bilge), ὕψιστος καὶ συνεχῶν τὸ πᾶν³⁴¹ (Yüce ve her şeye sahip olan), λευκός³⁴² (Parlak-Berrak), ἐλκεχίτων.....ἄσπορος³⁴³ (Ekilip

³²¹Demosthenes. *De corona*. 260.

³²²Psellos, 109.

³²³Arnob., *a.g.e.*, V, 42.

³²⁴Hippol., *a.g.e.*, V, 9.

³²⁵Schol. *ad. luc. Iov. trag.* 8.

³²⁶Lucianos, *a.g.e.*, V.32. (Bkz.: Kat.No. 46).

³²⁷Manetho, *Apotelesm.* V.180. (Bkz.: Kat.No. 181).

³²⁸Martial., *a.g.e.*, V, 41. 2. (Bkz.: Kat.No. 81).

³²⁹Arnob., *a.g.e.*, I.41.

³³⁰Ayrıntılı bilgi için bakınız birinci bölüm.

³³¹CIG 3886 add.

³³²IGSI 913.

³³³Ovid. *Ib.*, *a.g.e.*, 506

³³⁴CIL VI, 508.

³³⁵CIL VI, 502: 503.

³³⁶*Iul.*, *a.g.e.*, 168C. (Bkz.Kat.No.56)

³³⁷Anacreont. 11. 2.

³³⁸Alexandri, *Antonii fili elogium.*, 216.

³³⁹*Iul.*, *a.g.e.*, 166D (Bkz.: Kat.No. 53)

³⁴⁰*Iul.*, *a.g.e.*, 179C (Bkz.: Kat.No. 65).

³⁴¹IGSI 1018.; Hippol., *a.g.e.*, V., 9; CIL V, 766.

³⁴²Babrius, *fab.* 141, 7. (Bkz.: Kat.No. 41)

³⁴³Nonn. *Dion.*, *a.g.e.*, XXV.311.

Biçilmemiş.....Uzun Tunicali); Attis Bubulcus³⁴⁴ (Çiftçi), Deus Sanctus³⁴⁵ (Dindar Tanrı), Sanctus³⁴⁶ (Saygıdeğer, Dindar), Almus³⁴⁷(Sevecen, Müşfik); Concubinus Celaena³⁴⁸ (Celaena'lı eşini aldatan kişi), Agustus (Yüksek, Ulu)³⁴⁹ , Pulcher³⁵⁰ (Yakışıklı), Formosus Adulescens³⁵¹ (Yakışıklı Genç Adam), Speciosus³⁵² (Güzel), Luculentus³⁵³ (Parlak, Işıklı, Kusursuz) olarak ta adlandırılmaktadır.

---

³⁴⁴ Arnob., a.g.e., IV.35.

³⁴⁵ Arnob., a.g.e., I.41.

³⁴⁶ CIL VIII, 7956.

³⁴⁷ Publil. Optat. carm. 27.9.

³⁴⁸ Martial., a.g.e., V.41.2. (Bkz.: Kat.No. 81).

³⁴⁹ CIL XIV, 3534

³⁵⁰ Martian. Cap.de nupt.Phil.et.Merc.II, 192; Prudent. contra Symmachum II, 52.

³⁵¹ Lactantius, div. inst. I.17.7.

³⁵² Arnob., a.g.e., IV. 29.

³⁵³ Martial., a.g.e., II.86.4 (Bkz.: Kat.No. 79).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATTİS BETİMLERİNDE GİYİM

Tanrı Attis Yunan ve Roma sanatında genellikle başlık, anaxyrides, tunica manicata ve chitoniskos'dan oluşan kıyafeti ile bir doğulu gibi betimlenmiştir. Ancak bu şekilde Mithras, Men, Eros, Dolichenus gibi tanrılar ve Orpheus, Ganymed, Odysseus gibi mitolojik şahsiyetler ve özellikle Romalıların doğulu halklardan aldıkları esirlerinde bu şekilde betimlenmesi Attis'in tespit edilmesinde büyük bir terettüde neden olmaktadır. Aşağıda sırası ile Attis'in Yunan ve Roma sanatındaki betimlerinden yola çıkarak giyisisinin ana unsurları olan başlık, anaxyrides, tunica manicata ve chitoniskos kıyafetleri ele alınacaktır.

1. BAŞLIK (BAŞLIK, PHRYG BAŞLIĞI)

Tanrı Attis Anadolu'daki tasvirlerinde başlık ve sıklıkla da anaxyrides, tunica manicata ve chitoniskos ile birlikte gösterilmiştir.

Latincesi *Phrygium* olan, çoğunlukla Tiara³⁵⁴ denilen bazen de Pilos (Pileus), Kyrbasia (bazen Kidaris ve Mithra) olarak adlandırılan boğa kesesinden yapılmış sivri uçlu bu başlığı Phrygler, Persler ve Akdeniz'in doğusunda yaşayan birçok halk taşımıştır. Bunların dışında özellikle tanrılar, tanrıçalar ve mitolojik şahsiyetlerde bu başlık ile tasvir edilmişlerdir. Tanrılardan Attis, Mithras (**Levha 64b**), Dolichenus (**Levha 65a**), Sabazios ve Men (**Levha 65b**) ile tanrıça Bendis ve mitolojik şahsiyetlerden Orpheus (**Levha 66a**), Adonis, Ganymed (**Levha 66b**), Priamos'un oğlu Paris, Amazonlar (**Levha 67**) ve Odysseus da bu başlık ile betimlenenler arasındadır³⁵⁵.

³⁵⁴Akhamenid baş örtülerine genel anlamda tiara adı verilmektedir. Tiara genelde tek bir parçadan kesilmiş ve dikilmiş, deri, keçe veya ketenden yapılmıştır. Tiaraların en karakteristik özellikleri ense ve yanak koruyucularıdır. Yanak koruyucuları savaşçının ağzını kapatacak şekilde ağzın altında veya önünde düğmelenmektedir. Tiaraların sivri uç kısımları kendi içerisinde çok çeşitlilik göstermektedirler. Bu yüzden bunları birbirlerinden ayırt etmek oldukça güçtür. Aynı zamanda çeşitli malzemelerden yapılması baş kısmına oturtulmasında zorluk çekilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle başa iyi oturtulmasını sağlamak için tiara deoman adı verilen bir kumaş ile sıkıca sarılmaktadır. Bu uygulamadan dolayı bu başlığı giyenlerin başında tacvari bir kabarıklık meydana gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: S. Bittner, **Tracht und Bewaffung des Persischen Heeres zur Zeit der Achaimeniden** (München, 1985), s. 127 vdd.; F. Brein, "Phrygische Mütze" **Bilwörterbuch Der Kleidung und Rüstung. Vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter**. Edt.: H. Kühnel (Stuttgart, 1992. s. 196), s. 196.

³⁵⁵G. Seiterle, "Die Urform Der Phrygischen Mütze", **Antike Welt** 16 / 3: 2 - 12, (1985), s. 5 vd.

Boğa kesesinden yapılmış bu başlığın tipik formunun belirlenmesinde Homeros'un İlyada adlı eserinde sıklıkla bahsettiği miğfer önemli bir rol oynamıştır. *Korys (Kyneae) tryphalos* ya da *Korys amphiphalos* olarak adlandırılan, boğa derisinden yapılmış- bazı bölümleri bronz ile tamamlanmıştır - ve çeşitli bölümlerden meydana gelen bu miğfer savaş kıyafetinin bir parçasıdır³⁵⁶. Miğferin bölümlerinden ilki *phaloi*'dur. Bu kısım alnın üst kısmında yer alan ve savaşçılara ekstra koruma sağlayan çıkıntılardır. Diğer bölümleri ise *kymbachos*, *logos*, *himas* (yada *Ocheus*) ve *stephane* (**Levha 68**) olarak adlandırılmaktadır. *Kymbachos*, başlığın sivri uç kısmı, *logos* at kollarından yapılan sorguç kısmı, *Himas* yanaklıkları ve boyun kısmını koruyan uzantılar, *stephane* ise dikiş yerlerini örtmek için yapılmış miğferi çevreleyen banttır³⁵⁷.

Sözünü ettiğimiz miğfer ile *Attis*'in başlığını karşılaştırdığımızda miğferde var olan bazı bölümlerin bu başlıkta olmadığını ortak olan bölümlerin ise başlıkta çeşitlilikler gösterdiğini görebiliriz. Başlıkta, miğferde olan *phaloi* ve *logos* bölümleri yoktur. Miğfer ile başlığın ortak bölümlerinden ilki *kymbachos* olarak adlandırılan sivri uç kısımdır. Fakat bu bölüm başlıkta yuvarlak, basık yada şişkin olabilir ve öne, yana ve hatta arkaya doğru eğimli yapılmış olabilir³⁵⁸. Başlığın en önemli parçalarından olan ve çeşitlilik gösteren bu sivri ucun bitiminde hafif, dik bir kırışıklık vardır. Bundan dolayı sanki iki parçadan oluşuyor gibi görünmektedir. Bu ayırıcı bant gibi görünen kırışıklık tamamen kullanılan malzemeden yani boğa kesesinin doğal şeklinden kaynaklanmaktadır³⁵⁹. Viyana'da bulunan ve M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen bir vazo üzerinde betimlenen başlıkta bu sivri ucun ayırıcı kırışıklığı çok net olarak görülebilmektedir (**Levha 69**).

Miğfer ile başlığın ortak bölümlerinden ikincisi ise *himas* olarak adlandırılan boynu ve yanakları örten parçalardır³⁶⁰. Bu parçalarda da tıpkı *kymbachos* da olduğu gibi bir standartlık söz konusu değildir. Bunlar uzun yada kısa olabilir hatta en basit şekli ile bu parçaların olmadığı başlıklarda vardır. Bu parçalardan yanlarda olanlar yani yanaklıklar genelde aşağı doğru uzanırlar ve çene altında bağlanırlar. Fakat her zaman bu şekilde de yapılmayabilirler. Örneğin; *Aphaia* tapınağının alınlığındaki yay çeken

³⁵⁶J. Borchhardt, *Homerische Helme* (1972), s. 3 vdd.

³⁵⁷H. Trümpy, *Kriegerische Fachausdrücke im griechischen Epos* (1950), s. 43 vdd.

³⁵⁸Seiterle, a.g.e., s. 7.

³⁵⁹Seiterle, a.g.e., s. 8.

³⁶⁰V. Von Graeve, *Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt* (Berlin, 1970), s. 95.

figürün başlığında boyun kısmını örten parça esasen boyunluk aşağı doğru uzanırken yanaklıklar başlığın çevresindeki bandın altına tutturulmuş bir şekilde gösterilmektedir (**Levha 70**)³⁶¹.

Tanrı Attis'in Anadolu'dan bilinen tasvirlerinde başlığının kymbachos bölümü üç farklı ana tipe işaret etmektedir. Bunlardan ilk ana tip, Attis betimlerinde en yaygın olarak kullanılmış olanı, kymbachos'un yukarı doğru uzanıp daha sonra öne doğru eğilmiş bir şekilde gösterilmiş olanlarıdır (**Kat.No. 188, 192, 193; Levha 37c, 38a, 38b**). Bu tipi himaslarına göre incelediğimiz de ise uzun yada kısa olanlar (**Kat.No. 188, Levha 37c**) veya himassız olanlar (**Kat.No. 192, Levha 38a**) diye üç alt gruba ayırmak mümkündür. İkinci ve üçüncü ana tip ise birinci tipe göre çok nadir olarak kullanılan tiplerdir. İkinci tipte kymbachos hiçbir yöne eğim yapmadan dik bir şekilde gösterilmiştir ve bu tip himassız olarak yapılmıştır. Bu tip ile gösterilmiş Aizanoi'dan (toplam üç adet) ve Kütahya'dan (bir adet) Attis başları vardır (**Kat.No. 133, 134, 135, 142; Levha 7a, 7b, 7c, 12b**). Üçüncü yani sonuncu ana tip ise kymbachosu tıpkı Amazon tasvirlerinde olduğu gibi- yana yatık bir şekilde gösterilmiş olanlardır ve bunun himas kısımları uzundur. Bu Attis'in Küçük Asya'da bu şekilde gösterildiği tek örnektir (**Kat.No. 265, Levha 59d**).

Anadolu'daki Attis betimlerinde şimdiye kadar tespit edilen tasvirlerinin hiç birinde kymbachos kısmı tıpkı satrap betimlerinde olduğu gibi arkada verilmemiştir.

Tanrı Mithrasın başlığı ise genelde yuvarlak ve öne doğru uzanan bir uç kısmına sahiptir. Tıpkı Mithras gibi Neapel'deki Ganymed'in başlığının da uç kısmı öne doğru uzanmaktadır³⁶². İskender mozayigindeki bir Persli savaşıncının başlığının uç kısmı ise arkaya doğru uzanmaktadır (**Levha 71a**)³⁶³. İstanbul'daki İskender lahti üzerindeki Amazonların başlıklarının uç kısımları ise yan tarafa atılı durmaktadır. Yine Delos ressamının bir vazosunda resmettiği yaralanmış yaycıda yüksek bir başlık taşımaktadır ve neredeyse uç kısmı balon gibi şişkin olarak gösterilmiştir (**Levha 71b**)³⁶⁴.

Başlığın bu formu kazanmasında başlığın yapımında kullanılan malzemenin yani boğa kesesinin çok büyük katkısı olmuştur. Başlığın yapımında özellikle bu malzemenin

³⁶¹R. Lullies, *Griechische Plastik* (1960), Abb. 77.

³⁶²J. Overbeck, *Griechische Kunstmythologie* 8 (1980), 21a.

³⁶³Th. Kraus und L. V. Matt, *Pompeji und Herculaneum* (1970), Abb. 106.

³⁶⁴Seiterle, a.g.e., s. 7.

kullanılmasının tabii ki bazı özel nedenleri olmalıydı. Birincisi boğa kesesinin çok sağlam bir malzeme olmasıdır. İkincisi nedenin arkasında ise bu başlığı giyen insanların bu hayvanın gücünü alması düşüncesi yatmaktadır. Özellikle boğa, gücün kendisini-alışılmışın dışındaki güçlerin aracısı ve işareti-simgelenmektedir. Bu nedenle Phrygler gibi tapınımlarında boğa ile iç içe girmiş toplumlarda bu başlığın kullanılıyor olması bir tesadüf olmamalıydı. Özellikle Attis, Mithras, Dolichenus, Sabazios ve Men gibi tanrıların kültüründe boğa esasen boğa kurbanı çok önemli bir yer tutmaktadır. Resimsel anlatımlar da bu tanrıların boğa ile sıkı ilişkisini doğrular şekildedir³⁶⁵. Örneğin Jupiter Dolichenus'un boğanın sırtında hükmeden ve zafer kazanmış pozundaki tasvirleri³⁶⁶, Mithras'ın boğa öldüren olarak karşımıza çıkması (Levha 72)³⁶⁷, Attis'in yanında boğa ile birlikte gösterilmesi (Levha 73a) yada Men'in bir boğa protomu üzerine basarken gösterilmesi gibi (Levha 73b)³⁶⁸.

Yukarıda saydığımız bu tanrıların kültüründe başlık esasen Attis tipi başlık çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu sadece tanrıların başlığı değil aynı zamanda mystelerin en yüksek adak atribütüdür. Boğanın kurban edilmesi ile birlikte bu hayvanın güçlerinin yeniden doğması söz konusu olmaktadır. Bu sebebin arkasında boğa kesesinin hayat veren güçlerin sembolü olarak görülmesi gerçeği yatmaktadır. Ve bu olay başlığa taşınmıştır. Bununla myste, mysterlerin en yüksek mertebesine ulaşmakta ve kendisinde boğa kurban etmektedir. Bu şekilde hayatın yenilenmesi yeniden doğum ve öteki dünyada hayat sembolize edilmektedir. Başlığın buna benzeyen sembolik durumu

³⁶⁵Seiterle, a.g.e., s. 10 vdd.

³⁶⁶R. Fleischer, *Die Römischen Bronzen in Österreich* (1967), s. 36 / Abb. 13; R. Noll, *Das Inventar des Dolichenusheiligtums von Mauer an der Url* (1980), s. 29 vdd / Taf. 5 - 7.

³⁶⁷Tanrı Mithra, Bronz döneminden beri izlerine rastlanılan ve İran geleneklerinin hakim olduğu bir tanrıdır. Mithras söyleninin ana ögesini oluşturan öğretisi, dünyanın yaratılışı üzerinedir. Güneş tanrı, Mithras'a ulak olarak kuzgun yollar ve beyaz bir boğayı öldürmesi gerektiğini buyurur. Mithras bu buyruğu yerine getirir ama beyaz boğa tam öleceği sırada beyaz bir aya dönüşür ve Mithras'ın pelerini yıldızlar ve gezegenlerle dolu bir gökyüzü biçimini alır. Boğanın kuyruğundan ve kanından ilk buğday ve üzüm tohumları dünyaya yayılır. Yumurtalığından akan kutsal döl ise bir kazanda toplanır. Bu dölün karılımdan bütün canlılar meydana gelir. Ardından gün ve gece farklılaşarak birbirini izlemeye başlar; ay dönmeye ve mevsimlerde yıl boyunca sürecek olan dönüşümlerine başlar. Böylece zaman yaratılmış olur. Bu arada ansızın beliren yaratıklar yeryüzüne yayılır; iyi ile kötü arasındaki savaş başlar ve insanların yazgısı da böylece biçimlenir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: E. Schwertheim, "Mithras- seine Denkmäler und sein Kult", *Antike Welt* (1979); D. Ulansey, *Mithras Gizlerinin Kökeni. Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*. Çeviren: H. Ovacık (İstanbul, 1998), s. 36; W. Burkert, *İlk Çağ Gizem Tapıları*. Çeviren: S. Şener. (Ankara, 1999); Ç. Dürüşken, *Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmesine Yolculuk. Roma'nın Gizem Dinleri*. (İstanbul, 2000); E. Schwertheim, "Mithras- seine Denkmäler und sein Kult", *Antike Welt* (1979), Abb. 4.

³⁶⁸Seiterle, a.g.e., Abb. 21.

konumuz olan Attis kültüründe de karşımıza çıkmaktadır. Kültürel boğa kurbanını yapan kişi bu başlığı taşımaktadır. M.S. 2. yüzyıla ait bir taourobolium kabartmasında (**Levha 74**) Attis bu başlık ile gösterilmiştir ve onun hemen yanında kurbanlık boğa ve bunun hemen üstünde bir başlık betimlenmiştir. Ve Attis'in başlığının üstünden bir ağaç çıkmaktadır. Muhtemelen bu şekilde bir tasvir ile boğanın doğa üstü hayat gücü anlatılmak istenmiştir³⁶⁹.

Bu başlığı Tanrıça Bendis ve Amazonların da taşıması oldukça ilginç olup bunun arkasında muhtemelen kendi kendine üreme düşüncesi yatmaktadır. Belki de Amazonların boğa kesesinden yapılmış bu başlığı taşımaları erkekler dünyasından bağımsızlıklarına da işaret etmektedir. Ama her şekilde boğa kesesinden yapılmış bu başlık savaşı kadınların güç ve kuvvetine işaret etmiş olmalıdır.

Kısacası başlığın yapımında özellikle boğa kesesinin tercih edilmesinin nedeni sadece sağlam bir malzeme olması değil bunun yanı sıra sihirli güçleri de içinde barındırıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bu başlık sadece Phrygler ve Persler gibi doğulu halkların başlarına giydikleri bir başlık değil aynı zamanda hem savaşçıların hem de boğa kültürü ile bağlantılı bir çok tanrı ve tanrıça tarafından kullanılan bir atribüt olmuştur. Attis'te bu tanrılardan sadece biridir. Attis'in Anadolu'daki tasvirlerini incelediğimizde başlığı için belirli bazı ana tipler ortaya çıkartmak mümkün olmuştur. Fakat tespit edilen bu tiplerin sadece Attis için geçerli olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Bu sebeple sadece başına giydiği başlıktan dolayı salt o figürü Attis olarak isimlendirmek kesinlikle doğru bir yaklaşım olmayacak. Hatta kültürü ve karakteri konusunda büyük bilinmezlikler olan Attis kültürünün anlaşılmasını daha da zor kılacaktır.

2. ANAXYRIDES-TUNİCA MANİCATA VE CHİTONİSKOS

Attis'in Anadolu'daki betimlerinde kıyafetinin diğer önemli parçaları ise anaxyrides, tunica manicata ve chitoniskos olmuştur.

Antik yazarlardan Herodot anaxyridesi "*deriden yapılmış*"³⁷⁰ ve "*bacakların etrafını saran*"³⁷¹ olarak tanımlamaktadır. Herodot'un verdiği bu bilgilerden

³⁶⁹Seiterle, a.g.e., s. 10.

³⁷⁰Hdt., a.g.e., I.71.

³⁷¹Hdt., a.g.e., VII.61.

anaxyrides'in bir pantolon olduğu anlaşılmaktadır. Genellikle bu giyisi Kandys ve Başlık ile tamamlanmıştır. Özellikle sanatta Amazonlar, Troialılar ve Orpheus sıklıkla bu pantolon ile betimlenmişlerdir³⁷².

Anadolu sanatında anaxyridesi, bacaklara sıkıca sarılmış ve genellikle kollar ile bağlantılı bir giyisi olarak görmekteyiz³⁷³. Med anaxyrides'i ise ayaklıklıdır ve savaş sırasında süvariler tarafından giyilmiştir. Oysa Pers anaxyridesi ayaksız yapılmaktadır ve bu pantolona ait bir de ayakkabı vardır³⁷⁴. Perslilerin ilk zamanlarda çok sade olarak giydikleri bu pantolonlar zamanla renkli ve işlemeli bir hal almıştır³⁷⁵.

Tunica manicata ise, tunica'dan geliştirilmiş bir kıyafettir. Bu nedenle öncelikle tunica'dan söz etmek yanlış olmayacaktır.

Tunica, aynı ölçülerdeki iki parçanın omuz ve yanlardan dikilmesi ile oluşturulan bir kıyafettir. Malzeme olarak en çok yün, gömleklik keten hatta ipek kullanılmıştır³⁷⁶.

Romalılarda tunicayı üst düzey kadın ve erkekler toga altına³⁷⁷, alt tabakalara ait insanlar ise tek başına giymişlerdir. Kadınlar genelde iki tanesini üst üste giyerek kullanmışlardır. Bunlardan alttakine tunica subucula, üsttekine ise tunica supparus³⁷⁸ adı verilmektedir. Erkekler de soğuk hava koşullarında üst üste iki tane giymektedirler³⁷⁹.

Tunica esasında başlangıçta dar ve kolsuz bir kıyafet iken M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren kısa kollu bir şekilde moda haline gelmiştir. M.S. 3. yüzyıla kadar uzun kollu olanları pek bilinmemektedir³⁸⁰. Tunica manicata olarak adlandırılan bu uzun kollu versiyonu M.S. 3. yüzyılda moda haline gelmiştir. Uzun kollu tunicaların gelmesi ile birlikte boy uzunluklarında da farklılıklar meydana gelmiş ve ayak bileklerine kadar uzanmıştır. Bu modele de tunica talaris adı verilmiştir³⁸¹.

Tunica normalde tam ortadan bir kemer ile sıkıştırılarak ve kemerin üzerine bir döküm yapılarak kullanılmaktadır. Bu dökümün uzunluğu da tunicanın boyuna göre

³⁷²F. Brein, "Anaxyrides" *Bilwörterbuch Der Kleidung und Rüstung. Vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter*. Edt.: H. Kühnel (Stuttgart, 1992, ss. 9 - 10), s. 9 vd.

³⁷³Hurschmann, a.g.e., s. 673 - 674.

³⁷⁴Bittner, a.g.e., s. 186 - 187.

³⁷⁵A. Mau, "Anaxyrides", *RE I*: 2100 - 2101, (1894).

³⁷⁶F. Brein, "Tunica" *Bilwörterbuch Der Kleidung und Rüstung. Vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter*. Edt.: H. Kühnel, (Stuttgart, 1992), s. 216.

³⁷⁷Suet. *Aug.* 94. 10.

³⁷⁸Varro. *ling.* 5. 131.

³⁷⁹Suet. *Aug.* 82. 1.

³⁸⁰Gell. 6. 12; Cic. *Catil.* 2. 22.

³⁸¹Hurschmann Rolf, *Der Neue Pauly I*: 920 - 922 (Germany, 1996), s. 920 vdd.

orantılanmaktadır. Kullanılan kemere göre de isimleri değişmektedir. Eğer dar bir kemer kullanılmış ise buna tunica clavus fakat geniş bir kemer ile kullanılıyorsa tunica laticlavus denilmektedir³⁸².

Attis betimlerinde karşılaştığımız üçüncü kıyafet ise Chitoniskos'tur. Bu kısa kıyafet daha çok erkekler tarafından içte giyilmektedir ve omuzlarda birer fibula ile tutturulmaktadır³⁸³.

Tanrı Attis'in Anadolu'daki tasvirlerini incelediğimizde her ne kadar kimi zaman sadece chiton veya tunica ile gösterilse de genellikle yukarıda belirtildiği gibi bu üç giyisi onun ana giyisileri olmuştur. Anaxyridesi bazı tasvirlerinde başlık ve tunica manicata ile tamamlanırken bazı tasvirlerinde tunica manicatanın yerini chitoniskos almıştır. Giyisilerdeki bu farklılık esasında Attis'in tiplerine göre değişmektedir. Bu nedenle şimdi Attis hilaris, Attis castratus ve elleri bağlı Attis tiplerinde giymiş olduğu kıyafetleri sırası ile incelemek konunun anlaşılabilmesi için daha doğru olacaktır³⁸⁴.

Attis hilaris tipi Myrina (**Kat.No. 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173 Levha 26b, 27a, 27b, 28a, 28b, 29a, 29b, 30b**) atölyelerinde çok yaygın bir tip olmakla birlikte tipin bir temsilciside Priene'de (**Kat.No. 193, Levha 38b**) karşımıza çıkmaktadır. Bu tipte Attis başlıklı, tunica manicatalı ve anaxyrides ile betimlenmiştir. Myrina örneklerinde tunica manicata çift kemerli yapılmıştır. Myrina'daki bu örneklerden birinde ise figürün göğüsünden aşağısı korunmadığı için sadece üsteki kemeri görülebilmektedir ancak bunun Myrina'daki diğer örneklerle gösterdiği benzerlik dikkat çekicidir. Bu nedenle bu da diğerleri gibi çift kemerli bir tunica manicata ile gösterilmiş olmalıydı. Özellikle Myrina'daki iki figür ve Priene'deki örnek tunica manicatanın kolpos ve etek kısımları hareketli bir biçimde gösterilmiştir. Bu dans eden Attis'in vücut hareketinin tamamen kıyafetine bir yansımasıdır. Anaxyridesi korunan altı örnekte anaxyrides pileli gösterilmiştir. Bu figürinlerden sadece beşinin başlığı korunmuş durumdadır. Bir tanesinin ise omuzlarında sadece başlığın uzun himas kısımları korunabilmiştir (**Kat.No. 173, Levha 30b**). Başlıklar birbirlerinden farklılıklar

³⁸²Brein, a.g.e., s. 216 vdd.

³⁸³F. Brein, "Chitoniskos", *Bilwörterbuch Der Kleidung und Rüstung. Vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter*. Edt. Harry Kühnel, (Stuttgart, 1992), s. 50 vd.

³⁸⁴Esasen Attis'in bu tipleri arasında Vermaseren tarafından tristis olarak tanımlanan ve katalogumuza dahil ettiğimiz tasvirleri vardır. Fakat bu tasvirlerdeki erkek figürlerinin Attis olmadıkları anlaşıldığından burada ele alınmamıştır.

göstermektedir. Örneğin Myrina'daki üç figürün ile (**Kat.No. 168, 169, 170; Levha 28a, 28b, 29a**) Priene'deki figürün başlık tipleri bakımından büyük benzerlik gösterir. Kymbachos çok hafif yukarı doğru uzanmakta ve öne doğru bir eğim yapmaktadır. Priene hariç diğerlerinin himas kısımları uzun ve enli yapılmış olup omuzların üzerinde net bir şekilde görülebilmektedir. Priene örneğinde ise himas kısmı yoktur başlık basit bir formda yapılmıştır. Myrina'daki iki figürün başlığı (**Kat.No. 171, 173 ; Levha 29b, 30b**) ise Priene'deki başlık ile benzer şekilde yapılmıştır. Myrina'da hilaris tipinde iki örneğin kıyafeti chlamys ile tamamlanmıştır (**Kat.No.167, 175; Levha 27b, 31b**).

Attis Castratus tipi kendi içinde iki başlık altında incelenebilir, ayakta duran elleri arkadan bağlı Attis ve dans eden Attis.

Elleri arkadan bağlı Attis Castratus tipi toplam dört örnekte görülmektedir. Bu örneklerden ikisi Kyzikos'tan- ki bunlardan biri Metroon'dan olmalıdır- biri Pisisos'tan olup birinin de buluntu yeri bilinmemektedir (**Kat.No. 156, 157, 199; Levha 21, 22, 42a**). Bu tipte Attis bazı özel farklılıklar göstermektedir. Bu tipte kıyafet kollu anaxyrides ve başlıktan oluşurken bir örnekte bu kıyafeti chitoniskos ile tamamlanmıştır. Anaxyrides tüm örnekte pileli yapılmıştır. Attis Pisisos örneği hariç diğer örneklerinde sadece bir işçi tulumunu andıran kollu anaxyrides giymiştir. Karın ve tenasül organını açıkta bırakan anaxyrides göğüs ve her iki bacak üzerinde birer fibula ile tutturulmuştur. Pisisos örneğinde ise kollu anaxyridesini chitoniskos ile tamamlamıştır. Chitoniskos omuzlarında birer fibula ile tutturulmuş olup kollu anaxyridesi ile göğüs altında bir kemer yardımı ile sıkıştırılmıştır. Bu uygulama en net bu örnekte görülebilmektedir. Tasvirlerden sadece ikisinin başlığı tamdır. Birinin ise omuzlarında himas kısımları korunmuştur. (**Kat.No. 199, Levha 42a**). Başlığı tam olanların kymbachos kısmı önce yukarıya uzanmakta sonra da öne doğru bir eğim yapmaktadır. Himas kısımları uzundur ve omuzlarına kadarda uzanmış olarak gösterilmiştir.

Dans eden Attis castratus tipi kıyafet bakımından elleri bağlı castratus tipi ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Attisi bu tipte gösteren altı adet örnek mevcuttur. Dört tanesi Tarsus'tan bir tanesi Myrina'dan olup bir örneğin ise buluntu yeri

bilinmemektedir. Attis bu tipte anaxyrides ve başlık ile betimlenmiştir. Bu örneklerde anaxyrides chitoniskos ile bazı örneklerde ise tunica manicata ile tamamlanmıştır. Bu tip tasvirler içinde en farklı kıyafeti buluntu yeri bilinmeyen örnek oluşturmaktadır. Burada Attis'in anaxyridesi diğerlerinden farklı olarak düğmeli olarak gösterilmiştir ve tunica manicatası göğüs kısmında ince bir kemer ile anaxyridesine tutturulmuştur. Ayrıca ayakkabılı olarak tasvir edilmiştir (**Kat.No. 263, Levha 59b**). Diğer örneklerde ise anaxyridesi pileli olarak yapılmıştır. Myrina'daki örnekte anaxyridesini chitoniskosu tamamlamaktadır. Chitoniskosu omuzları üzerinde birer fibula ile tutturulmuş olup göğüs üzerinde düğüm yapmaktadır. Tarsus örneklerinde ise tıpkı Kyzikos'taki elleri arkadan bağlı Attis castratus tipinde olduğu gibi sadece bir anaxyrides giymiştir ve göğüs üzerinde bir fibula ile tutturulmuştur. Bu örneklerden üçünün başlığı kısmen korunmuştur. Bu nedenle kymbachos kısımları ile ilgili bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak korunanların himas kısımları uzundur ve aşağıya doğru uzanmaktadır.

Efes'teki bir örnekte ise Attis'in elleri arkadan bağlı şekilde gösterilmiş olup sadece anaxyrides ve uzun himaslı bir başlık ile betimlenmiştir (**Kat.No. 188, Levha 37c**).

Yukarıda saydığımız bu tiplerin dışında Attis'i üç örnekte de diz çökmüş olarak görmekteyiz. Hellenistik döneme tarihlenen örnekler Tarsus'tandır. Attis bu örneklerde tunica manicata, anaxyrides ve uzun himasları olan başlık ile tasvir edilmiştir. Bunların en dikkat çeken özelliği elbisenin karın kısmının açıkta bırakılmış olmasıdır (**Kat.No. 219, 221, 246; Levha 50a, 50c, 55d**).

Sonuç olarak başlık ve anaxyrides Attis'in giyimin ayrılmaz bir parçasıdır. Attis özellikle elleri arkadan bağlı veya dans eden Attis castratus tiplerinde sadece bu iki parçadan oluşan kıyafeti ile betimlenmiş olup bazı betimlerinde bu kıyafeti tunica manicata veya chitoniskos ile tamamlanmıştır. Bu tür doğuya özgü kıyafetler ile sadece Attis değil aynı zamanda Mithra, Men, Eros, Dolichenus gibi tanrılar Odysseus, Ganymed, Orpheus gibi mitolojik kahramanlar ile özellikle Romalıların doğulu halklardan aldıkları esirlerin betimlendiği bilinmektedir. Bu nedenle Attis'i diğerlerinden ayırmak her zaman kolay değildir. Bu zorluk özellikle castratus tipi dışındaki betimlerinin tanımlanmasında yaşanmaktadır. Attis castratus tipinde karın ve tenasül organının açıkta bırakılması bunun direk kültte kastrasyon ile ilintili olması

Attis'in tanımını kolaylaştırmaktadır. Bu tipin dışındaki örnekleri özel atribüt olmaksızın her zaman Attis olarak isimlendirmek daha öncede vurguladığımız gibi zaten bilinmezleri çok olan Attis kültürünün anlaşılmasını daha da zorlaştıracaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ATTİS MİTOSUNUN İZİNDE ATTİS BETİMLERİ

Antik kaynakların Attis mythos ile ilgili olarak bahsettikleri her anlatım arkeolojik belgeler üzerine yansıtılmamıştır.

Attis Küçük Asya'da bir çok defa ve çeşitli tipler ile betimlenmiştir. Attis'in bu betimleri mythos ile uygunluk gösterecek şekilde şu sıra dahilinde ele alınmıştır: Kybele-çocuk Attis (Kybele Kourotrophos), Çoban Attis, Attis Castratus, Elleri bağlı Attis, ölü Attis, Attis hilaris ve Attis – Aslan (**Tablo 1**).

1. KYBELE-ÇOCUK ATTİS (KYBELE KOUROTROPHOS)

Çocuk Attis ile ilgili olarak Yunanlı ve Romalı kaynaklarda değişik ifadeler görülmektedir. Nonnus Dionysiaka çocuk Attis'ten νόθος μορφούμενος (*Soylu Aileden doğmamış çocuk*)³⁸⁵ olarak bahseder. Romalı yazarlardan Ovidius³⁸⁶ ve Martialis³⁸⁷ ise Attis'ten "Cybeles Puer" (*Kybele'nin çocuğu*) olarak bahsederken Statius Sangarius Puer (*Sangarios'un oğlu*)³⁸⁸ olarak tanımlamıştır.

Ana tanrıça arkeolojik belgelerde kimi zaman kucağında uzanır yada oturur şekilde kimi zaman ise yanında ayakta duran bir çocuk ile gösterilmiştir. Lambrechts ve Vermaseren'e göre bu tip örnekler Ana tanrıça ve çocuk Attis'i betimlemektedir³⁸⁹.

³⁸⁵Nonn.Dion., a.g.e., XXV. 351.

³⁸⁶Ovid.met., a.g.e., X.103-105.

³⁸⁷Martial., a.g.e., IX.11.6.

³⁸⁸Statius, *Silvius*, Çeviren: J. H. Mozley (London, New York, 1930), III.4.41.

³⁸⁹Bu tür betimler ile ilgili ilk araştırmayı Lambrechts yapmıştır. Lambrechts, Roma dönemine tarihlendirdiği İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenen Cos, Kıbrıs ve Antiokhia'da bulunmuş oturan bir kadın ve başlıklı bir çocuğun tasvir edildiği bazı terrakotta heykelciklerden söz etmiştir. Lambrechts'e göre esasında oturan kadın heykelciklerinin yanında onun Ana tanrıça olduğuna dair herhangi bir atribüt yoktur ama kucağında duran başlıklı çocuk Attis olmalıdır. Vermaseren'de çalışmalarında İstanbul'daki bu terrakotalara benzer toplam üç adet terrakotta tespit etmiştir. İlk örnek Hephaisteum'dandır ve tanrıça bir naiskos'un içinde oturmaktadır. Kucağında iki eli ile tuttuğu pelerinli bir çocuk vardır. Fakat kabartmanın üst kısmı kırık ve eksik olduğundan çocuğun Attis olup olmadığı kesin değildir. Bir başka örnek ise Argos'tandır. Ana tanrıça yine otururken tasvir edilmiştir ve her iki yanında aslanları ile birlikte verilmiştir. Kucağındaki çocuk bir önceki örneğe göre iyi durumdadır ve anaxyridesi korunmuştur.

Erythrai ve Kütahya'dan gelen iki örnekte tanrıça başlıklı bir çocuk ile betimlenmiştir. Erythrai'dan gelen terrakotta heykelcik M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenmektedir³⁹⁰. (Kat.No. 186, Levha 36b). Kütahya Arkeoloji Müzesinde bulunan örneğimiz ise Roma dönemine tarihlenmektedir. (Kat.No. 139, Levha 10b). Erythrai'daki betimde oturan giyimli bir kadın kucağında başlıklı bir çocuk tutarken betimlenmiştir. Vermaseren Küçük Asya dışındaki bir çok örnekten yola çıkarak bu heykelciğin Ana tanrıça ve çocuk Attis olduğunu söylemiştir³⁹¹. Kütahya'daki örnekte de yine oturan Ana tanrıça bu defa yanında başlıklı çocuk ile betimlenmiştir.

Ana tanrıçanın bu şekildeki betimleri Yunanistan ve Küçük Asya ile sınırlı kalmış olup Roma'da görülmemektedir³⁹².

Sanders'e göre her ne kadar Ovidius³⁹³ ve Martialis³⁹⁴ Attis'ten Ana tanrıçanın oğlu olarak bahsetmiş olsalar da bu betimlerdeki başlıklı çocukların her zaman Attis olduğu anlamına gelmemesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre Ana tanrıçanın Diodorus'un³⁹⁵ bildirdiği gibi çocuklar için koruyucu bir kimliği vardır ve kucağındaki çocuklar tanrı Attis dışında onun bakımını ve koruyuculuğunu üstlendiği herhangi bir çocukta olabilir³⁹⁶.

Genel olarak Kourotrophorosların ve tabii ki bunlardan Ana tanrıçanın da birlikte betimlendiği her çocuğun onun kendi çocuğu olması gerekmemektedir. Çünkü Diodorus'un da belirttiği gibi Ana tanrıçanın genel anlamda tüm çocukları koruyucu bir kimliği vardır. Belki buradaki betimlerde de çocukların bu başlık ile birlikte gösterilmiş olmaları tanrıçanın Phrygia'lı kökeni ile açıklanabilir. Bu nedenle bu tip betimleri her zaman Ana tanrıça ve çocuk Attis olarak yorumlamak Sanders'in de dediği gibi doğru bir yaklaşım olmayabilir.

Vermaseren'e göre kesinlikle bu çocuk Attis'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: P. Lambrechts, **Attis Van Herdersknaap tot God** (Brussels, 1967), s. 45 vdd.; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 8.

³⁹⁰Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, no. 593 / Pl. CXXX: Vermaseren und De Boer, **a.g.e.**, s. 40 / no. 388.

³⁹¹Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 8.

³⁹²Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 12.

³⁹³Ovid.met., **a.g.e.**, X.103 - 105 (Bkz.: Kat.No. 72).

³⁹⁴Martial., **a.g.e.**, IX.11, 6.

³⁹⁵Diod., **a.g.e.**, III.58.3 (Bkz.: Kat.No. 24).

2. ÇOBAN ATTİS

Yunan ve Romalı yazarlar bir çok defa ve çeşitli şekillerde Attis'in çoban kimliğini vurgulamışlardır. Yunanlı yazarlar Attis'i Ποιμήν³⁹⁷ (Çoban), Ποιμήν άγνός³⁹⁸ (Kuzu Otlatan), Αίπόλος³⁹⁹ (Keçi Çobanı), ποιμήν λευκών άστρων⁴⁰⁰ (Parlak yıldızların çobanı) ve Άνήρ συρικτής⁴⁰¹ (Erkek Kavalcı) gibi sözler ile tanımlarken Romalı yazarlar Phrygius Pastor⁴⁰² (Phrygia'lı Çoban), Pastor⁴⁰³ (Çoban) ve Pileatus⁴⁰⁴ (Keçe Şapka Giyen) gibi kelimeler ile tanımlamışlardır.

Attis'in çoban kimliği konusunda antik kaynaklar ile arkeolojik belgeler arasında paralellikler söz konusudur. Hem Küçük Asya'dan hem de Küçük Asya dışındaki bölgelerden Attis'i çoban olarak tasvir eden bir çok arkeolojik belge mevcuttur.

Attis'in çoban olarak gösterildiği en erken tasviri, Küçük Asya dışından olup bu M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen bir kabartmadır⁴⁰⁵. Küçük Asya için ise en erken örnek M.Ö. 240 / 230 yıllarına tarihlenmektedir. Şu anda Venedik Müzesindeki kabartma Lullies'e göre stilistik özelliklerinden dolayı Küçük Asya kökenli olmalıdır. Attis burada Ana tanrıçanın yanında ayakta ve sol elini çoban değneğine dayamış bir şekilde betimlenmiştir⁴⁰⁶.

Attis'in çoban olarak betimlendiği ikinci örnek ise Edincik'tendir. M.Ö. 1. yüzyılın ortalarına tarihlenen Miletopolis kökenli bu adak levhası üzerinde Attis yine Ana tanrıça ile birlikte verilmiştir. Attis, tanrıçanın sol tarafında ayakta, başlıklı, tunica ve anaxyrides giyimli olup sol elinde bir syrinx tutarken betimlenmiştir. Elinde tuttuğu syrinx ile Attis'in çoban kimliği vurgulanmak istenmiştir⁴⁰⁷. (Kat.No. 151, Levha 17a)

³⁹⁶Sanders, a.g.e., s. 271 – 273.

³⁹⁷Nicandros Alexipharmaka, 8; Lucianos, Amores, Çeviren: A. M. Harman, (London, 1932), 42

³⁹⁸Alexandri Antonii filii elogium, 216.

³⁹⁹Hippol., a.g.e., V. 9.

⁴⁰⁰Hippol., a.g.e., V. 9.

⁴⁰¹Hippol., a.g.e., V. 9.

⁴⁰²Aegritudo Perdicae, V. 29.

⁴⁰³Tertullianus, apologet, 15; Paulin. Nolan.carm. 32, 80; Aegritudo Perdicae, V. 29.

⁴⁰⁴Augustin. in Johann. ev.tract. VII, 1, 6.

⁴⁰⁵Bu kabartma Pire'den olup bir antlaşma kabartmasıdır ve Attis burada ayakta betimlenmiş Ana Tanrıçanın karşısında bir kaya formasyonu üzerinde oturmuş elinde syrinx tutarken betimlenmiştir: Naumann, F., a.g.e., s. 240 - 241.

⁴⁰⁶Vermaseren, M. J., 1977b, a.g.e., s. 44 no. 158 / Pl. XCVI; Naumann, F., a.g.e., s. 244.

⁴⁰⁷Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 97 no. 294 / Pl. LXIII; Murat Şahin, Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), s. 242 LK. 2 / Levha XCI.

Attis kimi zaman ise tek başına bir kayanın üzerinde oturarak otlayan hayvanlarına eşlik ederken betimlenmiştir. Tarsus'tan iki örnekte (**Kat.No. 229, 255, Levha 58a**) Attis bu şekilde tasvir edilmiştir⁴⁰⁸. Uzun yanaklı başlığı ve aynı zamanda uzun mantosu sert hava koşullarını yansıtır şekildedir⁴⁰⁹. Bu tip betimlerinde Attis bazen syrinx çalarken de gösterilmiştir⁴¹⁰.

Çoban Attis bazı tasvirlerinde ise otlattığı bu hayvanlar ile birlikte değişik şekillerde betimlenmiştir. Bir koçun üzerinde otururken⁴¹¹ yada yanında veya omuzlarında taşıdığı bir koyun ile birlikte olduğu gibi⁴¹². Attis Myrina'da koç üzerinde otururken⁴¹³ (**Kat.No. 172, Levha 30a**). Kütahya'da ise yanında bir koyun ile birlikte tasvir edilmiştir (**Kat.No. 138, Levha 10a**)⁴¹⁴.

Çoban Attis aynı zamanda oldukça yaygın olarak koçların çektiği arabayı kullanırken⁴¹⁵ betimlenmiştir ancak şimdiye kadar Küçük Asya'dan bu tip bir betimi bilinmemektedir.

3. ATTIS CASTRATUS

Doğulu giyisiler içerisinde verilmiş karın ve tenasül organı açıkta bırakılan Attis betimleri modern literatürde Attis castratus olarak adlandırılmıştır. Castratus tipinin genelde hadım edilmiş Attis'i işaret etmiş olduğu düşünülse de her zaman bu şekilde olmamaktadır. Çünkü bir çok betiminde hadım edilmemiş halinin vurgulandığı yani tenasül organının yapılmış olduğu örneklerde mevcuttur⁴¹⁶. En erken örneklerine Hellenistik dönemde rastladığımız Attis'in bu tipi muhtemelen mythosdaki esasen kültteki kastrasyon motifini vurgulamak amacı ile olmalıydı.

⁴⁰⁸Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 250 no. 843; s. 245 no. 816 / Pl. CLXXV.

⁴⁰⁹Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 94.

⁴¹⁰Küçük Asya'daki tasvirleri arasında Attis'i syrinx çalarken gösteren örnekler yoktur. Fakat Küçük Asya dışında bu tip tasvirleri tespit edilmiştir. Bu tasvirleri için bkz.: Vermaseren und De Boer. a.g.e., s. 31 / no. 166 - 169, 173, 176, 180, 183, 191, 194, 195, 202, 204.

⁴¹¹Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 150 no.494 / fig. 29.

⁴¹²Vermaseren und De Boer, a.g.e., s. 30 / *Pantikapaion*: no. 142; *Mısır*: no. 143.

⁴¹³Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 150 no. 494 / fig. 29.

⁴¹⁴Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 48 no 140 / Pl. XIX.

⁴¹⁵Vermaseren, M. J., 1977a, a.g.e., s. 94.

⁴¹⁶T. Korkut, "Elleri Arkadan Bağlı Erkek Heykelciği Üzerine İkonografik Gözlem". *Asia Minor Studien. Studien Zur Religion und Kultur Kleinasiens und des ägäischen Bereiches. Festschrift für Baki Ögün zum 75. Geburtstag* 39: 171 – 177 (2000), s. 172.

Attis Küçük Asya'daki castratus betimlerinde çoğunlukla elleri arkada yada dans ederken betimlenmiştir⁴¹⁷. Bu yaygın iki tipin dışında ise iki örnekte ayakta dururken (**Kat.No. 180, Levha 33b; Kat.No. 264, Levha 59c**) iki örnekte ise kaide üzerinde otururken (**Kat.No. 185, Levha 36a; Kat.No. 227, Levha 51d**) bir örnekte ise çiçeğin üzerinde (**Kat.No. 257, Levha 58c**) tasvir edilmiştir.

Bu betimlerin bazılarında Attis tıpkı bir Eros gibi kanatlı olarak yapılmıştır. Segall bunun nedenini şöyle açıklamaktadır: Attis-Kybele mythosu ile Suriye'nin yerli tanrıçası Dea Syria-Adonis mitolojisi arasında benzerlikler söz konusudur. Ve zamanla Dea Syria-Adonis birlikteliği Yunan mythosuna Aphrodite-Adonis veya Aphrodite-Eros olarak yansımıştır. Bu nedenle mitolojide tanrıçanın yanındaki kişi, Adonis-Eros'un karşılığı, Attis olarak gösterilmiştir olabilir⁴¹⁸.

4. ELLERİ BAĞLI ATTİS

Elleri vücudunun arkasında veya önünde birbirine bağlanmış doğulu giyisiler ile birlikte Attis, Adonis, Ganymed, Paris, Orpheus, Men, Mithras ve Eros tasvir edilmektedir. Bunların dışında esir alınmış barbar figürlerinin de bu şekilde tasvir edildikleri örnekler vardır. Fakat Attis ve Eros'un diğerlerinden bir farkı söz konusudur⁴¹⁹. Bunların elbiseleri karın kısımlarını ve tenasül organını açıkta bırakmaktadır. Bu nedenle bu ikisini diğerlerinden ayırt etmek daha kolay olmaktadır⁴²⁰.

Attis'in Küçük Asya'dan bu şekilde elleri bağlı betimlenmiş bir çok betimi vardır. Fakat bu betimler kıyafetlerinden dolayı bazı farklılıklar göstermektedir. Örneğin bir betiminde sadece anaxyrides giyimli olup vücudunun üst kısmı çıplak yapılmıştır. Bazı örneklerde ise sadece karın ve tenasül bölgesi açıkta bırakılmıştır. Attis'in bu ikinci tip tasvirleri elleri arkadan bağlı Attis castratus tipi olarak adlandırılmıştır.

Bu tipin ilk örneği Efes'tendir (**Kat.No. 188, Levha 37c**). Yuvarlak bir payenin önünde sağ bacağı sol bacağı üzerine atılmış genç bir erkek figürü yer almaktadır. Kolları paye ile sırtı arasındadır ve görülmemektedir. Vücudunun üst kısmı tamamen çıplak olarak yapılmış olan figürün alt kısmında vücuduna yapışık kemerli bir

⁴¹⁷Bu iki betim kendi başlıkları altında incelenecektir.

⁴¹⁸B. Segall, *Katalog der Gold - Schmiede - Arbeiten. Athen Benaki Museum* (1938), s. 56.

⁴¹⁹S. Karwiese, "Der gefesselte Attis" *Festschrift Für Fritz. Eichler Zum achtzigsten Geburtsag dargebracht Vom sterrerchischen Archologischen Institut*: 82 - 95 (1967), s. 87.

⁴²⁰Korkut, a.g.e., s. 172.

anaxyrides vardır. Kemerinin sağ ve sol yanında ne olduğu tam anlaşılamayan bir obje mevcuttur. Karwiese bunu bir bıçağın kılıfı olarak yorumlamıştır. Başlıklı bu figürün yüzünde acı dolu bir gülümseme vardır⁴²¹.

Tipin ikinci örneği ise Kyzikos'taki Metroon'dandır (?) ve M.S. 2. yüzyıla tarihlenmektedir (**Kat.No. 156, Levha 21**). Hermaphrodit bir karakterde paye önünde ayakta duran başlıklı gencin elleri paye ile sırtı arasında betimlenmiştir. Omuzlarında tıpkı Eros gibi kanatları vardır. Tek parçadan oluşan anaxyridesi tipine uygun bir şekilde karnını ve tenasül organını açıkta bırakmıştır. Yüzündeki ifade kırık burnundan dolayı net olarak anlaşılamamaktadır⁴²².

Attis'in bu şekilde betimlendiği diğer bir örnekte ise yine Kyzikos'tan olup M.S. 3. yüzyıla tarihlenen bir heykeldir (**Kat.No. 157, Levha 22**). Doğulu kıyafeti yine karın bölgesini ve tenasül organını açıkta bırakmaktadır. Bu heykelin diğerlerinden tek farkı hermaphrodit karakterinin daha çok vurgulanmış olmasıdır⁴²³.

Küçük Asya için önemli bir başka örnekte Pisarisos kentinden bulunmuş olan M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir heykelciktir (**Kat.No. 199, Levha 42a**). Anaxyrides, chitoniskos ve ayaklarına da endromis giymiş olarak betimlenen Attis'in ensesindeki izlerden başında bir başlık taşıdığı anlaşılmaktadır. Kıyafeti bu tipin diğer örneklerinde olduğu gibi karın ve tenasül organını açıkta bırakmaktadır. Bu betimin diğer betimlerden en büyük farkı dirsekten bükülerek arkaya götürdüğü kollarının net bir şekilde bağlı olduğunun görülmesidir⁴²⁴.

Küçük Asya'dan en son örnek ise M.S. 2. yüzyıla tarihli olup buluntu yeri bilinmeyen bir heykeldir (**Kat.No. 260, Levha 58d**). Attis burada tıpkı Kyzikos örneklerinde olduğu gibi tek parçadan oluşan karın ve tenasül organını açıkta bırakan bir anaxyrides giymiştir. Bu örnekte tıpkı Eros tasvirleri gibi kanatlıdır⁴²⁵.

Vermaseren Kyzikos'tan bir başka elleri arkada betimlenmiş erkek figürünü Attis olarak yorumlamıştır. Çapraz bacakları üzerinde bir paye önünde ayakta duran ve

⁴²¹Karwiese, S., 1967, *a.g.e.*, s. 82 / res. 38; Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 191 no. 638 / Pl. CXXXVII.

⁴²²Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 93 no. 284 / Pl. LX; Karwiese, S., 1967, *a.g.e.*, s. 84.

⁴²³Karwiese, S., 1967, *a.g.e.*, s. 84; Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 91 no. 280 / Pl. LVIII.

⁴²⁴Korkut. *a.g.e.* s. 171 vdd.

⁴²⁵G. Mendel, "Catalogue des monuments grecs, romains et byzantins du Musee de Brousse" *BCH* 33: 245 - 435 (1909), s. 260; Vermaseren, M. J., 1966, *a.g.e.*, s. 46; Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 255 no. 864 / Pl. CLXXXVI.

başında Attis tasvirlerinden alışkın olmadığımız bir başka başlık giymiş⁴²⁶ erkek figürü belki de Attis olmayabilir. Schneider, Karyatidler gibi ayakta duran doğulu kıyafetler içerisinde betimlenmiş bu tür tasvirlerin genelde Attis olarak yorumlandığını fakat herhangi bir atribüt olmadan, fiziksel ve ikonografik olarak barbar tipinde yapılmış ve çapraz attıkları ayakları üzerinde duran, üzüntülü bir hal içinde tasvir edilmiş bu figürlerin hepsinin Attis olarak yorumlanmasının yanlış olduğunu dile getirir. Ona göre yanlarında hiçbir atribüt olmadan yapılmış, doğulu kıyafetler ile betimlenmiş bu tasvirler doğulular olmalıdırlar. Ve bunların sıklıkla bu şekilde karyatid yada masa ayağı şeklinde yapılmış olmalarını da barbar kölelerin ebedi mahkumiyeti düşüncesi ile açıklamaktadır⁴²⁷.

Attis'in Küçük Asya'da dışında da bu tip betimlerine rastlanılmaktadır⁴²⁸.

Attis'in neden bu şekilde elleri arkada bağlı olarak tasvir edildiğine dair yazılı belgelerde hiçbir bilgi yoktur. Fakat bu konu üzerinde değişik görüşler vardır. Bu konu ile ilgili olarak en detaylı araştırmayı Karwiese yapmıştır. Karwiese, Attis'in bu tipini Efes'teki örnekten yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. Karwiese'ye göre bu örnekte çift cinsiyetli bir karakter vurgulanmaya çalışılmıştır ve burada betimlenen Agdistis olmalıdır. Ona göre Roma döneminde bu tür betimlemelerin plastik sanatta önemli bir konuma gelmesi ve Attis-Agdistis kavramlarının beraber algılanmaya başlanması

⁴²⁶Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 91 no. 281 / Pl. LIX.

⁴²⁷R. M. Schneider, **Bunte Barbaren - Orientalenstatuen aus forbigem in der römischen Repräsentationskunst** (Germany, 1986), s. 133 vdd.

⁴²⁸Tipolojik olarak Küçük Asya'daki örnekler ile yakın benzerlikler gösteren ilk örnek şu anda Heraklion Müzesinde sergilenen Gortyn'den bulunmuş bir heykelin yanındaki destek figürüdür. Figür burada sabit sağ bacağı üzerinde cepheden gösterilmiştir. Sol bacağı öne atılmıştır. Kolları sırtının arkasında bağlanmış, iki parçadan oluşan kıyafeti karın bölgesini ve çocuk tenasül organını açıkta bırakarak anaxyridesinin üzerine uzanmaktadır. İkinci örnek ise Chiaragan'dan bulunmuş olup Toulouse Müzesinde sergilenmektedir. Bu örnek tıpkı Gortyn örneğinde olduğu gibi bir heykelin yanında destek figürü olarak tasvir edilmiştir. Figürün sol bacağı sabit hareketli sağ bacağı ise hafif kıvrılmıştır. Eller bu örnekte arkada değil kucağında birleştirilmiştir. Belki de bağlanmış. Chiton, chlamys ve anaxyrides giyimli M.S. 2. yüzyıla ait figür Esperandieu'a göre bir fıstık çamı önünde durmaktadır. Benzer iki örnekte Atina Milli Müzesindedir. Biri Lamia yakınındaki Hypate'den gelmiştir. Diğerinin yeri ise tam olarak bilinmemektedir ama Karwiese'ye göre kesinlikle Yunanistan'dan olmalıdır. M.S. 2. yüzyıla ait Hypate'deki örnekte figür çapraz duran bacaklarının üzerinde durmaktadır. Elleri sırtında, oriental kıyafeti karın ve tenasül organını açıkta bırakmıştır. Sybel'e göre göğüsleri tamamen dışı karakterde verilmiştir ve arkada duran ellerinde bir kalem ya da bir mil tutmaktadır. M.S. 3. yüzyıla ait ikinci örnekte ise genç çapraz tuttuğu ayaklarının üzerinde durmakta ve ellerini arkada tutmaktadır. Burada da göğüsleri dışı karakterde verilmiştir. Bu tip tasvirlerle en son örnek M.S. 2. yüzyıla ait Viyanadan bir heykeldir. Muhtemelen buraya Yunanistan'dan gelmiştir. Sağ sabit bacağı üzerinde duran heykel tamamen çıplaktır. Elinde ellerine sarılmış bir eşarp tutmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: L. V. Sybel, **Katalog der Sculpturen zu Athen** (Marburg, 1881), s. 132 vdd.; Karwiese, S., 1967, a.g.e., s. 85 vdd.; Vermaseren, M. J., 1982, a.g.e., s. 137 vdd.

İmparator Claudius dönemindeki yeni kült anlayışı ile açıklanmaktadır. Daha sonra ise kendi kendisi ile çelişkiye düşerek Plutarchos'un anlatımlarından yola çıkarak bu tasvirlerin Attis olduğunu söylemiştir⁴²⁹. Çünkü Plutarkhos Paphlagonya bölgesinde Attis'in ellerinin kış aylarında bağlandığını baharla birlikte ise tekrar çözüldüğünü söylemektedir⁴³⁰. Savignoli'de bu tip betimlerin Attis olabileceği üzerinde durur fakat Karwiese'den farklı olarak ona göre bu tasvirlerin kült ile bir bağlantısı yoktur bunlar sadece sanatçılar tarafından öylesine yapılmış eserlerdir. Ayrıca Savignoli Biscari Müzesindeki bir örnekten yola çıkarak bunların sadece Attis'i tasvir etmediğini aynı zamanda savaşta yenilgiye uğramış Küçük Asya'lı halklardan birini yada bir sülaleyi betimlenebileceğini vurgulamıştır. Karwiese'e göre de buradaki örnek Efes'teki örnek ile yakın benzerlikler göstermektedir fakat ona göre de buradaki betim yanındaki diğer tasvirler ile bağlantısından dolayı bir esir olmalıdır. Ama diğer örnekler ona göre Attis'tir. Özellikle Kyzikos örneklerinin bir paye önünde yüksek kabartma olarak ve normal ölçülerde yapıldığını ve bunların Attis kültü ile bağlantılı bir yapıya ait olduklarını düşünür⁴³¹.

Korkut ise Attis'in bu şekilde ellerinin arkada bağlı olarak tasvir edilmesini onun Eros ile arasındaki etkileşimden kaynaklanmış olabileceğini düşünmektedir. Çünkü Eros ile ilgili yazılı belgelerde ellerinin bağlı olduğuna dair anlatımlar vardır⁴³² ve arkeolojik belgelerde bu anlatımları doğrulamaktadır⁴³³. Attis bu tip betimlerinde Eros'tan etkilenmiş olmalıdır. Bu görüşü kanatlı elleri arkadan bağlı Attis betimleri de desteklemektedir⁴³⁴.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu şekilde eleri arkada bağlı olarak Attis, Adonis, Ganymed, Paris, Men, Mithras, Eros ve Orpheus ayrıca esir alınmış barbarlar tasvir edilmişlerdir. Fakat özellikle Attis'in ve Eros'un diğer bu şekilde tasvir edilenlerden farkları elbiselerinin karın ve tenasül organını açıkta bırakır şekilde betimlenmesidir⁴³⁵.

⁴²⁹Karwiese, S., 1967, a.g.e., s. 82 vdd.

⁴³⁰Plutarchos, *De Isside et Osiride*, 69.

⁴³¹Karwiese, S., 1967, a.g.e., s. 85 vdd.

⁴³²Krinagoras, *Anth.Graeca*, XVI, 199; Antipatros, *Anth.Graeca*, XVI, 197.

⁴³³G. Koch und H. Sichtermann, *Römische Sarcophage* (1982), Resim 463.

⁴³⁴Korkut, a.g.e., s. 175 vd.

⁴³⁵Korkut, a.g.e., s. 172.

5. ATTİS TRİSTİS

Attis'in mitolojik tasvirlerinden bir diğeri de Attis tristis yani üzüntülü-kederli Attis'dir. Yazılı belgelerdeki anlatımlardan da bilgimiz gibi Attis'in ölümüne Ana tanrıça neden olmuş fakat daha sonra Attis'e yaptıklarından ve onun ölümünden büyük bir üzüntü duymuştur. Bu yüzden Zeus'tan onu tekrar hayata döndürmesini istemiştir. Zeus ise bunun mümkün olamayacağını fakat Attis'in vücudunun çürümeyeceğini, saçlarının hep uzayacağını ve serçe parmağının hareket edebileceğini söylemiştir⁴³⁶. Anlatılanlarda Ana tanrıça'nın bu yaptıklarından üzüntü duyduğu söylene de tanrıça arkeolojik belgelerinin hiçbirinde ağlarken yada yas tutarken betimlenmemiştir. Bunun aksine Attis kendi kötü kaderini düşünürken üzüntülü bir surat ifadesiyle ve genellikle ayakta bir elini çenesine dayamış bazen çoban değneğine yaslanmış kimi zaman ise kaya üzerinde otururken tasvir edilmiştir⁴³⁷. Attis'in bu tür tasvirleri literatürde Attis tristis olarak adlandırılmıştır. Attis özellikle Roma dönemi mezar anıtları üzerinde çok sık bu tipi ile betimlenmiştir⁴³⁸.

Küçük Asya'da Afyon (Dazkırı), Acmonia, Hieropolis ve Kyzikos'dan tristis tipinin tanımı ile uygunluk gösteren bazı örnekler mevcuttur. Bunlardan Afyon (Dazkırı)⁴³⁹ (Kat.No. 136, Levha 8a-b), Acmonia⁴⁴⁰ (Kat.No. 137, Levha 9a-b) ve Kyzikos'dakini⁴⁴¹ (Kat.No. 155, Levha 20) Vermaseren Attis olarak tanımlamıştır. Hieropolis'teki heykelde (Kat.No. 143, Levha 13a-b) De Bernardi tarafından Attis olarak yayınlanmıştır⁴⁴². Afyon (Dazkırı) ve Kyzikos'taki örnekler bir payenin önünde yüksek kabartma olarak Acmonia'daki bir mezar kapısının üzerinde alçak kabartma olarak Hieropolis'teki örnek ise serbest heykel olarak yapılmıştır.

Schneider bu şekilde karyatid, masa ayağı yada mezar yapıları üzerindeki doğulu kıyafetler içerisinde, herhangi bir atribütü olmadan fiziksel ve ikonografik olarak barbar tipinde yapılmış, çapraz atılmış bacakları üzerinde duran ve üzüntülü bir surat ifadesi ile

⁴³⁶Paus., a.g.e., VII.17.9-12; Arnob., a.g.e., V.5-8.

⁴³⁷Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 41 - 42.

⁴³⁸Rapp, a.g.e., s. 727.

⁴³⁹Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 34 no. 93 / Pl. XII; M. Anabolu, "Batı Küçük Asya'da Bulunmuş olan Karyatidler", **Türk Tarih Kongresi X / 1**: 293 - 301, Lev. 197 - 210 (1990), s. 298 / Res. 16.

⁴⁴⁰Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 36 no. 103 / Pl. XIV.

⁴⁴¹Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 46 / Pl. XXV, 3; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 92 no. 282 / Pl. LIX.

⁴⁴²D. F. De Bernardi, "Hierapolis İtalyan Kazı Kurulu 1997 Dönemi Çalışma Raporu", **Kazı Sonuçları Toplantısı XX / 2**: 263 - 281 (1999), s. 265 / fig. 9 - 10.

verilen tasvirlerin Attis olarak tanımlanmasını haklı olarak yanlış olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu şekilde betimlenmiş tanrı Attis tasvirlerinin yanında kendi kültü ile bağlantılı bir atribütü olması gerekmektedir⁴⁴³. Örneğin Flavianus dönemine tarihli Virtius Ceraunus'un mezarının tabula ansatasını taşıyan doğulu kıyafetler içerisindeki sakalsız, uzun saçlı tasvirler daha önce Attis olarak yorumlanmıştır⁴⁴⁴. Ancak Schneider bunların tanrı Attis figürleri ile uygunluk göstermediğini en azından Attis olsalardı yanlarında bir şekilde ona ait bir atribütün olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre burada betimlenenler doğuludur ve haklı cezalarını çekmek ve sonsuza kadar kölelik görevini yerine getirmek için bu şekilde betimlenmişlerdi⁴⁴⁵.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Küçük Asya'daki betimlerinde yanlarında onu tanrı Attis olarak tanımlamamıza yardımcı olacak herhangi bir atribüt yoktur. Ve bunlar bir karyatid yada bir mezar kapısı üzerinde yapılmış betimlerdir. Bu nedenle bu örneklerdeki figürlerin tanrı Attis'ten çok doğulu barbar kişiler olmaları daha olası görülmektedir.

6. ÖLÜ ATTİS

Bu tipi ait ilk örneğimiz Efes'tendir (Kat.No. 187, Levha 37a-b). Selçuk Arkeoloji Müzesinde bulunan ve Helenistik döneme tarihlenen eserde Attis'in ölü vücudu bezlere sarılmış sadece çocuk tenasül organı açıkta bırakılmıştır. Başında muhtemelen bir başlık taşımaktadır⁴⁴⁶. Attis'in bu şekilde bezlere sarılmış olması onun mythosu ile yakından bağlantılıdır. Arnobius'un anlattıklarına göre Attis kendisini çam ağacının altında hadım edince nymphe tarafından vücudu yünler ile sarılmıştır⁴⁴⁷. Aynı

⁴⁴³Schneider, *a.g.e.*, s. 19 vdd. Schneider'in tanımına uygun doğulu kıyafetler içerisinde gösterilmiş ve birer masa ayağı olarak kullanılmış iki örnek çalışmalarımız sırasında Kütahya Arkeoloji Müzesinden tespit edilmişti. Ve biz bu masa ayaklarını Vermasere'in yayınladığı Attis tasvirlerinden yola çıkarak Attis olarak yorumlamıştık. Ancak Schneider'in bu tür betimler ile ilgili yapmış olduğu açıklamalar ışığında bu iki örneği Attis olarak yorumlamanın çokta doğru olmadığını düşünerek çalışmamıza dahil etmedik. Yukarıda Attis olarak yorumlanan örneklerinde esasen Attis olamayacağını vurgulamak için burada açıklama gereği hissettik.

⁴⁴⁴Aynı, s. 100.

⁴⁴⁵Schneider, *a.g.e.*, s. 100 vd.

⁴⁴⁶S. Karwiese, "Der Tote Attis" *Jahresheft des österreichischen archäologischen Instituts* 49: 50 - 62, (1968 - 1971), s. 50 / Abb. 1.; Vermasere und De Boer, *a.g.e.*, s. 37 no. 326; Vermasere, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 191 no. 639 / Pl. CXXXVII.

⁴⁴⁷Arnob., *a.g.e.*, V.5-8.(Bkz.: Kat.No. 91)

şekilde Attis için düzenlenen Mart dönemindeki kült törenlerinde de onun betimi ile özdeşleştirilen çam ağacı yine yünler ile sarılmaktadır⁴⁴⁸

Aynı şekilde Dresden'de Efes'teki bu betim ile başka örnek bulunmaktadır. Esasen Hellenistik döneme tarihlene bu örnek Karwiese tarafından Küçük Asya kökenli olarak yorumlanmıştır. Burada Attis kayalık bir zemin üzerinde uzanır şekilde gösterilmiştir (Levha 75). Bacakları açık, kolları başının her iki yanında avuç içlerini yukarıya doğru tutar şekilde yapılmıştır. Anaxyrides, chiton, chlamys ve başlıklı gösterilmiş olan Attis'in sağ dirseğinin altında meşale, ziller ve yine bir başlık; sol ayağının altında ise kayaların arasından çıkan bir yılan ve erkek tenasül organları yer almaktadır. Ovidius'un bize aktardıklarına göre Attis kendisini Dindymon dağında hadım etmiştir⁴⁴⁹ ve bu betimde muhtemelen buna işaret ediyor olmalıydı⁴⁵⁰.

Silendos'da bir kaya kabartması üzerinde Attis arkaya doğru uzanmış şekilde betimlenmiştir (Kat.No. 163, Levha 25a-b). Başının yanında kısa kıyafetli dizleri hafif kıvrılmış bir erkek, ayaklarının ucunda ve ortada birer kadın figürü yer almaktadır. Bu betimde Karwiese ortadaki kadının Kybele olduğunu ve kabartmada Mart törenlerinde tanrı Attis'in ölümü için yapılan ağıtın betimlendiğini ileri sürmektedir⁴⁵¹.

Bu şekilde Attis'in ölmüş şekilde gösterildiği tasvirleri Küçük Asya dışında da çok yaygın bir buluntu grubunu oluşturmaktadır⁴⁵².

7. ATTIS HILARIS

Attis hilaris yani dans eden Attis betimleri Küçük Asya'daki diğer betimlerine oranla daha fazladır. Iulianus'un bildirdiğine göre Attis'e dans etmesini Ana tanrıça öğretmiştir⁴⁵³. Arnobius'ta Attis'in bir kez Ana tanrıça için ardından da su perisi için

⁴⁴⁸Preller und Robert, a.g.e., s. 648.

⁴⁴⁹Ov.met., a.g.e., IV.181-244.

⁴⁵⁰Karwiese, S., 1968 - 1971, a.g.e., s. 52 / Abb. 2.; Vermaseren und De Boer, a.g.e., s. 37 no. 325.

⁴⁵¹Karwiese, S., 1968 - 1971, a.g.e., s. 53 - 54.

⁴⁵²Burada Attis kayalık bir zemin üzerinde bir çam ağacına dayanmış şekilde tasvir edilmiştir. Başlık, chiton ve ayakkabı giyimlidir. Sağ elinde bir pedum tutmaktadır. Lambrechts'e göre bacaklarının arasında kesilmiş tenasül organı mevcuttur. Ayrıca çam ağacının yanında küçük bir Attis tasviri daha yapılmıştır, bacak bacak üstüne atmış şekilde duran Attis elinde syrinx tutmaktadır. Uzanan Attis'in sol elinin altında horoz ve öküz tasvirleri yapılmıştır. Karwiese'ye göre buradaki Attis her ne kadar uyuyor gibi yapılmış olsa da ölü Attis olmalıdır. Burada Castrasyon sonrasındaki dakikalar anlatılmaya çalışılmıştır. Çam ağacının yanındaki ikinci bir Attis'te onun tekrar yaşama döndüğünü vurgulamak için yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Karwiese, S., 1968 - 1971, a.g.e., s. 50 vdd.

⁴⁵³Iul., a.g.e., V.165 C (Bkz.: Kat.No. 52).

dans ettiğini bize bildirmektedir⁴⁵⁴ Attis'in bu dansı Mart festivallerinde rahipleri tarafından uygulanmakta bunların yanı sıra tiyatrodan da taklit edilmektedir⁴⁵⁵. Roma'dan bir yazıt Ana tanrıçanın dansçılarından oluşan bir topluluğundan söz etmektedir⁴⁵⁶.

Attis hilaris tipi kendi içerisinde bazı farklılıklar göstermektedir. Örneğin kimi zaman tamamen giyimli kimi zaman castratus tipinde karın ve tenasül organı açıkta bırakılmış şekilde kimi zaman kanatlı tıpkı bir Eros gibi kimi zaman ise kanatsız tıpkı bir Dionysos gibi yapılmıştır. Picard'a göre kanatlı olan tasvirleri kanatsız betimlerinden daha önce yapılmıştır⁴⁵⁷. Aynı zamanda Attis dans ederken kimi zaman genç bir erkek gibi tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerinde Ana tanrıça'ya duyduğu aşk için dans ettiği kabul edilmiştir. Kimi zaman ise bir çocuk gibi yapılmıştır ki burada öldükten sonra tekrar dirilen Attis'in sevinçten dans ettiği kabul edilmiştir⁴⁵⁸.

Mevcut örnekler içinde Attis dans ederken en erken M.Ö. 4. yüzyılda betimlenmiştir⁴⁵⁹ Küçük Asya'da ise bu tip betimleri Hellenistik dönemden itibaren görülmeye başlamaktadır. Özellikle Myrina ve Tarsus atölyelerinde dans ederken gösterilen Attis bu şekilde Priene'de bir örnekte karşımıza çıkmaktadır.

Attis Myrina'da toplam on bir örnekte hilaris tipinde gösterilmiştir (**Kat.No. 165 - 171, 173 - 177, 179 - 182; Levha 26b - 29b, 30 b, 31**) Attis bu betimlerinde iki örnek hariç giyimli olarak betimlenmiştir. İki örnekte ise karın ve tenasül organı açıkta bırakılmış olup dans eden Attis castratus tipindedir⁴⁶⁰ (**Kat.No. 165, 176; Levha 26b, 32a**)

Giyimli olan bir betimi ise yine giyimli olan diğer betimlerinden ayrılmaktadır. Çünkü Attis'in burada tenasül organı kıyafetinin altında belirgin bir biçimde görülmektedir (**Kat.No. 166, Levha 27a**) Ayrıca ellerini bu betimde diğerlerinden farklı olarak sol tarafta birleştirmiş ve yukarıya doğru kaldırmıştır⁴⁶¹.

⁴⁵⁴ Arnob., a.g.e., IV.35.

⁴⁵⁵ Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 42 - 43.

⁴⁵⁶ CIL VI 2265.

⁴⁵⁷ Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 45.

⁴⁵⁸ Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 46 - 47.

⁴⁵⁹ Paris Louvre Müzesi, No. MNB 808.

⁴⁶⁰ Fr. Winter, *Die antiken Terrakotten III, 2. Die Typen der figürlichen Terrakotten II* (Berlin. 1903), s. 334 no. 4; N. N. Brivota, *Greek Terrakott* (Moscou. 1969), s. 105 / fig. 107; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 150 no. 495 / Pl. CIX; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 155 no. 509 / Pl. CXIV.

⁴⁶¹ E. Pottier ve S. Reinach, *La nécropole de Myrina I - II* (Paris, 1887 - 1888), s. 393 / Pl. XXVIII; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 154 no. 507 / Pl. CXIII.

Diğer giyimli betimlerinde ise Attis çift kemerli tunica manicata, anaxyrides ve başlık ile betimlenmiştir⁴⁶². Bu betimlerden dördü tıpkı Eros gibi kanatlı olarak yapılmıştır fakat kanatları kırık ve eksiktir (**Kat.No. 165, 167, 168, 170; Levha 26b, 27b, 28a, 29a**)

Myrina'daki giyimli Attis hilaris tipi ile benzer bir betimde Priene'den gelmektedir (**Kat.No. 193, Levha 38b**). Kanatlı olarak betimlenen Attis burada da çift kemerli bir tunica manicata, anaxyrides ve başlık giyimli olarak tasvir edilmiştir⁴⁶³.

Tarsus örnekleri ise Myrina ve Priene'deki örneklerden bazı farklılıklar göstermektedir. Tarsus'tan Attis hilaris tipinde toplam dört örnek vardır ve bunlarda tıpkı Myrina örnekleri gibi Hellenistik döneme tarihlenmektedir (**Kat.No. 210, 212, 218, 226, Levha 47a, 47c, 49c, 51c**). Bunların dördü de aynı ikonografik özelliklere sahip olup Attis kendinden geçmiş bir şekilde dans ederken betimlenmiştir. Attis bu tasvirlerinde tek parçadan oluşmuş bir anaxyrides ile betimlenmiştir. Anaxyridesi karın ve tenasül organını açıkta bırakmakta ve göğüs üzerinde bir fibula ile tutturulmaktadır. Bu nedenle bu tasvirleri dans eden Attis castratus tipi olarak adlandırmak doğru olacaktır⁴⁶⁴. Bunlardan sadece bir tanesi Eros gibi kanatlı olarak yapılmıştır.

Küçük Asya'dan en son örnek ise buluntu yeri tam olarak bilinmeyen ama şu anda Paris-Louvre Müzesinde sergilenen ayakları ucunda dans eden Attis heykelciğidir. Tunica manicata, anaxyrides ve sandalet giymiş olan figürün anaxyridesi bacaklarının üzerinde düğmeli olarak gösterilmiştir. Kıyafeti karın ve tenasül organını açıkta bırakmıştır. Attis'in bu betimi de tıpkı Tarsus örnekleri gibi dans eden castratus tipindedir (**Kat.No. 263, Levha 59b**)⁴⁶⁵.

⁴⁶²Kat.No. 173 için bkz.: Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 47 no. 3 / Pl. XXVI, 2; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 154 no. 506 / Pl. CXIII; Kat. No. 174 için bkz.: D. Burr, *Terra-cottas from Myrina in the Museum of Fine Arts* (Boston, 1934), s. 57 no. 64 / Pl. XXV; Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 48 / Pl. XXVII, 1; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 150 no. 498 / Pl. CX; Kat.No. 175 için bkz.: Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 47 / Pl. XXVII, 4; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 154 no. 504 / Pl. CXII; Kat.No. 176 için bkz.: Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 48 no. 2; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 152 no. 499 / Pl. CX; Kat.No. 177 için bkz.: Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 47 / Pl. XXVI; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 154 no. 505 / Pl. CXIII; Kat.No. 179 için bkz.: Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 153 no. 503 / Pl. CXII; Kat.No. 180 için bkz.: D. B. Thompson, *Troy. The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period* (Princeton, 1963), s. 101 no. 177; Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 49 no. 1 / Pl. XXIX, 1; Kat.No. 182 için bkz.: Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 155 no. 508 / Pl. CXIV.

⁴⁶³J. Raeder, *Priene. Funde aus einer griechischen Stadt* (Berlin: Mann Verlag, 1984), s. 34 Nr. 13.

⁴⁶⁴Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 247 no. 832 / Pl. CLXXVIII, s. 248 no. 834 / Pl. CLXXIX, s. 249 no. 841 / Pl. CLXXXI, s. 251 no. 848 - 849 / Pl. CLXXII.

⁴⁶⁵Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 259 no. 883 / Pl. CXCIV.

Kısaca Attis hilaris tipi Küçük Asya'da özellikle iki merkezde yani Myrina ve Tarsus'ta yoğunluk göstermektedir. Tabii ki bu merkezlerin dışında Priene ve Küçük Asya'dan olduğu bilinen ama buluntu yeri tam olarak tespit edilememiş birer örnekte de Attis hilaris tipinde betimlenmiştir. Myrina ve Tarsus örnekleri Hellenistik döneme tarihlenirken diğer iki örneğin hangi döneme ait oldukları bilinmemektedir. Attis bunlardan bazılarında dans eden castratus tipinde bazı tasvirlerinde ise giyimli olarak tasvir edilmiştir. Attis'in dans eden tasvirlerinde de tıpkı diğer tiplerinde olduğu gibi Eros gibi kanatlı olarak yapılmış betimleri vardır.

8. ATTİS VE ASLAN

Küçük Asya'daki örneklerde Attis sık olmamakla birlikte aslanlar ile de betimlenmiştir.

İlk örnek Nicomedia / İzmit'ten bronz bir büsttür. **(Kat.No. 194; Levha 39a)**. Burada orta kısmındaki Attis'in büstüne her iki yanındaki aslan başları eşlik etmektedir⁴⁶⁶. Küçük Asya'dan Attis'in aslanlar ile ilişkisini gösteren bir örnekte Uşak Arkeoloji Müzesindeki çalışmalarımız sırasında tespit ettiğimiz mermer bir steldir **(Kat.No. 164; Levha 26a)**. Stelin üst kısmında yüksek kabartma olarak işlenmiş olan iki aslan ve bunların ortasında ayakta duran, giyimli bir erkek figürü yer almaktadır. Ortadaki erkek figürü muhtemelen Attis'dir. Buradaki tasvirinde Attis Potnia Theron olarak tasvir edilmiş olmalıdır⁴⁶⁷.

Attis'in Küçük Asya'da aslanlar ile ilgili betimleri bu kadarla sınırlı olsa da Attis bazen aslanların çektiği arabayı kullanırken⁴⁶⁸ bazen aslanlar üzerine binerken⁴⁶⁹ bazen ise bir aslanın pençesi üzerinde tasvir edilmiştir⁴⁷⁰.

Attis bu tiplerinin dışında kimi zaman başının üzerinde tuttuğu elinde bir maske taşıyarak betimlenmiştir. Esasında bu maskelerin sadece temsili oyunları ima etmediğini

⁴⁶⁶Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 74 no. 222 - 223 / Pl. XLIII.

⁴⁶⁷Stelin bir benzeri tespit edilememiştir.

⁴⁶⁸Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e. Pl. XVII.

⁴⁶⁹Ostia'daki Attideum'dan bulunmuş mermer bir heykel (Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 30 / Pl. XVIII, 1) ve Mısır'dan bulunmuş ama şu anda Hildesheim Müzesinde bulunan bronz bir heykelcikte Attis aslan üzerinde tasvir edilmiştir (Vermaseren, M. J., 1986, a.g.e., s. 6 no. 12 / Pl. III; Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 30 / Pl. XVIII, 2)

aynı zamanda bu trajik ve komik maskelerin tristia ve hilaria şenliklerini belirttiğini düşünmektedirler. Attis elinde bazen Ana tanrıçanın maskesini tutarken betimlenmiştir. Ayrıca Attis'in bir horoz yada bir aslanın üzerinde otururken, aslanların çektiği bir arabayı kullanırken, omzunda bir koç yada koyun taşırken, bir çam ağacının altında uzanırken, bir kaya üzerinde oturup syrinx çalarken, tıpkı Mithra gibi bir boğayı öldürürken yada bir nymphe ile birlikte betimlenmiş örnekleri vardır⁴⁷¹. Attis'in saydığımız bu betimleri ile Küçük Asya'da karşılaşmamaktayız. Yapılan arkeolojik kazılar ve yeni araştırmalar sayesinde Attis'in yeni tipleri bulunarak, kültürün Küçük Asya'da bilinmeyen bir çok noktasına da açıklık getirilecektir.

---

⁴⁷⁰Oxford Ashmolean Müzesinde olan ve Etruria'dan ele geçirilmiş bronz bir süste Attis aslan pençesinin üzerinde tasvir edilmiştir: Vermaseren, M. J., 1966, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁷¹Attis'in bu tasvirleri için bkz.: Vermaseren und De Boer, *a.g.e.*, s. 22 vdd.

hiçbir yerde Ana tanrıça Matar ile birlikte anılmadığını söylemeleri⁴⁷⁵ Roller ve Lancellotti'nin düşüncelerini desteklemektedir. Aynı şekilde bu konudan bahseden en son araştırmacı Klähn'da bölgede Attis kültürünün geç dönemlere ait olması gerektiğini savunmaktadır⁴⁷⁶.

Bölgede tanrı Attis'e ait arkeolojik belgelerde Attis'in geç dönemlerde tanrı olarak kabul edildiğini doğrular şekildedir. Bölgenin değişik yerlerinde külte ait belgeler mevcuttur.

İlk örnekler Aizanoi / Çavdarhisar'dan bulunmuş sadece baş kısımları korunabilmiş M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 1. yüzyıl arasına tarihlenen terrakotta figürinlerdir⁴⁷⁷. (Kat.No. 133-135, Levha 7a-c). Benzer tipolojiye sahip olan başların en belirgin özellikleri kafalarındaki başlıklarıdır. Burada başlığın kymbachos kısmı hiçbir yere eğim yapmadan boru gibi yukarıya doğru uzanmaktadır.

Bölgede Attis kültürüne dair belgelerin geldiği diğer bir yerde Kütahya ve çevresidir. İlk örnek Ana tanrıçanın yanında başlıklı bir çocuk ile betimlendiği bir heykele ait parçadır (Kat.No. 139, Levha 10b). Ana tanrıça bu şekilde kucağında yada yanında başlıklı çocuklar ile sıklıkla betimlenmiştir. Lambrechts ve Vermaseren'e göre bu tip örneklerde Ana tanrıça ve çocuk Attis betimlenmektedir⁴⁷⁸. Sanders ise her ne kadar Ovidius⁴⁷⁹ ve Martialis⁴⁸⁰ Attis'ten Ana tanrıçanın çocuğu olarak bahsetmiş olsalar da bu betimlerdeki başlıklı çocukların her zaman Attis'i olduğu anlamına gelmemesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre Ana tanrıçanın Diodorus'un⁴⁸¹ da bildirdiği gibi çocuklar için koruyucu bir kimliği vardır ve kucağındaki çocuklar tanrı Attis dışında onun bakımını ve koruyuculuğunu üstlendiği herhangi bir çocukta olabilir⁴⁸².

Genel olarak Kourotrophorosların ve tabii ki bunlardan Ana tanrıçanın da birlikte betimlendiği her çocuğun onun kendi çocuğu olması gerekmektedir. Çünkü Diodorus'un da belirttiği gibi Ana tanrıçanın genel anlamda tüm çocukları koruyucu bir

⁴⁷⁵Haspels, a.g.e., s. 111; V. E. Orel, "Phrygian Religion and Rituals: Indo-European and Non-Indro-European Components", *Orpheus* 11: 107 - 109, (1990), s. 107.

⁴⁷⁶Klähn, a.g.e., s. 75.

⁴⁷⁷Naumann, R., a.g.e., s. 241 / Tafel 291 - 293; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 44 no. 125.

⁴⁷⁸Lambrechts, a.g.e., s. 45 vdd.; Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 8 vd.

⁴⁷⁹Ovid.met., a.g.e., X.103-105 (Bkz.: Kat.No. 72).

⁴⁸⁰Martial., a.g.e., IX.11.6.

⁴⁸¹Diod., a.g.e., III.58.3. (Bkz.: Kat.No. 24).

kimliği vardır. Belki buradaki betimde de çocuğun bu başlık ile birlikte gösterilmiş olması tanrıçının Phrygia'lı kökeni ile açıklanabilir. Bu nedenle buradaki betimi Ana tanrıça ve çocuk Attis olarak yorumlamak doğru bir yaklaşım olmayabilir.

Kütahya'dan diğer önemli bir eserde Ermeni mezarlığından bulunmuştur⁴⁸³ (**Kat.No. 138, Levha 10a**). Burada dört panele ayrılmış olan mezar kapısının sağ köşesindeki panelde Attis bir koyun ile yan panelde ise Herakles Cerberus ile birlikte tasvir edilmiştir. Attis'in buradaki tasviri muhtemelen antik kaynaklarında belirttiği gibi onun çoban kimliğinden kaynaklanmaktadır. Anadolu'da Kütahya örneğinin dışında Tarsus'tan ve Myrina'dan da Attis'in çoban kimliğinin vurgulandığı betimleri mevcuttur⁴⁸⁴

Kütahya Arkeoloji Müzesinde ayrıca üç adet Roma dönemine ait başlıklı Attis başı (?) bulunmaktadır. Bunlardan ikisi mermer (**Kat.No. 140, 141; Levha 11, 12a**) biri terrakottadır (**Kat.No. 142, Levha 12b**). Özellikle terrakottadan yapılmış olanın başlığının kymbachos kısmı tıpkı Aizanoi'daki örneklerde olduğu gibi yukarıya doğru uzanmaktadır. Diğer iki mermer başta ise başlıkların kymbachos kısmı yukarıya doğru uzandıktan sonra öne doğru bir eğim yapmaktadır. Yanaklıklar ise kulaklara kadar uzanmış bir şekilde gösterilmiştir.

Bölgeden Attis kültüne ait olabileceği düşünülen bir örnekte Yozgat'taki ana kaya yüzeyine işlenmiş sahnedir (**Kat.No. 149, Levha 16a**). Sahnenin alt kısmında tam olarak bitirilmemiş dokuz adet giyimli rahibe yer almaktadır. En öndeki rahibe elinde bir tympaneum taşımaktadır. Rahibelerden biraz geride tapınak fasadının dışında betimlenen çeşitli figürlerden oluşan 0.180 - 0.50 m ölçülerinde bir sahne vardır. Sahnenin en arkasında alınlığında kartal olan bir tapınak yer almaktadır. Sağdan sola figürleri sıralayacak olursak; aslan üzerinde oturan Kybele, bir keçi, elinde tokmak tutan figür muhtemelen Herakles, tanımlanamayan oturan bir figür, elinde yılan ile gösterilmiş olan Asklepios, sivri uçlu bir başlık giymiş olan çocuk şeklinde gösterilmiş bir figür muhtemelen Telephos, en son olarak ta sivri uçlu bir başlık, uzun elbiseli ve ellerini göğsü üzerinde tutan bir figür. Vermaseren'e göre en sonuncu bu figür ya Kronos yada

⁴⁸²Sanders, a.g.e., s. 271 - 273.

⁴⁸³M. Waelkens, *Die Kleinasiatischen Türsteine, Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatische Grabreliefs mit Scheintür* (Mainz am Rhein, 1986), s. 97 no. 228 / Taf. 33; Vermaseren, M. J., 1987. a.g.e., s. 48 no. 140 / Pl. XIX.

⁴⁸⁴Ayrıntılı bilgi için bkz.: Dördüncü Bölümde Çoban Attis başlığına.

Attis olmalıdır. Fakat bu konu ile ilgili bunun dışında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Aynı şekilde sahnedeki keçiyi de Amalthea yada Attis'i emziren keçi olarak yorumlamıştır⁴⁸⁵. Muhtemelen bu sahne Ana Tanrıça onuruna yapılan bir prosesyona işaret ediyor olmalıdır. Vermaseren'nin Kronos yada Attis olarak yorumladığı figür belki de Ana tanrıça kültüründe önemli bir konuma sahip olan Galloslardan biri olmalıydı. Galloslar'ın bu şekilde betimleri oldukça yaygındır⁴⁸⁶.

Afyon'un Dazkırı ilçesine bağlı Çiftlik köyünden satın alma yolu ile müzeye getirilmiş olan mermer payenin önünde yüksek kabartma olarak işlenmiş figür ile (**Kat.No. 136, Levha 8a-b**) Acmonia / Oturak'tan bulunmuş olan mezar steli üzerinde betimlenmiş figür (**Kat.No. 137, Levha 9a-b**) tunica manicata, anaxyrides ve başlık giyimlidir. Çapraz atılmış bacakları üzerinde duran bu iki figür Vermaseren tarafından Attis olarak yorumlanmıştır.

Bu şekilde doğulu kıyafetler içerisinde betimlenmiş M.S. 2. yüzyıla ait bir heykelde Hieropolis'teki Agora'dan bulunmuştur⁴⁸⁷ (**Kat.No. 143, Levha 13a-b**). De Bernardi'de üzüntülü bir surat ifadesi ile betimlenmiş bu heykeli yanında onun tanrı Attis olduğunu gösterir hiçbir atribüt olmamasına rağmen Attis olarak tanımlamıştır. Bu tipte başka bir örnek ise Gordion / Yassıhöyük'teki Helenistik dönem evinden bulunmuştur. Baş, sağ kolu ve sağ bacağı eksik olan terrakotta erkek heykelciği dizlerine kadar uzanan uzun kollu bir chiton ve manto giyimlidir. Fakat diğer Attis tasvirlerinden farklı olarak anaxyrides ve başlık taşımamaktadır. Sol elinin parmağında bir yüzük takılıdır. Figür göğüsleri ile dişi karakterinde verilen figür hermaphrodit bir karakter taşımaktadır (**Kat.No. 131; Levha 6a**). Lokal bir üretim olarak kabul edilen figür giyisisinden dolayı Romano tarafından Attis olarak düşünülse de⁴⁸⁸ Attis'in bu şekilde parmağında bir yüzük ile betimleri bilinmemektedir.

Büyük bir haklılıkla Schneider bu şekilde bir paye önünde yada mezar yapılarında çapraz atılan bacaklarının üzerinde, ayakta duran, doğulu bir tarz içeren, üzüntülü bir yüz ifadesi taşıyan figürlerin Attis olarak yorumlanmasının yanlış olduğunu savunmaktadır. Özellikle Romalılar aldıkları esirleri bu şekilde haklı cezalarını çekmek

⁴⁸⁵Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 14 no. 34 / fig. 6.

⁴⁸⁶Gallosların betimleri için Kültür personeli bölümünde Galloslar başlığına bakınız.

⁴⁸⁷De Bernardi, a.g.e., s. 265 / fig. 9 - 10.

⁴⁸⁸I. B. Romano, *Gordion Special Studies II, The Terracotta Figurines and Related Vessels*. Ed.: G. Kenneth Sams (Philadelphia, 1995), s. 41 - 42 / Pl. 28.

ve sonsuza kadar kölelik görevini yerine getirmek için betimlemişlerdir. Bu şekildeki betimleri tanrı Attis olarak yorumlayabilmek için yanlarında kült ile bağlantılı bir atribüt aranması gerektiğini söyler⁴⁸⁹. Bu dört örnekte de onun Attis olduğunu gösteren hiçbir atribüt yoktur. Bu nedenle bunları kesinlikle Attis olarak tanımlamak yanıltıcı olacaktır.

Bölgede Attis kültürüne dair arkeolojik belgeler şimdilik yukarıda değindiğimiz eserler ile sınırlıdır.

Daha öncede bahsedildiği gibi bölgede Attis ismi sadece tanrı ismi olarak değil aynı zamanda bir şahıs ismi esasen bir erkek ismi olarak oldukça yaygındır.

Attis ismi Yazılıkaya – Midas şehri, Gordion, Afyon - Çepni ve Dorylaion'da tespit edilen Paleo-Phrygçe yazılı kaynaklarda Ata, Attas, Ates gibi değişik hallerde karşımıza çıkmaktadır⁴⁹⁰.

İlk olarak Yazılıkaya – Midas şehrindeki Midas Anıtının sağ üst köşesindeki yazıtta yer alan Ates isminden bahsetmek istiyorum. Yazıt şöyledir:

“ates: arkieavais: akenanogavos: midai: lavagtaei: vanaktei: edaes” (Kat.No. 119, Levha 1a)

Yazıtın Huxley tarafından çevirisi şu şekilde yapılmıştır:

“Ates: Arkeavas 'ın oğlu, Akenanolas 'ın torunu, bunu Lawagetas, kral Midas için yaptı”.

Çeviriden de anlaşılacağı üzere anıt Ates tarafından halkın yöneticisi olan Midas'a ithaf edilmiştir⁴⁹¹.

Ates isminin geçtiği ikinci örnek Afyon'un güneybatısına yaklaşık 50 km. uzaklıktaki Çepni köyü yakınlarındadır. Bu mevkide Gelincik Kayası, Gencil Yatağı ve Ay Tepesi Kayası olarak adlandırılan kaya yüzeylerinin üzerinde Paleo-Phrygçe üç adet yazıt mevcuttur. Bu yazıtlarda diğer eski Phryg yazıtları gibi güneşin doğduğu tarafa

⁴⁸⁹Schneider, a.g.e., s. 19 vd., 100 vd. Ayrıca yine Anadolu'da özellikle Kilikia bölgesinde önemli bir kült olan Mithra kültüründeki meşale taşıyıcılarda bu şekilde betimlenmektedirler. İsimleri yazıtlardan öğrendiğimize göre Kautes ve Kautopates olan meşale taşıyıcılar, tıpkı tanrı Mithras gibi tasvir edilmişlerdir. Giyimleri ki özellikle başlıkları tanrı Mithras'ın ki ile aynıdır. Ancak bunları hem Mithras'dan hem de tanrı Attis'den ayırmamıza yardımcı olan bir kaç ayrıntı söz konusudur. Bunlardan ilki ellerinde tutmuş oldukları meşalelerdir. İkincisi ve en önemlisi ise yanlarında akrep ve boğa başı ile birlikte tasvir edilmeleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: D. Ulansey, **Mithras Gizlerinin Kökeni. Antik Dünyada Kozmoloji ve Din** (İstanbul, 1998), s. 75.

⁴⁹⁰L. Zgusta, **Kleinasiatische Personennamen** (Prag, 1964), s. 105 vdd.

⁴⁹¹G. L. Huxley, “Titles of Midas”, **GrRomByzSt** 2 / 2: 85 - 99, (1959), s. 86; C. Brixhe and M. Lejeune, **Corpus Des Inscriptions Paléo-Phrygiennes I – II** (Paris, 1984), s. 6 vdd.; I. M. Diakonoff and V. P. Neroznak, **Phrygian** (New York, 1985), s. 61 / A1.

bakmaktadırlar. Bundan dolayı bu yazıtlarda dini içerikli yazıtlar grubunun içine dahil edilebilmektedirler. M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilen⁴⁹² yazıtlardan Gelincik Kayası (**Kat.No. 120, Levha 1b**) ve Gencil Yatağı kayalıkları üzerindeki yazıtlarda (**Kat.No. 121, Levha 1c**) Yazılıkaya-Midas anıtında olduğu gibi Attis'in ismi yer almaktadır.

Yazıtların içinde en dikkat çeken Gelincik Kayası'nın güneydoğu yüzüne yazılmış olanıdır. Yazıt şöyledir:

“→ [?] atesagomoi
 ← sa.tatedaes
 → alussi† eto ?
 → 8 ateles 8 a 8. [?]⁴⁹³”

Attis ismi burada tıpkı Midas Anıtında olduğu gibi “ates” şeklinde yani nominatif halde kullanılmış olup adayın kişidir.

Gencil Yatağındaki yazıt ise şöyledir:

“← ataiedaele (r ?) avo
 → vi†eatevoatoios
 ← alussi†etodas⁴⁹⁴”

Attis ismi yazıtta “ataie” şeklinde datif halde kullanılmıştır. Bu yazıtta ikinci satırda adı geçen Atoios adayın kişidir. Yazıt bir bütün olarak Ates'in oğlu Atoios tarafından Ates'e yapılan bir ithaftır. Yani Attis bu yazıtta adanılan konumdadır⁴⁹⁵.

Attis isminin geçtiği diğer bir örnekte Şarhöyük-Dorylaion'daki arkeolojik kazılarda 1990 yılında höyüğün kuzeyinde yüzeyde bulunan mühürdür (**Kat. No 132, Levha 6b**). Mühür'ün her iki yüzünde de Paleo-Phrygçe yazıtlar vardır. Ön yüzündeki 15 harften oluşan yazıt şöyledir:

→ de†eti
 → to†iatiei

Attis ismi ikinci satırda “atiei” ses değeri ile datif halde kullanılmıştır. Yani burada Attis yine adanılan konumundadır⁴⁹⁶.

⁴⁹²C. Brixhe and T. Drew Bear, “Trois nouvelles inscriptions paleo-phrygiennes de Çepni”, *Kadmos* 21: 64 - 87, (1982), s. 83 vd.

⁴⁹³Brixhe and Drew Bear, *a.g.e.*, s. 68 vdd. / fig. 2; Brixhe and Lejeune, *a.g.e.*, s. 52 - 53 / Pl. XXX - XXXII; Diakonoff and Neronzak, *a.g.e.*, s. 76 / A92.

⁴⁹⁴Brixhe and Drew Bear, *a.g.e.*, s. 81 vdd. / fig. 4; Brixhe and Lejeune, *a.g.e.*, s. 54 - 55 / Pl. XXXIV - XXXVI; Diakonoff and Neronzak, *a.g.e.*, s. 76 / A94.

⁴⁹⁵Lancellotti, *a.g.e.*, dip not. 102.

Dinsel içerikli bu anıt, kaya yüzeyleri veya mühür üzerinde hem adayan hem de adanılan kişi olarak rastladığımız Attis kimdir?.

Midas ismi Phryg'lerde nasıl bir kralın ismi ise Attis'te belki Phryg yönetici sınıfından birisine ait bir isim olmalıydı. Midas anıtı üzerinde adayan kişi olarak karşılaştığımız Ates, burada tanrısal birisi olmaktan çok dini kimliğe sahip birisi olmalıydı ve bu görkemli anıtı yaptırmak ve onu Midas'a adamakta ancak siyasi bir kimliğe sahip olması ile mümkün olabilirdi. Aynı zamanda Afyon'un güneybatısına 50 km. mesafedeki Çepni köyü yakınlarındaki Gelincik Kayası ve Gencil Yatağı kayalıkları üzerinde de Ates isminin adayan ve adanılan olarak geçmesi onun yönetici sınıfına mensup birisi olduğunu ve daha sonrada adına adak yazıtlarının düzenlendiğini ve herolaştırıldığını esasen kahramanlaştırıldığını göstermektedir⁴⁹⁷. Aynı şekilde Dorylaion'daki mühür üzerinde de Attis adanılan konumdadır⁴⁹⁸.

Yazılıkaya-Midas anıtında Midas ismi iki yerde geçmektedir. Birincisi anıtın sağ üst köşesinde ikincisi de Ana tanrıça Matar'ın heykelinin yerleştirildiği nişin içerisindedir. Midas isminin Matar'ın ismi ile birlikte tekrarlanması Midas'ın da öldükten sonra Ana tanrıçanın kültüründe önemli olduğu ve onunla birlikte tapınıldığını göstermektedir⁴⁹⁹.

Roller bu yöneticiler ile Phryg Ana tanrıçası arasındaki çok yakın ilişkiden yola çıkarak Phryg'li yöneticilerin tanrıçanın kültüründe önemli bir rol oynadıklarını ve onların içinde özellikle ünlü Midas'ın, ölümünden sonra tanrıçanın kültüne girdiğini ve onunla bağlantılı olarak tapınıldığını, hatta tanrıçanın betimleri ile uyum gösteren mimari fasadların bir tapınağın değil tanrıçanın tapınıldığı krali ikametgahın ön cephesini tasvir ettiğini ileri sürmektedir⁵⁰⁰.

⁴⁹⁶Brixhe and Lejeune, a.g.e., s. 280; M. Darga, "Şarhöyük - Dorylaion Kazıları (1989 - 1992)" **Kazi Sonuçları Toplantısı XV / 1**: 481 - 501, (1993), s. 488 / Resim 9d - e; Claude Brixhe. "Corpus des inscriptions paléo - phrygiennes : Supplément I", **Kadmos XLI**: 1 - 102, (2000), s. 4 vdd.

⁴⁹⁷Hero kültü için bkz.: W. Burkert, **Griechische Religion, der archaischen und klassischen Epoche** (Stuttgart, 1977), s. 312 vdd.

⁴⁹⁸Brixhe and Lejeune, a.g.e., s. 280; Darga, a.g.e., s. 488 / fig. 9d - e; Brixhe, a.g.e., s. 4 vd.

⁴⁹⁹L. E., Roller, "Phrygian Myth and Cult", **Source VII**, 3 / 4: 43 - 50, (1988), s. 48 vd.: Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 70.

⁵⁰⁰Roller, L. E., 1988, a.g.e., s. 49.

Attis ismi ayrıca Phryg dönemi çanak çömleklerin üzerinde de görülmektedir. Roller'a göre yazıtlarda Ata⁵⁰¹, Atas⁵⁰², Attas⁵⁰³ ve Ates⁵⁰⁴ olarak geçen isimler muhtemelen kap sahibini gösteren isimlerdir⁵⁰⁵.

Vassileva Midas Anıtında, Afyon Çepni kayalıklarında ve Gordion'daki büyük tümülüstün çıkan kapların üzerinde yer alan Attis isminin halktan insanların isimlerinden çok buraların dini karakterli yerler olmalarından dolayı dindar kimselerin gizemli bir törene kabulü sırasında kaplar üzerine yazılmış isimleri olmalıdır der⁵⁰⁶.

Aynı zamanda antik kaynaklardan öğrendiğimiz kadarı ile Attis ismi Pessinus'taki Ana tanrıçanın baş rahibinin ismidir. Bergama kralı II. Eumenes ve II. Attalos ile baş rahip Attis arasında geçen ve günümüze kadar ulaşmış olan yunanca yazılmış mektuplar ve Pessinus'tan bulunmuş bir adet yazıt ta antik kaynakların aktardığı bilgileri doğrular şeklindedir.

Pessinus, yönetim olarak bağımsız bir kent olmasına rağmen içinde bulunduğu konumdan dolayı M.Ö. 279 yıllarında Anadolu'ya ayak basan Galatlar'ın Tolistobog koluna bağlanmıştı. Bu rahip kentin tarihi en azından Phrygler dönemine kadar geri gitmektedir ve önemini Galat egemenliği boyunca da sürdürmüşlerdir⁵⁰⁷.

M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısında Bergama kralları ile Pessinus'lu rahipler arasında dostane ilişkiler kurulmuştu. Hatta Romalılar M.Ö. 205 yılında Pessinus'tan alıp Roma'ya götürülecek olan Ana tanrıçayı simgeleyen taşı Pessinus'lu rahiplerden Bergama kralı II. Eumenes aracılığı ile istemişlerdir⁵⁰⁸.

M.Ö. 166 – 165 yıllarına gelindiğinde Bergama krallığına bağımlı olmaktan kurtulan Galatlar, tanrıçanın Pessinus'taki kutsal topraklarına saldırarak Pessongoi adı

⁵⁰¹Brixhe and Lejeune, *a.g.e.*, s. 101 no. G - 107; s. 110 no. G - 118; s. 180 no. G - 224; s. 186 no. G - 234; Diakonoff and Neroznak, *a.g.e.*, s. 70 / A45, A47.

⁵⁰²Brixhe and Lejeune, *a.g.e.*, s. 111 no. G - 119; s. 118 no. G - 128; s. 178 no. G - 221; Diakonoff and Neroznak, *a.g.e.*, s. 70 / A46.

⁵⁰³L. E. Roller, "Hellenistic Epigraphic Texts from Gordion", *Anatolian Studies* 37: 103 - 133, (1987), s. 126 vdd., no. 48 ve 51; Diakonoff and Neroznak, *a.g.e.*, s. 70 / A46a.

⁵⁰⁴Brixhe and Lejeune, *a.g.e.*, s. 114 no. 123; Diakonoff and Neroznak, *a.g.e.*, s. 71 / A50.

⁵⁰⁵Roller, L. E., 1988, *a.g.e.*, s. 48; Roller, L. E., 1999, *a.g.e.*, s. 245.

⁵⁰⁶M. Vassileva, "A Few Notes on The Recent Phrygian Epigraphic Data", *Frigi E Frigio, Atti del I Simposio Internazionale, Roma ottobre 1995*, Ed.: R. Gusmani, M. Salvini and P. Vannicelli (Roma, 1997, ss. 267 - 270), s. 267 vdd.

⁵⁰⁷M. Waelkens, "The Imperial Sanctuary at Pessinus: Archaeological, Epigraphical and Numismatic Evidence for its Date and Identification", *EpAn* 7: 37 - 93, (1986), s. 67 vdd.

⁵⁰⁸Strab., *a.g.e.*, XII.5.3; Liv., *a.g.e.*, XXIX.10.4, 8; Magie, *a.g.e.*, s. 769 vd.

verilen bir yeri ele geçirmişlerdir. Bu saldırılarının nedeni büyük olasılıkla Pessinus'lu rahiplerin Bergama kralları ile dostane ilişkileriydi.

Galatlar, Pessinus kentini kontrolleri altına aldıktan sonra Galat soylularının bir kısmı da kendi dini inaçlarına olan yakınlıktan dolayı Ana tanrıçanın hizmetine girmişlerdir⁵⁰⁹. Önceleri Phrygia'lı soylu ailelerin rahiplik yaptığı tapınakta Galat soylu ailelerde rahiplik yapmaya başlamışlardır⁵¹⁰. Galatlar zamanla Ana tanrıçanın tapınağının bağımsızlığını tanımışlar böylece Pessinus rahip – hükümdarlar tarafından yönetilmiştir. Rahipler, tanrıça ile halk arasında bir köprü görevini üstlenmişler ve tanrının emirlerini halka bildirmişlerdir. Böylelikle baş rahip Attis özel bir konuma sahip olmuştur. Kendi adına para bastırabiliyor ve özel arazilere sahip olabiliyordu. Fakat bu noktada tapınağın kendine ait bir sisteme sahip olması Galatların yönetimde çok fazla söz sahibi olamamalarına neden olmuştur⁵¹¹. M.Ö. 189 yılında Roma ordusu Manlius Vulso'nun Bergama krallığı ile birleşerek Galatlar üzerine yaptığı saldırıda yaşananlar buna en güzel örnektir. Çünkü kendi ülkelerini işgal eden Romalılara bu işgali kazanacaklarını Ana tanrıçanın yine Galat asıllı Attis ve Battakos adlı rahipleri söylemiştir. Polybius *Historiai* adlı eserinde bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“Roma konsülü Manlius, Asia geçisi sırasında güç ve derin yarlar arasından akan Sangarios (Sakarya) üzerinde köprü kurdurmuştu. Nehrin kıyısında kamp kurduğu sırada, Pessinus'taki (Ballıhisar) tanrıların anasının rahipleri olan Attis ve Battakos adında iki Gallia'lı geldi ve tanrıçanın onun zaferini kehanet buyurduğunu haber verdiler...⁵¹²”

Polybius'un da belirttiği gibi baş rahip Attis bir Galat soylusudur. Fakat kendi dini inaçlarını reddedip Ana tanrıçanın kültüründe önemli bir rol oynamaya başlaması bir Galat'lı gibi yaşamını devam ettiren kardeşi Aioioriks ile arasının açılmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Aioioriks tanrıçanın tapınağını yağmalattırılmıştır⁵¹³. Bunun üzerine baş rahip Attis, Bergama kralları II. Eumenes ve II. Attalos ile gizlice

⁵⁰⁹Mitchell, a.g.e., s. 48 – 49.

⁵¹⁰Catull., a.g.e., LXIII.1 - 20 (Bkz.: Kat.No. 68 - 71).

⁵¹¹W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çeviren: M. Pektaş (İstanbul, 1960), s. 159; Lequenne, a.g.e., s. 75.

⁵¹²Pol., a.g.e., XXI.37.4 (Bkz.: Kat.No. 21).

⁵¹³Lequenne, a.g.e., s. 89 vd.; Magie, a.g.e., s. 26.

mektuplaşmıştır. Halkın bu mektuplardan haberdar olmasını sağlamak için de Ana tanrıçanın tapınağının duvarları üzerine yazılmıştır⁵¹⁴.

Baş rahip Attis'in II. Eumenes'e (M.Ö. 163 - 159) kardeşi ile ilgili durumu anlattığı mektuba kralın cevabı şöyle olmuştur:

“Kral Eumenes Attis'i selamlar. Sen iyiyisen, her şey iyidir. Ben sıhhatteyim. Kardeşin Aioioriks'ten söz açtığı mektubunu bana verdiler. Demek ki ona karşı koymakta haklıymışsın; Tanrıça zor altında bırakılmış ve hala zor altında olan rahiplerini korusun. Kafir adam iyi duygularla dönmedikçe ve çaldıklarını geri vermedikçe, Tanrıça dünyada en çok sevdiği ne varsa alsın onun elinden...”⁵¹⁵” (Kat.No. 144, Levha 14a).

II. Eumenes M.Ö.159 yılında ölünce yerine kardeşi II. Attalos (M.Ö. 159 – 139) geçmiştir. Rahip Attis, II. Attalos'la da gizli bir şekilde mektuplaşmaya devam etmiş ve kardeşine karşı kraldan askeri yardım istemiştir:

“Kral Attalos rahip Attis'i selamlar. Dilediğim gibi iyiyisen, her şey iyidir. Ben de sıhhatteyim. Menodorus senin bana gönderdiğin mektubu verdi...”⁵¹⁶” (Kat.No. 145, Levha 14b).

“Kral Attalos rahip Attis'i selamlar. Dilediğim gibi iyiyisen, her şey iyidir. Ben de sıhhatteyim. Menodorus senin kardeşimle ilgili yazdığım mektubu bana verdi...”⁵¹⁷” (Kat.No. 146, Levha 15a).

“ ... bununla beraber Kholoros bize ısrarla Roma'ya karşı tam durumumuzun ne olduğunu anlattı ve “onsuz” hiçbir işe girişmemizi öğütledi. Başta sadece birkaç kişi onun fikrindeydi. Fakat sonradan işi tekrar düşününce gitgide etkilendik. “Onsuz” bu işe kalkışmak bize çok büyük bir tehlike gibi göründü. Örneğin yendiğimiz takdirde kıskançlığı ve yeni şüpheleri üstümüze çekeceğiz. Kaybettiğimiz takdirde ise tüm olarak mahvedileceğimizden emin olabiliriz”⁵¹⁸” (Kat.No. 147, Levha 15b).

⁵¹⁴C. B. Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period: A Study in Grek Epigraphy* (London, 1934), s. 55 - 61.

⁵¹⁵Welles, a.g.e., s. 242 no. 56; OGIS 315 II; Lequenne, a.g.e., s. 89.

⁵¹⁶Welles, a.g.e., s. 243 no. 58; OGIS 315 IV; Lequenne, a.g.e., s. 90.

⁵¹⁷Welles, a.g.e., s. 244 no. 59; OGIS 315 V.

⁵¹⁸Welles, a.g.e., s. 245 no. 61; OGIS 315 VII; Lequenne, a.g.e., s. 90.

Mektuplardan da anlaşılacağı üzere II. Attalos baş rahip Attis'e yardım edememiş ve Pessinus ile arasındaki ilişkiyi Roma'ya bağımlı olarak sürdürmek zorunda kalmıştır⁵¹⁹.

Ana tanrıçanın dinini benimseyen Galatlar'ın sayısı günden güne artmaya devam etmiş ve on kişiden oluşan rahipler kurulunun beş üyesini Galatlar oluşturmuştur. On rahibin en eski üyesi baş rahip Attis unvanını almış ve Battakos adlı bir Galatlı'da Attis ile baş rahipliği paylaşmıştır⁵²⁰ M.Ö. 58 yılında ise Roma'da halk meclisinde alınan bir karar ile Pessinus'taki Ana tanrıçanın rahiplerini atama yetkisi Trokmeler boyunun beyine verilmiştir.⁵²¹

Pessinus'dan bulunmuş mermer stel üzerindeki yazıtta rahibin isminin Attis olduğunu doğrulamaktadır⁵²² (Kat.No. 148).

Ayrıca Harpokration ve Dioscorides'de baş rahibinin isminden Attis olarak söz etmektedirler:

Harpokration bize şu bilgiyi aktarmaktadır;

"Attis, Phrygler tarafından Tanrıların Anasının rahibi olarak çok saygı ve hürmet görmüştür"⁵²³.

Dioscorides ise;

"Phrygia'daki Pessinus'tan Sardes'e gitmek istiyordu kendinden geçmiş, çılgın saçlarını rüzgara çözmüş Kybele'nin saf rahibi Atys; ama akşam karanlığına kalınca yolu, tanrısal esinle tutuşmuş nefesi sakinleşti ve yolundan saparak ulaştı yer altı mağarasına..."⁵²⁴.

Kısacası Attis Phrygia-Galatia bölgesinde tanrı Attis'in dışında Ana tanrıçanın baş rahibinin ismidir aynı zamanda da hem kraliyet ailesinin fertlerine hem de halktan kişilere verilen bir şahıs ismidir.

⁵¹⁹Magie, a.g.e., s. 28 vd.; Demircioğlu, a.g.e., s. 410.

⁵²⁰Lequenne, a.g.e., s. 91.

⁵²¹Cicero, *de haruspicum responso*, Çeviren: N. H. Watts, (London, Loeb, 1923), 28; Mitchell, a.g.e., s. 34; G. Brandis, "Galatia". *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertum wissen schaft VII*: 519 - 559, (1910), s. 520 vd.

⁵²²I. W. Macpherson, *New Evidence for the Historical Geography of Galatia* (Cambridge, 1958), s. 86 no. 4; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 27 no. 62.

⁵²³Harpokration, FGH III / 26 (Bkz.: Kat.No. 35).

⁵²⁴Dioscorides, *Anthologia Palatina*, VI.220 (Bkz.: Kat.No. 45).

2. MYSIA

Bölgede Attis ismi yaygın olarak tanrı ismi olarak kullanılmış olup sadece Bergama-Mamurt Kaleden bir kase üzerinde şahıs ismi olarak kullanılmıştır.

Bölgede tanrı Attis betimleri ile benzerlikler gösteren toplam dokuz adet numizmatik belge ile on adet arkeolojik belge mevcuttur. Tanrı Attis olarak yorumlanan numizmatik belgelerin sekizi M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara ait olup elektron ve gümüşten yapılmıştır⁵²⁵. Sikkelerin ön yüzlerinde bölgenin episemonu olan ton balığının⁵²⁶ üzerinde duran başlıklı erkek figürleri, arka yüzlerinde ise boğa yada aslan protomları mevcuttur (**Kat.No. 266 - 269, 271 - 273, Levha 79 a-d, f-i**). Sikkelerden biri ise daha geç bir dönemden olup M.S. 3. yüzyıla aittir ve bakırdan yapılmıştır. Burada ise ön yüzde başaklar ile süslü bir taç giymiş Core Soteira'nın büstü arka yüzde ise elinde patera tutan uzanmış bir erkek figürü betimlenmiştir⁵²⁷. (**Kat. No. 270, Levha 79e**). Özellikle M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara ait sikkeler üzerindeki başlıklı betimleri sadece başına taktıkları başlıklarından yola çıkarak Attis olarak yorumlamak çok yanlış olacaktır. Bunlar belki de birer yöneticiye ait betimlerdir. Bu nedenle kültün bölgede varlığı M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllardan itibaren varlığı biliniyor demek doğru olmayacaktır. Geç döneme ait bakır sikke üzerindeki betimde belki bir nehir tanrısıdır. Buradaki betimin gerçekten Attis olduğunu gösterir yanında bir atribütü mevcut değildir.

Arkeolojik belgeler ise M.Ö. 3. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Attis bu belgelerde kimi zaman tek başına kimi zaman ise Kybele'ye eşlik ederken betimlenmiştir.

Attis kültürüne dair ilk iki örnek Miletopolis kökenli birer adak levhasıdır. Miletopolis'teki adak levhalarında Kybele önemli bir tanrıdır. Özellikle Roma döneminde önemi daha da artmıştır. Tanrıça genelde naiskos şekli verilmiş, fazla

⁵²⁵S. Von Aulock, *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Nachtrage II. Mysien, Troas, Aeolis, Lesbos* (Berlin, 1967). No. 7336 / Taf. 253; No. 7337 / Taf. 253; S. Von Aulock, *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Mysien* (Berlin, 1957), No. 1207 / Taf. 37.

⁵²⁶Kyzikos kentinin episemonu yani simgesi olan bu ton balıklarının antik ismi pelamus'tur. Pontos Euxinos'dan Ege Denizi'ne boğazlar üzerinden süreler halinde geçen bu balıkların avı, Kyzikos kenti için önemli bir geçim kaynağı idi. Bu balık kentin elektron paralarında erken örneklerden geç örneklere kadar sürekli görülmektedir. Erken dönem örneklerinde paranın üzerinde kentin ismi yazmıyor ve kent, simgesi olan bu balık tasviri ile tanınıyordu. Kyzikos'ta magistrat sembollerinin kullanımı arttıkça ton balığı figürü daha alt pozisyona düşmüştür. B. V. Head, *Historia Numorum, A Manuel of Greek Numismatics* (Chicago, 1911), s. 523.

derinliği olmayan dörtgen levhalar üzerinde bir taht üzerinde otururken betimlenmiştir. Tanrıçaya bazı örneklerde Attis bazı örneklerde ise Hermes eşlik etmektedir⁵²⁸. Bizim iki örneğimizde ise tanrıça Attis ile birlikte betimlenmiştir⁵²⁹.

İlk örnek Karacabey'den olup M.Ö. 1. yüzyıla aittir. Yüksek kabartma olarak cepheden tasvir edilmiş olan polos, chiton ve manto giyimli tanrıça bir taht üzerinde oturmaktadır. Sol elinde tympaneum taşıyan tanrıçaya her iki yanında yine cepheden işlenmiş aslanları eşlik etmektedir. Sahnenin ortasında kaideli, küçük, yukarı doğru daralan köşeli bir sunak yer almaktadır. Sunağın arkasında bir meşe ağacı ve önünde koç ile birlikte bir erkek hizmetçi, sunağın sağ köşesinde ise adak sunan biri erkek biri kadın iki figür vardır. Attis ise sol pilaster üzerinde tasvir edilmiştir. Fakat aşırı derecede tahrip olduğu için ayırt etmek oldukça zordur (**Kat.No. 150, Levha 16b**)⁵³⁰.

İkinci örnek ise Edincik'ten M.Ö. 1. yüzyılın ortalarına ait bir adak levhasıdır. Burada da Karacabey'deki adak levhasında olduğu gibi Kybele'ye Attis eşlik etmektedir. Polos, kuşaklı tunica ve manto giyimli Kybele, ayak tabureli alçak bir tahtın üzerinde oturmaktadır. Tanrıça sağ elinde bir patera sol elinde ise bir tympaneum tutmaktadır. Tanrıçanın sol tarafında ayakta, başlık, tunica ve anaxyrides giyimli olarak betimlenen Attis sağ dirseği ve elini tanrıçanın sol omuzu ve tympaneumu üzerine koymuştur. Sol elinde ise bir syrinx tutmaktadır. Muhtemelen burada Attis'in çoban kimliği vurgulanmaktadır. Sahnenin ortasında yüksek, yuvarlak bir altar, arkasında dalları her iki yana yayılmış ağaç, önünde kurbanlık koç ve ona eşlik eden erkek

⁵²⁷SNG, France 5, Mysie, No. 577 / Pl. 27.

⁵²⁸Kybele Anadolu'nun en uzun süre saygı görmüş tanrılarından birisidir. Tanrıça, serbest heykellerinin yanı sıra kabartmalarında da kimi zaman ayakta kimi zamanda ise bir taht üzerinde otururken betimlenmiştir. Özellikle Phrygia bölgesinde açık ve ıssız yerlerde bir niş içerisinde aslanları ile ayakta tasvir edilen Kybele'ye duyulan saygı M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren adak levhalarına yansımıştır. Levhalarda yine bir niş gibi oyulmuş olup bazıları basit üçgen bir alınlık ile bir naiskosa benzetilmeye çalıtılmıştır. Ana tanrıça bu örneklerde kimi zaman ayakta kimi zaman ise bir taht üzerinde otururken betimlenmiştir. Tanrıçayı bu şekilde adak levhaları üzerinde, niş içinde otururken elinde tympanon ve patera, yanında aslanları ile birlikte geç klasik dönemden itibaren görmeye başlıyoruz. Miletopolis kökenli adak levhaları üzerinde, bu erken örneklerden farklı olarak Hellenistik dönemin bir özelliği olarak, ağaç gibi, doğa ile bağlantılı unsurlar, adorant, adak hayvanı, hizmetçiler ve sunak ile konu zenginleştirilmiştir. Hellenistik dönemdeki bu konu zenginliği Roma döneminde yerini sadeliğe bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Naumann, F., a.g.e., s. 110 vdd.; M. Şahin, **Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), s. 92 vd.

⁵²⁹Attis tanrıça ile birlikte gösterilmiş tasvirlerinde genelde ikinci planda tutulmuş olup onun hizmetçisi ve uşağı gibi gösterilmiştir. Vermaseren, M. J., 1977, a.g.e., s. 93.

⁵³⁰Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 90 no. 276 / Pl. LVII; Şahin, M., a.g.e., s. 242 - 243 LK. 3 / Levha XCI.

hizmetçi yer almaktadır. Sol köşede ise biri kadın diğeri çocuk olan profilden işlenmiş iki figür vardır (**Kat.No. 151, Levha 17a**)⁵³¹.

Tanrı Attis'ten söz eden antik kaynaklarda Ana tanrıça hep önemli bir konuma sahip olmasına rağmen Anadolu'da Attis ile Ana tanrıçayı birlikte gösteren çok az örnek vardır. Bu nedenle yukarıda söz ettiğimiz bu iki örnek hem bölge hem de Anadolu için ayrı bir öneme sahiptir.

Bölgede Attis tasvirlerinin geldiği diğer önemli bir merkezde Bergama'dır. Bu şehirden Attis kültüne dair toplam üç adet belge tespit edilmiştir. İlk iki örnek terracotta Attis figürüdür. M.Ö. 3. yüzyıla ait Gymnasium'dan bulunmuş ilk örnekte Attis ayakta, kanatlı, tunica manicata ve başlık giymiş olarak tasvir edilmiştir. Ve sağ elinde bir şeritle aşağıya doğru sarkıtılmış bir aryballos tutmaktadır (**Kat.No. 152, Levha 17b**)⁵³². Töpperwein özellikle bu şekilde kanatlı olarak tasvir edilmiş figürlerin tanımlanmasında dikkatli davranılması gerektiğini dile getirir. Çünkü bu tür tasvirlerin Eros da olabileceğini vurgulamıştır⁵³³. Eros ve Attis sanatsal anlamda gerçekten birbirleri ile çok yakın benzerliğe sahip iki figürdür. Segall bu duruma şöyle bir açıklama getirmektedir: Attis - Kybele mythosu ile Suriye'nin yerli tanrıçası Dea Syria - Adonis mitolojisi arasında çok büyük benzerlikler söz konusudur. Zamanla Dea Syria - Adonis birlikteliği Yunan mitolojisinde Aphrodite - Adonis veya Aphrodite - Eros olarak kabul edilmiştir. Bunlara dayanarak Segall mitolojide tanrıçanın yanında bahsedilen kişiyi, Adonis ve Eros'un karşılığı, Attis olarak göstermiştir. İkonografik olarak Attis ile Eros'un bu çok yakın benzerliği bundan kaynaklanıyor olabilir⁵³⁴. Bu nedenle bu figürü Attis diye tanımlamak çokta doğru olmayabilir.

İkinci terrakotta eser ise Mamurt Kale'den bulunmuştur. Sadece üst kısmı korunmuş olan figür chiton, pelerin ve bir başlık ile tasvir edilmiştir (**Kat.No. 154, Levha 19**)⁵³⁵. Aynı yerden üzerinde Attis yazan bir de kase bulunmuştur. Fakat Conze ve Schazmann'a göre bu buluntular burada Attis kültürünün varlığını göstermek için

⁵³¹Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 97 no. 294 / Pl. LXIII; Şahin, a.g.e., s. 242 LK. 2 / Levha XCI.

⁵³²E. Töpperwein, *Terrakotten von Pergamon* (Berlin, 1976), s. 227 no. 359 / Pl. 55; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 116 no. 374 / Pl. LXXIII.

⁵³³Töpperwein, a.g.e., No. 390.

⁵³⁴B. Segall, *Katalog der Gold - Schmiede-Arbeiten. Athen Benaki Museum* (1938), s. 56.

⁵³⁵A. Conze und P. Schazmann, *Mamurt - Kaleh. Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon* (Berlin, 1912), Pl. XII, 11; Töpperwein, a.g.e., s. 89 no. 12 / Pl. XXXVI, 12; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 122 no. 407 / Pl. XC.

yeterli değildirler⁵³⁶. Ayrıca Roller'e göre kase üzerindeki Attis ismi tanrı değil bir şahıs ismi olarak görülmektedir⁵³⁷.

Bergama'dan Attis kültürüne dair en son belge ise M.Ö. 2. yüzyıla ait mermer bir Attis heykelidir. Ayakta çift kemerli chiton, khlamys, anaxyrides ve ayakkabı ile betimlenmiştir. Dişi karakterlerle gösterilmiş heykelin başı kırık ve eksiktir (**Kat.No. 153; Levha 18**)⁵³⁸. Naumann Attis'in bu heykelinin yine Bergama'dan bulunmuş tanrıça Meter'in heykeli ile işçilik ve stil bakımından benzerlikler gösterdiğini ileri sürmektedir⁵³⁹.

Servius Attis'in tapınımı ile ilgili olarak şunu söylemektedir: "*Attis, sanki tanrıça olmaksızın hiçbir zaman ve hiçbir yerde herhangi bir şekilde övgü ve tapılma onuruna erememiştir. Ama tanrıçanın temel törenlerinde ve onun şahsında her zaman ön plandaydı. Ana tanrıça ise buna karşın kesinlikle Attis olmaksızın çok övgü ve tapılma onuruna ermiştir*"⁵⁴⁰.

Naumann da sanki Servius'un bu aktardıklarını doğrular şekilde Attis'in Meter kültürünün bir parçası olduğunu ve Bergama'dan bulunmuş bu iki heykelin de aynı tapınakta durduğunu savunmaktadır⁵⁴¹.

Bölgede tanrı Attis ile ilgili kült belgelerinin geldiği diğer önemli bir merkezde Kyzikos'tur. Şehirden ikisi de elleri arkada castratus⁵⁴² tipinde olan iki Attis betimi vardır.

Elleri arkada castratus tipindeki tasvirlerinden ilkinin Kyzikos'taki Metroon'dan olabileceği düşünülmektedir (**Kat.No. 156, Levha 21**). M.S. 2. yüzyıla ait bu eserde Attis bir payenin önünde kanatlı, ayakta, anaxyrides ve başlıklı olarak tasvir edilmiştir.

⁵³⁶Conze und Schazmann, a.g.e., Pl. XIII / no. 4.

⁵³⁷Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 212. Attis isminin çeşitli yazılımları vardır. Attis yazılımı ise Anadolu'daki ortak kullanımlarından biridir. Attis ismi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. : L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen* (Prag, 1964), s. 105 vdd.

⁵³⁸Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 113 no. 359 / Pl. LXXVIII.

⁵³⁹Naumann, F., a.g.e., 1983, s. 249.

⁵⁴⁰Serv. *Aen.* VII. 76 (Bkz.: Kat.No. 109)

⁵⁴¹Naumann, F., a.g.e., 1983, s. 249.

⁵⁴²Th. Macridy Bey ve Ch. Picard, "Attis d'un Metroon (?) de Cyzique", *BCH* 45: 436 - 470, (1921), s. 436 / Pl. XIV - XV; Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 46 / Pl. XXV, 2; Karwiese, S., 1967, a.g.e., s. 84; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 93 no. 284 / Pl. LX; G. Mendel, "Catalogue des monuments grecs, romains et byzantins du Musée de Brousse", *BCH* 33: 245 - 435, (1909), no. 8 / fig. 6; G. Mendel, *Musees impériaux ottomans. Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines I - III* (Constantinople, 1912 - 1914), s. 228; H. Graillot, *Le Culte de Cybele. Mere des dieux a Rome et dans*

Attis burada yine bir çok tasvirinde olduğu gibi sanatsal anlamda Eros ile benzerlikler göstermektedir. Bu şekilde elleri vücudunun arkasında doğulu giyisiler içerisinde sadece Attis betimlenmemektedir. Aynı zamanda Eros, Adonis, Ganymed, Paris, Orpheus, Men ve Mithras'ta bu şekilde betimlenen mitolojik karakterler arasında yer almaktadır. Bunlara ilaveten esir alınmış barbar figürler de yine bu şekilde tasvir edilmektedirler. Fakat Attis ve Eros'un diğer bu şekilde betimlenenlerden bir farkları söz konusudur. Bunların elbiseleri karın ve tenasül organlarını kapatmamaktadır. Bu nedenle özellikle bu ikisini diğerlerinden ayırt etmemiz daha kolay olmaktadır⁵⁴³.

Kyzikos'tan bu şekilde elleri arkada castratus tipinde tasvir edilmiş ikinci örnek ise M.S. 3. yüzyıla aittir⁵⁴⁴. Fakat Attis burada diğer örnekten farklı olarak kanatlı biçimde gösterilmiştir (**Kat.No. 157, Levha 22**).

Kyzikos'tan bu örneklerin dışında paye önünde duran doğulu kıyafetler içerisinde betimlenmiş iki adet figür de Vermaseren tarafından Attis olarak yorumlanmıştır⁵⁴⁵. Fakat bu figürlerin tanrı Attis olduğuna dair yanlarında hiçbir atribüt yoktur. Bu nedenle bunları Attis olarak yorumlamak çok ta doğru olmamalıdır (**Kat.No. 155, 158; Levha 20, 23a**).

Bölgede Attis kültürünün varlığına dair en son belge ise Apollonia'dan tespit edilen bir Herme'dir. Attis burada uzun yanaklıkları olan bir Başlık ile tasvir edilmiştir⁵⁴⁶ (**Kat.No. 159, Levha 23b**).

Kısacası bölgede Attis M.Ö. 3. yüzyıldan M.S. 3. yüzyıla kadar kesintisiz olarak tapınım görmüş bir tanrıdır.

3. LİDYA

Attis kültürü ile ilgili en eski belgelerimiz esasen Lidya bölgesinden gelmesine rağmen mythosun Phryg kökenli olması dolayısıyla çalışmamıza bu bölgeden başlamanın daha doğru olacağını düşündük.

L'Empire romain (Paris, 1912), s. 377 no. 3; Macridy Bey ve Picard, **a.g.e.**, s. 458 fig. 9; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 91 no. 280 / Pl. LVIII.

⁵⁴³Korkut, **a.g.e.**, s. 172.

⁵⁴⁴Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 91 no. 280 / Pl. LVIII.

⁵⁴⁵Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 92 no. 282 / Pl. LIX; s. 91 no. 281 / Pl. LIX.

⁵⁴⁶Schwertheim, E., 1977, **a.g.e.**, s. 826 no. 2 / Pl. CXC VII, 37; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 85 no. 261 / Pl. LIII; Anabolu, M., 1993, **a.g.e.**, s. 14 / Res. 3.

Lidya bölgesinde de Attis ismi sadece tanrı ismi olarak değil aynı zamanda farklı dönemlerde yaşamış kral sülalelerince kullanılan bir şahıs esasen bir erkek ismi olarak kullanılmıştır.

Lidya bölgesinde tanrı Attis'in kültüne ait belgelerin arasında en önemli grubu tabi ki antik yazarlar oluşturmaktadır. Örneğin Hellenistik dönem yazarlarından Dioscorides Sardes'teki Attis kültürünün Phrygia bölgesindeki Pessinus şehrinde getirilmiş olduğunu şöyle anlatmaktadır: "*Phrygia'da ki Pessinus' tan Sardeis'e gitmek istiyordu kendinden geçmiş, çılgın saçlarını rüzgara çözmüş Kybele'nin saf rahibi Atys; ama akşam karanlığına kalınca yolu, tanrısal esinle tutuşmuş nefesi sakinleşti ve yolundan saparak ulaştı yer altı mağarasına*"⁵⁴⁷. Hanfmann Attis kültürünün Phrygia'dan Lidya'ya geçişinin aşağı yukarı 700 yılları civarında olduğunu ileri sürmektedir⁵⁴⁸.

Pausanias'ın Hermesianax'tan aktardıklarına göre ise Lidya bölgesindeki Attis kültü şu şekildedir: "*Phrygia'lı Kalaos'un oğlu üreme iktidarı olmaksızın doğmuştur. Büyüyünce Lidya'ya gider ve onlara Ana tanrıça kültürünü kabul ettirir. Attis, Ana tanrıça tarafından o kadar takdir ve hürmet görür ki Zeus bu olaya sinirinden ve öfkesinden Attis'in arkasından ülkeye bir domuz gönderir. Bu domuz bir çok Lidya'lı ile birlikte Attis'i de öldürür. Bu yüzden Pessinus'taki Galatyalılar domuzla dokunmazlar*"⁵⁴⁹. Ancak Pausanias bu defa Ana tanrıça ile Attis arasında herhangi bir aşk ilişkisinden söz etmemektedir. Burada Attis, Ana tanrıçanın kültürüne olan bağlılığından dolayı tanrısal statü kazanan bir insan konumundadır⁵⁵⁰.

Yine Nonnus Dionysiaka Tmolos üstünde Lidya'lı Attis'ten bahsetmektedir⁵⁵¹.

Lidya bölgesindeki yazıtlarda Lidya dilinde Atys ya da Atas olarak isimlendirilen tanrı Attis'in daha sonra Papias⁵⁵² olarak isimlendirildiğinden Diodorus bize şöyle bahsetmektedir: "*Kybele büyüyünce sevgisini genç çoban Attis'e hediye etti. Daha sonra Attis bir ek isim olarak Papis ismini aldı ve insanlar tarafından saygı gördü*"⁵⁵³. Nitekim Maionia'dan bulunmuş olan ve Attaloslar döneminin sonuna tarihlenen,

⁵⁴⁷Dios., a.g.e., VI.220 (Bkz.: Kat.No. 45).

⁵⁴⁸G. M. A. Hanfmann, *Sardis from Prehistoric to Roman Times. Results of the Archeological Exploration of Sardis 1958 - 1975* (Harvard, 1983), s. 94.

⁵⁴⁹Paus., a.g.e., VII.17.9 (Bkz.: Kat.No. 39)

⁵⁵⁰Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 240.

⁵⁵¹Nonn. Dion., a.g.e., XXV.351 (Bkz.: Kat.No. 47).

⁵⁵²Papias ile ilgili bkz.: dip not. 82.

⁵⁵³Diod., III.58 (Bkz.: Kat.No. 24).

Lasnedda'lıların Papias'a ithaf ettikleri stelde betimlenen tanrı Attis'in kendisidir⁵⁵⁴. Ancak Phrygia bölgesinde Papias ya da Papas ismi Nacoleia örneğinde olduğu gibi daha çok Zeus ile özdeş bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁵⁵.

Ayrıca Pausanias yukarıda belirttiğimiz gibi Lidya'da ki Attis söylencesinde yaban domuzundan Attis ile ilintili olarak bahsetmektedir⁵⁵⁶. Belki de Hanfmann'ın belirttiği gibi efsane ile ilintili olarak Attis Kybele'nin kültürünü Sardeis şehrine getirmiş ve bunun üzerine Zeus onu öldürmek üzere bir yaban domuzu göndermiştir⁵⁵⁷.

Phrygia bölgesinde Attis olarak isimlendirilen ve mythoslarda Agdistis ile bağlantılı olan genç tanrının Lidya bölgesindeki tapınımına arkeolojik ve epigrafik belgelerde işaret etmektedirler⁵⁵⁸. Silandos'ta (Kat.No. 161, Levha 24a) M.S. 3. yüzyıla tarihlenen bir Attis heykeline ait kaidenin üzerindeki epigramda Attis'ten Ana tanrıçanın güzel oğlanı olarak bahsedilmektedir⁵⁵⁹. Yine Silandos'ta (Kat.No. 163, Levha 25a-b) şifalı kaynağın yanındaki kaya kabartması ile Attis kültü şehirde bir kez daha belgelenmiştir⁵⁶⁰. Bu kaya kabartması üzerinde Attis arkaya doğru uzanmış şekilde yüksek kabartma olarak tasvir edilmiştir. Başının yanında kısa kıyafetli dizleri hafif kıvrılmış bir erkek, ve ayaklarının ucunda ve ortada birer kadın figürü yer almaktadır. Bu betimde Karwiese ortadaki kadının Kybele olduğunu ve kabartmada Mart törenlerinde tanrı Attis'in ölümü için yapılan ağıtım betimlendiğini ileri sürmektedir⁵⁶¹. Sardes kentinde ise Attis'in "ihvanlığından esasen kardeşliğinden" bahseden stel⁵⁶² (Kat.No. 160) ile kentte 1958 yılında yapılan arkeolojik kazılar sırasında B yapısından

⁵⁵⁴P. Hermann und K. Z. Polatkan, *Das Testament des Epikrates und andere neue Inschriften aus dem Museum von Manisa* (Wien, 1969), s. 42, Nr. 5 / Taf. III, 6; Paz De Hoz, a.g.e., s. 54.

⁵⁵⁵Hermann und Polatkan, a.g.e., s. 42 / Nr. 5; Paz De Hoz, a.g.e., s. 54; Brixhe and Drew-Bear, a.g.e., s. 83, Anm. 45.

⁵⁵⁶Paus., a.g.e., VII.17.9 (Bkz.: Kat.No. 39); Lidya bölgesinde bu motif çok sevilerek kullanılmıştır. Herodot'un birinci kitabının 34 - 45. paragrafindan öğrendiğimiz kadarı ile Kroisos'un oğlu Atys'de bir yaban domuzu avı sırasında öldürülmüştür (Bkz.: Kat.No. 3 - 14).

⁵⁵⁷Paus., a.g.e., VII.17.9-10 (Bkz.: Kat.No. 39); Paz de Hoz, a.g.e., s. 54;

⁵⁵⁸Paz de Hoz, a.g.e., s. 54.

⁵⁵⁹Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 140 / Pl. CIV - CV; Paz de Hoz, a.g.e., s. 54.

⁵⁶⁰Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 141 / Pl. CV; Paz de Hoz, a.g.e., s. 54.

⁵⁶¹Karwiese, S., 1968 - 1971, a.g.e., s. 53 - 54.

⁵⁶²W. M. Buckler and D. M. Rabinson, *Sardis VII* (Lieden, 1932), s. 37 - 40 no. 17 / fig. 11 - 12; E. N. Lane, "A Re-Study of the God Men, Part I: The Epigraphic and Sculptural Evidence", *Berytus* 15: 5 - 58. (1964), s. 5; J. T. Milik, *Recherches d'épigraphie proche-orientale I. Dédicaces faites par les dieux* (Paris, 1972), s. 167; Paz de Hoz, a.g.e., 184 / 12.2.; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 138 no. 464.

tespit edilmiş olan M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir sütunun önünde ayakta duran Attis kabartması (**Kat.No. 162, Levha 24b**) kültürün şehirdeki varlığına işaret etmektedirler⁵⁶³.

Ayrıca Uşak Müzesine satın alma yolu ile gelen ve buluntu yeri bilinmeyen bir adet eserde Attis kültürünün Lidya bölgesinde varlığını daha da güçlendirmektedir. Bu bir adak stelidir (**Kat.No. 164, Levha 26a**). Stel üzerinde iki sahne mevcuttur. Üst sahnede Attis cepheden, ayakta, giyimli ve her iki yanında aslan ile birlikte betimlenmiştir. Sol elinde bir skeptre sağ elinde ise ne olduğu anlaşılamayan bir obje tutmaktadır. Alttaki sahnede ise atlı bir figür ve atın dizgininden tutan bir başka erkek figürü yer almaktadır. Attis burada muhtemelen Pothnia Theron olarak betimlenmiştir.

Bölgede ayrıca Attis ismi farklı dönemlerde yaşamış kraliyet ailelerine mensup bir çok dynasta verilmiş bir isim olarak ta kullanılmıştır. Bu konuyu açıklayabilmek için antik yazarların Lidya bölgesi ile ilgili bahislerine bakmak gerekmektedir. Özellikle Herodotos, Tacitus, Halikarnassoslu Diodorus ve Strabon konumuza temel teşkil eden önemli kaynaklar arasındadır. Şimdi sırası ile bunların söylediklerini aktarmak gerekmektedir.

Bunlar arasında en eski kaynak niteliğinde olan Herodotos Atys'ten şöyle söz etmektedir: "*Heraklesoğullarının elinde bulunan devlet, Mermnad'lar denilen Kroisos soyunun eline geçmiş zamanla ve bakınız ne olmuş. Yunanlıların Myrsilos dedikleri Kandaules adında bir kral vardı, Sardes kralıydı ve Heraklesoğlu Alkaios soyundan geliyordu (zira, Alkaios'un oğlu Belos, onun oğlu Ninos, onun oğlu Agron, Sardes'te hüküm süren Herakles'lerin birincisiydi, Myros oğlu Kandaules'de sonuncusu oluyordu. Buralarda Agron'dan önce hüküm sürmüş olanlar, eskiden Maionia'lular denilen Lidya halkına kendi adını vermiş olan Atys oğlu Lydos'un soyundan üremişlerdir. Herakles ile İardanos'un bir kölesinden üreyerek Myrsos oğlu Kandaules'e kadar, yirmi iki nesil, beş yüz beş yıl babadan oğla hüküm sürmüş olan Heraklesoğullarına egemenliği, tanrısal yanıtı uyararak, bunlar bırakmışlardır)*⁵⁶⁴" ve daha sonra şöyle devam etmektedir: "*Solon gitti, ama tanrıların kıskançlığı sert çarptı Kroisos'u, şüphesiz kendisini insanların en mutlusuydu için. Solon gider gitmez bir rüya girdi uykusuna, oğlunun başına gelecek belayı gösterdi ona. İki oğlu vardı: biri*

⁵⁶³Paz de Hoz, a.g.e., s. 54.

yaradanın gadrine uğramıştı, dilsizdi; öbürü her bakımdan yaşularının çok önünde gidiyordu; adı Atys'di. Rüyanın Kroisos'a gösterdiği oydu, ucu demirli bir kargı ile vuruluyordu. Uyandıktan sonra bu gördüğü rüya üzerine derin düşüncelere daldı, korkmuştu. İlk iş olarak oğlunu nişanladı. Lidya ordularına komuta etmeye alışmış olan genç adamın elinden bu görevi aldı; savaşta kullanılan kargının ve benzeri silahların, kısa, uzun her çeşidini, nerede olursa olsun, toplattırdı, ne olur ne olmaz, asıldığı yerden kopar, oğlunun başına düşer diye korkuyordu ve hepsini depolara yığdırdı”⁵⁶⁵.

“Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş para basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler bunlardır. Kendilerini anlatırlar ki, bugün gerek kendi ülkelerinde gerekse Yunanlılarda oynanan oyunları da türetenler kendileridir ve bu Etruria'nın koloni haline getirildiği zamana rastlar, bakınız ne anlatıyor bu konuda. *Manes oğlu Atys zamanında kıyıcı bir kıtlık sarmıştı Lidya'yı. Bir süre dişlerini sıktılar Lidyalılar, sonra kıtlık sürüp gittiği için, çareler aradılar her biri kendince bir çare sürdü ileriye. Bu oyunlar, zar, aşık (kemiği) ve top oyunları, tavladan gayri, hepsi o zaman ortaya çıkmıştır; zira Lidya'lılar tavlayı biz bulduk demiyorlar. Bunları bulduktan sonra bakınız ne yapıyorlardı açlıklarını bastırmak için; yiyecek peşinde koşmayı unutmak için, iki günün birini oyuna veriyorlardı; ertesi gün oyunu bırakıp yemek yiyorlardı. On sekiz yıl boyunca böyle yaşadılar. Ama kötülük, azalacağı yerde kırimını büsbütün arttırınca kral, Lidyalı'ları ikiye ayırdı, “Kim kalacak, kim gidecek kur'a çekilsin” dedi, kaderin kalmak üzere ayırdıkları gene kendi hükmi altında bulunacaktı, göç edecek olanlara da oğlunu veriyordu kral olarak, ki adı Tyrsenos'tu. Böylece ülkeden çıkmak üzere ayrılmış olanlar İzmir'e indiler, orada gemiler edindiler, işlerine yarayacak şeyleri yüklediler, bir yurt ve yaşama çaresi peşinde kıyı kıyı dolanıp, sonunda Ulmbria'ya yanaştıkları güne kadar denizlerde gezdiler; orada kentler kurdular ve torunları bugün de orada oturmaktadır. Lidya'lı adını değiştirdiler, kendilerini yola çıkaran kral oğlunun adını aldılar; yeni adları olan Tyrsen'ler sözünü onun adına göre üretmişlerdir”⁵⁶⁶.*

“Dor'lar ve İon'lar, Karia'luları adalardan çıkarmışlardır, onlarda bunun üzerine anakaraya göçmüşlerdir. Girilti'lerin Karia'lular için anlattıkları budur; ama

⁵⁶⁴Hdt., a.g.e., I.7 (Bkz.: Kat.No. 2).

⁵⁶⁵Hdt., a.g.e., I.34 (Bkz.: Kat.No. 3).

⁵⁶⁶Hdt., a.g.e., I.94 (Bkz.: Kat.No. 15).

Karia'lıların kendileri bunu kabul etmezler; onlar anakaranın yerlisi olduklarını ve hep şimdiki adlarını taşıdıklarını söylerler. Mylasa'da Karia Zeus'una ait çok eski bir tapınak gösterirler ki buraya, kardeş uluslar olarak Mysia'lular ve Lidya'lular da kabul edilirdi; zira diyorlar, Lydos ve Myros, Kar'ın kardeşleriydiler. Bu iki ulus bundan ötürü kabul ediliyordu; ama başka soylardan olanlar, Karia dili konuşsalar bile, bu tapınağa sokulmazlardı”⁵⁶⁷.

“Lidya'luların silahları Yunanlılarınkine çok benziyordu. Lidya'lular, eskiden Maionia'lular adını taşırlardı; şimdiki adlarını Atys'in oğlu Lydos'tan almışlardır ve eski adları unutulmuştur. Mysia'lular kendi ülkelerinin başlıklarını giyiyorlardı, ellerinde küçük kalkanlar ve ateşte sertleştirilmiş demirden kargılar vardı. Bu Mysia'lular Lidya kolonlarıdır ve Olympos dağına komşu oldukları için bunlara Olympos'lular da denilir. Lidya'lularla Mysialıların başında, Datis ile birlikte Marathon çıkartmasını yapmış olan Artaphrenes oğlu Artaphrenes vardı”⁵⁶⁸.

Herodotos'tan sonra Tacitus'ta *Annales* adlı eserinde Herodotos'un anlattıkları ile örtüşür şekilde Atys'ten şöyle söz etmektedir: “Tyrrhenus ve Lydos, Kral Atys'in oğullarıdır”⁵⁶⁹.

Halikarnassos'lu Diodorus ise Atys'ten şöyle bahseder: “Zeus ve Ge'nin birleşmesinden meydana gelen Manes Kallirrhoe ile evlenmiş ve Kotys adında bir oğlu olmuştur. Kotys'in Halie ile evliliğinden de Atys dünyaya gelmiş ve Atys'te Kallithea ile evlenmiş bu evlilikte Lydos ile Tyrrhenos isimli iki oğlan çocuk meydana gelmiştir”⁵⁷⁰.

Strabon ise Herodotos'tan aldığı bilgiye göre şunları anlatır “Atys, Lydos ve Tyrrhenos'un babasıdır ve ülkedeki kılıkta Lydos'un ülkesinde kaldığından Tyrrhenos'un ise ülkesini terk ederek gittiğinden bahseder”⁵⁷¹.

Yukarıda sırası ile anlattıklarını aktardığımız kaynaklar bazı noktalarda birbirleri ile çelişen bilgiler vermiş olsalar da Attis esasen Atys Lidya halkının kendisinden köklendiği bir şahsiyettir. Tüm bu kaynakların anlattıkları şemalaştırıldığında

⁵⁶⁷Hdt., a.g.e., I.171 (Bkz.: Kat.No. 16).

⁵⁶⁸Hdt., a.g.e., VII.74 (Bkz.: Kat.No. 19).

⁵⁶⁹Tacitus, *Histories and Annales*, Çeviren: C. H. Moore and J. Jackson (Harvard University, Loeb, 1925 - 1937), IV.55.

⁵⁷⁰Dion.Hal., a.g.e., I.27.1-2.

⁵⁷¹Strab., a.g.e., V.219.

anlatılanların daha az karışık olduğu gözlenecektir (**Şema 2**). Eğer ilkin Herodotos'un anlattıklarını toplarsak şöyle bir sonuç ortaya çıkarabiliriz. Manes⁵⁷² Atys'in babasıdır. Atys'te Lidya halkının kendisinden ismini aldığı Lydos'un ayrıca onun kardeşleri , Myros, Tyrsenos ve Kar'ın da babasıdır.⁵⁷³

Ayrıca Herodotos Kroisos'un iki oğlundan birinin de adının Atys olduğundan söz eder⁵⁷⁴. Kroisos, Lidya'luların en parlak dönemlerini yaşadıkları Mermnadlar sülalesi döneminde M.Ö. 560 – M.Ö 547 / 546 yıllarında hüküm sürmüş bir kraldır. Ve yine aynı kaynaktan öğrendiğimiz bilgilere göre Mermnadlardan önce Lidya'da 505 yıl boyunca toplam 22 nesil Heraklesoğulları hüküm sürmüştür ve bunlardan önce devletin başında Atys oğlu Lydos vardır⁵⁷⁵. Bu sözü edilen Lydos muhtemelen M.Ö. 2. bin de yaşamış olmalıdır. Kaynaklarda Lydos'un babası olarak bahsedilen Atys ile Kroisos'un oğlu Atys birbirlerinden tabi ki farklı dönemlerde yaşamış farklı şahsiyetler olmakla birlikte ancak her ikisi de Lidya Kral soyunun üyeleridir.

Halikarnassos'lu Dionysios ise Manes'i Atys'in babası değil dedesi olarak tanıtır. Yani Dionysios'a göre Atys, Manes'in oğlu Kotys'in oğludur. Nasıl ki Herodotos Atys'i Manes'in oğlu olarak tanıtan tek yazar ise Halikarnassos'lu Dionysios'ta Atys'i Kotys'in oğlu olarak tanıtan tek kaynaktır.

Herodotos, Tacitus, Halikarnassos'lu Dionysios, Strabon ve Lidya'lı Xanthos, Lydos ve Tyrrhenos / Torebos'un Atys'in oğulları oldukları konusunda hem fikirdirler ve ülkede yaşanan kıtlık sonucu halkın ikiye ayrıldığından söz etmektedirler.

Herodotos ve Strabon dışındaki yazarlar ülke halkının Atys'in oğulları arasında paylaşıldığını ve ülkede kalanların başına Lydos'un, ülkeden ayrılanların başına da Tyrsenos'un geçtiğini söylerler. Lidya'lı Xanthos'ta ülkenin Atys oğulları arasında paylaşıldığı konusunda hem fikirdir. Ama ülkeden ne Lydos'un ne de Torebos'un ayrıldığına bildirmektedir. Herodotos ve Strabon ise ülke halkının Atys ve oğlu Tyrsenos arasında paylaşıldığını ve ülkede Atys'in kaldığını göç edenlerin başına ise Tyrsenos'un geçtiğini ve göç eden halkın Lidya ismini değiştirerek kendilerine kralın oğlunun

⁵⁷²Manes ismi Phrygia ve Lidya'da şehirlerin mitolojik kurucu kralı olarak geçer ve insanlar soylarını Manes'e dayandırır. Bu gelenek Roma'da da kullanılmıştır. Manes için bkz.: M. Marbach, "Manes" **RE** XIV / 1: 1050 - 1059 (1928), s. 1050 vd; L. Zgusta, **Kleinasiatische Personennamen** (Praq, 1964), s. 287 vdd.

⁵⁷³Lydos için bkz.: N. Klotz, "Lydos", **RE** XIV / 1: 2205 - 2217 (1928), s. 2205 vdd.

⁵⁷⁴Hdt., a.g.e., I.34. (Bkz.: Kat.No. 3)

⁵⁷⁵Klotz, a.g.e., s. 2205 vdd.

adından dolayı Tyrsen'ler adını verdiklerini aktarmaktadırlar. Ovidius da (met. III. 582) Tyrsenlerin Lidyalılar olduklarını doğrulamaktadır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi antik kaynakların hepsi Lydos ve Torebos / Tyrrhenos'u Atys'in oğulları olarak tanıtır. Herodotos bu bilgiye ilaveten eserinin I.7. ve VII.74. paragraflarında Lydos'u eskiden Maionia adı verilen Lidya halkına adını vermiş olan kişi olarak tanıtır ve I.171. paragrafında da Torrhebos, Kar ve Mysos'tan Lydos'un erkek kardeşleri yani Atys'in oğulları olarak söz eder. Nasıl ki Lydos Lidyalıların isim atası ise Torrhebos Tyrsenlilerin, Kar Karia'lıların⁵⁷⁶ ve Mysos'ta Mysialıların isim atalarıdır. Böylece Tyrhenialılar, Karlar ve Mysialılar gibi bir çok etnik halkın kökeni de Atys'e dayandırılmaktadır.

Roller'a göre Herodotos'un Kroisos'un oğlunun ismini Atys olarak seçmesi hikayeye Phryg'li bir hava katmak içindir⁵⁷⁷. Lancellotti ise haklı olarak Roller'ın bu fikrine karşı çıkmakta ve Atys isminin sadece Kroisos'un oğlunun ismi olarak kullanılmadığını Lidya hanedanlığında tekrar tekrar kullanılan bir isim olduğunu savunmaktadır⁵⁷⁸.

Kısacası bilgilerimizi toplarsak bölgede Attis kültünden bahseden en eski antik kaynak Hellenistik döneme tarihleniyor olsa da Hafmann kültün Phrygia'dan Lidya'ya ya gidişinin M.Ö. 700 yılları civarında olduğundan söz etmektedir. Lidya'da tanrı Attis'in mythosu Phrygia'daki versiyonundan biraz farklılıklar göstermektedir. Burada tanrı Ana tanrıça tarafından çıldırılması sonucu değil Zeus tarafından gönderilen bir yaban domuzu tarafından öldürülmüştür. Fakat hiçbir zaman Attis'in bu şekilde yaban domuzu tarafından öldürülüşü sanatta betimlenmemiştir. Bölgede tanrı Attis'in kültünü antik kaynakların yanı sıra arkeolojik ve epigrafik belgelerde doğrulamaktadır. Bölgede külte dair arkeolojik belgeler M.S. 2 ve 3. yüzyıllara tarihleniyor olsa da Attaloslar dönemine tarihlenen bir yazıtta Attis Papias sıfatı ile birlikte görülmektedir. Attis'in Papias sıfatı ile birlikte anıldığını Diodorus'ta verdiği bilgiler ile doğrulamaktadır. Bölgede tanrı Attis dışında bu isim krali bir unvan olarak değil fakat farklı dönemlerde yaşamış kraliyet ailelerine mensup birçok dynasta verilmiş bir isim olarak ta kullanılmıştır. M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Lidyalıların başına geçen Mermndlar

⁵⁷⁶C. Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi Cilt 2*. Çeviren: A. Suat (Ankara, 2002), s. 214.

⁵⁷⁷Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 245.

sülalesindeki Aly-attes ve Sady-attes gibi isimlerin görülmesi de bu bilgilerimizi destekler niteliktedirler⁵⁷⁹.

Hatta yine çok ilginçtir ki Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlendirilen çivi yazılı belgelere göre M.Ö. 2. bin yılın ortalarında Assuwa olarak adlandırılan Lidya bölgesinin yöneticisinin adı da tıpkı Lidya kralları Aly-attes ve Sady-attes gibi benzer bir adı olan Maddua-attas'tır⁵⁸⁰.

4. AİOLIA

Attis ismi ile bölgede sadece tanrı olarak karşılaşmaktayız. Attis kültüne dair kültür belgelerinin geldiği üç önemli merkez vardır. Bunlardan ilk merkez Myrina'dır. Attis burada yaygın olarak hilaris tipinde betimlenmiştir⁵⁸¹ (**Kat.No. 165 - 171, 173 -175; Levha 26b - 29, 30b - 31**). M.Ö. 3. yüzyıl ile M.Ö. 1. yüzyıl arasına tarihlenen bu tasvirlerinden dokuzunda giyimli ikisinde ise karın ve tenasül organını açıkta bırakılmış bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu nedenle bu son iki tasvirlerini dans eden Attis castratus tipi olarak adlandıracağız.

Attis hilaris tipi kimi zaman kanatlı bir Eros gibi kimi zaman ise kanatsız tıpkı Dionysos gibi yapılmıştır. Picard'a göre kanatlı olan Attis'ler kanatsız olanlarından daha önce yapılmış olmalıdır⁵⁸². Myrina'daki on bir adet dans eden Attis tasvirinden altısı tıpkı Eros gibi kanatlı olarak yapılmıştır. Ayrıca Attis dans ederken bazen genç bir delikanlı bazen ise bir çocuk gibi tasvir edilmiştir. Genç bir erkek gibi yapılmış tasvirlerinde Attis'in Ana tanrıça'ya duyduğu aşktan dolayı dans ettiği düşünülmüştür. Çocuk olarak tasvir edilenlerin de ise öldükten sonra tekrar dirilen Attis'in sevinçten dans ettiği kabul edilmiştir⁵⁸³. Myrina'daki tasvirlerinde Attis'in her iki şekilde de tasvir edildiği örnekler vardır.

Attis Myrina'daki başka bir tasvirinde ise pelerinli ve başlıklı olarak bir koç üzerinde otururken betimlenmiştir⁵⁸⁴. Attis'in bu tasviri onun çoban kimliğini vurgulaması açısından çok önemlidir (**Kat.No. 172, Levha 30a**). Bu tasvirlerinin yanı

⁵⁷⁸Lancellotti, a.g.e., s. 58.

⁵⁷⁹Roller, L. E., 1988, a.g.e., s. 48 vd.; Roller, L. E., 1999, a.g.e., s. 70.

⁵⁸⁰Sevin, a.g.e., s. 176.

⁵⁸¹Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 150 vdd - no. 495, 498, 499, 503, 504, 505, 506, 507, 508.

⁵⁸²Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 46.

⁵⁸³Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 47.

⁵⁸⁴Winter, a.g.e., s. 305 no. 8; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 150 no. 494 / fig. 29.

sıra Myrina'dan iki adette kıvrık saçlı başlıklı terracotta baş bulunmuştur. Vermaseren'e göre bu terrakotta başlar başlıktan dolayı Attis olmalıdır⁵⁸⁵. (**Kat.No. 177, 178 ; Levha 32b**).

Bölgede Attis betimlerinin geldiği diğer önemli bir merkez ise Smyrna'dır. Smyrna'da Attis kültürüne dair toplam altı adet arkeolojik belge tespit edilmiştir. Attis'in buradaki en erken tasviri Helenistik döneme tarihli terrakotta baştır⁵⁸⁶ (**Kat.No. 179, Levha 33a**). Bunun dışında M.S. 1. yüzyıla ait ayakta, karın ve tenasül organı açıkta bırakılmış Attis castratus tipindeki figürünü de önemli bir kült belgesidir⁵⁸⁷ (**Kat.No. 180, Levha 33b**). Diğer bir tasviri ise yine Roma dönemine aittir ve Attis burada yine bir payenin önünde tasvir edilmiştir. Çapraz duran ayaklarının üzerinde Attis ilk bakıldığında tristis tipini andırmaktadır. Fakat kollarının hareketi onun tristis tipinden çok ellerini vücudunun önünde birbirine kenetlemiş bir şekilde tasvir edilmiş olabileceğini düşündürmektedir⁵⁸⁸ (**Kat.No. 181, Levha 34a**). Attis Argodonaes'ten bulunmuş bir tasvirinde de bu şekilde betimlenmiştir⁵⁸⁹. Bu tasvirlerin dışında Smyrna'da Attis olabileceği düşünülen iki adet terrakotta baş⁵⁹⁰ (**Kat.No. 182, Levha 34b ; Kat.No. 183**) ve bir adette yine terrakottadan yapılmış bir büstü mevcuttur⁵⁹¹ (**Kat.No. 184, Levha 35**). Büstü bir çam kozalağının üzerinde durmaktadır ve çocuksu bir yüz ifadesi ile yapılmıştır. Attis bu üç betiminde de başlıklı olarak tasvir edilmiştir.

Bölgede Attis kültürünün varlığını gösteren diğer bir şehir ise Kyme'dir. Başlıklı ve kısa kollu tunica giyimli olan çocuk Attis yuvarlak bir kaide üzerinde oturmaktadır. Tunicası göğüs üzerinde bir fibula ile tutturulmuş olup karın bölgesi açık bırakılmıştır⁵⁹² Attis bu örnekte castratus tipinde tasvir edilmiştir. (**Kat.No. 185, Levha 36a**).

Bölgede Attis kültürünün varlığını sadece arkeolojik belgelerden öğrenebiliyoruz. Hellenistik ve Roma dönemine ait arkeolojik belgeler daha çok Myrina ve Smyrna'da

⁵⁸⁵Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 156 no. 517 / Pl. CXV; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 156 no. 516.

⁵⁸⁶S. Besques, *Terres cuites grecques* (Paris, 1963), s. 191 no. D 1410 / Pl. 272, h; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 174 no. 578 / Pl. CXXVIII.

⁵⁸⁷Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 170 no 568 / Pl. CXXVI.

⁵⁸⁸Aynı, s. 169 no. 562 / Pl. CXXIV.

⁵⁸⁹Vermaseren und De Boer, a.g.e., s. 23 / no. 9.

⁵⁹⁰Aynı, s. 165 / fig. 30; s. 161 no 539 / Pl. CXX.

⁵⁹¹Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 254 no. 856 / Pl. CLXXXIV.

⁵⁹²Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 158 no. 523 / Pl. CXVII.

yoğunluk göstermektedir. Sadece bir örnek Kyme'dendir. Attis bölgede yaygın olarak Hilaris ve Castratus tiplerinde betimlenmiştir.

5. İONİA

Bölgede Attis kültüne dair kült belgelerinin geldiği en önemli merkezler Erythrai, Ephesos, Phokaia ve Priene'dir.

Erythrai'dan M.Ö. 6. yüzyıla ait terrakotta bir heykelcik mevcuttur. Burada oturan giyimli bir kadın kucağında başlıklı bir çocuk tutarken betimlenmiştir (**Kat.No. 186, Levha 36b**). Vermaseren'e göre oturan giyimli bu kadın Ana tanrıça kucağında tuttuğu başlıklı çocukta Attis olmalıdır⁵⁹³. Ancak genel olarak Kourotrophosların ve tabii ki bunlardan Ana tanrıçanın da birlikte betimlendiği her çocuğun onun kendi çocuğu olması gerekmemektedir. Çünkü Diodorus'un⁵⁹⁴ da belirttiği gibi Ana tanrıçanın genel anlamda tüm çocukları koruyucu bir kimliği vardır. Belki buradaki betimlerde de çocukların bu başlık ile birlikte gösterilmiş olmaları tanrıçanın Phrygia'lı kökeni ile açıklanabilir. Bu nedenle bu tip betimleri her zaman Ana tanrıça ve çocuk Attis olarak yorumlamak çokta doğru olmayacaktır.

Attis kült belgelerinin geldiği diğer önemli bir merkezde Ephesos'tur. Ephesos'tan toplam beş adet Attis tasviri tespit edilmiştir. Bunlardan ilki ve en erken olanı M.Ö. 2. yüzyıla ait Attis'i ölü şekilde gösteren örnektir. Attis'in ölü vücudu tıpkı myhosunda da anlatıldığı gibi bezlerle sarılmış sadece tenasül organı açıkta bırakılmıştır. Başında muhtemelen başlık taşımaktadır⁵⁹⁵ (**Kat.No. 187, Levha 37a-b**).

Şehirden Attis kültüne dair önemli bir buluntuda (**Kat.No. 188, Levha 37c**) M.S. 2. yüzyıla ait elleri arkadan bağlı Attis'dir⁵⁹⁶.

Şehirden tespit edilen diğer bir kült belgesi de M.S. 2. yüzyılın sonu 3. yüzyılın başına ait olan Attis büstüdür⁵⁹⁷ (**Kat.No. 189, Levha 37d**). Attis burada himas

⁵⁹³Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 178 no. 593 / Pl. CXXX. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Dördüncü Bölüm - Kybele - Çocuk Attis (Kybele Kourotrophos).

⁵⁹⁴Diod., **a.g.e.**, III.58.3. (Bkz.: Kat.No. 24).

⁵⁹⁵Karwiese, S., 1968 - 1971, **a.g.e.**, s. 51 / fig. 1; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 191 no. 639 / Pl. CXXXVII.

⁵⁹⁶Karwiese, S., 1967, **a.g.e.**, s. 82 / Res. 38; M. Anabolu, "Efes Müzesi'nde Bulunan Masa Ayakları", **Türk Arkeoloji Dergisi** XXIX: 71 - 84, (1991), s. 74 / Res. 17; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 191 no. 638 / Pl. CXXXVII

⁵⁹⁷Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 199 no. 667 / Pl. CXLVII.

kısımları kulak hizasında biten bir başlık ile tasvir edilmiş olup omuzlarındaki pelerin göğüs üzerinde bir broş ile tutturulmuştur. Büstün en dikkat çekici özelliği göğüslerinin kadınsı bir şekilde yapılmış olmasıdır.

Ephesos'tan en son buluntu ise başlıklı, yüzünde üzüntülü bir ifade olan Attis başıdır (?)⁵⁹⁸ (**Kat.No. 190**).

Bölgede Attis kültürüne dair belgelerin geldiği diğer bir merkez ise Phokaia'dır. Burada birisi mermer (**Kat.No. 192, Levha 38a**) diğeri ise terrakottadan yapılmış (**Kat.No. 191**) olan iki adet Attis başı (?) tespit edilmiştir⁵⁹⁹. Attis olarak yorumlanmalarının nedeni başlarındaki başlıktır.

Bölgede diğer önemli bir merkez ise Priene'dir. Kanatlı Attis burada çift kemerli tunica manicata, anaxyrides ve Başlık giyimli olarak betimlenmiştir. Attis'in buradaki tasvirleri Myrina'da M.Ö. 2 ve 1. yüzyıllara ait hilaris tasvirleri ile yakın benzerlikler göstermektedir. Kanatlı yapılmış olması muhtemelen Attis'in diğer kanatlı tasvirlerinde olduğu gibi sanatsal anlamda Eros'tan etkilenmiş olmasından kaynaklanmış olmalıdır⁶⁰⁰ (**Kat.No. 193, Levha 38b**).

İonia'dan gelen belgeler Attis kültürünün bölgede önemli bir konuma sahip olduğuna işaret etmektedir. Bölgede Erythrai'dan bulunmuş M.Ö. 6. yüzyıla ait terrakotta heykelcik her ne kadar Vermaseren tarafından Ana tanrıça ve Attis olarak yorumlansa da bu çocuk Attis olmayabilir. Bu nedenle Attis kültürü İonia bölgesinde M.Ö.6. yüzyıllara kadar geri gidiyor demek yanlış olacaktır. Fakat arkeolojik belgeler kültürün özellikle Hellenistik ve Roma döneminde yoğunluk gösterdiğine işaret etmektedir. Attis bölgede ağırlıklı olarak çocuk, castratus, ölü ve hilaris tiplerinde betimlenmiştir.

6. BİTHYNIA

Nikomedia şehri bölgede Attis kült belgelerinin geldiği tek merkezdir. Attis kültürüne dair toplam dört belge mevcuttur. Bunlardan ilki çocuk Attis'dir. Kanatlı olarak yapılmış olup bir kaide üzerinde otururken betimlenmiştir⁶⁰¹ (**Kat.No. 195, Levha 39b**). Bunun dışında üç adet de Attis büstü vardır. Attis ilk örnekte önü ve arkası akantus

⁵⁹⁸Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 203 no. 685.

⁵⁹⁹Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 161 no. 538 - 539.

⁶⁰⁰Raeder, a.g.e., s. 34, Nr. 13.

yaprakları ile süslü kare bir kaidenin üzerinde başlıklı betimlenmiştir. Elbisesinin kıvrımları omuzları üzerinde birer fibula ile tutturulmuş olan Attis'in her iki yanında aslan başları yer almaktadır⁶⁰² (**Kat.No. 194, Levha 39a**). İkinci örnekte ise Attis büstü kare bir kaide üzerinde durmaktadır ve başlıklı olarak gösterilmiştir. En son örnek ise bronzdan yapılmış olup muhtemelen bir yapıda applike olarak kullanılmıştır. Başlıklı, chiton ve manto giyimli Attis'in mantosu göğüs üzerinde bir broş ile tutturulmuştur⁶⁰³ (**Kat.No. 196, Levha 40**).

Bölgede Attis kültü ile ilgili belgeler sadece bu kadarla sınırlıdır. Attis bu belgelerden hiç birinde kültü ile ilgili bir şekilde betimlenmemiştir.

7. PAMPHYLIA

Bölgede Attis tasvirlerinin geldiği üç önemli merkez vardır. Perge, Side ve Pissarisos. Perge'de Agora'nın doğu girişinden bulunmuş M.S. 2. yüzyıla ait Attis heykelinin sadece baş kısmı korunmuştur⁶⁰⁴. Başında yanaklıkları ve boyunluk kısmı olmayan bir başlık taşımaktadır (**Kat.No. 198, Levha 41**).

Pissarisos kentindeki M.S.2. yüzyıla ait Attis elleri arkadan bağlı Attis castratus tipinde yapılmıştır⁶⁰⁵ (**Kat.No. 199; Levha 42a**). En son örnek ise Side'den mermer bir baştır (**Kat.No. 200, Levha 42b**). Başlığından dolayı İnan tarafından Attis olabilir diye yorumlanmıştır⁶⁰⁶.

Bu arkeolojik belgelerden bölgede Attis kültürünün en azından M.S. 2. yüzyılda varlığı bilinmektedir. Fakat bunun dışında kült ile ilgili herhangi bir bilgi söz konusu değildir.

⁶⁰¹Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 75 no. 228 / Pl. XLIV.

⁶⁰²Aynı, s. 75 no. 225 / Pl. XLIV.

⁶⁰³Aynı, s. 74 no. 222 - 223 / Pl. XLIII.

⁶⁰⁴A. M. Mansel, "Bericht Über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1957 - 1972", *Archäologischer Anzeiger* I: 57 - 81 (Berlin, 1975), s. 78.

⁶⁰⁵Korkut, a.g.e., s. 171.

⁶⁰⁶J. İnan, *Side'nin Roma Devri Heykeltıraşlığı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992), fig. 101.

8. LİKYA

Bölgede şu ana kadar tanrı Attis'e dair ne arkeolojik, epigrafik ne de numizmatik bir belge mevcuttur. Fakat bu bölgede de Attis isminin bir kişi ismi olarak kullanıldığına dair Paleo-Phrygce yazıtlar bulunmaktadır.

Phrygia bölgesi ile aynı şekilde Lykia bölgesinde Elmalı ovasındaki Bayındır tümülüsünde de Paleo-Phrygce yazıtlı kaplar bulunmuştur. Bunlardan yedi örnekte "Ates"⁶⁰⁷ sadece bir örnekte de "Ata"⁶⁰⁸ yazmaktadır (**Kat. No. 201 – 208, Levha 43 - 45**). Varinlioğlu bu isimlerin dindar insanlara ait olduğunu düşünmektedir⁶⁰⁹. Klähn'de bunların birer kişi ismi olduğunu savunmaktadır⁶¹⁰

Phrygia'da bu isim Lidya ve Likya'dan daha yoğun olarak kullanılmıştır. Lidya'da tanrının ve çeşitli Dynastların, Likya'da dindar kişilerce esasen rahipler tarafından kullanılan bir isim, Phrygia'da ise bu kullanımlarının yanı sıra Pessinus'taki Ana tanrıçanın baş rahibinin bir unvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Vassileva'ya göre Attis isminin bu şekilde kullanımı Phrygia, Lidya ve Likya bölgeleri arasındaki kültürel ortaklığı bize göstermesi açısından büyük bir önem taşımaktadır⁶¹¹.

9. KOMMAGENE

Bölgeden Attis kültürüne dair tek örnek Europos'tandır. Roma dönemine ait kısa bir tunic ve başlık giyimli Attis elinde crepitaculum (çocuk çingırağı) tutarken tasvir edilmiştir⁶¹² (**Kat.No. 209, Levha 46**). Attis'in bu betimi alışılmışın dışında bir betimidir ve antik kaynaklarda da Attis'in neden bu şekilde betimlendiğine dair herhangi bir ibare söz konusu değildir.

10. KİLİKİA

Kilikia bölgesinde Attis kült belgelerinin geldiği tek merkez Tarsus'tur. Tarsus'ta Attis kültürüne dair herhangi bir yazıt olmamasına rağmen şehirde kültürün varlığını

⁶⁰⁷E. Varinlioğlu, "The Phrygian Inscriptions from Bayındır", *Kadmos* 31: 10 - 20, (1992), s. 11 vdd.

⁶⁰⁸Varinlioğlu, *a.g.e.*, s. 15.

⁶⁰⁹*Aynı*, s. 16.

⁶¹⁰Klähn, *a.g.e.*, s. 74 vd.

⁶¹¹Vassileva, *a.g.e.*, s. 269.

⁶¹²Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 7 no. 18.

gösteren çok sayıda arkeolojik belge vardır. Şehirde ele geçen Attis betimleri M.Ö. 2. yüzyıl ile M.S. 2. yüzyıl arasına yaklaşık 400 yıllık bir zaman dilimine aittir⁶¹³.

Arkeolojik belgeler içerisinde en fazla sayıyı Attis başları oluşturmalarına rağmen Attis castratus, tristis, hilaris, diz çökmüş gibi bir çok mitolojik tipte tasvir edilmiştir. Şimdi sırası ile bu tiplerini inceleyelim.

Hellenistik döneme tarihlenen ilk grubu Attis'in castratus tipinin bir alt grubu olan dans eden Attis castratus tipi oluşturmaktadır. Attis bu tipte toplam beş örnek üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Attis bu tasvirlerinde kendinden geçmiş bir şekilde dans ederken betimlenmiştir. Kıyafeti castratus tipine uygun bir şekilde yapılmış olup karın ve tenasül organını açıkta bırakmıştır⁶¹⁴ (**Kat.No. 210, 212, 218, 219, 221; Levha 47a, 47c, 49c, 50b, 51c**). Bu tipte iki örnek tıpkı Eros gibi kanatlı olarak yapılmıştır. İkinci grubu ise Attis tristis tipi oluşturmaktadır. Esasında Attis burada bir kaya üzerinde oturmuş hayvanlarını otlatırken tasvir edilmiştir. Ama bu sırada da kendi kötü kaderini düşünmektedir. Bu nedenle bu tip Attis tristis tipi olarak adlandırılmaktadır. Attis'in bu tipe giren iki örneği vardır⁶¹⁵ (**Kat.No. 229, 255; Levha 58a**). Üçüncü grubu ise Attis hilaris olarak adlandırılan dans eden Attis tasvirleri oluşturmaktadır. Bu tipte Hellenistik döneme tarihli iki örnek vardır⁶¹⁶.

Dördüncü grubu ise Attis'in Tarsus'tan başka Anadolu'nun diğer hiç bir merkezinde karşılaşmadığımız bir tipidir. Attis diz çökmüş, giyimli fakat karın kısmı açıkta bırakılmış bir şekilde tasvir edilmiştir⁶¹⁷ (**Kat.No. 219, 221, 246; Levha 50a, 50c, 55d**).

Attis bu tiplerinin dışında bazen çiçeğin yada kaidenin üzerinde otururken, bazen bir sütunun önünde yada yanında ayakta, bazen bir lambanın üzerinde uzanırken bazen ise ayakta ve elinde sopa tutarken tasvir edilmiştir. Bu ilk iki örnekte Attis küçük bir çocuk gibi yapılmıştır. Çiçeğin üzerindeki betiminde başında sadece başlık vardır ve

⁶¹³Baydur, a.g.e., s. 111.

⁶¹⁴Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 248 no. 883 / Pl. CLXXIX, s. 248 no. 834 / Pl. CLXXIX, s. 247 no. 832 / Pl. CLXXVIII, s. 245 no. 821 / Pl. CLXXVI, s. 243 no. 807 / Pl. CLXXIII.

⁶¹⁵Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 243 no. 805 / fig. 44; s. 245 no. 816 / Pl. CLXXV; s. 250 no. 843.

⁶¹⁶Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s.49 no 2 / Pl. XXIX; Vermaseren M. J., 1987, a.g.e., s. 249 no. 841 / Pl. CLXXXI; s. 251 no. 849 / Pl. CLXXXIII.

⁶¹⁷S. Besques, *Terrescutes grecques* (Paris, 1963), s. 284 no. E / D 2295 / Pl. 354a; no. E / D 2296 / Pl. 354d; H. Goldman, *Excavations at Gözlü kule, Tarsus. The Hellenistic and Roman Periods I - II* (Princeton, 1950), s. 314 no. 40 / Pl. 214; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 249 no. 840 / Pl. CLXXXI, s. 251 no. 848 / Pl. CLXXXII, s. 243 no. 806 / Pl. CLXXII.

Eros gibi kanatlı olarak yapılmıştır⁶¹⁸ (Kat.No. 257, Levha 58c). Kaide üzerindeki tasvirinin sadece karından aşağı kısmı korunmuş durumdadır⁶¹⁹. Fakat Attis'in burada castratus tipinde tasvir edildiği anlaşılmaktadır (Kat.No. 227, Levha 51d). Attis sütunun önünde⁶²⁰ (Kat.No. 211, Levha 47b) yada yanında⁶²¹ (Kat.No. 213, Levha 48a) betimlenen örneklerinde yine Eros gibi kanatlı olarak tasvir edilmiştir. Lamba üzerindeki uzanırken yapılmış tasviride yine Anadolu için tek örnektir⁶²². Çünkü Attis burada büyük bir meşale tutarken tasvir edilmiştir (Kat.No. 256, Levha 58b). Biz biliyoruz ki meşale Attis kültüründe özellikle Mart törenlerinde kullanılmaktadır. 24 Mart'ı 25 Mart'a bağlayan gecede bir meşale alayından söz edilmektedir. Fakat bu konu ile ilgili bilgiler çok sınırlıdır⁶²³. Esasında Attis'in bu şekilde meşale ile birlikte betimini Anadolu'nun diğer merkezlerinde hiç rastlamadığımız bir tasviridir. Ve biz biliyoruz ki Tarsus esasında Mithra kültü için de önemli bir merkezdir⁶²⁴ ve bu kültürde özellikle

⁶¹⁸Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 12 / Pl. II, 2; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 250 no. 842 / Pl. CLXXXI.

⁶¹⁹Besques, a.g.e., s. 276 no. E / D 2206 / Pl. 345a; Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 11 no. 3 / Pl. II, 1; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 251 no. 850 / Pl. CLXXXIII.

⁶²⁰Goldman, a.g.e., Pl. 255; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 249 no. 838 / Pl. CLXXX.

⁶²¹Besques, a.g.e., s. 284 no. E / D 2301 / Pl. 355, 9; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 248 no. 835 / Pl. CLXXXIX.

⁶²²Vermaseren, M. J., 1966, a.g.e., s. 34 / Pl. XX; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 247 no. 831 / Pl. CLXXVIII.

⁶²³Baydur, a.g.e., s. 105 vdd.

⁶²⁴Kilikia bölgesinde özellikle Tarsus şehri, Mithra kültü için önemli bir merkezdir. Bu konu ile ilgili olarak antik yazar Plutarkhos, **Vita Pompeii**, 24.1-8'de bize şunları aktarmaktadır: "*Buradaki korsanlar bir takım yasaklanmış gizli törenleri uygulamaktaydılar. Bu törenlerden, ilkin onlar tarafından keşfedilip tanıtılan Mithra tapınımları da buraya kadar devam ettirilir*". Ayrıca bu bölgedeki korsanlar hakkında da şöyle bir bilgi aktarır: "*Korsanların gücü temelde Kilikia'ya dayanmaktaydı. İlk korsan donanmaları vur kaç taktikleri ile çalışıyorlardı. Kırdan destek aldıkları ve onun hizmetinde buldukları Mithridates savaşları sırasında büyük güven ve cesaret elde ettiler. Romalılar kendi aralarında iç savaşta dövüşürlerken, denizler korumasız kalmış ve korsanlar yavaş yavaş, gemilere saldırmak yerine, kıyılardaki boş adalara ve şehirlere yerleşmeye başlamışlardır. Daha sonra zengin ve iyi ailelerden gelen ve kendilerinin olağanüstü zeki olduğunu iddia edip korsanlılığı bir meslek gibi gören ve ondan onurlu bir yaşam elde edeceklerine inanan erkekler korsan donanmaları ile birleştiler. Bir çok yerde korsanların kullanması için güçlendirilmiş düzenli limanlar ve konaklama merkezleri vardı. Ayrıca bu limanlarda iyi ekipli, uzman denizcilerin çalıştığı hızlı ve oldukça gelişmiş gemiler yer almaktaydı. Yalnız boyalı geniler, mor yelken bezleri ve gümüş renkli kürekleri ile şeytani eylemlerinden gurur duyduklarını gösteren genel bir etki yaratmışlardı. Flüt çalan, telli enstrümanları olan, her limanda eğlenceler düzenleyip sarhoş gezen, yüksek rütbeli memurları kaçıran ve ele geçirdikleri şehirlere fidye isteyen bu korsanlar Roma'nın gücünü küçümsemişlerdir. Binden fazla korsan ve dört yüz gemi ile şehirler ele geçiriliyordu. Korsanlar ayrıca daha önce asla bozulmamış kutsal yerlere saldırıp, buraları yağmıyorlardı. Örneğin; Claros, Dydima ve Samothrace; Hermione'deki Chotanian tapınağı; Epidaurus'daki Asklepios tapınağı; Isthmus, Taenarum ve Calauria'daki Poseidon tapınakları; Actium ve Leucas'daki Apollo tapınakları; Samos, Argos ve Lacinium'daki Hera tapınakları hep korsanlarca yakılıp yıkılmıştı. Bu korsanlar, tanrı Mithra'ya dinsel ayinler yaparlardı ve onun misterleri kutladıkları kendilerine ait Olympos dağında garip adaklar yaparlardı. İlk kez korsanlarca gerçekleştirilen Mithra ile ilgili törenler bugün hala kutlanmaktadır*".

Mithranın yardımcıları, Kautes ve Kautopates, birer meşale ile ve tıpkı Mithranın küçük birer kopyası gibi tasvir edilmektedirler⁶²⁵. Dolayısı ile bunlarda tıpkı Mithra gibi başlıklı ve giyimli olarak betimlenmişlerdir. Bu nedenle her ne kadar Vermaseren bu meşale tutan tasviri Attis olarak yorumlamış olsa da yine de bu figüre Attis derken dikkatli yaklaşmanın faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Attis Tarsus'ta ise elinde bir sopa tutarken de betimlenmiştir⁶²⁶. Bunun ne anlama geldiği yada niçin bu şekilde tasvir edildiğine dair herhangi bir bilgi söz konusu değildir (Kat.No. 245, Levha 55c).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Tarsus'ta Attis ile ilgili en çok arkeolojik belgeyi başlıklı başlar oluşturmaktadır⁶²⁷ (Kat.No. 216, 217, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 258; Levha 49a, 49b, 51a, 51b, 51c, 52a, 52b, 52c, 52d, 54b, 54d, 55b, 56c, 56d, 57a, 57b, 57c, 57d). Esasında bu başları sadece başlıklı oldukları için Attis olarak yorumlamak doğru olmayacaktır. Çünkü daha önceki bölümlerimiz de de bahsettiğimiz gibi bu başlık ile sadece tanrı Attis değil aynı zamanda Mithra, Dolichenus, Sabazios, Men ve Bendis'te betimlenenmişlerdir. Ayrıca Orpheus, Adonis, Ganymed, Priamos'un oğlu Paris, Amazonlar ve Odysseus gibi bir çok mitolojik karakterde yine bu başlık ile tasvir edilmiştir⁶²⁸. Bu nedenle bu başların hepsini Attis olarak yorumlamak pek de doğru bir yaklaşım olmayabilir. Ayrıca bu başların içerisinde dört tanesi diğerlerinden farklılıklar göstermektedir (Kat.No. 234, 237, 240, 254; Levha 53b, 53d, 54b, 57d). Bunların başlığın etrafını bazen sarmaşık bazen defne bazen ise asma yaprakları süslemiştir. Vermaseren bu örneklerin hepsini yine Attis olarak yorumlamıştır. Antik kaynaklar tanrıçanın rahipleri Gallosların bu şekilde defne yaprakları ile süslü başlıklar ile tasvir edildiğini bildirmişlerdir. Belki de en azından defne yapraklı olanlar Gallos olarak yorumlanabilir. Özellikle Roma döneminde birçok tanrı ve tanrıça ikonografik anlamda birbirlerine çok benzer şekillerde tasvir edilmeye başlamışlardır. Aralarında sadece ufak bazı farklılıkların dışında bunların ayırımını yapmak oldukça zor bir hal almaya başlamıştır. Örneğin Attis'in tanrı Mithra gibi boğayı öldürürken betimleri

⁶²⁵Ulansey, a.g.e., s. 75.

⁶²⁶Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 242 no. 805 / fig. 44.

⁶²⁷Baydur, a.g.e., s. 110 vdd.; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 243 vdd.

⁶²⁸G. Seiterle, "Die Urform Der Phrygischen Mütze", *Antike Welt* 16 / 3: 2 - 12 (1985), s. 2 vd.

vardır⁶²⁹. Yada Eros tanrı Attis gibi Roma dönemi mevsim lahitlerinin üzerinde castratus tipinde betimlenmiştir⁶³⁰.

11. KÜÇÜK ASYA

Attis kültürüne ait Küçük Asya'dan geldiği bilinen fakat hangi bölgeye ait oldukları tam olarak tespit edilemeyen toplam yedi adet kült belgesi vardır. Bunlardan ilki M.S. 2. yüzyıla ait olup mermerden yapılmış bir Attis heykelidir⁶³¹ (**Kat.No. 260, Levha 58d**). Esasında bu heykel ikonografik olarak Kyzikos'taki M.S. 3. yüzyıla ait elleri arkada Attis castratus heykeli ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Burada da Attis yine başlıklı ve karın ile tenasül organını açıkta bırakan bir anaxyrides ile tasvir edilmiştir. Anaxyridesi tıpkı Kyzikos'taki örnekte olduğu gibi göğüs ve her iki bacağına üzerinde birer fibula ile tutturulmuştur. Kyzikos'taki heykelden tek farkı ise bu örneğin Eros gibi kanatlı olarak yapılmış olmasıdır. İkinci örnekte Roma dönemine ait bir Attis heykelciğidir (**Kat.No. 261, Levha 59a**). Attis burada dans eden Attis castratus tipinde yapılmış olup anaxyrides, tunica manicata ve ayakkabı giyimli olarak tasvir edilmiştir. Anaxyridesi Anadolu'daki diğer örneklerde olduğu gibi pileli değil düğmeli olarak yapılmıştır. Karın ve tenasül organını açıkta bırakan anaxyrides tunicası ile göğüs üzerinde ince bir kemer ile birbirlerine tutturulmuştur⁶³².

Bu örneklerin dışında yine Anadolu'dan iki adet Attis heykelciği, iki adet Attis başı ve bir adette Attis figürini vardır. Her iki heykelcikte bronzdan yapılmıştır. İlk örnekte (**Kat.No. 264, Levha 59c**) Attis dikdörtgen bir kaidenin üzerinde ayakta, anaxyrides, pelerin ve başlık ile betimlenmiştir. Anaxyrides'i tıpkı Attis castratus tiplerinde olduğu gibi karın ve tenasül organını açıkta bırakmıştır⁶³³. İkinci bronz heykelcikte anaxyrides, tunica manicata, pelerin ve başlık giyimlidir fakat Attis burada hilaris tipinde betimlenmiştir⁶³⁴ (**Kat.No. 263, Levha 59b**). Attis başlarının ilki M.S. 1

⁶²⁹Vermaseren und De Boer, *a.g.e.*, s. 36 / no. 307 - 311.

⁶³⁰Korkut, *a.g.e.*, dip not 18.

⁶³¹Mendel, G., 1909, *a.g.e.*, s. 260; Vermaseren, M. J., 1966, *a.g.e.*, s. 46; Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 255 no. 864 / Pl. CLXXXVI.

⁶³²A. Ridder, *Les bronzes antiques du Louvre* (Paris, 1913), s. 12 no. 35 / Pl. 6; Vermaseren, M. J., 1966, *a.g.e.*, s. 51 / Pl. XXXII, 2; Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 259 no. 883 / Pl. CXCIV.

⁶³³Ridder, *a.g.e.*, s. 66 no. 434 / Pl. 35; Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 260 no. 885 / Pl. CXCIV.

⁶³⁴Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 257 no. 869 / Pl. CLXXXVIII.

– 2. yüzyıla aittir ve her iki gözü de yukarı bakar pozisyonda yapılmıştır⁶³⁵ (**Kat.No. 259**). Diğer baş ise yine başlıklı ve üzüntülü bir yüz ifadesi ile betimlenmiştir⁶³⁶ (**Kat.No. 265, Levha 59d**). Buradaki başlığı Attis'in diğer tasvirlerindeki başlıklarından biraz farklıdır. Çünkü burada başlığın kymbachos kısmı tıpkı Amazonlarda olduğu gibi yan tarafta verilmiştir⁶³⁷. Anadolu'dan Attis kültürüne dair en son belge ise bir Attis figürinidir (**Kat. No. 262**). Attis burada yine Anadolu'daki tasvirlerinden çok farklı bir tipi ile karşımıza çıkmaktadır. Ayakta hermaphrodit bir karakterde verilmiş olan Attis her iki eli ile uzun tunicasını yukarı kaldırarak tenasül organını gösterirken betimlenmiştir⁶³⁸. Modern literatürde Attis'in bu tipi Anasyrma duruşundaki Attis olarak adlandırılmaktadır⁶³⁹.

Özetle Küçük Asya'da Attis kültürüne dair arkeolojik belgeler özellikle Mysia, İonia ve Kilikia bölgelerinde yoğunluk göstermektedir. Küçük Asya'da Attis kültürü özellikle arkeolojik ve epigrafik belgelerinde gösterdiği gibi özellikle Hellenistik ve Roma döneminde yoğunluk göstermektedir. Mythosun kökeni olarak gösterilen Phrygia bölgesinde ise kült belgeleri Roma döneminden daha önceye gitmemektedir. Attis Küçük Asya'da arkeolojik belgeler üzerinde çeşitli mitolojik tipleri ile betimlenmiştir. Fakat en yaygın olanları hilaris, castratus ve bunun bir alt grubu olan elleri bağlı castratus tipidir.

⁶³⁵Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.** . s. 260 no. 887.

⁶³⁶Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.** . s. 262 no. 894 / fig. 47.

⁶³⁷Seiterle, **a.g.e.**, s. 7.

⁶³⁸Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.** . s. 259 no. 882.

⁶³⁹Vermaseren und De Boer, **a.g.e.**, s. 29: Attis'in bu tipine benzer bir örnek Catania Müzesinde sergilenmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

KATALOG

1. ANTİK KAYNAKLAR

1.1. Yunanlı Yazarlar

Kat.No.1

Pind. P. II.76-9; 79 b; 208.

“Adak sunmak isterim Ana’ya / tapılası tanrıçaya.../ onun övgülerini terennüm eder genç kızlar / geceleri kapımda. Her şeye gücü yeten tapılası Büyük Ana / (senin için) başladı teflerin gümbürtüsü, çarparların çingirtısı / kızıl çamların altındaki meşalenin ışıltısı. Başların öne arkaya sağa sola çalkandığı kalabalık; / taşkın, kendinden geçmiş dansçıların bağırtısı”.

Τῷ μὲν εἶπε· « Φιλία δῶρα
 Κυπρίας ἄγ' εἶ τι, Ποσει-
 δαον, ἐς χάριν
 πέλλεται, πέδασον ἔγχος
 Οἰνομάου χάλκεον,
 ἐμὲ δ' ἐπὶ ταχυτάτων πόρευσον ἀρμάτων
 ἔς Ἄλιον, κράτει δὲ πέλασον.
 Ἐπει τρεῖς τε καὶ δέκ' ἄνδρας ὀλέσαιοις
 μνηστῆρας ἀναβάλλεται γάμον

Kat.No.2

Hdt. I.7.

“Heraklesoğullarının elinde bulunan devlet, Mermnad’lar denilen Kroisos soyunun eline geçmiş zamanla ve bakınız ne olmuş. Yunanlıların Myrsilos dedikleri Kandaules adında bir kral vardı, Sardes kralıydı ve Heraklesoğlu Ninos, onun oğlu Agron, Sardes’te hüküm süren Herakles’lerin birincisiydi, Myros oğlu Kandaules’de sonuncusu oluyordu. Buralarda Argon’dan önce hüküm sürmüş olanlar, eskiden

Maionia'lilar denilen Lidya halkına kendi adını vermiş olan Atys oğlu Lydos'un soyundan üremişlerdir ”.

ἐπιδρομῆς ἀρπαγῆ. ἡ δὲ ἡγεμονίη οὕτω περιῆλθε, εὐῶσα 7
 Ἑρακλειδέων, ἐς τὸ γένος τὸ Κροίσου, καλεομένους δὲ
 Μερμνάδας. ἦν Κανδαύλης, τὸν οἱ Ἕλληνες Μυρσίλον 2
 ὀνομάζουσι, τύραννος Σαρδίων, ἀπόγονος δὲ Ἀλκαίου τοῦ
 Ἑρακλέος. Ἄγρων μὲν γὰρ ὁ Νίνου τοῦ Βήλου τοῦ Ἀλ-
 καίου πρῶτος Ἑρακλειδέων βασιλεὺς ἐγένετο Σαρδίων,
 Κανδαύλης δὲ ὁ Μύρσου ὕστατος. οἱ δὲ πρότερον Ἄγρω- 3
 νος βασιλεύσαντες ταύτης τῆς χώρας ἦσαν ἀπόγονοι
 Λυδοῦ τοῦ Ἄτυος, ἀπ' ὅτε ὁ δῆμος Λύδιος ἐκλήθη ὁ
 πᾶς οὗτος, πρότερον Μηίων καλούμενος. παρὰ τούτων 4
 Ἑρακλεῖδαι ἐπιτραφθέντες ἔσχον τὴν ἀρχὴν ἐκ θεο-
 προπίου, ἐκ δούλης τε τῆς Ἰαρδάνου γεγονότες καὶ Ἑρα-
 κλέος, ἀρξάντες [μὲν] ἐπὶ δύο τε καὶ εἴκοσι γενεὰς ἀν-
 δρῶν, ἔτεα πέντε τε καὶ πεντακόσια, παῖς παρὰ πατρὸς
 ἐκδεκόμενος τὴν ἀρχὴν, μέχρι Κανδαύλεω τοῦ Μύρσου.

Kat.No.3

Hdt. I.34.

“Solon gitti, ama tanrıların kıskançlığı sert çarptı Kroisos'u, şüphesiz kendisini insanların en mutlusu saydığı için. Solon gider gitmez bir rüya girdi uykusuna, oğlunun başına gelecek belayı gösterdi ona. İki oğlu vardı: Biri yaradanın gadrine uğramıştı, dilsizdi; öbürü her bakımdan yaşlılarının çok önünde gidiyordu; adı Atys'di. Rüyanın Kroisos'a gösterdiği oydu, ucu demirli bir kargı ile vuruluyordu. Uyandıktan sonra bu gördüğü rüya üzerine derin düşüncelere daldı, korkmuştu. İlk iş olarak oğlunu nişanladı. Lidya ordularına komuta etmeye alışmış olan genç adamın elinden bu görevi aldı; savaşta kullanılan kargının ve benzeri silahların, kısa, uzun her çeşidini, nerede olursa olsun, toplattırdı, ne olur ne olmaz, asıldığı yerden kopar, oğlunun başına düşer diye korkuyordu ve hepsini depolara yığdırdı ”.

Μετὰ δὲ Σόλωνα οἰχόμενον ἔλαβε ἐκ θεοῦ νέμεσις 34
μεγάλῃ Κροῖσον, ὡς εἰκάσαι, ὅτι ἐνόμισε ἑωυτὸν εἶναι
ἀνθρώπων ἀπάντων ὀλβιώτατον. αὐτίκα δὲ οἱ εὕδοντι
ἐπέστη ὄνειρος, ὅς οἱ τὴν ἀληθείην ἔφαινε τῶν μελλόντων

γενέσθαι κακῶν κατὰ τὸν παῖδα. ἦσαν δὲ τῶ Κροίσῳ δύο 2
παῖδες, τῶν οὐτερος μὲν διέφθαρτο, ἦν γὰρ δὴ κωφός, ὁ δὲ
ἕτερος τῶν ἡλικίων μακρῶ τὰ πάντα πρῶτος· οὐνομα δὲ οἱ
ἦν Ἀτυς, τοῦτον δὲ ὦν τὸν Ἀτυν σημαίνει τῶ Κροίσῳ
ὁ ὄνειρος, ὡς ἀπολέει μιν αἰχμῆ σιδηρῆ βληθέντα. ὁ δὲ 3
ἐπειτε ἐξηγέρθη καὶ ἑωυτῶ λόγον ἔδωκε, καταρρωδήσας
τὸν ὄνειρον ἄγεται μὲν τῶ παιδὶ γυναῖκα, ἐωθότα δὲ
στρατηγέειν μιν τῶν Λυδῶν οὐδαμῆ ἔτι ἐπὶ τοιοῦτο
πρῆγμα ἐξέπεμπε, ἀκόντια δὲ καὶ δρακτία καὶ τὰ τοιαῦτα
πάντα τοῖσι χρέωνται ἐς πόλεμον ἀνθρωποι, ἐκ τῶν ἀν-
δρεῶνων ἐκκομίσας ἐς τοὺς θαλάμους συνένησε, μή τί

Kat.No.4

Hdt. I.35.

“Oğlu evlenme törenleriyle uğraşırken, bir adam geldi Sardes’e, kaderin kurbanı olmuş, eli kana boyanmıştı. Doğuştan Phrygia’lıydı, kral soyundandı. Kroisos’un sarayına geldi ve oranın töresince arınma dileğinde bulundu (Bu tören, Lidya’lılarda, aşağı yukarı Yunanlılarda olduğu gibidir). Törenden sonra Kroisos, nereden geldiğini ve kim olduğunu sordu adama: “Kimsin, dedi, Phrygia’nın neresinden geliyorsun benim çatımın altına?” “Öldürdüğün adam ya da kadın kimdir?”-“Ey kral, dedi Phrygia’lı, adım Adrastos, Midas’ın oğlu Gordias babam olur: kardeşlerimden birini öldürdüm istemeyerek ve işte babam her şeyimi elimden alıp beni kovdu”. Kroisos ona dedi: “Hatırını saydığım kişilerin oğlu, dostlar arasına geldin; bizim yanımızda kalırsan hiçbir ekşiğin olmaz. Uğradığın felakete katlan, sabret, senin için en iyisi budur”.

οἱ κρεμάμενον τῷ παιδί ἐμπέση. ἔχοντας δέ οἱ ἐν χερσὶ 35
 τοῦ παιδὸς τὸν γάμον ἀπικνέσται ἐς τὰς Σάρδις ἀνήρ
 συμφορῇ ἐχόμενος καὶ οὐ καθαρὸς χειρᾶς, ἐὼν Φρυξ μὲν
 γενεῆ, γένεος δὲ τοῦ βασιλῆου. παρελθὼν δὲ οὗτος ἐς τὰ
 Κροΐσου οἰκία κατὰ νόμους τοὺς ἐπιχωρίους καθαρσίου
 ἐδέετο ἐπικυρῆσαι, Κροΐσος δὲ μιν ἐκάθηρε. ἔστι δὲ παρα- 2
 πλησίη ἢ κάθαρσις τοῖσι Λυδοῖσι καὶ τοῖσι Ἑλλησι. ἐπεῖτε
 δὲ τὰ νομιζόμενα ἐποίησε ὁ Κροΐσος, ἐπυνθάνετο ὁκόθεν
 τε καὶ τίς εἶη, λέγων τάδε· "Ὁνθρωπε, τίς τε ἐὼν καὶ 3
 κόθεν τῆς Φρυγίης ἦκων ἐπίστιός μοι ἐγένεο; τίνα τε
 ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν ἐφόνευσας; ὁ δὲ ἀμείβετο· "Ὁ βασι-
 λεῦ, Γορδίεω μὲν τοῦ Μίδεω εἰμι παῖς, ὀνομάζομαι δὲ
 "Ἄδρηστος, φονεύσας δὲ ἀδελφεὸν ἐμεωυτοῦ ἀέκων πάριμι
 ἐξεληλαμένος τε ὑπὸ τοῦ πατρὸς καὶ ἐστερημένος πάντων.
 Κροΐσος δὲ μιν ἀμείβετο τοῖσδε· "Ἀνδρῶν τε φίλων τυγ- 4
 χάνεις ἔκγονος ἐὼν καὶ ἐλήλυθας ἐς φίλους, ἔνθα ἀμη-
 χανήσεις χρήματος οὐδενὸς μένων ἐν ἡμετέρου. συμφορῇ

Kat.No.5

Hdt. I.36.

"Bu adam böylece Kroisos sarayına yerleşti. O sıralarda Mysia'nın Olympos dağı yörelerinde azman bir yaban domuzu türemişti; dağ yönünden geliyor, Mysia köylülerinin ekinini silip süpürüyordu, köylüler hayvanı yakalamaya gidiyorlar, ama bir şey yapamıyorlar, kendileri onun kurbanı oluyorlardı. Sonunda Mysia elçileri gelip Kroisos'a başvurdular ve dediler: "Kral, bir yaban domuzu azmanı türedi bizim buralarda; ekinimizi bozuyor, çok uğraştık yakalayamadık. Şimdi senden dileğimiz, oğluna ve yiğitlerine buyur, köpeklerini alıp gelsinler, bizi kurtarsınlar". Dilekleri buydu. Kroisos'un rüyasında gördüğü şeyler ve işittiği sözler geldi aklına ve cevap verdi: "Oğlum için ısrar etmeyiniz; onu göndermem; yeni evlendi, şimdilik o işle uğraşılıyor. Ama yiğit Lidya'lıları ve bütün av köpeklerini isterseniz canı gönülden veririm; ülkenizi bu beladan kurtarmaları için candan yardımcı olmalarını söylerim göndereceğim adamlarıma".

δὲ ταύτην ὡς κουφότατα φέρων κερδανέεις πλεῖστον. ὁ μὲν **36**
 δὴ δίαιταν εἶχε ἐν Κροίσου, ἐν δὲ τῷ αὐτῷ χρόνῳ τούτῳ ἐν
 τῷ Μυσίῳ Ὀλύμπῳ ὑδὸς χρῆμα γίνεται μέγα· ὀρμώμενος
 δὲ οὗτος ἐκ τοῦ ὄρεος τούτου τὰ τῶν Μυσῶν ἔργα δια-
 φθείρεσκε, πολλάκις δὲ οἱ Μυσοὶ ἐπ' αὐτὸν ἐξελθόντες
 ποιέεσκον μὲν κακὸν οὐδέν, ἔπασχον δὲ πρὸς αὐτοῦ. τέλος ²
 δὲ ἀπικόμενοι παρὰ τὸν Κροῖσον τῶν Μυσῶν ἄγγελοι
 ἔλεγον τάδε· ὦ βασιλεῦ, ὑδὸς χρῆμα μέγιστον ἀνεφάνη
 ἡμῖν ἐν τῇ χώρῃ, ὃς τὰ ἔργα διαφθείρει. τοῦτον προθυ-

μέομενοι ἐλεῖν οὐ δύναμεθα. νῦν ὧν προσδεόμεθα σευ
 τὸν παῖδα καὶ λογάδας νεηνίας καὶ κύνας συμπέμψαι
 ἡμῖν, ὡς ἂν μιν ἐξέλωμεν ἐκ τῆς χώρας. οἱ μὲν δὴ τούτων ³
 ἐδέοντο, Κροῖσος δὲ μνημονεύων τοῦ ὄνειρου τὰ ἔπεα
 ἔλεγέ σφι τάδε· Παιδὸς μὲν περὶ τοῦ ἐμοῦ μὴ μνησθῆτε
 ἔτι· οὐ γὰρ ἂν ὑμῖν συμπέμψαιμι· νεόγαμός τε γὰρ ἐστί
 καὶ ταῦτά οἱ νῦν μέλει. Λυδῶν μέντοι λογάδας καὶ τὸ
 κύνηγέσιον πᾶν συμπέμψω καὶ διακελεύσομαι τοῖσι
 ἰοῦσι εἶναι ὡς προθυμοτάτοισι συνεξελεῖν ὑμῖν τὸ θηρίον

Kat.No.6

Hdt. I.37.

“Cevabı böyle oldu, Mysialılar çok sevindiler. Ama Kroisos'un oğlu geldi üstlerine, dileklerini iştmişti; öbürleriyle beraber kendisinin de gitmesini istemeyen babasına: “Baba, dedi, benim en büyük iki işim av ve savaş, bana değer sağlayan işlerim bunlar, işte şimdi bunları bana yasak ediyorsun, beni kilit altına atıyorsun; oysa bende ne alçaklık gördün, ne gevşeklik. Şimdi ben kentten kıyı kucagında dolanırken, agoraya gidip gelirken yurttaşlarım benim için ne diyecekler? Ya genç karım, evinde nasıl bir kocaya vardım diyecek? Bırak bende katılmam bu ava ya da dediğini yapmamın niçin gerekli olduğuna inandır beni”.

ἐκ τῆς χώρας. ταῦτα ἀμείψατο. ἀποχρεωμένων δὲ τού- 37
 τοισι τῶν Μυσῶν ἐπεσέρχεται ὁ τοῦ Κροΐσου παῖς ἀκη-
 κοῶς τῶν ἐδέοντο οἱ Μυσοί. οὐ φαμένου δὲ τοῦ Κροΐσου
 τόν γε παῖδά σφι συμπέμψειν λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ νεηνίης
 τάδε· ὦ πάτερ, τὰ κάλλιστα πρότερόν κότε καὶ γεν- 2
 ναιότατα ἡμῖν ἦν ἔς τε πολέμους καὶ ἔς ἀγρας φοιτέοντας
 εὐδοκιμέειν. νῦν δὲ ἀμφοτέρων με τούτων ἀποκληίσας
 ἔχεις, οὔτε τινὰ δειλίην μοι παριδῶν οὔτε ἀθυμίην. νῦν τε
 τέοισί με χρὴ ὄμμασι ἔς τε ἀγορῆν καὶ ἐξ ἀγορῆς φοιτέοντα
 φαίνεσθαι; κοῖος μὲν τις τοῖσι πολιήτησι δόξω εἶναι, 3
 κοῖος δὲ τις τῇ νεογάμῳ γυναικί; κοῖω δὲ ἐκείνη δόξει
 ἀνδρὶ συνοικέειν; ἐμὲ ὦν σὺ ἢ μέθες ἰέναι ἐπὶ τὴν θήρην, ἢ
 λόγῳ ἀνάπεισον ὅπως μοι ἀμείνω ἐστὶ ταῦτα οὕτω ποιε-

Kat.No.7

Hdt. I.38.

“Kroisos şöyle cevap verdi: “Yok oğlum, sende alçaklığın izi yok ve canımı sıkacak bir şey de yapmadın. Böyle davranmamın nedeni şu ki, uykuda biri göründü gözüme, bana senin günlerinin azaldığını söyledi; kargı demiriyle öleceksin. Bundan ötürü evlendirdim seni çarçabuk ve bizi çağırdıkları sefere de bundan ötürü bırakmıyorum. Hiç olmazsa ben sağ kaldığım sürece seni alnın yazısından korumak için her çareye başvuruyorum. Zira, senden başka oğlum yok; öteki sakat, onu saymıyorum”.

όμενα. ἀμείβεται Κροῖσος τοῖσδε· ὦ παῖ, οὔτε δει- 38
 λίην οὔτε ἄλλο οὐδὲν ἄχαρι παριδῶν τοι ποιέων ταῦτα,
 ἀλλὰ μοι ὄψις ὀνείρου ἐν τῷ ὕπνῳ ἐπιστάσα ἔφη σε ὀλι-
 γοχρόνιον ἔσεσθαι, ὑπὸ γὰρ αἰχμῆς σιδηρέης ἀπολέεσθαι.
 πρὸς ὧν τὴν ὄψιν ταύτην τόν τε γάμον τοι τοῦτον ἔσπευ- 2
 σα καὶ ἐπὶ τὰ παραλαμβανόμενα οὐκ ἀποπέμπω, φυλα-
 κὴν ἔχων, εἴ πως δυναίμην ἐπὶ τῆς ἐμῆς σε ζόης διακλέψαι.
 εἷς γὰρ μοι μῶνος τυγχάνεις ἐὼν παῖς· τὸν γὰρ δὴ ἕτερον
 διεφθαρμένον τὴν ἀκοὴν οὐκ εἶναι μοι λογίζομαι. ἀμεί-

Kat.No.8

Hdt. I.39.

“Genç adam, hemen: “Haklısın baba” dedi, “Böyle bir rüyadan sonra beni korumakta; ama seni şaşkırtan ve yanlışlığa düşüren bir nokta var, bak sana anlatayım. Bu rüya, diyorsun, benim bir kargı demiriyle öleceğimi haber veriyor; peki yaban domuzunun, seni korkutan demir kargıyı tutacak eli var mı? Evet, rüya sana yaban domuzu dişi, ya da ona benzer bir şey deseydi böyle yapmakla haklı olacaktın; ama kargı diyorsun. Madem ki insanla dövüşmeyeceğiz, bırak beni gideyim”.

βεται ὁ νεηνίης τοῖσδε· Συγγνώμη μὲν ὦ πάτερ τοι, **39**
 ἰδόντι γε ὄψιν τοιαύτην, περὶ ἐμέ φυλακὴν ἔχειν· τὸ δὲ
 οὐ μανθάνεις, ἀλλὰ λέληθέ σε τὸ ὄνειρον, ἐμέ τοι δίκαι-
 ὄν ἐστι φράζειν. φῆς τοι τὸ ὄνειρον ὑπὸ αἰχμῆς σιδη- 2
 ρέης φάναι ἐμέ τελευτήσειν· ὕος δὲ κοῖται μὲν εἰσι χεῖρες,
 κοίτη δὲ αἰχμῆ σιδηρῆ τὴν σὺ φοβέαι; εἰ μὲν γὰρ ὑπὸ
 ὀδόντος τοι εἶπε τελευτήσειν με ἢ ἄλλου τευ ὅ τι τούτω
 οἶκε, χρῆν δὴ σε ποιέειν τὰ ποιέεις· νῦν δὲ ὑπὸ αἰχμῆς.
 ἐπεῖτε ὦν οὐ πρὸς ἄνδρας ἡμῖν γίνεται ἡ μάχη, μέδες με.

Kat.No.9

Hdt. I.40.

“Oğlum, dedi Kroisos, bu rüya için söylediklerin doğru. Bunun için kararımдан cayıyorum ve sana bu ava katılman için izin veriyorum”.

ἀμείβεται Κροῖσος· ὦ πάϊ, ἔστι τῇ με νικᾶς γνώμην **40**
 ἀποφαίνων περὶ τοῦ ἐνυπνίου· ὡς ὦν νενικημένος ὑπὸ σέο

Kat.No.10

Hdt. I.41.

“Bu sözleri söyledikten sonra Phrygia’lı Adrastos’u çağırttı ve huzuruna gelince: “Adrastos, dedi, kötü bir iş gelmişti başına, seni bundan arındırdım, yanıma aldım, geçimini sağladım; pekala....Sen nasıl en önce bana başvurduysa, benim de önce sana başvurmamı fena karşılamazsın. Oğlum ava gidiyor, yolda kötü kişilerle karşılaşabilirsiniz, size saldırmak isteyebilirler, o zaman oğluma göz kulak olacağına söz ver. Zaten sen kendin de, eline kendini gösterecek bir fırsat geçmesini istersin; bu senin kanında vardır; üstelik güçlüsün de”.

μεταγινώσκω μετήμημί τέ σε ίέναι επί την άγρην. είπας 41
 δέ ταυτα ό Κροϊσος μεταπέμπεται τον Φρύγα "Αδρηστον,
 άπικομένω δέ οί λέγει τάδε· "Αδρηστε, έγώ σε συμφορή
 πεπληγμένον άχάριτι, τήν τοι ούκ όνειδίζω, εκάθηρα και
 οικίοισι υποδεξάμενος έχω παρέχων πάσαν δαπάνην·
 νυν δυν, όφείλεις γάρ έμευ προποιήσαντος χρηστά ές σε 2
 χρηστοϊσί με άμείβεσθαι, φύλακα παιδός σε του έμου
 χρήζω γενέσθαι ές άγρην όρμωμένου, μή τινες κατ' όδον
 κλώπες κακοϋργοι επί δηλήσι φανέωσι ύμιν. προς δέ τούτω 3
 και σε τοι χρεόν έστι ίέναι ένθα άπολαμπρυνέαι τοϊσι
 έργοισι· πατρώϊόν τε γάρ τοί έστι και προσέτι ρώμη

Kat.No.11

Hdt.I.42.

“Kral, diye cevap verdi Adrastos, aslında böyle av partilerine katılmam. Başına benimki gibi bir felaket gelmiş olan bir kimsenin, gönlü rahat yoldaşlar arasına katılması yakışık almaz; zaten insanın yüreği orada olmaz ve bundan geri durmak için elimden geleni yapardım. Ama madem ki sen istiyorsun ve ben de seni kırmamak zorundayım (çünkü iyiliğini gördüm) işte hazırım: Bana emanet ettiğin oğlun, koruyucusunun elinden geldiği kadar, kazasız belasız dönüp gelecektir, bana güvenebilirsin”.

ὑπάρχει. ἀμείβεται ὁ Ἄδρηστος· ὦ βασιλεῦ, ἄλλως μὲν 42
 ἔγωγε ἂν οὐκ ἦια ἐς ἄεθλον τοιόνδε· οὔτε γὰρ συμφορῇ
 τοιῆδε κεχρημένον οἶκός ἐστι ἐς ὀμήλικας εὖ πρήσσοντας
 ἰέναι, οὔτε τὸ βούλεσθαι πάρα, πολλαχῆ τε ἂν ἴσχον
 ἐμεωυτόν. νῦν δέ, ἐπείτε σὺ σπεύδεις καὶ δεῖ τοι χαρίζεσ- 2
 θαι (ὀφείλω γὰρ σε ἀμείβεσθαι χρηστοῖσι), ποιέειν εἰμὶ
 ἔτοιμος ταῦτα, παῖδά τε σόν, τὸν διακελεύεαι φυλάσσειν,
 ἀπήμονα τοῦ φυλάσσοντος εἴνεκεν προσδόκα τοι ἀπονο-

Kat.No.12

Hdt. I.43.

“Böyle söz verdi Kroisos’a, sonra yiğit yoldaşlar ve av köpekleriyle yola koyuldular. Olympos dağına vardıklarında bir sürek avı yaptılar; hayvan yerinden uğratıldı, avcılar çevresini sardılar, kısa kargılarını üstüne fırlatmaya başladılar. İşte o arada bu yabancı da işlediği cinayetten elleri arınmış olan adam, kaderin hışmına uğramış olan Adrastos, o da attı kısa kargısını domuza rast getiremedi ve Kroisos’un oğlunu vurdu; kargının ucu saplandı ve rüya böylece gerçekleşmiş oldu. Birisi koştur haber vermek için olanları Kroisos’a; Sardes’e varıp savaşı ve oğlunun başına geleni anlattı ”.

στήσειν. τοιούτοισι ἐπείτε οὗτος ἀμείψατο Κροῖσον, ἦισαν 43
 μετὰ ταῦτα ἐξηρτυμένοι λογάσι τε νεηνίησι καὶ κυσί. ἀπι-
 κόμενοι δὲ ἐς τὸν Ὀλυμπον τὸ ὄρος ἐζήτεον τὸ θηρίον,
 εὐρόντες δὲ καὶ περιστάντες αὐτὸ κύκλω ἐσηκόντιζον.
 ἔνθα δὴ ὁ ξεῖνος, οὗτος δὴ ὁ καθαρθεὶς τὸν φόνον, καλεό- 2
 μενος δὲ Ἄδρηστος, ἀκοντίζων τὸν ὕν τοῦ μὲν ἀμαρτάνει,
 τυγχάνει δὲ τοῦ Κροίσου παιδός. ὁ μὲν δὴ βληθεὶς τῇ αἰχμῇ 3
 ἐξέπλησε τοῦ ὀνείρου τὴν φήμην, ἔθρε δὲ τις ἀγγελέων τῶ
 Κροίσῳ τὸ γεγονός, ἀπικόμενος δὲ ἐς τὰς Σάρδις τὴν

Kat.No.13

Hdt. I.44.

“Bu ölüm Kroisos’u altüst etti; ama onu asıl sarsan, ellerini, işlediği cinayetten kendisinin arındırmış olduğu adamın yapmış olmasıydı bu işi. Böyle bir rastlantıyı aklı almıyordu, gücenmişti, arındırıcı Zeus’a sesleniyordu, dostluk tanrısına (yani gene hep Zeus, öbür adlarıyla), ocak tanrısına, çünkü sarayına kabul etmiş olduğu, bilmeden karnını doğurduğu bu yabancı, oğlunun katili olmuştu, dostluk tanrısına, çünkü oğluna koruyucu olarak verdiği adam, onun kanlı düşmanı olmuştu”.

τε μάχην καὶ τὸν τοῦ παιδὸς μόνον ἐσήμηνέ οἱ. ὁ δὲ Κροῖ- 44
σος τῷ θανάτῳ τοῦ παιδὸς συντεταραγμένος μᾶλλον τι
ἐδεινολογέετο ὅτι μιν ἀπέκτεινε τὸν αὐτὸς φόνου ἐκάθηρε.
περιημεκτέων δὲ τῇ συμφορῇ δεινῶς ἐκάλεε μὲν Δία²
καθάρσιον, μαρτυρόμενος τὰ ὑπὸ τοῦ ξείνου πεπονθῶς
εἶη, ἐκάλεε δὲ ἐπίστιόν τε καὶ ἑταιρήιον, τὸν αὐτὸν τοῦτον
ὀνομάζων θεόν, τὸν μὲν ἐπίστιον καλέων, διότι δὴ οἰκίοισι
ὑποδεξάμενος τὸν ξεῖνον φονέα τοῦ παιδὸς ἐλάνθανε βόσ-
κων, τὸν δὲ ἑταιρήιον, ὡς φύλακα συμπέμψας αὐτὸν

Kat.No.14

Hdt. I.45.

“Lidya’lılar ölüyü getirdiler; katil arkalarından geliyordu. Ölünün önünde durdu ve Kroisos’a teslim oldu, ellerini uzatıp yalvardı. bu ölünün üstünde kurban edilmesini istiyordu, başına gelen ilk felaket, bugün, kurtarıcısının celladı olarak ta daha da ağırlamıştı, bunu hatırlattı, artık yaşayamayacağını söyledi. Kroisos, ocağını söndüren felakete rağmen, bu acı sözler karşısında Adrastos’a acıdı ve ona: “Konuğum, dedi, senin kendi ölümünü istemen benim öcüm için yeter. Hayır, bu ölüm için seni suçlamıyorum; hiç değilse senin iradenle olmadı bu. Bir tanrıdır şüphesiz suçlamam gereken, o tanrı ki bir zamanlar, neler olacağını bana önceden bildirmişti”, Kriosos oğlunu törenlere göre gömdü. Gordias’ın oğlu, Midas’ın torunu, önce kardeşini, sonra da elindeki lekeyi temizleyen adamın oğlunu öldürmüş olan Adrastos, ölüm anıtının çevresinden el ayak çekilince, kendisini dünyadaki insanların en mutsuzu saydığı için mezarın üstünde vurdu kendisini öldürdü”.

εὐρήκοι πολεμιώτατον. παρῆσαν δὲ μετὰ τοῦτο οἱ Λυδοὶ 45
 φέροντες τὸν νεκρόν, ὅπισθε δὲ εἶπετό οἱ ὁ φονεύς. στὰς
 δὲ οὗτος πρὸ τοῦ νεκροῦ παρεδίδου ἑωυτὸν Κροῖσω προ-
 τείνων τὰς χεῖρας, ἐπικατασφάζαι μιν κελεύων τῶν νεκρῶν,
 λέγων τὴν τε προτέραν ἑωυτοῦ συμφορὴν, καὶ ὡς ἐπ'
 ἐκείνη τὸν καθ' ἕραντα ἀπολωλεκῶς εἶη, οὐδὲ οἱ εἶη βιώσι-
 μον. Κροῖσος δὲ τούτων ἀκούσας τὸν τε Ἄδρηστον κατοι- 2
 κτίρει, καίπερ ἑὼν ἐν κακῶ οἰκίῳ τοσοῦτῳ, καὶ λέγει
 πρὸς αὐτόν· Ἐχω, ὦ ξεῖνε, παρὰ σεῦ πᾶσαν τὴν δίκην,
 ἐπειδὴ σεωυτοῦ καταδικάζεις θάνατον. εἷς δὲ οὐ σύ μοι
 τοῦδε τοῦ κακοῦ αἴτιος, εἰ μὴ ὅσον ἀέκων ἐξεργάσαο, ἀλλὰ
 θεῶν κού τις, ὅς μοι καὶ πάλαι προεσήμαινε τὰ μέλλοντα
 ἔσεσθαι. Κροῖσος μὲν νυν ἔθαψε, ὡς οἰκὸς ἦν, τὸν ἑωυτοῦ 3
 παῖδα· Ἄδρηστος δὲ ὁ Γορδίεω τοῦ Μίδεω, οὗτος δὲ
 ὁ φονεύς μὲν τοῦ ἑωυτοῦ ἀδελφεοῦ γενόμενος, φονεύς δὲ
 τοῦ καθ' ἕραντος, ἐπεῖτε ἡσυχίη τῶν ἀνθρώπων ἐγένετο περὶ
 τὸ σῆμα, συγγινωσκόμενος ἀνθρώπων εἶναι τῶν αὐτὸς
 ἦδε βαρυσυμφωρότατος, ἐπικατασφάζει τῶν τύμβῳ ἑωυτόν.

Kat.No.15

Hdt. I.94.

“Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş para basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler bunlardır. Kendilerini anlatırlar ki, bugün gerek kendi ülkelerinde, gerekse Yunanlılarda oynanan oyunları da türetenler kendileridir ve bu Etruria'nın koloni haline getirildiği zamana rastlar; bakınız ne anlatılıyor bu konuda. Manes oğlu Atys zamanında kıyıcı bir kıtlık sarmıştı Lidya'yı. Bir süre dışlarını sıklılar Lidya'lılar, sonra kıtlık sürüp gittiği için, çareler aradılar, her biri kendince bir çare sürdürdü ileriye”.

ἐξήλασε αὐτόν τε Σαρπηδόνα καὶ τοὺς στασιώτας αὐτοῦ·
 οἱ δὲ ἀπωσθέντες ἀπίκοντο τῆς Ἀσίης ἐς γῆν τὴν Μι-
 λυάδα· τὴν γὰρ νῦν Λύκιοι νέμονται, αὕτη τὸ παλαιὸν ἦν
 Μιλυάς, οἱ δὲ Μιλύαι τότε Σόλυμοι ἐκαλέοντο. τέως μὲν
 δὴ αὐτῶν Σαρπηδῶν ἦρχε, οἱ δὲ ἐκαλέοντο τό πέρ τε
 ἡνείκοντο οὔνομα καὶ νῦν ἔτι καλέονται ὑπὸ τῶν περιοίκων
 οἱ Λύκιοι, Τερμίλαι· ὡς δὲ ἐξ Ἀθηνέων Λύκος ὁ Παν-
 δίωνος, ἐξελασθεῖς καὶ οὗτος ὑπὸ τοῦ ἀδελφεοῦ Αἰγέος,

Kat.No.16

Hdt. I.171.

“İonia’ya baş eğdiren Harpagos, Karia’lılar, Kaunos’lular ve Likya’lılar üzerine yürüdü, yanında İonia’lıları ve Aiolia’lıları da götürüyordu. Bu üç ulustan birisi, Karia’lılar, anakaraya adalardan gelmişlerdir. Eskiden Legeg adı altında adalarda otururlardı ve Minos uyuğundaydılar; bana anlatılanlara pek uymamakla beraber, vergi vermezlermiş, yalnız, Minos vergi verdiği zaman, ona gemilerde çalışacak adamlar gönderirlermiş. Ve Minos, savaşları kazandığı ve pek çok ülkeye baş eğdirdiği için, Karia’lı soyu da, o zamanlar soyların en ünlüsü ve en kalabalığı olmuş. Şu üç şeyi onlar bulmuşlardır ve Yunanlılar da onlardan almışlardır: Savaş başlığının üzerine konulan sorguç, kalkan üzerine işaretler kazımak bize onlardan geçmiştir ve bir de kalkanı tutmak için kulp yapmakta onların icadıdır; o zamana kadar kalkan elle kulpundan tutulmaz, boyundan geçirilen bir kayışla sol omuz üstüne alınır ve böyle kullanılırdı. Çok sonraları Dor’lar ve İon’lar, Karia’lıları adalardan çıkarmışlardır, onlarda bunun üzerine anakaraya göçmüşlerdir. Girit’lilerin Karia’lılar için anlattıkları budur; ama Karia’lıların kendileri bunu kabul etmezler; onlar anakaranın yerlisi oldukları ve hep şimdiki adlarını taşıdıklarını söylerler. Mylasa’da Karia Zeus’una ait çok eski bir tapınak gösterirler ki buraya, kardeş uluslar olarak Mysia’lılar ve Lidya’lılar da kabul edilirdi; zira diyorlar, Lydos ve Myros, Kar’ın kardeşleriydiler. Bu iki ulus bundan ötürü kabul ediliyordu; ama başka soylardan olanlar, Karia dili konuşsalar bile, bu tapınağa sokulmazlardı”.

Οὗτοι μὲν δὴ σφι γνώμας τοιάσδε ἀπεδέξαντο. Ἄρ-
παγος δὲ καταστρεψάμενος Ἴωνίην ἐποιέετο στρατήϊην
ἐπὶ Κᾶρας καὶ Καυνίου καὶ Λυκίου, ἅμα ἀγόμενος καὶ
Ἴωνας καὶ Αἰολέας. εἰσὶ δὲ τούτων Κᾶρες μὲν ἀπιγμένοι
ἔς τὴν ἤπειρον ἐκ τῶν νήσων· τὸ γὰρ παλαιὸν ἔοντες
Μίνω κατήκοοι καὶ καλεόμενοι Λέλεγες εἶχον τὰς νήσους,
φόνον μὲν οὐδένα ὑποτελέοντες, ὅσον καὶ ἐγὼ δυνατός
εἶμι <ἐπὶ> μακρότατον ἐξικέσθαι ἀκοῆ, οἱ δέ, ὅκως Μίνως
δέοιτο, ἐπλήρουν οἱ τὰς νέας. ἅτε δὴ Μίνω τε κατεστραμ-
μένου γῆν πολλὴν καὶ εὐτυχέοντος τῷ πολέμῳ τὸ Καρι-
κὸν ἦν ἔθνος λογιμώτατον τῶν ἐθνέων ἀπάντων κατὰ
τοῦτον ἅμα τὸν χρόνον μακρῶ μάλιστα. καὶ σφι τριζὰ
ἐξευρήματα ἐγένετο τοῖσι οἱ Ἕλληνες ἐχρήσαντο· καὶ
γὰρ ἐπὶ τὰ κράνεα λόφους ἐπιδέεσθαι Κᾶρές εἰσι οἱ κατα-
δέξαντες καὶ ἐπὶ τὰς ἀσπίδας τὰ σημήια ποιέεσθαι, καὶ

περικείμενοι. μετὰ δὲ τοὺς Κᾶρας χρόνῳ ὕστερον πολλῶν Δωριέες τε καὶ Ἴωνες ἐξάνεστησαν ἐκ τῶν νήσων καὶ οὕτως ἐς τὴν ἠπειρον ἀπίκοντο. κατὰ μὲν δὴ Κᾶρας οὕτω Κρηῆτες λέγουσι γενέσθαι· οὐ μέντοι αὐτοὶ γε ὁμολογέουσι τούτοις οἱ Κᾶρες, ἀλλὰ νομίζουσι αὐτοὶ ἐωυτοὺς εἶναι αὐτόχθονας ἠπειρώτας καὶ τῶ οὐνόματι τῶ αὐτῶ αἰεὶ

Kat.No.17

Hdt. IV.76.

“İşte bu halk ki, yabancı geleneklerden hangisi olursa olsun, ama özellikle Yunanlılarınkinden ödleri kopar. Anarkharsis ve daha sonra Skytes örneklerinde bunu ortaya koymuşlardır. Anarkharsis birçok ülke gezmiş, engin bir kültür edinmişti. Baba ocağına dönerken, Hellespontus’u geçtiği sırada Kyzikos’a yanaştı; o gün Kyzikos’lular, Tanrıların Anası onuruna bayram yapıyorlardı. O da pek gösterişli bir şekilde kutlanan bu bayramın ortasına düşmüştü. Anarkharsis de adak adadı, yurduna sağ salim dönerse Ana’ya Kyzikos usulünce bir kurban kesecek ve gece şenliği yapacaktı. Skythia’ya vardığında Ağaçlık Bölge’ye gitti, burası Akhilleus’un At Meydanı’na yakındır ve her çeşitten ağaçlarla kaplıdır, bu ormanların ortasında, tanrıça için yapıla gelen bütün törenleri yerine getirdi; boynuna bir trumpete ve tanrıçanın imgelerini asmıştı. Ama yurttaşlarından birisi gördü bu yaptıklarını koşup kral Saulios’a haber verdi; kral kalktı, oraya gitti ve Anarkharsis’i dinin gereklerini yerine getirirken yakaladı. Bir ok atıp öldürdü. Bugün Anarkharsis’i sorarsanız, Skyth’ler böyle bir adam tanımadıklarını söylerler. Çünkü o, yurdunu bırakıp gitmiş ve gittiği yerden garip gelenekler getirmiştir”.

διαχρεωμένους τῶ περ νῦν. ἀποδεικνῦσι δὲ ἐν Μυλάσοις Διὸς Καρίου ἱερὸν ἀρχαῖον, τοῦ Μυσοῖσι μὲν καὶ Λυδοῖσι μέτεστι ὡς κασιγνήτοισι ἐοῦσι τοῖσι Καρσί· τὸν γὰρ Λυδὸν καὶ τὸν Μυσὸν λέγουσι εἶναι Καρὸς ἀδελφεός. τούτοις μὲν δὴ μέτεστι, ὅσοι δὲ ἐόντες ἄλλου ἔθνεος ὁμόγλωσσοι τοῖσι Καρσί ἐγένοντο, τούτοις δὲ οὐ μέτα.

χρέωνται κεχωρισμένοισι πολλὸν τῶν τε ἄλλων ἀνθρώπων καὶ Καρῶν· τοῖσι γὰρ κάλλιστόν ἐστι κατ' ἡλικίην τε καὶ φιλότητα ἰλαδὸν συγγίνεσθαι ἐς πόσιν, καὶ ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ καὶ παισί. ἰδρυθέντων δέ σφι ἱρῶν ξεινικῶν μετέπειτα, ὡς σφι ἀπέδοξε (ἔδοξε δὲ τοῖσι πατρίσισι μῶνον χρᾶσθαι θεοῖσι), ἐνδύντες τὰ ὄπλα ἅπαντες Καύνιοι ἡβηδόν, τύπτοντες δόρασι τὸν ἡέρα μέχρι οὖρων τῶν Κα-

Kat.No.18

Hdt. VII.73.

“Phrygia’lıların elbiseleri ufak tefek farklarla Paphlagonia’lılara benziyordu. Bu halk Makedonyalıların anlattıklarına göre, Makedonya’da yaşadıkları zaman Brige’ler diye biliniyordu, fakat Asya’ya göç edince isimlerini de değiştirmişlerdi. Phrygia’lılardan ayrılıp başka yerlere yerleşmiş olan Ermeniler, Phrygialılar gibi silahlanmışlardı. Bu iki ulusun birliklerine Darius’un kızlarından birinin kocası olan Artokhmes komuta ediyordu”.

Παφλαγόνων μὲν νυν καὶ Ματιηνῶν Δῶτος ὁ Μεγασίδρου 2 ἦρχε, Μαριανδυνῶν δὲ καὶ Λιγύων καὶ Συρίων Γωβρύης ὁ Δαρείου τε καὶ Ἄρτυστῶνης. Φρύγες δὲ ἀγχοτάτω τῆς 73 Παφλαγονικῆς σκευὴν εἶχον, ὀλίγον παραλλάσσοντες. οἱ δὲ Φρύγες, ὡς Μακεδόνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Βρίγες χρόνον ὅσον Εὐρωπῆιοι ἐόντες σύνοικοι ἦσαν Μακεδόσι, μεταβάντες δὲ ἐς τὴν Ἀσίην ἅμα τῇ χώρῃ καὶ τὸ οὖνομα μετέβαλον ἐς Φρύγας. Ἀρμένιοι δὲ κατὰ περ Φρύγες ἐσεσάχατο, ἐόντες Φρυγῶν ἄποικοι. τούτων συναμφοτέρων ἦρχε

Kat.No.19

Hdt. VII.74.

“Lidya’lıların silahları tamamıyla Yunanlılarınkine benziyordu. Eskiden bu halk Maeonia’lılar diye biliniyordu ve şimdiki isimlerini Atys’in oğlu Lydos’tan almışlardı. Mysia’lılar kendilerine has bir miğfer ile ufak kalkanlar ve ateşte sertleştirilmiş tahta ciritlerle silahlanmışlardı. Bunlar köken olarak Lidya’lıydılar fakat bu ülkeden ayrılıp başka bir yere yerleşmişler ve Olympos dağından Olympi’ler ismini almışlardı. Bu iki

birliğe Datis'le beraber Marathon savaşına katılmış Artaphernes'in oğlu Artaphernes komuta ediyordu ”.

Ἄρτόχμης, Δαρείου ἔχων θυγατέρα. Λυδοὶ δὲ ἀγχοτάτω 74
τῶν Ἑλληνικῶν εἶχον ὅπλα. οἱ δὲ Λυδοὶ Μηλίους ἐκαλεῦν-
το τὸ πάλαι, ἐπὶ δὲ Λυδοῦ τοῦ Ἄττος ἔσχον τὴν ἐπωνυ-
μίην, μεταβαλόντες τὸ οὖνομα. Μυσοὶ δὲ ἐπὶ μὲν τῆσι
κεφαλῆσι εἶχον κράνεα ἐπιχώρια, ἀσπίδας δὲ σμικράς,
ἀκοντίοισι δὲ ἐχρέωντο ἐπικαύτοισι οὗτοι δὲ εἰσι Λυδῶν 2
ἄποικοι, ἀπ' Ὀλύμπου δὲ ὄρεος καλέονται Ὀλυμπιηνοί.
Λυδῶν δὲ καὶ Μυσῶν ἦρχε Ἄρταφρένης ὁ Ἄρταφρένεος, ὃς
ἐς Μαραθῶνα ἐπέβαλε ἅμα Δάτι. Θρήικες δὲ ἐπὶ μὲν τῆσι 75

Kat.No.20

Demosth. 259-260.

“Yetişkin bir erkek olduğun zaman, din yoluna başlama törenleri sırasında, törenler kitabını okuyarak...annene yardım ettin. Geceleri senin görevindi dine başlayacak adaylara geyik yavrusu postu giydirmek ve saçı yapmak; onları saf ve temiz kılmak için yıkamak, kil çamuruyla kaplayıp kepekle sıvamak. Temizlendiklerinde ayağa kaldırıp yüksek sesle şöyle söylemek: “Kötülüklerden kaçtım, doğru yolu buldum”. Gündüzleri thiasos'un rezene ve beyaz kavak çelenkli üyelerini sıraya dizdin; oraya gitmişken şiş yanaklı yılanları sıktın ya da başının üstünde salladın; şimdi euoi Saboi diye bağırarak, hyes Attes diye ayağınla tempo tutarak, tüm yaşlı kadınlar tarafından “Törenlerin Başı”, “Tören Safları Düzenleyicisi”, “Sarmaşık Taşıyıcısı”, “Kült Sepeti Taşıyıcısı” gibi onur verici unvanlarla selamlandın ve en sonunda çakırkeyif kekler, gevrek simitler ya da kuş üzümlü çörekler alıyordun ödül olarak”.

Ἄνθρωπος δὲ γενόμενος (scil. Aeschines) τῆ μητρὶ τελούσῃ τὰς
βίβλους ἀνεγίνωσκες καὶ πᾶλλα συνεσκευαστοῦ, τὴν μὲν νύκτα
νεβρίζων καὶ κρατηρίζων καὶ καθαίρων τοὺς τελουμένους καὶ
ἀπομάττων τῷ πηλῷ καὶ τοῖς πιτύροις καὶ ἀνιστὰς ἀπὸ τοῦ
β καθαρμοῦ κελύων λέγειν „ἔφυγον κακόν, εὖρον ἕμεινον“, ἐπὶ τῷ
μηδένα πάποτε τηλικούτ' ὀλολύξαι σεμννόμενος . . . ἐν δὲ ταῖς
ἡμέραις τοῖς καλοῦς θιάσους ἄγων διὰ τῶν ὁδῶν τοὺς ἔστεφανω-
μένους τῷ μαράθῳ καὶ τῆ λεύκῃ, τοὺς ὕφεις τοὺς παρείας θλίβων

καὶ ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς αἰωρῶν καὶ βοῶν „εὐοὶ σαβοῦ“ καὶ ἐπορχούμενος „ῦης ἄττης ἄττης ῦης“, ἕξαρχος καὶ προηγεμένων καὶ 10 κιστορόρος καὶ λιανορόρος καὶ τοιαῦθ' ὑπὸ τῶν γραδίων προσγορευόμενος, μισθὸν λαμβάνων τούτων ἐνθρυπτα καὶ στρεπτοὺς καὶ νεήλατα, ἐφ' οἷς τίς οὐκ ἂν ὡς ἀληθῶς αὐτὸν εὐδαιμονίσειε καὶ τὴν αὐτοῦ τύχην;

Kat.No.21

Pol. Historiae. XXI. 37.

“Roma konsülü Manlius, Asia geçişi sırasında güç ve derin yarlar arasından akan Sangarios (Sakarya) üzerinde köprü kurdu. Nehrin kıyısında kamp kurduğu sırada, Pessinus'taki (Ballıhisar) Tanrıların Anasının rahipleri olan Attis ve Battakos adında iki Gallia'lı geldi ve tanrıçanın onun zaferini kehanet buyurduğunu haber verdiler...”.

Γναῖος ὁ ὕπατος Ῥωμαίων διερχόμενος ἐγεφύρωσε τὸν Σαγγάριον ποταμὸν, τελῆως κοῖλον ὄντα καὶ δύσβατον. καὶ παρ' αὐτὸν τὸν ποταμὸν στρατοπεδευσαμένον παραγίνονται Γάλλοι παρὰ Ἀττίδος καὶ Βαττάκου τῶν ἐκ Πεσσινοῦντος ἱερέων τῆς Μητρὸς ἑτῶν θεῶν, ἔχοντες προστηθίδια καὶ τύπους, φάσκοντες προσγγέλλειν τὴν θεὸν νίκην καὶ κράτος. οὗς ὁ Γναῖος φιλανθρώπως ὑπεδέξατο.

Kat.No.22

Nik. Alex. 6-8.

“Tanrıların Anası Attis'i kendi methiyesinde ödüllendirdi ve onu çok sevdi. Fakat Attis Zeus'un gönderdiği bir erkek domuz tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Tanrıların Anası Attis'e ağıt yaktı ve onu gömdü”.

Schol. in v. 8: Λοβρίνης θαλάμαι. τόποι ἱεροὶ ὑπόγειοι, ἀνακείμενοι τῇ Ρέα, ὅπου ἐκτεμνόμενοι τὰ μῆδεα κατεκίθοντο οἱ τῷ Ἄττει καὶ τῇ Ρεᾷ λατρεύοντες. εἰσὶ δὲ τὰ Λόβρινα ὄρη Φρυγίας ἢ τόπος Κυζίκου· δύο γὰρ ὄρη εἰσὶν ἐν Κυζίκῳ, Δίνδυμον καὶ Λόβρινον. Λοβρίνης· οὕτω καλεῖται ἡ Ρέα ἀπὸ τοῦ ὄρους τῆς Κυζίκου, ὃ καλεῖται Λόβρινον, ὅπου ἱερόν ἐστι τῆς Ρέας.

Ἄττειω· ἱστορεῖται, ὅτι ποιμὴν ἦν Φρῶξ ὁ Ἄττης, ποιμαίνων δὲ καὶ ὕμνων τὴν Μητέρα τῶν Θεῶν ἐφιλιθῆ ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ δὴ φαινομένη πολλὰκις τιμῆς αὐτὸν ἤξιωσεν. ὁ Ζεὺς δ' ἐπὶ τούτῳ δυσανασχετῶν ἀνείλεν αὐτὸν οὐ φανερώς δι' αἰδῶ τῆς Μητρὸς, ἀλλὰ σὺν ἄγριον πέριψας, ἣ δὲ κατολοφυρομένη αὐτὸν ἔθαιψεν, οἱ δὲ Φρύγες κατὰ τὸ ἔαρ θρηνοῦσιν αὐτόν. Ὡσπερ δ' ἀπὸ τοῦ Ἄττης Ἄττειω, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦ Ἄττης Ἄττειω, ἣ ὡς ἀπὸ

Kat.No.23

Theokr. 20.40.

“Ve sen Rhea, çoban için gözyaşları dök”.

(Theocritus) id. XX, 40 (ed.⁵ Ziegler):
καὶ τὴν Ρέα κλαίεις τὸν βοσκόν.

Kat.No.24

Diod. III.58.

“Phrygialılar bu tanrıçanın doğuşunu farklı anlatmaktadırlar. Anlatımlarına göre bir zamanlar Phrygia ve Lidya’da Meion hüküm sürüyordu; Meion, Dindyme ile evliydi ve bir kızları vardı. Kızlarını büyütme istemediler. Bu yüzden Kybelon dağlarına bıraktılar; orada panter ve başka yabani hayvan, sütleriyle kızı beslediler. Kadınlar sürülerini otlatırken bu mucizeye tanık oldular; sonra çocuğu aldılar ve buldukları yerden dolayı adını Kybele koydular. Kız büyüdükçe güzelliği ve zekasıyla göz aldı. İlk olarak o, birden fazla gövdeli kavalı buldu, oyunlara ve danslara çarparaları ve tefleri soktu. O, hasta hayvanlar ve yeni doğan çocuklar için arındırıcı çareler buldu, büyülü şarkılarla kollarında tuttuğu bir çok çocuğu iyileştirdi; bu iyiliklerinden dolayı “Dağların Anası” adını aldı. Dostları arasında Phrygialı Marsyas vardı...Kybele büyüyünce ilk önce Attis ardından da Papas adında bir genç sevdi, onunla yakın ilişkiye girdi, onun anne ve babasını tanıdığı anda hamileydi. Kralın sarayına götürüldü, bakire

olarak kabul edildi ama hamile olduğu anlaşıldı ve baba onu büyüten çobanları ve Attis'i öldürttü. Ve bedenlerini mezarsız bıraktı. Bu gence karşı olan sevgisi ve kendisini büyütenlerin başına gelenlerden dolayı çıldıran Kybele, dağınık saçlarıyla, inleyerek ve tef çalarak ülkeden ülkeye dolaştı durdu.”

Παραδέδοται δὲ τῆς Θεοῦ ταύτης κατὰ τὴν Φρυγίαν γενέσεις. οἱ γὰρ ἔγχωριοὶ μυθολογοῦσι τὸ παλαιὸν γενέσθαι βασιλέα Φρυγίας καὶ Λυδίας Μήονα· γήμαντά δὲ Δινδύμην γενῆσαι μὲν παιδίον θῆλυ, τρέφειν δ' αὐτὸ μὴ βουλόμενον εἰς ἕρος ἐκθεῖναι τὸ προσ-αγορευόμενον Κύβελον. ἔνταῦθα τῷ παιδίῳ κατὰ τινὰ θείαν πρόνοιαν τὰς τε παρδάλεις καὶ τινὰ τῶν ἄλλων τῶν ἀλκῆ διαφρο-ρόντων θηρίων παρέχεσθαι τὴν θῆλην καὶ διατρέφειν, γύναια δὲ τινὰ περὶ τὸν τρόπον ποιμαίνοντα κατιδεῖν τὸ γινόμενον, καὶ θαυμάσαντα τὴν περιπέτειαν ἀνελεσθαι τὸ βρέφος, καὶ προσαγο-ρεῦσαι Κυβέλην ἀπὸ τοῦ τύπου. αὐξομένην δὲ τὴν παιδα τῷ τε κάλλει καὶ σωφροσύνῃ διενεγκεῖν, ἔτι δὲ συνέσει γενέσθαι θαυ-μασίην. τὴν τε γὰρ πολυκάλαμον σύριγγα πρώτην ἐπινοῆσαι καὶ πρὸς τὰς παιδίους καὶ χορείας εὔρειν κύμβαλα καὶ τύμπανα, πρὸς δὲ τούτοις καθαρμούς τῶν νοσούντων κτηνῶν τε καὶ νηπίων παιδῶν εἰσηγήσασθαι. διὸ καὶ τῶν βρεφῶν ταῖς ἐπιφθαῖς σωζο-μένων καὶ τῶν πλείστων ὑπ' αὐτῆς ἐναγκαλιζομένων, διὰ τὴν εἰς ταῦτα σπουδὴν καὶ φιλοστόργιαν ὑπὸ πάντων αὐτῆν ὄρειαν μητέρα προσαγορευθῆναι. συναναστρέφειν δ' αὐτῇ καὶ φίλιαν ἔχειν ἐπὶ πλέον φασὶ Μαρσύαν τὸν Φρύγα, θαυμαζόμενον ἐπὶ συνέσει καὶ σωφροσύνῃ· καὶ τῆς μὲν συνέσεως τεκμήριον λαμβάνουσι τὸ μιμήσασθαι τοὺς φθόγγους τῆς πολυκαλάμου σύριγγος καὶ μετε-νεγκεῖν ἐπὶ τοὺς αὐλοὺς τὴν ὄλην ἄρμονίαν, τῆς δὲ σωφροσύνης σημεῖον εἶναι φασὶ τὸ μέχρι τῆς τελευταίας ἀπειρατον γενέσθαι τῶν ἀφροδισίων. τὴν οὖν Κυβέλην εἰς ἀκμὴν ἡλικίας ἐλθοῦσαν ἀγαπήσαι τῶν ἔγχωριων τινὰ νεανίσκον τὸν προσαγορευόμενον μὲν Ἄττιν, ὕστερον δ' ἐπικληθέντα Πάπαν· συνελθοῦσαν δ' εἰς ὀμιλίαν αὐτῷ λάθρα καὶ γενομένην ἔγκυον ἐπιγνωσθῆναι κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ὑπὸ τῶν γονέων.

Kat.No.25

Diod. III.59.

“...Kybele'ye gelince, eski zamanlarda onlar (Phrygia'lılar) sunaklar yaptılar ve her yıl ona kurban törenleri düzenlediler ve sonra onun için Phrygia'da Pessinus'ta (Ballıhisar) görkemli bir tapınak inşa ettiler ve saygı gösterdiler, en parlak törenler yaptılar, kralları Midas bütün bu ibadetlerde yer alarak saygısını gösterdi ve tanrıçanın heykelinin yanına panterler ve aslanlar yerleştirdiler, zira genel kanıya göre tanrıça ilk önce bu hayvanlar tarafından emzirilmişti. İşte, Tanrıların Ana'sı hakkında hem

Phrygia'lılar hem de Okyanus kıyılarında yaşayan Atlantik'liler arasında anlatılan Mitos'lar bunlardır”.

“Fakat mitos bütün Phrygia'yi, insanlarını etkileyen, salgından söz ederek ve toprağın meyve vermekten vazgeçtiğini ve talihsiz halkın nasıl kurtulacaklarını tanrıdan sorduklarında, o da, denildiğine göre, onlara Attis'in bedenini yakmalarını ve Kybele'ye bir tanrıça olarak saygı göstermelerini buyurduğunu anlatmaktadır. Bu sebepten Phrygia'lılar, zamanın akışı içinde ceset ortadan kaybolduğundan beri, bir genç heykeli yaptılar ve gördüğü haksızlıktan öfkesini yatıştırarak ızdırabını paylaşmak maksadıyla, onun önünde ağıtlar yaktılar ve bu ayinleri bizim zamanımıza kadar yapmaya devam ettiler”.

III, 59. διόπερ ἀναχθελος ἀτῆς εἰς τὰ βασίλεια, καὶ τοῦ πατρὸς τὸ μὲν πρῶτον ὡς παρθένον προσδεξαμένον, μετὰ δὲ ταῦτα γνότος τὴν φθοράν, καὶ τὰς τε τροφούς καὶ τὸν Ἄτιν ἀνελόντος καὶ τὰ σώματα ἐκρίψαντος ἄταφα, φασὶ τὴν Κυβέλην

διὰ τὴν πρὸς τὸ μειράκιον φιλοστοργίαν καὶ τὴν ἐπὶ ταῖς τροφοῖς 5
λίπτην ἔμιανῆ γενομένην εἰς τὴν χώραν ἐπιηδήσαι. καὶ ταύτην μὲν
ὀλολύζουσαν καὶ τυμπανίζουσαν μόνην ἐπιέναι πᾶσαν χώραν, λελυμέ-
νην τὰς τρίχας, τὸν δὲ Μαρσύαν ἐλεοῦντα τὸ πάθος ἐκουσίως αὐτῇ
συνακολουθεῖν καὶ συμπλανᾶσθαι διὰ τὴν προὔπάρχουσαν φιλίαν. . .
κατὰ δὲ τὴν Φρυγίαν ἐμπεσοῦσης νόσου τοῖς ἀνθρώποις καὶ τῆς γῆς 10
ἀκάρπτου γενομένης, ἐπερωτησάντων τῶν ἀτυχοῦντων τὸν θεὸν περὶ τῆς
τῶν κακῶν ἀπαλλαγῆς προστάξαι φασὶν αὐτοῖς θάψαι τὸ Ἄτιδος
σῶμα καὶ τιμᾶν τὴν Κυβέλην ὡς θεόν. διόπερ τοὺς Φρύγας ἡφραμισμένου
τοῦ σώματος διὰ τὸν χρόνον εἰδῶλον κατασκευάσαι τοῦ μειρακίου,
πρὸς ᾧ θρηνοῦντας ταῖς οἰκείαις τιμαῖς τοῦ πάθους ἐξιλάσασθαι 15
τὴν τοῦ παρανομηθέντος μῆνιν. ὑπερ μέγχι τοῦ καδ' ἡμῶς βλου
ποιοῦντας αὐτοὺς διατελεῖν. τῆς δὲ Κυβέλης τὸ παλαιὸν βωμοῦς
ἰδρυσάμενους θυσίας ἐπιτελεῖν κατ' ἔτος. ὕστερον δ' ἐν Πισινοῦντι
τῆς Φρυγίας κατασκευάσαι νεῶν πολυτελῆ καὶ τιμὰς καὶ θυσίας
καταδείξαι μεγαλοπρεπεστάτας, Μίδου τοῦ βασιλέως εἰς ταῦτα 20
συμφιλοκαλήσαντος. τῷ δ' ἀγάλματι τῆς θεοῦ παρασιτῆσαι παρ-
δάλεις καὶ λέοντας διὰ τὸ δοκεῖν ὑπὸ τούτων πρῶτον τραιῆραι.

Kat.No.26

Strab. X.3.7.

“Kimi kaynaklar Korybas'ların, Kabeiroi'un, Ida Daktylos'larının ve Telkin'lerin, Koures'lerle aynı olduğunu, kimileri de akraba olduklarını naklederler...sonuçta bunlar, esrimeye ulaşan esin sahibi insanlar, Bakkhos taşkınlığı içindeki rahipler olarak.

velveyle, büyük gürültüyle, ziller, tefler çalarak, silahlarla, kavalların vaveylasıyla dinsel ayinlerde korku esinleyen kimseler olarak bahsedilir”.

7. Ἐὰ δ' ἀπωτέρω τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἄλλως δὲ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν εἰς ταῦτον ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ἀγόμενα, ἅπερ Κουρητικὰ μὲν καὶ περὶ Κουρήτων λέγεται, ὁμοίως ὥσπερ καὶ τὰ περὶ τῶν τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν οἰκησάντων, ἐκείνων μὲν διαφέρει, ἔοικε δὲ μᾶλλον τῷ περὶ Σατύρων καὶ Σειληνῶν καὶ Βακχῶν καὶ Τιτύρων λόγῳ· τοιοῦτους γάρ τινες δαίμονας ἢ προπόλους θεῶν τοὺς Κουρητὰς φασιν οἱ παραδόντες τὰ Κρητικὰ καὶ τὰ Φρύγια, ἱεουργίαις τισὶν ἐμπεπλεγμένα ταῖς μὲν μυστικαῖς, ταῖς δ' ἄλλαις³ περὶ τε τὴν τοῦ Διὸς παιδοτροφίαν τὴν ἐν Κρήτῃ καὶ τοὺς τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ὀργιασμοὺς ἐν τῇ Φρυγίᾳ καὶ τοῖς περὶ τὴν Ἴδην τὴν Τρωικὴν τόποις. τοσαύτη δ' ἐστὶν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ποικιλία, τῶν μὲν τοὺς

Kat.No.27

Strab. X.3.12.

“Bir Phryg boyu olan Berekyntes ve genelde Phrygialılar, bunlarla birlikte, Ida etrafında yaşayan Troialılar, Tanrıların Anası, Agdistis ve Büyük Phrygia tanrıçası, tapınılan yere göre Ida, Dindymene, Sipylos, Kybele ve Kybebe dağlarıyla Pessinous Tanrıçası olarak adlandırdıkları Rhea'ya tapındılar. Yunanlılar, tanrıçanın hizmetkarları anlamında yine Kouretes adını kullanırlar...onları Korybantes olarak da adlandırırlar”.

12. Οἱ δὲ Βερέκυντες, Φρυγῶν τι φύλον, καὶ ἀπλῶς οἱ Φρύγες καὶ τῶν Τρώων οἱ περὶ τὴν Ἴδην κατοικοῦντες, Ῥέαν μὲν καὶ αὐτοὶ τιμῶσι καὶ ὀργιάζουσι ταύτῃ, μητέρα καλοῦντες θεῶν καὶ Ἀγδιστιν¹ καὶ Φρυγίαν θεὸν μεγάλην, ἀπὸ δὲ τῶν τόπων Ἰδαίαν καὶ Δινδυμήνην καὶ Σιφυλήνην² καὶ Πεσσινουντίδα³ καὶ Κυβέλην καὶ Κυβήβην.⁴ οἱ δ' Ἕλληνες τοὺς προπόλους αὐτῆς ὁμωνύμως Κουρητὰς λέγουσιν, οὐ μὲν γε ἀπὸ τῆς αὐτῆς μυθοποιίας, ἀλλ' ἐτέρους, ὡς ἂν ὑπουργοὺς τινες, τοῖς Σατύροις ἰνὰ λόγον· τοὺς δ' αὐτοὺς καὶ Κορύβαντας καλοῦσι.

Kat.No.28

Strab. X.3.15.

“Rahipleri, dansçıları, kutsal törenleri yönetenleri adlandırmak için Kaberoi, Korybantes, Panes, Satyros, Tityros adlarını kullandılar ve tanrıyı Bakkos, Rhea’yi da, tapınıldığı yere göre Kybebe ve Kybele ya da Dindymene olarak adlandırdılar. Sabazios da Dionysos’un ayin töresini ilettiğine göre Phrygia grubuna dahildir ve Ana’nın oğludur”.

15. Ἐν δ’ αὐτῷ καὶ κτύπῳ κροτάλων τε καὶ κυμβάλων καὶ τυμπάνων καὶ ταῖς ἐπιβοήσεσι καὶ εὐασμοῖς καὶ ποδοκρουστίαις οἰκεία ἐξεύροιντο καὶ τινα τῶν ὀνομάτων, ἃ τοὺς προπόλους καὶ χορευτὰς καὶ θεραπευτὰς τῶν ἱερῶν ἐκάλουν, Καβεῖρους καὶ Κορύβαντας καὶ Πᾶνας καὶ Σατύρους καὶ Τιτύρους, καὶ τὸν θεὸν Βάκχον καὶ τὴν Ῥέαυ Κυβέλην καὶ Κυβήβην² καὶ Δινδυμήνην κατὰ τοὺς τόπους αὐτούς. καὶ ὁ Σαβάζιος δὲ τῶν Φρυγιακῶν ἐστὶ καὶ τρόπον τινα τῆς Μητρὸς τὸ παιδίον παραδοὺς τὰ³ τοῦ Διονύσου καὶ αὐτός.

Kat.No.29

Strab. X.3.16.

“Trakyalılar arasında uygulanan Kotytto ve Bendis ayin törenleri...Phrygia törenlerine benzer, en azından benzemesi umulur, Phrygialılar Trakya’dan gelen koloni kurucuları olduklarına göre...Ey Hedones’in tapındığı Kotys ve sıradağlar gibi dizili çalgılar; biri ellerinde tutar kavalı, torna emeği ürünü, parmakları ezgisiyle doldurur çalgın coşkuya ulaştıran çağrının; bir diğeri tunç çemberli zilleri yankılatır...işitilir, korku veren mimos’ların saklı bir yerden salıverdiği boğa böğürtüsü ve teflerin yeraltından gelen gök gümbürtüsü”.

16. Τούτοις δ’ ἔοικε καὶ τὰ παρὰ τοῖς Θραξὶ τά τε Κοτύτια⁴ καὶ τὰ Βενδίδεια,⁵ παρ’ οἷς καὶ τὰ Ὀρφικά τὴν καταρχὴν ἔσχε. τῆς μὲν οὖν Κότυος⁶ τῆς ἐν τοῖς Ἡδωνοῖς Λίσχύλος μέμνηται καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ὀργάνων. εἰπὼν γάρ·

σεμνὰ Κότυς ἐν τοῖς Ἡδωνοῖς,
ὄρεια⁷ δ’ ὄργαν’ ἔχοντες,

τοὺς περὶ τὸν Διόνυσον εὐθέως ἐπιφέρει·
 ὁ μὲν ἐν χερσίν
 βόμβυκας ἔχων, τὸρνον κάματοι,
 δακτυλόδεικτον¹ πῖμπλησι μέλος,
 μανίας ἐπαγωγὸν ὀμοκλάν,
 ὁ δὲ χαλκοδέτοις² κοτύλαις ὀτοβεῖ
 καὶ πάλιν·

ψαλμὸς δ' ἀλαλάζει·
 ταυρόφθογγοι δ' ὑπομυκῶνται³
 ποθὲν ἐξ ἀφανοῦς φοβεροὶ μῖμοι,
 τυμπάνου δ' εἰκῶν⁴ ὥσθ' ὑπογαίου
 βροντῆς, φέρεται βαρυταρβῆς.

ταῦτα γὰρ ἔοικε τοῖς Φρυγίοις· καὶ οὐκ ἀπεικός
 γε, ὥσπερ αὐτοὶ οἱ Φρύγες Θρακῶν ἀποικοὶ εἰσιν,
 οὕτω καὶ τὰ ἱερά ἐκεῖθεν μετενηνέχθαι. καὶ τὸν
 Διόνυσον δὲ καὶ τὸν Ἡδωνὸν Λυκοῦργον συνάγον-
 τες εἰς ἐν τὴν ὁμοιοτροπίαν τῶν ἱερῶν αἰνίττονται.

Kat.No.30

Strab. X.3.21.

“Troas’ın çeşitli kentlerinde de onurlandırılmışlardır ama adları gizli tutulur...Skepsisli, Kouretes ile Korybantēs’in bir tutulabileceğini söyler; Korybas’lar, Tanrıların Anası’nın kutsal ayinleriyle ilgili olan savaş dansı için kabul edilen gençler (koroι) olduklarından ve dans edercesine başlarını toslar gibi yürüdüklerinden bu adı taşırlar. Şair onlara âhenk kurucuları der...dansa ve dinsel esrimeye eğilimli olduklarından, esrime heyecanıyla kıpırdayanların Korybas’laştığını söyleriz”.

21. Ἀκουσίλαος δ' ὁ Ἀργεῖος ἐκ Καβειροῦς¹
 καὶ Ἡφαίστου Καδμῖλον² λέγει, τοῦ δὲ τρεῖς
 Καβεῖρους, ὧν³ Νύμφας Καβειρίδας· Φερεκύδης
 δ' ἐξ Ἀπόλλωνος καὶ Ῥητίας⁴ Κύρβαντας ἐννεά,
 οἰκῆσαι δ' αὐτοὺς ἐν Σαμοθράκη· ἐκ δὲ Καβειροῦς
 τῆς Πρωτέως καὶ Ἡφαίστου Καβεῖρους⁵ τρεῖς
 κορύβαντες δὲ ἀπὸ τοῦ κορύπτουτας βαίνειν ὀρχη-
 στικῶς, οὓς καὶ βητάρμονας λέγει ὁ ποιητής·

δεῦτ' ἄγε Φαιήκων βητάρμονες, ὅσσοι ἄριστοι.
 τῶν δὲ Κορυβάντων ὀρχηστικῶν καὶ ἐνθουσιαστι-
 κῶν ὄντων, καὶ τοὺς μανικῶς κινουμένους κορυ-
 βαντιᾶν φαμέν.

καὶ Νύμφας τρεῖς Καβειρίδας, ἑκατέροις δ' ἱερά
 γίνεσθαι· μάλιστα μὲν οὖν ἐν Ἰμβρῶ καὶ Λήμνῳ
 τοὺς Καβεῖρους τιμᾶσθαι συμβέβηκεν, ἀλλὰ καὶ
 ἐν Τροίᾳ κατὰ πόλεις· τὰ δ' ὀνόματα αὐτῶν ἔστι
 μυστικά. Ἡρόδοτος δὲ καὶ ἐν Μέμφει λέγει τῶν
 Καβεῖρων ἱερά, καθάπερ καὶ τοῦ Ἰφαιστοῦ,
 διαφθεῖραι δ' αὐτὰ Καμβύσην. ἔστι δ' αἰοίκητα
 τὰ χωρία τῆς τῶν δαιμόνων τούτων τιμῆς, τό τε
 Κορυβαντεῖον⁶ τὸ ἐν τῇ Ἀμαξιτίᾳ τῆς νῦν Ἀλε-
 ξανδρέων χώρας ἐγγυὲς τοῦ Σμινθίου, καὶ ἡ Κορύ-

Kat.No.31

Strab. X.3.22.

“Bazı yazarlar “İda Daktylosları” adının İda'nın yamaçlarına ilk yerleşenlerden kaynaklandığını söyler; çünkü, dağların etekleri “ayaklar” tepeleri “başlar” adını taşıır; buna uygun olarak hepsi Tanrılar'ın Anası'na adanan çok sayıdaki dağ “uçları” Dattylös'lar adını alır. Sophokles ilk erkek Daktylos'ların sayısının beş olduğunu ve bunların ilk kez demiri bulduklarını ve işlediklerini yazar...başka yazarlar başka şeyler söylerler ve güçlüğe güçlük katarlar ama hepsi onların Tanrıların Anasının büyücülere ve hizmetkârları olduğunu ve Phrygia'daki İda etrafında oturduklarını kabul eder; “Phrygia” yerine “Troas” kullanmışlardır; çünkü, Troia alınıp yağmalandıktan sonra...burada Phrygialılar egemen oldular”.

22. Δακτύλους δ' Ἰδαίους φασί τινες κεκληθῆσθαι
 τοὺς πρώτους οἰκήτορας τῆς κατὰ τὴν Ἰδὴν ὑπω-
 ρείας· πόδας μὲν γὰρ λέγεσθαι τὰς ὑπωρείας,
 κορυφὰς δὲ τὰ ἄκρα τῶν ὄρων· αἱ οὖν κατὰ μέρος
 ἔσχατιαί (καὶ πᾶσαι τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ἱεραί)
 περὶ τὴν Ἰδὴν δάκτυλοι ἐκαλοῦντο.¹ Σοφοκλῆς δὲ
 οἶεται πέντε τοὺς πρώτους ἄρσενας γενέσθαι, οἱ
 σίδηρόν τε ἐξεύρον καὶ εἰργάσαντο πρώτοι καὶ
 ἄλλα πολλὰ τῶν πρὸς τὸν βίον χρησίμων, πέντε
 δὲ καὶ ἀδελφὰς τούτων, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀριθμοῦ
 Δακτύλους κληθῆναι. ἄλλοι δ' ἄλλως μυθεύου-
 σιν, ἀπόροις ἄπορα συνάπτοντες, διάφοροι δὲ καὶ
 τοῖς ὀνόμασι καὶ τοῖς ἀριθμοῖς χρῶνται, ὧν
 Κέλμιν² ὀνομάζουσί τινα καὶ Δαμναμενέα³ καὶ
 Ἡρακλέα καὶ Ἀκμονα· καὶ οἱ μὲν ἐπιχωρίου
 τῆς Ἰδῆς, οἱ δὲ ἐποίκους, πάντες δὲ σίδηρον
 εἰργάσθαι ὑπὸ τούτων ἐν Ἰδῇ πρῶτον φασί, πάντες
 δὲ καὶ γόητας ὑπειλήφασιν καὶ περὶ τὴν μητέρα
 τῶν θεῶν καὶ ἐν Φρυγίᾳ ὠκηκότας περὶ τὴν Ἰδὴν,
 Φρυγίαν τὴν Τρωάδα καλοῦντες διὰ τὸ τοὺς

Kat.No.32

Strab. X.3.23.

“Teoloji bütün olarak ilk düşünceleri ve söylenceleri incelemelidir; çünkü, eski insanlar fizik kavramları gizlenceli anlatımlarla dile getirdiler...insanlar söylencelerinde, tanrıların göklerde oturduğuna ve geleceğe ait bazı öngörü işaretleri verdiklerine inanma eğiliminde olduklarından, dindarların ve bizzat tanrıların dağ gezintilerinden ve dinsel esrimelerinden söz ederler. Oysa, maden aramak, avlanmak, yaşamak için yararlı şeyler bulmak dağ gezintileriyle yakından ilgilidir; göz boyama ve büyü ise, esrime, tapınma ve kehanetle yakından ilgilidir”.

23. Προήχθημεν δὲ διὰ πλείονων εἰπεῖν περὶ τούτων, καίπερ ἤκιστα φιλομυθοῦντες, ὅτι τοῦ θεολογικοῦ γένους ἐφάπτεται τὰ πράγματα ταῦτα. πᾶς δὲ ὁ περὶ τῶν θεῶν λόγος ἀρχαίας ἐξετάζει δόξας καὶ μύθους, αἰνιττομένων¹ τῶν παλαιῶν ἃς εἶχον ἐννοίας φυσικὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ προστιθέντων ἅει τοῖς λόγοις τὸν μῦθον. ἅπαντα μὲν οὖν τὰ αἰνίγματα λύειν ἐπ’ ἀκριβὲς οὐ ῥᾶδιον, τοῦ δὲ πλήθους τῶν μυθεομένων ἐκτεθέντος εἰς τὸ μέσον, τῶν μὲν ὁμολογούντων ἀλλήλοις, τῶν δ’ ἐναντιούμενων, εὐπορώτερον ἂν τις δύναιτο² εἰκάζειν ἐξ αὐτῶν τὰ ληθῆς· οἷον τὰς ὀρειβασίας τῶν περὶ τὸ θεῖον σπουδαζόντων καὶ αὐτῶν τῶν θεῶν καὶ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς εἰκότως μυθεύουσι κατὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, καθ’ ἣν καὶ οὐρανίους

Kat.No.33

Plut. Numa 4 p.62.

“Fakat bu hikaye çok eski hikayelerin bir çoğu ile benziyor. Burada Phrygia’lılar Attis ile ilgili olanını, Bithynia’lılar Herodotus ile ilgili olanını, Arkadia’lılar Endymion ile ilgili olanını ve diğer insanlar diğer ölümlüler ile ilgili olanını aldılar. Böylelikle tanrının aşkıdaki kutluluğun bir yaşam öyküsünü meydana çıkarttığını düşündüler”.

Plutarchus Numa 4 p. 62 (ed.² Sintenis):

ὅτι μὲν οὖν ταῦτα πολλοῖς τῶν πᾶν παλαιῶν μύθων ἔοικεν, οὓς οἱ Φρύγες τε περὶ Ἄττειω καὶ Βιθυνοὶ περὶ Ἡροδότου καὶ περὶ Ἐνδυμίωνος Ἀρκάδες ἄλλοι τε περὶ ἄλλων εὐδαιμόνων δῆτινων καὶ Θεοριλῶν γενέσθαι δοκούντων παραλαβόντες ἠγάπησαν, ἅ οὐκ ἄδηλόν ἐστι.

2 „Amoyt a mis Rodotus en marge de son exemplaire d'après un manuscrit“ Claviyer, ροδοττου cod. Seidenst. 3 ἄλλοι τε περὶ ἄλλων Coraes, ἄλλων τε πολλῶν v.

Kat.No.34

Plut. De Isid et Osiris 69 p. 378 F.

“Phrygia’lılar. tanrıların kışın uyuduğuna ve yazın tekrar uyandıklarına inandılar”.

de Isid. et Osir. 69 p. 378 F (ed. Parthey):

Φρύγες δὲ τὸν θεὸν οἰόμενοι χειμῶνος καθεύδειν, θεροῦς δ’ ἐγρηγορέναι, τότε μὲν κατευνασμούς, τότε δ’ ἀνεγέρσεις βακχεύοντες αὐτῷ τελοῦσι.

Kat.No.35

Harpokr.

“Attis, Phrygler tarafından Tanrıların Anası’nın rahibi olarak çok saygı ve hürmet görmüştür”.

Harpocraton (ed. I. Bekker):

Ἄττις· Δημοσθένης ὑπὲρ Κτησιφάντιος (v. supra p. 6). ὁ Ἄττις παρὰ Φρυξὶ μάλιστα τιμᾶται ὡς πρόσωπος τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν. τὰ δὲ περὶ αὐτὸν δεδήλωκε Νεάνθης (FHG III p. 8 frg. 26)· μουσικὸς δὲ ὁ λόγος.

Kat.No.36

Herodian. I.11.2.

“Pessinus’taki Phrygialıların törenleri Gallos kıyısında gerçekleşirdi, bu nehirde törenin son gününde Kybele’nin idolünü yıkadıkları da rivayet edilmektedir”.

I, 11, 2:

ἐν δὲ τῷ προειρημένῳ Πεισιβοῦντι πάλαι μὲν Φρύγες ὄργλαζον
ἐπὶ τῷ ποταμῷ Γάλλῳ παραρρέοντι, ἀφ' οὗ τὴν ἐπωνυμίαν
φέρουσιν οἱ τῆς Θεῶς τοιαῦτα ἱερωμένοι.

Kat.No.37

Clem. Al. 2.11.

“Bakkhalar, çılgın Dionysos’a ayin şenlikleriyle taparlar, bunlar şenlik sonrasında çiğ et ziyafetiyle kutsal çılgnlıklarını kutlarlar; yılanlarla örülmüş taçlarıyla kurbanlarını parça parça dağıtır, euan diye bağırlar, günahı dünyaya sokan Eua’nın adını...Soluklu katınca hevia İbranice de dişi yılan anlamına gelir...Bana kalırsa orgia ve mysteria terimleri sırası ile öfke ve pisletme anlamına gelir...”.

11. ἐκτεροφόρησα ex Eusebio pro ἐκτεροφόρησα, quod etiam
in tribus est Eusebii codicibus. 12 ὑπέδον ex Eusebio pro ὑπέδον.
littera o deleta in M.

schol. Θεοῦ δὲ μυστήρια] Θεοῦ ἦτοι Διμήτηρος μυστήρια
παρὰ Φρυγίαν.

ἐκτεροφόρησα] κλονον τὸ λίκνον, ὃ σημαίνει τὸ πτύον, ἀπὸ
τοῦ λικμῶν, ὑπερ ἔστιν ἱερὸν τῆς Διμήτηρος, ὃ αἱ μινύμεναι τὰ
ταύτης μυστήρια ἐβάσταζον· ἐκτεροφόρησα οὖν ἀντὶ τοῦ ἐβάστασα
καὶ ἐμνύθη τὰ ταύτης μυστήρια τῆς Διμήτηρος.

Kat.No.38

Clem. Al. 2.12-19.

“Demeter’in mysteriası, Zeus’un yakarmalarını yeniden yaşatır: Safra içilmesi, kurbanların kalbinin çıkarılması ve söylenilmeyecek başka şeyler...aynı ayin töresi, Phrygia’lılar tarafından Attis ile Kybele ve Korybantes için de uygulanır: Phrygia’lılar Zeus’un bir çok yumurtasını Demeter’in dizlerine atıp kendini yalandan cezalandırdığını yaydılar. Eğer din yoluna giriş töreninin simgelerini anlatmaya devam etsem...kendinizi gülmekten alıkoyamazsınız: “Teften yedim, zillerden içtim, kutsal tabağı taşıdım...Gizemler sepetinin içindekileri düşün...susamlı, piramit ya da küre biçimli, çok göbekli çörekler, tuz toprakları ve bir yılan, Dionysos Bassaros’un gizemlerinin işareti değil mi? Nar, incir ağaçları, rezene sapları, sarmaşık yaprakları, yuvarlak çörekler ve

haşhaş değil mi?... Ayrıca, Ge Themis'in (Demeter ya da Kybele ile özdeşleşen tanrıça) söylenmez simgeleri olan mercanköşkü, lâmba, pala ve...gizemlerde kullanılan tarak vardır...ılımlı insanların keyfini bir tülle örten bir önceki gece şimdi, gizemlere ermiş olanları ayartır, konuşTURUR, meşalelerin ateşi dizginsiz tutkuları kamçıdır. Sen rahip, ateşi söndür; meşale taşıyıcısı, aevli odunlardan çekil. Aydınlik senin Iacchus'unu ikna eder. Gizemlerini saklamak için geceye katlan, bırak ayin şenlikleri karanlıkla onurlandırılın ”.

*Δηὸς δὲ μυστήρια καὶ Διὸς πρὸς μητέρα Δήμητρα ἀφροδίσιοι
συμπλοκαὶ καὶ μῆνις, οὐκ οἶδ' ὅ τι φῶ λοιπὸν, μητρὸς ἢ γυναικὸς,
τῆς Δηοῦς, ἧς δὴ χάριν Βριμὴν προσαγορευθῆναι λέγεται, ἱκετηραὶ
Διὸς καὶ πόμα γολῆς καὶ καρδιουκλαὶ καὶ ἀρρητούργαι· ταῦτα
οἱ Φρύγες τελειοῦσιν Ἄττιδι καὶ Κυβέλη καὶ Κορύβασιν. τεθρο-5
λήκασιν δὲ ὡς ἄρα ἀποσπάσας ὁ Ζεὺς τοῦ κριοῦ τοὺς διδύμους
φέρων ἐν μέσοις ἔρριψε τοῖς κόλποις τῆς Δηοῦς, τιμῶραν ψευδῆ
τῆς βιαίας συμπλοκῆς ἐκτινύων, ὡς ἑαυτὸν δῆθεν ἐκτεμῶν. τὰ
σύμβολα τῆς μυσίσεως ταύτης ἐκ περιουσίας παρατεθέντα οἶδ' ὅτι
κινήσει γέλωτα καὶ μὴ γελασεύουσιν ὑμῖν διὰ τοὺς ἐλέγχους· ἐκ 10
τυμπάνου ἔφραγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον· ἐξεροφó-
2, 19:*

*Καβείρους δὲ τοὺς Κορύβαντας καλοῦντες καὶ τελετὴν
Καβειρικὴν καταγγέλλουσιν. αὐτῶ γὰρ δὴ τούτω τῷ ἀδελ-
φοκτόνω, τὴν κίστην ἀνελομένω, ἐν ἧ τὸ τοῦ Διονύσου αἰδοῖον
ἀπέκειτο, εἰς Τυρρηνίαν κατέγαγον . . . δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἀπει-
5 κότως τὸν Διόνυσόν τινες Ἄττιν προσαγορεύεσθαι θέλουσιν, αἰδοίων
ἔστερημένον.*

Kat.No.39

Paus. VII.17. 9-12.

“Phrygia’lı Kalaos’un oğlu olan Attes üreme iktidarı olmaksızın doğmuştur. Büyüyünce Lidya’ya gider ve onlara Ana Tanrıça kültünü kabul ettirir. Attes, Ana Tanrıça tarafından o kadar hürmet ve takdir görür ki Zeus bu olaya sinirinden ve öfkesinden Attes’in arkasından ülkeye bir domuz gönderir. Bu domuz bir çok Lidya’lı ile birlikte Attes’i de öldürür. Bu yüzden Pessinus’taki Galatyalılar domuzla dokunmazlar . Ama Attis ile ilgili olarak şimdiki görüş şöyledir: Kutsal Agdos tepesinde oturan Dağ Tanrıça’yı Zeus hamile bırakır ve bu hamileliğin sonunda hünsa (erdişi) bir yaratık Agdistis dünyaya gelir. Agdistis’in olan güçlerinden korkan tanrılar, çare ararlar ve onun gücünü kırmak için Dionysos’u görevlendirirler. Dionysos, Agdistis’in hergün

serinleyip su içtiği kaynağa şarap karıştırır, sarhoş olan ve Dionysos tarafından cinsel organından ağaca bağlanan Agdistis, ayılıp sıçrayınca kendi kendini hadım eder. Kesilen organından bir badem ağacı ürer. Nehir Tanrısı Sangarios'un kızı Nana, ağaçtan kopardığı meyveyi koynuna koyunca, meyve kaybolur ve Nana hamile kalır. Aileyi utançtan kurtarmak isteyen babası kızını öldürmek ister ama Tanrıça araya girer, çocuk vaktinden önce doğar, Sangarios çocuğun terkedilmesini emreder. Terkedilen ve keçiler tarafından beslenen, olağanüstü yakışıklı Attis'e Ana Tanrıça (Agdistis) aşık olur. Attis ona bağlı kalacağına söz verir ama Pessinus kralının kızı da Attis'e aşık olur. Attis kralın kızı ile evleneceği sırada düğün konukları arasında Agdistis görünür ve kıskançlığından Attis'i çıldırtır. Dağa kaçan Attis, bir çam ağacının altında kendini hadım eder ve ölür. Kanından menekşeler meydana gelir. B yaptığından pişman olan Agdistis, Zeus'a yalvarır ve Attis'in yeniden dirilmesini ister. Ancak, Zeus Attis'in bedeninin hiç çürümeyeceğini, saçının hep uzayacağını, yalnızca sağ elinin küçük parmağının hareket edeceğine söz verir. Tanrıça Attis'i Pessinus'ta gömer ve Attis her yıl yapılan törenlerde tanrı olarak anılır".

9 Δυναίους δὲ ἔστι μὲν Ἀθηνᾶς ναὸς καὶ ἄγαλμα
 ἐς τὰ μάλιστα ἀρχαῖον, ἔστι δὲ καὶ ἄλλο ἱερόν
 σφίσι Δινδυμήνη μητρὶ καὶ Ἀττῆ πεποιημένον.
 Ἀττῆς δὲ ὅστις ἦν, οὐδὲν οἶός τε ἦν ἀπόρρητον²
 ἐς αὐτὸν ἐξευρεῖν, ἀλλὰ Ἑρμησιάνακτι μὲν τῷ
 τὰ ἐλεγεία γράψαντι πεποιημένα ἐστὶν ὡς υἱός
 τε ἦν Καλαοῦ Φρυγὸς καὶ ὡς οὐ τεκνοποιὸς ὑπὸ
 τῆς μητρὸς τεχθείη· ἐπεὶ δὲ ἠϋξήτο, μετόκησεν
 ἐς Λυδίαν τῷ Ἑρμησιάνακτος λόγῳ καὶ Λυδοῖς
 ὄργια ἐτέλει Μητρός, ἐς τοσοῦτο ἦκον παρ' αὐτῆ
 τιμῆς ὡς Δία αὐτῆ³ νεμεσήσαντα ἦν ἐπὶ τὰ ἔργα
 ἐπιπέμψαι τῶν Λυδῶν. ἐνταῦθα ἄλλοι τε τῶν
 Λυδῶν καὶ αὐτὸς Ἀττῆς ἀπέθανεν ὑπὸ τοῦ ὑός·
 καὶ τι ἐπόμενον τούτοις Γαλατῶν δρῶσιν οἱ
 Περσινούντα ἔχοντες, ὑῶν οὐχ ἀπτόμενοι.

Kat.No.40

Athen. 14.636.

"Yine istiyorum, Asya Kybele'sinin çatkılı (Mitra, Pers başlığı) kadınlarını, zengin Phrygialıların kızlarını, teflerle, vınlı tahtalarla iki elindeki tunç zillerin gümbürtüsüyle.../ işitiyorum Halys (Kızılırmak) kıyılarında oturan Lidya'lı, Baktria'lı

genç kızları / tapınırken Tmolos'un tanrıçasına, / Artemis'ine defne gölgeli ormanının;
tezeneyle çalarken üçgenleri, / pektis'leri, tıngırdatırken uyumla magadis'leri, onlara
katılır Pers kavalları”.

Kat.No.41

Babr. 141.v. 6-9.

“Nitekim, kim tarlalarla ilgisi olan sakatlanmış haldeki parlak Attis'i bilmez. Kim
Rhea'nın kutsal zilli tefine yetişmiş ürünlerin ve hububatların turfandalarını sunmaz”.

Babrius fab. 141, v. 6—9 (ed. Crusius)

*τίς γὰρ ἀγοίσκων
οὐκ οἶδεν Ἄττιν λευκὸν ὡς ἐπιφώθῃ,
τίς οὐκ ἀπαρχὰς ὀσπρίων τε καὶ σίτων
ἀγνῶ φέρων δίδωσι τυμπάνῳ Πείθῃ;*

Kat.No.42

Porph. 27.9-11.

“Ey Cybele senin biricik sevgilin müşfik (besleyen) Attis seni güzel yüzüyle
harcıyor”.

Publilius Optatianus Porfyrius carm. 27, 9—11
(ed. L. Müller):¹⁾

10 almus amans Attis, tua maxima cura, Cybebe,
me roseo terit ore decus mollique labello,
accenditque tuos Idaeos, Mater, amores.

(Loquitur poeta de syringe.)

9 Attis almus amans *codd.* | Cybeie B, Cybele Velsler. 10
me . . . decus L. Müller, e . . . deus *codd.*

Eus. Hom. II.E.408.

“Burada yaralı olan ve Arrianos’un Bithynia’lılar arasında söylediği şey şu ki: Dağların zirvelerine doğru yayılan Bithynia’lılar Zeus’a ve Attis’in kendisine Papaz diye seslenirlerdi”.

Eustathius in Hom. II. E 408 (ed. Lips. 1828):
 ἐνταῦθα δὲ χρήσιμον καὶ τὸ τοῦ Ἀρριανοῦ εἰπόντος ἐν Βι-
 θυνιακοῖς (FHG III p. 592 no. 30), ὅτι ἀνιόντες εἰς τὰ ἄκρα τῶν
 ὄρων Βιθυνοὶ ἐκάλουν Παπᾶν τὸν Δία καὶ Ἄττιν τὸν αὐτόν.

Dios. Anth.Pal. VI.51.

“Toprak Ana’m, Phrygia aslanlarını besleyen, senin Didymon’un her zaman gizemlerine erenlerle doludur; sana sundu çılgınlığının araçlarını hadım eden Aleksis, artık yok çılgınlıkla coşan tunç vurmali, tiz sesli zilleri, kavalların pes sesli çoban şarkıları, eğri boğa boynuzunun sesi, tefleri ve kızıl kana bulanmış kılıçları; arkaya öne savurduğu uzun sarı saçları”.

Anth. Pal. VI, 51 (ad eandem aetatem pertinere videtur):

Ἀνάθημα Ἀλεξιδος.

Μῆτερ ἐμὴ Γαίη, Φρυγίων θρέπτειρα λεόντων,
 Διδυμιον ἧς μύσταις ὄχι ἀπάτητον ἕρος,
 σοὶ τάδε θῆλος Ἀλεξίς ἐῆς οἰστρήματα λύσσης
 5 ἔνθετο, χαλκοτύπου παυσάμενος μανίης,
 κίμβαλά τ’ ὀξύφθογγα, βαρυφθόγγων τ’ ἀλαλητῶν
 ἀλῶν, οὓς μόσχον λοξὸν ἔκαμψε κέρας,
 τύμπανά τ’ ἠγήντα καὶ αἵματι φοινηχθέντα
 φάσγανα καὶ ξανθάς, τὰς πρὶν ἔσεισε, κόμας.
 10 Ἰλαος, ὃ δέσποινα, τὸν ἐν νεότητι μανέντα
 γηραλέον προτέρης παῖσον ἀγρειοσύνης.

2 διδυμιονης (i superposito litterae o) μύσταις cod., et in
 mg. γρ. διδυμίνης. 5 ἀλαλητῶν Plan., ἀλαλητῶν cod.

Kat.No.45

Dios. Anth.Pal. VI.220.

“Phrygia’nın Pessinus’tan Sardes’e gitmek istiyordu kendinden geçmiş, çılgın saçlarını rüzgara çözmüş Kybele’nin rahibi saf Atys; ama akşam karanlığına kalınca yolu, tanrısal esinle tutuşmuş nefesi sakinleşti ve yolundan saparak biraz ulaştı yer altı mağarasına. Ayak izlerinin peşinde, cesur insanları bile dehşete düşüren ve bir Gallos için tarifsiz korkutucu aslan, üstüne geldi. Atys, korkudan dili tutulmuşken, bir tanrının isteğiyle gergin tefine vurdu elleriyle. Boğuk davul sesine aslan, tüm dört ayaklılar arasında en korkunç olan hayvan, ceylandan daha hızlı kaçıp gitti o boğuk gümbürtüye katlanamadı adam: “Ey Ana, Sangarios’un kıyılarında sana adamak isterim kutsal bir tapınak ve bu sesin yankısını, kurtardığın hayatın armağanı olarak”.

Dioscorides Anth. Pal. VI, 220 (ed. Stadtmüller):
 Σάρδις Πεσινθέντος ἀπὸ Φρυγῶς ἤθελ' ἐλέσθαι,
 ἔκφρων μαινομένην δοῦς ἀνέμοισι τρίχα,
 ἄγνος Ἄττυς, Κυβέλης θαλαμηπόλος· ἄγρια δ' αὐτοῦ
 ἐψύχθη χαλεπῆς πνεύματα θευροφίης,
 ἐσπέριον στείλοντος ἀνὰ κνέφας· εἰς δὲ κάταντες
 ἄντρον ἔδν, νεύσας βαιὸν ἄπωθεν ὁδοῦ.
 τοῦ δὲ λέων ὄρουσε κατὰ στίβον, ἀνδράσι δέιμα
 θαρσαλέοις, Γάλλῳ δ' οὐδ' ὄνομαστὸν ἔχος,
 ὃς τότ' ἀναυδος ἔμεινε θεοῦς ὕπο, καὶ τινος αὔρη
 δαίμονος ἐς στονόεν τύμπανον ἤχε χέρας.
 οὐ βαρὺν μνησαντος ὁ θαρσαλεώτερος ἄλλων
 τετραπόδων, ἐλάφῳν ἔδραμεν δξύτερον,
 τὸν βαρὺν οὐ μείνας ἀκοῆς ψόφρον· ἐκ δὲ βόησεν·
 „Μῆτερ, Σαγγαροῦ χεῖλεσι πὰρ ποταμοῦ,

Kat.No.46

Lucian. C.7 IP.532.

“O ve yaşlı kadın en iyi yıllarını geçirmesine rağmen, o kadar fazla Tanrının Anası, yine de o hala bir çocuk bir aşk halindedir ve kıskançtır. Ve o, Attis’in arkasından aslanlarını gönderir, şimdi ona hiçbir faydası olmamasına rağmen”.

[Lucianus] de sacrificiis c. 7. I p. 532 (ed. Sommerbrodt):
 ἢ Πέα δὲ — χεῖρὶ γὰρ ἴσως καὶ ταῦτα εἰπεῖν — πῶς οὐκ
 ἀσχημονεῖ καὶ δεινὰ ποιεῖ, γραῦς μὲν ἴδη καὶ ἔξωρος οὔσα καὶ
 τοσοῦτων μῆτρῳ θεῶν, παιδεραστοῦσα δὲ ἔτι καὶ ζηλοτυποῦσα
 καὶ τὸν Ἄττυν ἐπὶ τῶν λεόντων περιτρέφουσα, καὶ ταῦτα χρήσιμον
 μηκέτι εἶναι δυνάμενον;

Kat.No.47

Nonn. Dion. XX.310-325.

“Bacchos, fakat, ümitsizlikten, tanrısal Rheia’dan olan Scythian dağlarından acele olarak bir mesajcı geldi. Kısır Attis sürüklenen giyisi ile, aslanların gezici takımını uyandırarak, bir kereliğine evliliğin yaratıcı çubuğunu bir bıçak ile lekeledi, ilgi uyandırıcı gençlik ve insan oluşumunun sorumluluğunu üzerinden attı, teklif eder ki o kanlı oluşum yapan damlalar kendi iki şeyini gösterdi ve kendi sıcak vücudunu kadınsı yaptı ki bunu çelik gibi sağlam yapağı ile yaptı. Bu, Tanrıça Cybele’nin aracını süren mesajcıydı, ki cesareti kırılmış Lyaios’u rahat ettirdi. Dionysos’un yayılışını görerek belli ki düşünerek de Hint savaşında, bütün işgalci Rheia’ları da getirmiş olabilirdi. Attis vahşi takımı kontrol etti ve merdiven tırazbanı üzerindeki dizginleri astı ve gül yanaklı yumuşak yüzünü göstererek yüksek sesle Bacchos’a bağırdı”.

κατηφιόντι δὲ Βάκχῳ
 ἔλκελιτων Σκυθικοῦ δι’ οὐρεὸς ἄσπορος ἴτις
 ἔκετο μαστίζων μετανάστιον ἄρμα λεόντων,
 Πέλης Θεσπεσίης ταχὺς ἄγγελος, ὃς ποτε χαλκῷ
 φρονίξας γονόεντα τελεσιγάμιον στάχυν ἤβης
 ἔψεν ἀννιφρευτῶν φιλότησιον ὕγμον ἀρστέων,
 ἄρσενος ἀμητοῦ Φαλύσιον, αἰμαλέῃ δὲ
 παιδογόνῳ ἑαθάμιγγι περιρραίνων πτύχα μηροῦ
 Φερμὸν ἀλοιητήρι δέμας θήλυτε σιδήρῳ·
 ὃς τότε διεφρεύων Κυβελήδος ἔρμα Θεαίνης
 ἄγγελος ἀσχαλώωντι παρήγορος ἦλθε Λυαίῳ . . .
 σήσας δ’ ἄγριον ἄρμα, δι’ ἄντυγος ἠρία τείνας,
 καὶ ῥοδέης ἀχάρακτα γενειάδος ἄκρα ιραεινῶν
 Βάκχῳ μῦθον ἔλεξε, χέων δξέϊαν ἰωήν.

Kat.No.48

Anakr. 11.1-4.

“Bazıları güzel Kybele’ye yarı kadın Attis’in dağlarda bağıırken delirdiğini söylüyorlar”.

Οἱ μὲν καλὴν Κυβήβην
 τὸν ἡμιθῆλην Ἄτιν
 ἐν οὐρεσιν βοῶντα
 λέγουσιν ἐκμανῆραι.

Kat.No.49

Iul. 159 A.

“Her şeyi söylemek yanlış mıdır? Söylenemez gerçekleri mi açıklıyoruz? Attis kimdir, Gallos’lar, Tanrıların Anası kimdir? Saf ve temiz olmanın yolu nedir, neden bu yol, eski Phrygia’lılar tarafından...iletildikten sonra bize öğretildi...”.

Iulianus imperator eis tēn Mētrā tōn Θεῶν (orat. V. init. ed. Hertlein) p. 159 A:

Ἄρα γε χρεὶ φάναι καὶ ὑπὲρ τούτων; καὶ ὑπὲρ τῶν ἀρρήτων γράφομεν καὶ τὰ ἀνέξοιστα καὶ τὰ ἀνεκλάλητα ἐκλαλήσομεν; τίς μὲν ὁ Ἄττις ἦτοι Γάλλος, τίς δὲ ἡ τῶν Θεῶν Μήτηρ, καὶ ὁ τῆς ἀγγελίας ταυτησὶ τρόπος ὁποῖος, . . .

Kat.No.50

Iul. 161 C.

“Benim açımdan Gallos’ların ve Attis’in imgesi, onların, maddenin en üst derecesine kadar bir yol açan ve maddesel biçimlerin tüm nedenlerini, tüm akıllarını içeren verimli ve yaratıcı intelligentiannın özü olmalarıdır...Nitekim, bütünüün biçimlerinin her şeyde olması üst ve ilk nedenlerinin, üst ve son öğelerin biçimlerini içermesi yanıltıcıdır; öyle olsaydı, karmakarışık bir düşünce ile birlikte “Yoksulluk”un adından başka bir şey kalmazdı...”.

p. 161 C.

τὸν Γάλλον δὲ ἐγὼ τουτονὶ καὶ τὸν Ἄττιν αὐτὸς οἴκοθεν ἐπινοῶ τοῦ γοργίου καὶ δημιουργικοῦ νοῦ τὴν ἔχει τῆς ἐσχάτης

ἕλης ἅπαντα γεννώσαν οὐσίαν εἶναι, ἔχουσαν τε ἐν ἑαυτῇ πάντας τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας τῶν ἐνύλων εἰδῶν· οὐ γὰρ δὴ πάντων ἢ ἐν πᾶσι τὰ εἶδη, οὐδὲ ἐν τοῖς ἀνωτάτω καὶ πρώτοις αἰτίοις τὰ τῶν ἐσχάτων καὶ τελευταίων, μεθ’ ἧ οὐδὲν ἐστὶν ἢ τὸ τῆς στερήσεως ὄνομα μετὰ ἀμυδρᾶς ἐπινοίας. οὐσῶν δὴ πολλῶν οὐσιῶν καὶ πολλῶν πάνυ δημιουργῶν τοῦ τρίτου δημιουργοῦ, ὅς τῶν ἐνύλων εἰδῶν τοὺς λόγους ἐξηρημένους ἔχει καὶ συνεχεῖς τὰς αἰτίας, ἢ τελευταία καὶ μέχρι γῆς ὑπὸ περιορισῆς τοῦ γοργίου 1 διὰ τῆς ἠνωθεν παρὰ τῶν ἕσπερων καθήκουσα φύσις ὁ ζητούμενός ἐστιν Ἄττις.

Kat.No.51

Iul. 163 C.

“Bu, ilk durumlar ile bağlantılı iken veya hemen hemen birincisiyle uzanırken o gerçekten, inanmakta haklı iken bir tanrı olarak Attis’e saygı duymalıyız”.

. . . περι γὰρ τῶν πρώτων αἰτιῶν ἔστιν ἢ τῶν γε δημοστολίων
τοῖς πρώτοις, εἴπερ ἡμῖν ἔστιν, ὡσπερ οὖν ἄξιον νομίζειν, καὶ
ὁ Ἄττις θεός.

Kat.No.52

Iul. 165 B-D.

“Yine de, tamamı ile materyalist olmayan bir konuda cisimleştirilmiş şekillerle sebep üçüncü yaratıcının himayesi altında bu şekillere yer veren şekliyle belirlenmiştir ki bizim için sadece bu şekillenmelerin Tanrısı ve Babası fakat görülebilir beşinci elementinde Tanrı ve Babasıdır. Bu yaratıcıdan Attis’i ayırt ederiz yani sebep konuya eğilimli olanıdır ve inanırız ki Attis veya Gallos yaratıcı güçlerin bir tanrısıdır. Onun ile ilgili olarak, mitoloji bu konuyla bağlantılıdır ve Gallos nehrinin girdaplı akıntısı yakınındaki doğum olayında ortaya çıktıktan sonra, o bir çiçek gibi büyüdü ve adile uzun olduktan sonra, Tanrıların Anası tarafından sevilir oldu ve ona tüm şeyleri emanet etti ve üstelik başının üstüne yıldızlı tacı koydu. Eğer görülebilir gökyüzümüz Attis’in tacını örterse hiç kimse Gallos’u samanyolu olarak yorumlamamalıdır. Eğer burada böyle bir durum varsa, onlar o zaman, beşinci elementin dönen küresiyle birbirine karışmış olanları değiştirme eğiliminde olan maddeyi söylerler. Bu gerçekleşikçe, Tanrıların Anası, sıçrayan ve dans eden Attis’e izin verir. Fakat, o bu limiti aştığında ve en düşük bölgeye geldiğinde mitoloji onun mağaraya doğru indiğini söyledi ve su perisi ile evlendiğini de ifade etti”.

p. 165 B—D:

ἀποδιελόντες ἐκείνου (τοῦ τρίτου δημιουργοῦ) τὸν Ἄττιν, τὴν ἄχρι Β
τῆς ὕλης καταβαίνουσαν αἶτταν, καὶ θεὸν γόνιμον Ἄττιν εἶναι καὶ
Γάλλον πεπιστεύκαμεν, ὃν δὴ φησιν ὁ μῦθος ἀνθῆσαι μὲν ἐκτεθέντα
παρὰ Γάλλου ποταμοῦ ταῖς δίναις, εἶτα καλὸν φρανέντα καὶ μέγαν
ἔαγαπηθῆναι παρὰ τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν. τὴν δὲ τὰ τε ἄλλα
πάντα ἐπιτρέψαι αὐτῷ καὶ τὸν ἀστερωτὸν ἐπιθεῖναι πῖλον. ἄλλ’

εἰ τὴν κορυφὴν σκέπει τοῦ Ἄττιδος ὁ φαινόμενος οὐρανὸς οὕτως, ὁ
 τὸν Γάλλον ποταμὸν ἔρα μὴ ποτε χρῆ τὸν γαλαξίαν μαντεύεσθαι
 κύκλον; ἔταυθα γὰρ φασὶ μίγνυσθαι τὸ παθητὸν σῶμα πρὸς
 10 τὴν ἀπαθῆ τοῦ πέμπτου κυκλοφορίαν. ἔχρι τοι τούτων ἐπέτρεψεν
 ἢ Μήτηρ τῶν Θεῶν σκιρτᾶν τε καὶ χορεύειν τῷ καλῷ τούτῳ καὶ
 ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτίσιν ἐμφορεῖ [τῷ] νοεῖν Θεῶν, τῷ Ἄττιδι. ὁ δὲ
 ἐπειδὴ προῖων ἦλθεν ἔχρι τῶν ἐσχάτων, ὁ μῦθος αὐτὸν εἰς τὸ
 15 ἄντρον κατελθεῖν ἔφη καὶ συγγενέσθαι τῇ νύμφῃ, τὸ δίνυρον
 αἰνιτόμενος τῆς ὕλης· καὶ οὐδὲ τὴν ὕλην αὐτὴν νῦν ἔφη, τὴν
 ψυχῆσιν θάνατος ὑγρῆσι γενέσθαι.
 τοῦτον οὖν τὸν Γάλλον, τὸν νοερὸν Θεόν, τὸν τῶν ἐνύλων καὶ ὑπὸ
 20 σελήην εἰδῶν συνοχέα, τῇ προτεταγμένῃ τῆς ὕλης αἰτίᾳ συνιόντα,
 συνιόντα δὲ οὐχ ὡς ἄλλον ἄλλη, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ εἰς τοῦτο
 ὑποφερόμενον. τίς οὖν ἢ Μήτηρ τῶν Θεῶν; κτλ.

Kat.No.53

Iul. 166 B - D.

“Tanrıların Anası görünen tanrıları yöneten, bir anlık ve yaratıcı tanrıların kaynağıdır; büyük Zeus’un anası, aynı zamanda eşidir; en büyükten sonra o da büyüktür; her yaşamın sahibesi, her doğuşun nedeni, doğduğunu hemen kusursuz kılandı; o, acı çekmeden doğuran ve Baba ile birlikte yaratandır, anası olmayan bakiredir, Zeus’un tahtına eştir...tüm düşünülür, tüm tanrılar içinde toplayarak, tüm anlaksal tanrıların kaynağı olur. Bu Tanrıça, ki aynı zamanda öngörüdür. Attis için tutuksuz bir aşk besler...”

p. 166 B—D:

ταύτην δὴ τὴν Θεὸν οὖσαν καὶ πρόνοιαν ἔρως μὲν ὑπῆλθεν
 ἀπαθῆς Ἄττιδος· ἐθελούσια γὰρ αὐτῇ καὶ κατὰ γνώμην ἐστὶν οὐ
 τὰ ἐνύλα μόνον εἶδη, πολὺ δὲ πλεον τὰ τούτων αἰτία. τὴν δὴ
 5 τὰ γινόμενα καὶ φθιρόμενα σώζουσαν προμήθειαν ἔραν ὁ μῦθος
 ἔφη τῆς δημιουργικῆς τούτων αἰτίας καὶ γόνιμου, καὶ κελεύειν
 μὲν αὐτὴν ἐν τῷ νοετῷ τίθειν μᾶλλον καὶ βούλεσθαι γε πρὸς
 ἑαυτὴν ἐπεσφράσθαι καὶ συνοικεῖν, ἐπίταγμα δὲ ποιῆσθαι, μηδεὶ
 τῶν ἄλλων, ἕνα μὲν τὸ ἐνοειδὲς σωτήριον διώκουσαν, ἕνα δὲ
 φεύγουσαν τὸ πρὸς τὴν ὕλην νεῦσαν· πρὸς ἑαυτὴν τε βλέπειν
 10 ἐκέλευσεν, οὖσαν [τε] πηγὴν μὲν τῶν δημιουργικῶν Θεῶν, οὐ κατελ-
 D κομένην δὲ εἰς τὴν γένεσιν οὐδὲ θελγομένην· οὕτω γὰρ ἐμελλεν ὁ
 μέγας Ἄττις καὶ κρείττον εἶναι δημιουργός, ἐπεὶ περ ἐν πᾶσιν ἢ
 πρὸς τὸ κρείττον ἐπιστροφὴ μᾶλλον ἐστὶ δραστήριος τῆς πρὸς τὸ
 χεῖρον νεύσεως.

Kat.No.54

lul. 167 A.

“Ama Attis maddenin uçlarına doğru inmeye devam eder; bir gün bunu durdurmak, sonsuzluğa doğru olan koşmasını önlemek gerektiğinden Koybas, Büyük Güneş, Tanrılarının Anası'nın taht ortağı... Aslan'ı ona kılavuz kılar...aslan, Nympha'ya karşı savaşmaya giden, onun Attis ile olan yakınlığından dolayı Tanrıçayı kışkırtmaya gidendir...genç adamın hadım edilmesine neden olandır. Bu sakatlık nedir? Sonsuzluğa doğru olan koşmaya getirilen frendir. Nitekim üreme imkanları belli biçimlerle sınırlandırılmıştır. Burada Attis'in aşırılıklarıyla ölçüyü aşan çılgınlığı söz konusudur...ayın evrelerinin açığa çıkardığı evrensel değişmeye göre, beşinci cismin değişmezliği gözlemlenir. Dünya sürekli olarak doğuma ve ölüme tabidir, beşinci cisme yaklaşır...”.

p. 167 A

ὁ δὲ βουλόμενος ὁ μῦθος διδάξει παραινέσαι φησὶ τὴν Μητέρα τῶν Θεῶν τῷ Ἄττιδι θεραπεύειν αὐτὴν καὶ μήτε ἀποχωρεῖν
 Β μήτε ἐρεῖν ἄλλης. ὁ δὲ προῆλθεν ἄχρι τῶν ἰσχυρίων τῆς ἕλης
 κατελθὼν. ἐπεὶ δὲ ἐχρῆν παύσασθαι ποτε καὶ στήναι τὴν ἀπει-
 ρίαν, Κορύβας μὲν ὁ μέγας Ἴλιος, ὁ σύνθετος τῆ Μητρὶ καὶ
 συνδημιουργῶν αὐτῇ τὰ πάντα καὶ συμπρομηθεύμενος καὶ οὐδὲν
 πράττων αὐτῆς δίχα, πείθει τὸν λέοντα μηνυτὴν γενέσθαι. τίς
 δὲ ὁ λέων; αἰθῶνα δῆπουθεν ἀκούομεν αὐτόν, αἴτιαν τοίνυν τὴν
 Γ προεστῶσαν τοῦ θερμοῦ καὶ πυρώδους, ἢ πολεμήσειν ἔμελλε τῆ
 νύμφῃ καὶ ζηλοτυπήσειν αὐτὴν τῆς πρὸς τὸν Ἄττιν κοινωνίας.
 εἴρηται δὲ ἡμῖν τίς ἢ νύμφη; τῆ δημιουργικῆ προμηθεῖα τῶν
 ὄντων ἐπουργήσαί φησι, δηλαδὴ τῆ Μητρὶ τῶν Θεῶν· εἶτα φωρά-
 σαντα καὶ μηνυτὴν γενόμενον αἴτιον γενέσθαι τῷ νεανίσκῳ τῆς
 ἐκτομῆς. ἢ δὲ ἐκτομὴ τίς; ἐκτομὴ τῆς ἀπειρίας· ἔστι γὰρ διὰ τὰ
 Δ τῆς γενέσεως ἐν ὠρισμένοις τοῖς εἶδεσιν ὑπὸ τῆς δημιουργικῆς.
 ἐπισχεθέντα προμηθεῖας, οὐκ ἔνευ τῆς τοῦ Ἄττιδος λεγομένης
 παραφροσύνης, ἢ τὸ μέτρον ἐξισταμένη καὶ ὑπερβαλνοῦσα καὶ

Kat.No.55

lul. 167 B - D.

“Herakles bile, şimdiden, birisini belirledi ve biri ve babasına görülemez olan ve yine görülemez olanı gördü, daha kolayca öncelikli olarak kendi bölgesini kontrol eder ve en iyi elbiseleri giydiği de olur ve bu göstermektedir ki söylem ile ilgili olan her şeyde daha yüksek şekilde eğilim daha düşük olandan daha etkilidir. Bu bize efsanenin öğretmek istediği şeydir. Yani Attis'e Tanrılarının Anası ne beni terk et ne de beni sev

dedi. Fakat o daha uzağa gitti ve ortamın dada düşük sınırlarına kadar eğilim gösterdi bununla birlikte onun sınırsız seyrinin azaldığı ve kesildiği ve yarı yarıya azaldığı gerekli hale geldi, kahraman Helios Corybant, annesinin tacını paylaştı ve onunla ve onun yaratıcılığıyla olan her şey bütün her şey için tanrı inayetine sahiptir ve o yaptığı her şeyden ayırır. Ve o aslanı her şeyi ortaya çıkarma konusunda ikna etti ve aslan kimdir? Gerçekte, bize onun alevle renklendirilmiş olduğu söylenir. O bu yüzden, öncelikle yer alan sebep, sıcak ve ateşli olur dedi. Ve bu, onun su perisine karşı olan göreviydi ve Attis ile olan birliğin kıskançlığıydı (ve su perisinin kim olduğunu sordum) ve efsane, aslanın tanrının yaratıcı tanrı inayetini sunmasını söyler bu bariz şekilde Tanrıların Anası demektir. O zaman bu latif ederek ve gerçeği ortaya çıkararak gençliğin hadım edilmesine neden oldu. Bu hadım edilmenin anlamı nedir? Sınırsızlığın kontrol edilmesidir. Yani, üretici olmaya, yaratıcı tanrı inayetiyle kontrol edilen kesin formlar içinde atıfta bulunulmuştur. Ve bu Attis'in güya çılgınlığı olmaksızın meydana gelmiş olamazdı ki Attis kendini aştı ve itaatsizlik yaptı, ki mertebeye bağlıydı ve burada zayıflatıldı ki kendi üzerinde kontrole sahip değildi ve bunun geçip gitmesi gerektiği de şaşırtıcı değildi. Beşinci elementin düşüncesi için tanrılar arasında en düşük seviyeye gelen sebeple yapmak zorunda olacağı zaman hiçbir şekilde değişime maruz kalmayan beşinci element ay ışığı bölgesinde olandır. Beşinci element üzerindeki çürüme sınırları ve sürekli üreme anlamındaki dünyamız nerede demek istiyorum. Onun ışığında (ay ışığında) bunun belirli değişimler altında görüldüğünü ve dış etkilerle etkilendiğini algılıyoruz. Bu yüzden Attis'imizin ayrıca az da olsa bir yarı tanrı olduğunu destekleyecek çelişki yoktur. Bu yüzden gerçekten mitolojinin anlamı veya dahası evrenin anlamı için tamamı ile tanrısallık için, o, üçüncü yaratıcıdan ilerlemektedir. Ve kendi hadımlığından tekrara tanrıların anasına doğru gitti. Fakat o soruna doğru eğilimde ve yönelmede olduğunda, onun tanrıların sırasında en düşük olarak düşünüldüğünün varsayılmasında bir kimse hatalı olamazdı. Yine de, o, tanrısal olan tüm kabilelerin lideridir. Fakat efsane, onu, kendisi ve değişmeyen tanrılar arasındaki farklılığı göstermek için bir yarı tanrı olarak adlandırmaktadır ”.

τε κινητικῆς αἴτιοι καὶ τοῖς ἄλλοις εἰσὶ σωτηρίας· περιέχεται δὲ τὸν οὐρανὸν ἀντὶ τιάρας, ἐκείθεν ὡσπερ ἐπὶ γῆν ὀρυζόμενος. οὗτος ὁ μέγας ἡμῶν θεὸς Ἄττις ἐστίν· αὐταὶ τοῦ βασιλέως Ἄττιδος 40 αἱ θρηνοῦμεναι τέως φρυγὰ καὶ κρύψεις καὶ ἀφαιρισμοὶ καὶ αἱ δύσεις αἱ κατὰ τὸ ἄντρον.

τεκμήρια δὲ ἔστω μοι τούτου ὁ χρόνος, ἐν ᾧ γίνεται. τέμνεσθαι γάρ φρασι τὸ ἱερὸν δένδρον καθ' ἣν ἡμέραν ὁ ἥλιος ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ἰσημερινῆς ἀψίδος ἔρχεται· εἰθ' ἕξῃς περι- 45 σαλπρισμὸς παραλαμβάνεται· τῇ τρίτῃ δὲ τέμνεται τὸ ἱερὸν καὶ ἀπόρητον θέρος τοῦ θεοῦ Γάλλον· ἐπὶ τούτοις Ἰλάρια, φρασί, καὶ ἔορτα. ὅτι μὲν οὖν στάσις ἐστὶ τῆς ἀπειρίας ἢ θρυλουμένη παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐκτομή, πρόδηλον ἔξ ὧν ἦνίκα ὁ μέγας ἥλιος τοῦ ἰσημερινοῦ ψεύσας κύκλου, ἵνα τὸ μάλιστα ὠρισμένον ἐστὶ· 50 τὸ μὲν γὰρ ἴσον ὠρισμένον ἐστὶ, τὸ δὲ ἄνισον ἀπειρόν τε καὶ

Kat.No.56

Iul. 168 C - D.

“Ana tarafından belirlenen Corybantlarla o, belirlendi onlar tanrılara göre daha yüksek ırkların üç öncü kişiliğidir. Ayrıca Attis aslanlar üzerinde hükmeden olmaktadır. Aslanla gelen kimdir? Onların lideri kimdir? Bunu yapan sıcak elementi kendileri için seçmiştir ve birincisi de, diğerleri de ateşin sebebi olanlardır. Ve bu ateşten elde edilmiş sıcaklıkla onlar motive edici güçlerin sebepleridir. Ve bütün diğer şeylerin korunumundan da olanlardır. Ve Attis bir sarık gibi tanrısallık etrafında dönmektedir. Ve böylece dünyaya gitme eğilimindedir. Bu o yüzden bizim kahraman tanrı Attis’imizdir”.

διὰ τοῦτο ὡσπερ ἕξασθενοῦσα καὶ οὐκέθ' αὐτῆς εἶναι δυναμένη· ὁ δὲ δὴ περὶ τὴν τελευταίαν ὑποστήναι τῶν θεῶν αἰτίαν οὐκ ἔλογον. 20 σκοπεῖ οὖν ἀναλλοίωτον κατὰ πᾶσαν ἀλλοίωσιν τὸ πέμπτον θεώ- μενος σῶμα περὶ τοὺς φωτισμοὺς τῆς σελήνης, ἵνα λοιπὸν ὁ συνεχῶς γιγνόμενός τε καὶ ἀπολλύμενος κόσμος γεινῆται τῷ πέμπτῳ σώματι. περὶ τοὺς φωτισμοὺς αὐτῆς ἀλλοίωσιν τινα καὶ πάθῃ συμπύπτοντα θεωροῦμεν. οὐκ ἄτοπον οὖν [εἶ] καὶ τὸν Ἄττιν 25 τοῦτον ἡμίθεόν τινα εἶναι· βούλεται γὰρ δὴ καὶ ὁ μῦθος τοῦτο· μᾶλλον δὲ θεὸν μὲν τῇ παντί· πρόβεισ τε γὰρ ἐκ τοῦ τρίτου δημιουργοῦ καὶ ἐπανάγεται πάλιν ἐπὶ τὴν Μητέρα τῶν θεῶν μετὰ τὴν ἐκτομήν· ἐπεὶ δὲ ὅλως ῥέπειν πέπεικε νεύειν εἰς τὴν ὕλην δοκεῖ, θεῶν μὲν ἔσχατον, ἕξαρχον δὲ τῶν θείων γενῶν ἀπάντων

Kat.No.57

lul. 169 A-C-D.

“Bunun üzerine trampetler seslendirilir ve üçüncü günde Tanrı Gallos’un kutsal ve konuşmayan üyesi şiddetli hale geldi onlar diğerinin geldiğini söylüyor ki onlar Hilaria ve festivaldir ve bu durum kalabalık tarafından çok tartışıldı ki gerçekten bu sınırsız gidişatı değiştiriyor. Ekinoks döngüsüne dokunana kahraman Helios’a ne olduğu barizdir. Ki burada sınırlar çok bariz şekilde tanımlıdır. O anda tam olarak sahip olduğumuz hesaba göre kutsal ağaç düşmüştür. Yani onların uygun diziliminde bütün diğer seremoniler meydana gelir. Bunlardan bazıları gizemlerin, gizli ritüeli ile kutsanmıştır fakat diğerleri hepsine söylenen bir ritüelle Gallos hikayesine aittir. Ve gizemlere de tam ait değildir. Fakat bunlar tarafından ele alınmıştır. Tanrılar bize öğretmeyi arzu ettiklerinden sembolik anlamda düşünmekteyiz ki dünyadan en adil meyveleri toplamamalıyız. Yani erdem ve acımayı bir arada elde etmeliyiz ve buradaki bizim iyi düzenlenmiş anayasamız dünya üzerinde bu meyveleri almamızı sağlar. Toprakta büyüyenler için fakat bu havanın daha üst kısmına ulaşmasına rağmen buna çabalamaktadır ve bunun gözetilmesi de adildir. Ve bize sıcak içinde gölge sağlar ve bizden önce gider ve bir nimet ve lütuf olarak bize meyveler verir. Bu üretici yaşamın kendi mükemmel bolluğudur. Bu yüzden hadımdan sonra trampet Attis’i yeniden çağırır. Ve hepimiz bir kere cennetten dünyaya cehenneme düşeriz. Bu işaretten sonra Kral Attis kendi hadımlığından, kendi sınırsız seyrine kalınca tanrı bize de iddia eder ve kendi kendimize sınırsız olanları gösterir ve tanrıları yalancı liderimiz yapar ve kendi kendini birisine acele ettirir. Bundan sonra Hilaria her şekilde takip etmelidir. Neye daha fazla saygı duyulacağı sınırsızlıktan ve üreme ve içsel fırtınalardan kaçan bir ruhtan daha eğlenceli olan tam da tanrılara doğru tercüme edilmiştir. Ve Attis’in kendisi öyle biridir ki ve Tanrıların Anası hiçbir şekilde izin vermedi. Bu onu kendi kendine dönüştürür hale getirdi ve kendi sınırsız gidişatına bir sınır oluşturmasını emretti”.

schol. Ἄττιν] ὅτι Ἄττις ὁ αὐτὸς εἶναι τῷ Διονύσῳ καταλέγεται, οὗτος δὲ τῶν αἰδολῶν ἐστέρηται. ὅτε γὰρ ὁ Διόνυσος ὑπὸ Τιτάνων διεσπάρθη, ἡ Πέα τὰς σάρκας αὐτοῦ εὐροῦσα διεσπασμένης ἐν τοῖς θρεινοῖς τόποις συνέθηκεν, τὰ αἰδοῖα μόνον μὴ εὐροῦσα ἕθεν ἐσώθησαν τινες παρὰ τῶν διασπασάντων ἐν κλισίῃ τεθεῖσθαι καὶ Τυρσηνοῖς παρατεθεῖσθαι διὸ καὶ τούτων χωρὶς ὁ Ἄττις ἐπελήφθη ὡς ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διονύσῳ.

Καὶ ζωογόνον σπεύδειν θεόν. ἐθῆς οὖν ἡ σάλπιγξ μετὰ τὴν 65 ἔκτομήν ἐνδίδωσι τὸ ἀνακλητικὸν τῷ Ἄττιδι καὶ τοῖς ὅσοι ποτὲ οὐρανόθεν ἐπιτημεν εἰς τὴν γῆν καὶ ἐπέσομεν. μετὰ δὴ τὸ σύμβολον τοῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς Ἄττις ἴσῃσι τὴν ἀπειρίαν διὰ τῆς ἔκτομῆς, ἡμῖν [τε] οἱ θεοὶ κελεύουσιν ἐκτεμεῖν καὶ αὐτοῖς τὴν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἀπειρίαν καὶ μιμεῖσθαι τοὺς ἡμῶν, ἐπὶ δὲ τὸ ὥρι- 70 σμένον καὶ ἐνοειδὲς καὶ, εἴπερ οἶόν τε ἐστίν, αὐτὸ τὸ ἐν ἀνατρέχειν.

Δ οὐπερ γενομένου πάντως ἔπεσθαι χρὴ τὰ Ἰλάρια. τί γὰρ ἐθθυμότερον, τί δὲ ἰλαρώτερον γένοιτο ἢ ψυχῆς ἀπειρίαν μὲν καὶ γένεσιν καὶ τὸν ἐν αὐτῇ κλύδωνα διαφυγούσης, ἐπὶ δὲ τοὺς θεοὺς αὐτοὺς ἀναχθείσης; ὢν ἕνα καὶ τὸν Ἄττιν ὅτι περιεῖδεν οὐδαμῶς ἢ τῶν 75 θεῶν μήτηρ βαδίζοντα πρόσω πλέον ἢ χροῖν, πρὸς ἑαυτὴν δὲ ἐπέστρεψε, στήσαι τὴν ἀπειρίαν προστάξασα.

παρατεῖσθαι, τὸ δὲ ἀναδυόμενον ἄνω καὶ εἰς ὕψος αἰρόμενον ὡς αὐτῷ τούτῳ καθαρὸν τυγχάνον δίδωσι προσελέγκασθαι. τῶν γούν 30 λαχάνων δοθέντων μὲν συγχωρεῖ χρῆσθαι, ῥίζαις δὲ ἀπαγορεύει καὶ μάλιστα ταῖς ἐντρεφομέναις καὶ συμπαθοῦσαις τῇ γῆ. καὶ μὴν καὶ τῶν δένδρων μῆλα μὲν ὡς ἱερὰ καὶ χρυσὰ καὶ ἀργύρων ἄθλων καὶ τελεστικῶν εἰκόνας καταφθεῖρειν οὐκ ἐπέστρεψε καὶ καταναλίσκειν, ἕξιὰ γε ὅντα τῶν ἀρχετύπων χάριν τοῦ σέβασθαι 35

Kat.No.58

Iul. 169 B.

“Söylence bize şunu öğretir: Doğası göksel olan bizler, yeryüzündeki ikametimiz sırasında erdem ve dindarlığın hasatını yaptıktan sonra, yaşam veren tanrıçaya dönmekte acele etmek üzere dünyaya geldik. Demek ki ağacın kesilmesinden (Attis’in kendini hadım etmesi) sonra Attis’e kavallarla yapılan çağrı işareti, aynı zamanda gökten düşen bizler içindir. Eğer Efendi Attis, sakatlanmayla, sonsuza doğru olan düşüşünü sınırlıyorsa bize de tanrılar hadımlık için emir verirler, içimizdeki maddesel sonsuzluğu sınırlamak ve mümkün olduğu kadar “Bir”e yönelmek için...doyumsuz isteklerin ve doğum etkisinin, kendi içinde yarattığı tayfundan kaçan ve tanrılara doğru yükselen bir ruhtan daha neşeli, daha keyifli ne vardır?”.

ἀδιεξιήτων· κατὰ τὸν λόγον αὐτίκα τὸ δένδρον τέμνεται· εἰδ' ἐξῆς
γίνεται τὰ λοιπά, τὰ μὲν διὰ τοὺς μυστικούς καὶ κρυφίους θεομούς, 169
τὰ δὲ καὶ ῥηθῆναι πᾶσι δυναμένους. ἡ δὲ ἐκτομὴ τοῦ δένδρου,
τοῦτο δὲ τῇ μὲν ἱστορίᾳ προσήκει τῇ περὶ τὸν Γάλλον, οὐδὲν δὲ
ἐν τοῖς μυστηρίοις, οἷς παραλαμβάνεται, διδασκόντων ἡμᾶς οἰμᾶι

τῶν θεῶν συμβολικῶς, ὅτι γῆ τὸ κάλλιστον ἐκ γῆς δρεψαμένους,
ἀρετὴν μετὰ εὐσεβείας, ἀπενεγκεῖν τῇ θεῷ, σύμβολον τῆς ἐνταῦθα
χρηστῆς πολιτείας ἐσόμενον. τὸ γὰρ τοῦ δένδρου ἐκ γῆς μὲν
Β γρῦεται, σπεύδει δὲ ὥσπερ εἰς τὸν αἰθέρα καὶ ἰδεῖν τέ ἐστι [καὶ
ῥηθῆναι] καλὸν καὶ σιάν παρασχεῖν ἐν πνίγει, ἥδη δὲ καὶ κρυφόν 60
ἐξ ἑαυτοῦ προβαλεῖν καὶ χαρίσασθαι· οὕτως αὐτῷ πολὺ τί γε
τοῦ γονίμου περιεστίν. ἡμῖν οὖν ὁ θεομὸς παρακελεύεται, τοῖς
γρῦσει μὲν οὐρανοῖς, εἰς γῆν δὲ ἐνεχθεῖσιν, ἀρετὴν μετὰ εὐσεβείας
ἀπὸ τῆς ἐν τῇ γῆ πολιτείας ἀμνησμένους παρὰ τὴν προγονικὴν

Kat.No.59

Iul. 171 A - D.

“Belli ki konuŝtuĝun Attis taĉ giyer ve kendine ait fiskiyeyi alır. Her tanrının fonksiyonları onları görebilir dünyaya uygulanır. Kendi durumunda hepsi kirlenmiştir ve samanyolu kadar saftır. Fakat tam bu noktada kuvvet ile zorlanan plan kuvvetsizlikle karışmaya başlar. Durum ile ilgili Attis Birliği mağaraya girme eğilimindedir. Ve mit söyler ki bu onların arzusuna karşıdır, daha yüksek bir dünyada tanrıların kendi doğaları ile ve daha yüksek güçler bunu kendi dünyamızın güçlerine indirme eğiliminde olamazlar. Daha fazla tenazül eğilimi içinde onlar tanrılar tarafından daha fazla olan daha yüksek bir alana doğru, dünyamızın şeylerini gönderme eğilimindedir. Ve gerçekten mit söylemez ki Tanrıların Anası hadımdan sonra Attis'e karşı değildi. Fakat yanlış olan, onun artık kızgın olmadığının söylenmesidir. O, onun tenezzül etmemesi durumuna kızmıştı. Kahraman Helios'un, sınırlara bağlı olarak kendi hareketinin en mükemmel simetrisini kontrol ettiği yerde tanrıça memnun olarak onu kendine doğru yukarıya alır veya dahası onu kendi yanında tutar, fakat şimdi onun olduğu yerde asla bu koruma işi meydana gelmez fakat sonsuza kadar Attis Ana'nın hizmetçisi ve arabacısıdır”.

ὁ γὰρ Ἄττις οὗτος ἔχων τὴν κατάστικτον τοῖς ἄστροις τιάρων εὐδηλον ὅτι τὰς πάντων τῶν θεῶν εἰς τὸν ἑμφανῆ κόσμον δρωμένας λήξεις ἀρχὰς ἐποιήσατο τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας· ἐπ' αὐτῶ τὸ μὲν ἀκραιφνὲς καὶ καθαρόν ἦν ἕχρι γαλαξίου· περὶ τοῦτον δὲ ἤδη τὸν τόπον μιγνυμένου πρὸς τὸ ἀπαθὲς τοῦ παθητοῦ καὶ τῆς ὕλης ὅ παρρυσταμένης ἐκείθεν, ἢ πρὸς ταύτην κοινωνία κατάβασις ἐστίν B εἰς τὸ ἄντρον, οὐκ ἀκουσίως μὲν γενομένη τοῖς θεοῖς καὶ τῇ τούτων Μητρὶ, λεγομένη δὲ ἀκουσίως γενέσθαι. γινῆσκει γὰρ ἐν κρείττονι τοὺς θεοὺς ὄντας οὐκ ἐκείθεν ἐπὶ τάδε καθέλκειν ἐθέλει τὰ βελτίω, ἀλλὰ διὰ τῆς τῶν κρείττόνων συγκαταβάσεως καὶ 10

Kat.No.60

Iul. 174.

“Şimdi, konuyla ilgili bir kanıt olarak ayin töresinden ve arınmadan söz etmek kaldı bana. Sözgelimi, kutsal yasa ete dokunmaya izin verirken tohumu (sperme) yasaklar. Tane cansız, et canlı değil mi? Tohum temiz değil mi? Oysa etler kanla, gözlerimizi rahatsız eden...maddelerle dolu değil mi? Üstelik tane tüketimi kimseye zarar vermezken et, hayvan kesimi, acı, işkence gören hayvanın boğazlanması demektir...bazı insanlar alay ederler, sebzelerin sapını yer, kökünü korurlar; sözgelimi, bayır turpunu yerler ama nar ve ayva yemezler...bir çok lütuf arasında, karanlıkta başıboş bırakmadıkları ve bedenimde değil, akıldışı iştahlarda ve ruh hareketlerimde fazla ve boş olan ne varsa, anlaksal ve ilksel neden tarafından benden çıkarıp atma fırsatını verdikleri için tüm yüce tanrılara ve özellikle Tanrıların Anası'na sonsuz minnet duyan, sınıırım, sadece benim”.

λείπεται δὴ λοιπόν, ὡς εἰκόσ, ὑπὲρ τε τῆς ἀγιστείας αὐτῆς καὶ τῆς ἀγγελίας διεξελθεῖν, ἵνα καὶ ἐντεῦθεν λάβωμεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν εἴ τι συμβάλλεται. γελοῖον δὲ αὐτίκα τοῖς πᾶσιν ἐκείνο 174 φαίνεται· κρεῶν μὲν ἀπτεσθαι δίδωσιν ὁ ἱερὸς νόμος, ἀπαγορεύει ὅ δὲ τῶν σπερμάτων. . . . τὰ μὲν ὄρμενά φασιν ἐσθίεσθαι τῶν B λαχάνων, παραιτεῖσθαι δὲ τὰς ἑλίας, ὡσπερ γογγυλίδας, καὶ σῦκα μὲν ἐσθίεσθαι φασί, ῥοιᾶς δὲ οὐδέτι καὶ μῆλα πρὸς τοῦτοις. . . . προσήκει δὲ πρῶτον ὑπομνήσαι διὰ βραχέων, τίνα τε ἔφρα- μεν εἶναι τὸν Ἄττιν καὶ τί τὴν ἔκτομήν, τίνος τε εἶναι σύμβολα 10 τὰ μετὰ τὴν ἔκτομήν ἕχρι τῶν Πλατῶν γινόμενα καὶ τί βούλεσθαι τὴν ἀγγελίαν. ὁ μὲν οὖν Ἄττις ἔλεγετο αἰτία τις οὐσα καὶ θεός, ὁ προσεχῶς δημιουργῶν τὸν ἐνυλον κόσμον, ὃς μέχρι τῶν ἑσχάτων

Kat.No.61

Iul. 175 C - D.

“Her şeyden önce ayin töresi, toprağa gömülü sebzeyle beslenmeye izin vermez, bunlar varlıkların en sonuncusudur; Plato'nun dediği gibi, gökten kovulan “kötü”nün ikameti oradadır...Yaşamı yaratan ve Öngörülü Tanrıçanın ilk yasağı, toprağa gömülü gıdalara getirilmiştir, beden beslenmesiyle sınırlı olsa bile: O, gözlerimizi göğe, hatta göğün ötesine kaldırmamızı söyler...dimdik havaya yükselen, artık topraktan kök almayan bitkilerin tanelerini tüketmemize izin vardır, toprak altındaki bitkilerin değil”.

Ο δυνόμενα σπέρματα· ἔσχατον μὲν γὰρ τῶν ὕψτων ἡ γῆ. . . . ἐνταῦθα
 τινες κέρηται σπέρματι, τοῖς λοβοῖς, οὐ σπέρμα μᾶλλον ἢ
 λάχανον αὐτὸ νομίζοντες εἶναι τῆς περικύβητος πως ἀνωφερῆς καὶ
 ὀρθῆς καὶ οὐδὲ ἐρριζώσθαι κατὰ τῆς γῆς· ἐρριζώται δὲ ὡστερ
 [οὐκ] ἐκ δένδρου κίττου τινος ἢ καὶ ἀμπέλου καρπὸς ἤρρηται καὶ
 καλάμης· ἀπηγόρευται μὲν οὖν ἡμῖν σπέρματι χρῆσθαι διὰ τοῦτο τῶν
 φρυτῶν, ἐπιτέτραπται δὲ χρῆσθαι καρποῖς καὶ λάχανοις, οὐ τοῖς
 χαμαιζήλοισι, ἀλλὰ τοῖς ἐκ γῆς αἰρομένοις ἄνω μετεώροις· ταύτη
 τοὶ καὶ τῆς γογγυλίδος τὸ μὲν γεωχαρῆς ὡς χθόνιον ἐπιτάττει

Kat.No.62

Iul. 176 A - B.

“Ayvaları çürütmek ve yemek yasaktır çünkü onlar kutsaldır, altın renklidir ve din yoluna giriş törenine ait söylenemez savaşimleri temsil ederler, aynı zamanda ilk örnekler açısından layıktırlar. Narlar da yasaktır çünkü bir yer altı ağacından yetişirler. Hurma ağacına gelince, bu ağaç Phrygia'da yetişmez, ayin töresi önceden kuruldu; bence bayramlarda, beslenmek için onu yememeliyiz; çünkü bu ağaç güneşe kutsanmıştır ve bu hala geçerlidir. Bütün balıklar yasaktır, bu noktada Mısırlılarda aynı noktadayız”.

Β τε καὶ φεραπέεσθαι· ῥοιὰς δὲ ὡς φρυτὸν χθόνιον παρητήσατο,
 καὶ τοῦ φρούκιος δὲ τὸν καρπὸν ἴσως μὲν ἂν τις εἴποι διὰ τὸ μὴ
 γίνεσθαι περὶ τὴν Φρυγίαν, ἐνθα πρῶτον ὁ Θεομὸς κατέστη· ἐμοὶ
 δὲ δοκεῖ μᾶλλον ὡς ἱερὸν ἡλίου τὸ φρυτὸν ἀγέρων τε ὅν οὐ συγ-
 χωρήσαι καταναλίσκεν ἐν ταῖς ἀγιστεῖαις εἰς τροφήν σώματος. 40
 ἐπὶ τοῦτοις ἀπηγόρευται ἐχθύσιν ἅπασιν χρῆσθαι· κοινὸν δὲ ἐστὶ

Kat.No.63

Iul. 177 B - D.

Fakat o yukarı gitse ve atmosferin yukarısına çıksa da tanrısallığın en üst katlarına çıksa da bütün bu yiyecekleri elde etmek ister. Havadan yukarı çıkma eğiliminde olan şeyleri kovalayacaktır ve en üst yüksekliğe çıkacaktır. Eğer şiirsel bir anlam kullanmıyorsan gökyüzüne bak. Kuşlar, örneğin yiyebiliriz ve ortak şekilde kutsal olarak görülmelerini isteriz. Sıradan dört ayaklı hayvanlar. Örneğin domuz gibi bu hayvan yiyecek olarak engellenmiştir, yasaklıdır ki, bu kutsal ayin esnasındadır. Çünkü şekli ile, yaşam tarzı ile ve etinin türü ile saf değildir. Ve ait olduğu tüm dünya için bayağıdır ve bu yüzden insan inanmaktadır ki dünya altında (alt dünyada) tanrılara sunmaktadır. Bu hayvan ona iğrenç görünmez. Bizim istemek zorunda olduğumuz örneğin yiyeceklerden eksik olan ilahi sıradanlıkla verilmişlerdir ve biz bilgimizi paylaşmayı anlamalıyız ki tanrıların doğasını bilenler olalım”.

Ο τούτο καὶ πρὸς Αἰγυπτίους τὸ πρόβλημα. δοκεῖ δὲ ἔμοιγε δυοῖν
 ἕνεκεν ἂν τις ἰχθύων μάλιστα μὲν αἰεὶ, πάντως δὲ ἐν ταῖς ἁγι-
 στείαις ἀποσχέσθαι, ἐνὸς μὲν, ὅτι τούτων, ἃ μὴ θύομεν τοῖς
 177 θεοῖς, οὐδὲ σιτεῖσθαι προσήκει. . . . ἕτερος (scil. λόγος) δέ, ὃν⁴⁵
 καὶ μᾶλλον ἠγοῦμαι τοῖς προειρημένοις ἀρμόζειν, ὅτι τρόπον τινὰ
 Β καὶ αὐτοὶ κατὰ τοῦ βυθοῦ δεδυκότες εἶεν ἂν χθονιώτεροι τῶν
 σπερμάτων, ὃ δὲ ἐπιθυμῶν ἀναπτῆραι καὶ μετέωρος ὑπὲρ τὸν
 αἴρα πρὸς αὐτὰς οὐρανοῦ πτῆναι κορυφαῖς δικαίως ἂν ἀποστρέφοιτο
 πάντα τὰ τοιαῦτα, μεταθέοι δὲ καὶ μετατρέχοι τὰ τεινόμενα πρὸς⁵⁰
 τὸν αἴρα καὶ σιτεύοντα πρὸς τὸ ἄγαντες καὶ, ἵνα τι καὶ ποιητικὸν
 εἶπω, πρὸς τὸν οὐρανὸν ὄρωντα. ὄρισιν οὖν ἐπιτρέπει χρῆσθαι
 πλὴν ἄλλων, οὓς ἱεροῦς εἶναι πάντη συμβέβηκε, καὶ τῶν τετρα-
 πύδων τοῖς συνηθεσί· ἔξω τοῦ χοίρου. τούτων δὲ ὡς χθόνιον
 C πάντη μορφή τε καὶ τῷ βλεῖν καὶ αὐτῷ τῷ τῆς οὐσίας λόγῳ·⁵⁵
 περιπτωματικὸς τε γὰρ καὶ παχὺς τὴν σάρκα· τῆς ἱερῆς ἀποκηρύττει
 τροφῆς. φιλὸν γὰρ εἶναι πεπλοστευταί θύμα τοῖς χθονίοις θεοῖς

Kat.No.64

Iul. 178 B.

“Bana kalırsa, bütün zamanlarda ama özellikle kutsal günlerde balıktan uzak durmanın iki nedeni vardır: ilki, hiçbir tanrıya kurban edilmeyen bir hayvanla beslenmek doğru değildir. Burada boğazına düşkün...kimseler şöyle diyebilir: “Ama

neden tanrılara balık kurban etmiyoruz?”. İşte cevabım: “Bizler de dostum, bizler de din yoluna giriş törenleriyle ilgili bazı kurbanlar sunarız, Romalıların at, Helenlerin...başka yırtıcı ya da evcil hayvanlar kurban etmesi gibi, hatta Hekate’ye köpek kurban edilir...balıklar kurban edilemez çünkü onları koyun, öküz, sığır gibi otağa götüremeyiz, üremelerini üstlenemeyiz ve balık sürülerimiz yoktur”...ikinci neden de bence...balıklar dipsiz derinliklere daldıklarından bir tür yer altı hayvanlarıdır...kim havalanmak, göğün doruklarına doğru uçmak isterse bu tür besinleri yememekle iyi edecektir...demek ki kuşlarla beslenmemize izin var. Domuz, doğasının bütünüyle yer altı niteliği taşıması, yaşam biçimi, dışkıyla ilintili ağır eti dolayısıyla kutsallık tablosundan çıkarılmıştır. Ruh kendini tanrılara verdiği ve bütün dikkatini üstün üçlere teslim ettiğinde (sonra gelen kutlama ve önceki ayin töresi bana göre artık engel değildir; her şey tanrıların elindedir, her şey onlarla bağlantılı olarak varoluşunu sürdürür, “her şey tanrılarla doludur”) kutsal ışık ruhları aydınlatır, bir kez tanrılaşınca doğuştan olan nefese yoğunluk ve güç verir, öyle ki sanki berkitilmiştir, bedeni korur”.

τῶν Θεῶν συμβολικῶς, ὅτι χρητὸν τὸ κάλλιστον ἐκ γῆς δρεψαμένους, ἀρετὴν μετὰ εὐσεβείας, ἀπειργάζειν τῇ Θεῷ, σύμβολον τῆς ἐνταῦθα χρηστῆς πολιτείας ἐσόμενον. τὸ γὰρ τοι δένδρον ἐκ γῆς μὲν φύεται, σπεύδει δὲ ὡσπερ εἰς τὸν αἰθέρα καὶ ἰδεῖν τέ ἐστι [καὶ ὀφθαλμοῖσι] καλὸν καὶ σκιὰν παρασχεῖν ἐν πνίγει, ἥδη δὲ καὶ καρπὸν ἐξ ἑαυτοῦ προβαλεῖν καὶ χαρίσασθαι· οὕτως αὐτῷ πολὺ τί γε τοῦ γονιμοῦ περιεστίν. ἡμῖν οὖν ὁ Θεοῦ παρακελεύεται, τοῖς φύσει μὲν οὐρανίοις, εἰς γῆν δὲ ἐνεχθεῖσιν, ἀρετὴν μετὰ εὐσεβείας ἀπὸ τῆς ἐν τῇ γῆ πολιτείας ἀμνησμένους παρὰ τὴν προγονικὴν καὶ ζωογόρον σπεύδειν Θεόν. εὐθύς οὖν ἡ σάλπιγξ μετὰ τὴν ἐκτομὴν ἐνδίδωσι τὸ ἀνακλητικὸν τῷ Ἄτιδι καὶ τοῖς ὄσοι ποτὲ οὐρανόθεν ἐπιτημεν εἰς τὴν γῆν καὶ ἐπέσομεν. μετὰ δὲ τὸ σύμβολον τοῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς Ἄτις ἴσῃσι τὴν ἀπειρίαν διὰ τῆς ἐκτομῆς, ἡμῖν [τε] οἱ Θεοὶ κελεύουσιν ἐκτέμνειν καὶ αὐτοῖς τὴν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἀπειρίαν καὶ μιμεῖσθαι τοὺς ἡμῶν, ἐπὶ δὲ τὸ ὄρισμα καὶ ἐνοειδὲς καὶ, εἴπερ οἶόν τέ ἐστιν, αὐτὸ τὸ ἐν ἀνατρέχειν·

Kat.No.65

Iul. 179 B - D.

“...ve ben ayrıca Dionysos’un ayrılmış yaratıcı fonksiyonunun farkına varırım ki büyük Dionysos hayatın tek ve sabit kalıcı prensibini aldı ki bu kahraman Zeus’un yaşamıdır ki Zeus’tan ilerleyerek o hayatı ve görülebilen her şeyi hediye eder bütün

görünmeyen dünya yaratıklarını kontrol eder. Ve yönetir. Bu tanrılarla Hermes Epaphroditus'u kutlamalıyız, yani bu tanrı inisiyatifi ile kutsanmıştır ki Akıllı Attis için kibarca araba sürücülüğünü talep etmiştir ve yine anlaşılamayacak kadar yoğun bir ruhla Hermes ve Aphrodite dua edilir ve her yerdeki tüm yaratılanlar, bunlar her yerde ve her şeyde olduklarından logolara (sözlere) uygun olan bir yaşam amacına sahiptirler. Fakat bu logo (söz) Attis değildir, o çok önce değildir ama onun duyguları dışındaydı fakat şimdi onun hadımlığı akıllı bir davranış olarak adlandırılır. Evet akıllıdır. Çünkü o adadı ve bu reddi geçirdi kendi dünyamıza hiçbir insan bunu taklit edemez. Fakat kendi dersimden açıkça bu ilahiyi Büyük Tanrıça'ya verebilirdim”.

προσῆκει δὲ σὺν τούτοις (Mineruae et Dionyso) ὑμῆσαι καὶ τὸν Ἐπαφρόδιτον Ἐρμιῶν· καλεῖται γὰρ οὕτως ὑπὸ τῶν μυστῶν ὁ θεὸς οὗτος, ὅσοι λαμπάδας φασὶν ἀνάπτειν Ἀττιδί τῆς σοφῆς. τίς οὖν οὕτω παχὺς τὴν ψυχὴν, ὅς οὐ συνήσιν, ὅτι δι' Ἐρμιῶν μὲν καὶ Ἀφροδίτης ἀνακαλεῖται πάντα πανταχοῦ τὰ τῆς γενέσεως ἔχοντα τὸ ἕνεκα τοῦ πάντη καὶ πάντως, ὃ τοῦ λόγου μάλιστα ἴδιόν ἐστιν; Ἀττις δὲ οὐχ οὕτως ἐστὶν ὁ μικρῶν πρόσθεν ἄφρων, νῦν δὲ ἀκούων διὰ τὴν ἐκτομὴν σοφός; ἄφρων μὲν ὅτι τὴν ὕλην εἴλετο καὶ τὴν γένεσιν ἐπιτροπεύει, σοφός δὲ ὅτι τὸ σκύβαλον τοῦτο εἰς κάλλος ἐκόσμησε τοσοῦτον καὶ μετέστησεν, ὅσον οὐδεμὶ ἂν μιμῆσαιτο ἀνθρώπων τέχνη καὶ σύνεσις.

1 ὑμῆσαι Hertlein] ὑπομῆσαι. 6 τὸ ἕνεκα eqs. corrupta sunt. 10 τοσοῦτον καὶ Hertl.] καὶ τοσοῦτον | οὐδεμὶ ἂν Hertl.] οὐδεμία.

Kat.No.66

Iul. 180 A.

“Tanrıların Anası ve insanlar siz Zeus’un yargıçlarısınız ve onun tahtını paylaşırsınız entelektüel tanrıların bir kaynağı akıllı tanrıların paslanmaz maddesiyle saman yolunu izler ki ve bütün bunları şeylerin ortak sebebinden alır ve kendilerine entelektüel tanrılarla ilgili olarak bunu hediye ederler. Hasat veren tanrıça ki o ruhlarımızın temsilcisi, bölgesi ve yaratıcısıdır ve sen onu çok seversin ve o perinin mağarasına gittikten sonra ona geri döndüğünde...”.

ὃ (θεῶν καὶ ἀνθρώπων Μητέρα) τὸν μέγαν Διόνυσον ἀγαπῶσα καὶ τὸν Ἀττιν ἐκτεθέντα περισωσαμένη καὶ πάλιν αὐτὸν εἰς τὸ γῆς 15 ἄτρον καταδύμενον ἐπαγάγουσα . . .

1.2. Romalı Yazarlar

Kat.No.67

Lucr. II. 594–632.

“Kybele aslanlar koşulu bir arabaya kurulmuş olarak başında kuleli bir taçla tanımlanır. Yabani bir hayvana gem vurulması, en yaramaz çocukların bile anne babalarına görev duygusuyla bağlı olmasının dile getirilmesidir. Kuleli taç ise, tanrıçanın kentlerin ağırlığını taşıdığıının betimlenmesidir. Bazılarının “İdalı Anamız” dediği tanrıça, Phrygia’da yanında bin görevliyle beraber gösterilir. Çünkü onlara göre, ekin ilk kez Phrygia’da bitmiş ve buradan dünyaya yayılmıştır. Tanrıçaya, hadım edilmiş (eenuchus) rahipler gergin derili davullarını hafifçe çalarak eşlik ederler, bu arada Phrygia ezgileri çalan flütün dokunaklı havası herkesi coşturur. Elllerinde taşıdıkları bıçaklarla nankör kalabalığın tanrıçadan korkusunu arındırmak isterler. Tanrıça bir kente girdiğinde, ölümlüleri sessiz dualarla kutsarken, önüne bakır ya da gümüş paralar atılır ve bedenlerinden kanlar akan esrik bir rahip ordusu dans etmeye başlar. Bunlar birbirine vurdukları kalkanlarıyla Girit’in eski Curetes’ini ve onların Zeus’un bebekliğindeki ağlayışlarını bastırmalarını andırırlar”.

quare magna deum mater materque ferarum
et nostri genetrix haec dicta est corporis una.
hanc ueteres Graium docti cecinere poëtae

sedibus in curru biugos agitare leones,
aëris in spatio magnam pendere docentes
tellurem, neque posse in terra sistere terram.
adiunxere feras, quia quamuis effera proles
officiis debet molliri uicta parentum.
muralique caput summum cinxere corona,
eximiis munita locis quia sustinet urbes;
quo nunc insigni per magnas praedita terras
horricfe fertur diuinae matris imago.
hanc uariae gentes antiquo more sacrorum
Idaeam uocitant matrem, Phrygiasque cateruas
munificat tacita mortalis muta salute,
aere atque argento sternunt iter omne uiarum,
largifica stipe ditantes, ninguntque rosarum
floribus umbrantes matrem comitumque cateruas.
hic armata manus, Curetas nomine Grai
quos memorant Phrygios, inter se forte quod armis
Iudunt in numerumque exultant sanguinolenti,
terrificas capitem quatientes nomine cristas

Catull. LXIII. 5-30.

“Hızlı teknesini derin deniz üstünde sürüp Attis Phrygia korusuna alelacele ayak bastı sabırsızca ve tanrıçanın ormanlarla kaplı gölgeli mekanına gitti, çılgın bir öfkeye kapılıp, ruhu sersem sepelek, sivri bir çakmaktaşı ile koparıp attı kasığındaki ağırlıkları. Hissedince kalan organlarından erkekliğinin yittiğini, hatta toprağı lekeleyince taze kanı aldı kar beyaz ellerine çarçabuk hafif defini, senin defini, Cybele ey Cybele Ana, gizli ayinlerini senin, vura vura sırtına incecik parmaklarıyla boğa derisi defin, terennüm etmeye başladı yoldaşları için salına salına: “Haydi, gidin Gallalar, Cybele’nin yüksek korularına, hep beraber, hep beraber gidin, Dindymus’un sahibesinin gezgin takımı, başka mekânlar arayan sürgünler gibi benim önderliğimde arkamdan gelen yoldaşlar, göğüs gerdiniz yiyip yutan sulara, azgın denizlere, hadım ettiniz bedeninizi aşkın çekiciliğine duyduğunuz aşırı kinle, neşelendirin ilahilerinizin ruhunu sürekli konuşturmalarınızla, yavaşlatır duraksamalar, alır aklınızı başınızdan; gidin hep beraber, izleyin Phrygia’daki Cybele’nin evini, Phrygia’daki korularını tanrıçanın, ziller çalar orada , defler yankılanır, Phrygia’lı korularını tanrıçanın, ziller çalar orada, defler yankılanır, Phrygia’lı flütçü ağır ağır çalar kıvrık flütüyle, sarmaşıklar dolanmış başlarını sallar hızlıca Maenadlar orada, derin inleyişlerle kutlarlar, orada, kutsal ayinlerini, orada dolanıp durur tanrıçanın gezgin alayı: Bir an önce oraya gitmek yakışır bize hızlı danslarla”. Yoldaşlarına bunları söyler söylemez kadınsı Attis birden dillerini şiddetle çırparak şenlikçiler feryat ederler, hafif def karşılık verir buna, yankılanır oyuk ziller, telaşlı adımlarla yeşil İda’ya gider koro çarçabuk. Hep beraber soluk soluğa yollarına devam ederler, çılgın gezginler, ölesiye...”.

Super alta uectus Attis celeri rate maria
 Phrygium ut nemus citato cupide pede tetigit
 adiitque opaca siluis redimita loca deae,
 stimulatus ibi furenti rabie, uagus animis,
 deuolsit ile acuto sibi pondere silicis. 5
 itaque ut relictæ sensit sibi membra sine uiro,
 etiam recente terrae sola sanguine maculans
 niueis citata cepit manibus leue typanum,
 typanum tuom, Cybelle, tua, mater, initia,
 quatiensque terga taurei teneris caua digitis 10
 canere haec suis adorta est tremebunda comitibus:
 „Agite ite ad alta, Gallae, Cybeles nemora simul,

simul ite, Dindymenae dominae uaga pecora,
 aliena quae petentes uelut exules loca
 sectam meam executae duce me mihi comites 15
 rapidum salum tulistis truculentaque pelagi
 et corpus euirastis Ueneris nimio odio,
 hilarate erae citatis erroribus animum.
 mora tarda mente cedat: simul ite, sequimini
 Phrygiam ad domum Cybelles, Phrygia ad nemora deae, 20
 ubi cymbalum sonat uox, ubi tympana reboant,
 tibicen ubi canit Phryx curuo graue calamo,
 ubi capita maenades ui iaciunt hederigerac,
 ubi sacra sancta acutis ululatibus agitant,
 ubi suneit illa diuae uolitare uaga cohors. 25
 quo nos decet citatis celerare tripudiis.“
 simul haec comitibus Attis cecinit notha mulier,
 thiasus repente linguis trepidantibus ululat,
 lene tympanum remugit, caua cymbala recrepant,
 uiridem citus adit Idam properante pede chorus. 30
 furibunda simul anhelans uaga uadit animam agens
 comitata tympano Attis per opaca nemora dux,
 ueluti iuuenca uitans onus indomita iugi:
 rapidae ducem secuntur Gallae properipedem
 itaque, ut domum Cybelles tetigere lassulae, 35
 nimio e labore somnum capiunt sine Cerere.
 piger his labante langore oculos sopor operit:

Kat.No.69

Catull. LXIII.31-61.

“Eşlik eder onlara defiyile önderleri Attis, gölgeli korular arasında, yabancı bir düve gibi, boyunduruğunun ağırlığından kaçan: hızla izler Gallalar ayağına çabuk önderlerini. Böylece ulaşınca Cybele'nin tapınağına yorgun argın, ekmek bile düşünecek halleri kalmadan dalarlar uykuya. Dermansız kalınca ağır bir uyku çöker gözlerine: Dingin bir sessizlik içinde kaybolur ruhlarının taşkın çılgınlığı”.

“Ama ıslıl ıslıl gözleriyle altın yüzlü Güneş dolaşmaya başlayınca gökyüzünde, katı toprakta, çılgın denizde, diri küheylanlarıyla kovunca gecenin gölgelerini, kendine gelen Attis'i terk edip gitti uykusu o zaman: Çırpınan göğsüne aldı onu tanrıça Pasithea. Dingin sessizlik sonrasında, düşüncesiz öfkesinden arınmış, yaptıklarını bir bir aklından geçirdi Attis o an ve açık zihniyle gördü yitirdiklerini ve nerede olduğunu, geri dönüp kumsala koştu tutkuyla yanarken yüreği orada engin denize bakıp yaşlı gözlerle kederli

sesiyle şöyle seslendi yurduna hüzün içinde: “Ey beni yaratan, beni doğuran yurdum, seni terk eden efendilerini bırakıp kaçan beslemeler gibi, zavallı ben, İda dağının korularında doğruldum ayaklarımın üzerinde, kar ortasında, yabanıl hayvanların buz kesmiş mağaralarında yaşamak için ve girmek için çılgınlıklarını gösterdikleri bütün gizli inlerine: Nerede, hangi yörelerde yer aldığını düşünüyüm, ey yurdum? Göz bebeklerim sana yönelmek istiyor bakışlarını, şu yabanıl öfkeden kurtulup bir an önce. Ben miyim evimden uzaklaşıp bu korulara sürüklenen? Uzak mı kalacağım yurdumdan, mülklerimden, arkadaşlarımdan, ana, babamdan, pazar yerimden, güreş okulumdan, koşu alanımdan, spor okulumdan. Zavallı, ah zavallı kalbim, bir daha, bir daha yakınmalısın!”.

abitu quiete molli rabidus furor animi.
 sed ubi oris aurei Sol radiantibus oculis
 lustravit aethera album, sola dura, mare ferum,
 pepulitque noctis umbras uegetis sonipedibus,
 ibi Somnus excitam Attin fugiens citus abiit:
 trepidante eum recepit dea Pasithea sinu.
 ita de quiete molli rapida sine rabie
 simul ipsa pectore Attis sua facta recoluit,
 liquidaque mente uidit sine queis ubique foret,
 animo aestuante rusum reditum ad uada tetulit.
 ibi maria uasta uisens lacrimantibus oculis,
 patriam allocuta maesta est ita uoce miseriter:
 „Patria o mei creatrix, patria o mea genetrix,
 ego quam miser relinquens, dominos ut erifugae
 famuli solent, ad Idae tetuli nemora pedem,
 ut apud niuem et ferarum gelida stabula forem
 et earum omnia adirem furibunda latibula:
 ubinam aut quibus locis te positam, patria, reor?
 cupit ipsa pupula ad te sibi dirigere aciem,
 rabie fera carens dum breue tempus animus est.
 egone a mea remota haec ferar in nemora domo?
 patria, bonis, amicis, genitoribus abero?
 abero foro, palaestra, stadio et guminasiis?
 miser a miser, querendum est etiam atque etiam, anime.
 quod enim genus figurae est, ego non quod obierim?
 ego mulier, ego adulescens, ego ephebus, ego puer,
 ego gymnasi flos, ego eram decus olei:
 mihi ianuae frequentes, mihi limina tepida,
 mihi floridis corollis redimita domus erat,
 linquendum ubi esset orto mihi sole cubiculum.
 ego nunc deum ministra et Cybeles famula ferar?
 ego maenas, ego mei pars, ego uir sterilis ero?
 ego uiridis algida Idae niue amicta loca colam?
 ego uitam agam sub altis Phrygiae columinibus,
 ubi cerua siluicultrix, ubi aper nemoriuagus?
 iam iam dolet quod egi, iam iamque paenitet.“
 roseis ut huic labellis sonitus abiit celer
 geminas deorum ad auris noua nuntia referens,

Catull. LXIII. 62-90.

“Hangi suret kalmış ki ben bürünmemiş olayım? Delikanlıydım, gençtim, çocuktum ben, şimdi kadını, spor okulunun çiçeğiydim, güreş okulunun onuru: Tıklım tıklım olurdu kapım, sıcacık kalırdı eşik, evim vardı çiçekten çelenklerle donatılan yatağımdan kalkar kalkmaz güneş doğarken. Şimdi, tanrıların hizmetçisi mi olacağım ben, Cybele'nin beslemesi? Bacchus rahibesi mi olacağım, kendimden bir parça ha, kısır bir erkek mi yoksa? Yeşil İda'da karla kaplı, soğuk bir yerde mi yaşayacağım? Phrygia'nın yüce doruklarında mı sürdüreceğim yaşamımı? Yaptıklarım acı veriyor bana şimdi, pişmanlık veriyor”. Gül renkli dudaklarımdan çıkınca bu ses, götürünce yepyeni haberler tanrıların kulaklarına, çözer o zaman Cybele aslanlarının boyunduruğunu, solda duranı, sürü düşmanını, dürterek der : “Haydi, haydi git gözü pek hayvan çılgınlık ele geçirsin bu adamı, rahatsız etsin, git ki çılgınlık geri döndürsün onu koruya, egemenliğimden kaçmak isteyen bu özgürlük delisi adamı. Haydi, vur sırtına kuyruğunla, şahlat kırbaçlarını, öyle vur ki, yankılansın böğürmeleri dört bir yanda, salla kızıl yeleni kaslı boynundaki gözüpek hayvan!” Bunlar söyler Cybele, tehdit edercesine, çözüp eliyle boyunduruğu. Kendi kendini azdıran yabancı hayvan yerinden uğrar kızgınlıkla, yola çıkar, kükrer, kırıp geçirir fundalıkları ayaklarıyla. Ama bembeyaz köpüklü kıyının ıslak kısmına gelip de görünce kadını Attis'i, denizin parlak yüzeyine yakın yerde, atılıp saldırır üstüne: Yabancı korulara kaçır Attis, aklını yitirir. Yaşam boyu kalır, tanrıça Cybele, Dinymus'un sahibesi tanrıça, evimden uzak olsun senin çılgınlıkların: Haydi, git başkalarını hiddete sal, başkalarını çıldırt, haydi! ”.

ibi iuncta iuga resoluens Cybele leonibus
 laenumque pecoris hostem stimulans ita loquitur:
 „Agedum“ inquit „age ferox, i, fac ut hunc furor ageret.
 fac uti furoris ictu reditum in nemora ferat,
 mea libere nimis qui fugere imperia cupit.
 age caede terga cauda, tua uerbera patere,
 fac cuncta mugienti fremitu loca retonent,
 rutilam ferox torosa ceruice quate iubam“.
 ait haec minax Cybelle religatque iuga manu.
 ferus ipse sese adhortans rapidum incitat animo:
 uadit, fremit, refringit uirgulta pede uago.
 at ubi humida albicantis loca litoris adiit,

Kat.No.71

Liv. 29.14.10-14.

“Scipio taşı bizzat gemiden alıp karaya çıkardıktan sonra, onu kente götürecektir olan kadınlara emanet etmekle görevlendirilmişti. Gemi Tiberis’in ağzına vardığında, emredildiği gibi yaptı ve denizi kürekleriyle yarıp tanrıçayı rahiplerinden alarak karaya çıkardı. Kentin ileri gelen kadınları...onu teslim aldılar. Bunlar tanrıçayı sıra ile taşıyıp, elden ele geçirerek götürdüler. Bütün kent tanrıçayı sırayla taşıyıp, elden ele geçirerek götürdüler. Bütün kent tanrıçayı karşılamak için toplanmıştı ve güzergahları boyunca, girişlerin önünde tütsü yakıcıları yerleşmişti. Halk tütsüleri yakarken tanrıçanın Roma kentine istekle ve dostça girmesi için yakarıyordu. Kadınlar tanrıçayı Palatinus’ta yer alan Zafer tapınağına taşıdılar. O gün, 4 Nisan, bayram olarak ilan edildi. Kalabalık halk grupları, Palatinus’taki tanrıçaya armağanlar getirdiler, orada tanrıların şölen sofraları kuruluydu ve Megalesia adı verilen oyunlar düzenlendi...”.

Kat.No.72

Ov. met. IV.181-244.

“Berecyntus kavalı üfleyerek bir nefes eğri borusuna ve başlayarak İdalı Ana’nın kutlamaları. Hadımlar yürüyerek ve gümbürdetecek çukur tefleri ve ziller çalınacak çangırtılarıyla...Tanrıça heykeli taşınacak yollarda feryatlarla...“Büyük tanrıça niçin hoşlanır sürekli sestem?” Böyle sordum, böyle cevapladı Erato: “Saturnus’a bir kehanet ulaşmıştı: “Sen, en iyi kral, oğlun tarafından asılacaksın”. Korkarak tanrı doğar doğmaz yutar evlatlarını...Rhea homurdanır, hiç anne olamayan...Jupiter doğduğu zaman giysiye sarılı bir taş geçti (Saturnus’un) boğazından...O zaman İda’nın sarp silsilesi inler çınlamalarla çocuk güvenle ağlasın diye: Kimi kaba kalkanlarını kimi boş miğferlerini değneklerle çınlatır. Budur Curetes’in görevi, aynı zamanda Corybantes’in. Hep saklandı bu giz ve hep yenilenir öykünmelerde; Tanrıçanın hizmetkarları tuncu ve deriyi gümbürdetirler, zilleri çarparlar miğfer yerine ve kalkan yerine davulları. Kaval yine eskisi gibi Phrygia havaları çalar...Sordum: “Nereden gelir uzuvlarını kesme dürtüsü?” Anlattı: “Phrygia’lı genç, güzel yüzlü Attis ormanlarda kule taşıyan tanrıçayı yendi lekesiz aşkla...itaat sözü verdi ama yeminini bozdu ve Nympha Sagaritis ile kendisi

olmaktan çıktı. Bunu için öfkeli tanrıça onu cezalandırdı, Attis çıldırdı, evi başına yıkılıyordu sanki, kaçtı koşarak Dindymus Dağının tepesine, kâh “Meşaleleri kaldırın”, kâh “Kamçıları kaldırın diye bağırır”; yemin eder Palaestine tanrıçalarının orada olduğuna. Keskin bir taşla kendini hadım edip uzun saçlarını peşinden sürükledi, kir toz içinde. Şöyleydi çığılığı: “hak ettim, kanla hak ettiğim cezaları ödüyorum, bana zarar veren o bölümler yok olsun”... kasıklarının ağırlığını kaldırıp attı...çılınca kendinden geçmesi örnek oldu ve kadınsı rahipleri saçlarını sallayarak aşağılık uzuvlarını keserler”.

180 ter iungat Titan, terque resoluat equos
 protinus inflexo Berecyntia tibia cornu
 flabit, et Idaeae festa parentis erunt.
 ibunt semimares et inania tympana tudent,
 aeraque tinnitus aere repulsa dabunt.
 185 ipsa sedens molli comitum ceruice feretur
 urbis per medias exulutata uias.
 scena sonat, ludique uocant.
 IV, 221—244:
 „unde uenit“, dixi, „sua membra secandi
 impetus?“ ut tacui, Pieris orsa loqui:
 „Phryx puer in siluis facie spectabilis Attis
 turrigeram casto uinxit amore deam.
 225 hunc sibi seruari uoluit, sua templa tueri,
 et dixit: „semper fac puer esse uelis.“
 ille fidem iussis dedit et „si mentiar“, inquit,
 „ultima, qua fallam, sit uenüs illa mihi“.
 fallit, et in nympha Sagaritide desinit esse
 quod fuit, hinc poenas exigit ira deae. 230
 naida uolneribus succidit in arbore factis:
 illa perit: fatum naidos arbor erat.
 hic furit, et credens thalami procumbere tectum
 effugit et cursu Dindyma summa petit.
 et modo „tolle faces!“ „remoue“ modo „uerbera!“ clamat: 235
 saepe Palaestinas iurat adesse deas.
 ille etiam saxo corpus laniauuit acuto,
 longaque in immundo puluere tracta coma est,
 uoxque fuit: „merui, meritas do sanguine poenas:
 ah! pereant partes, quae nocuere mihi! 240
 ah pereant!“ dicebat adhuc. onus inguinis aufert

Kat.No.73

Sen. Ag. 686-690.

“Hüzünlü alay, kadımsı rahiplerin örneği, seninle birlikte keserler kollarını, şimşir kavalın boğuk sesiyle, kulelerle taçlanmış Ana’yı onurlandırmak için göğsünü yaralarken ve Phrygia’lı Attis’e ağlarken”.

Kat.No.74

Stat. Silv. I.5.36-38.

“Meşhur Synadik mermeri kırmızı lekelerini Attis’in mağaraya akıttığı kanından almıştır”.

Silv. I, 5, 36—38 (ed. Vollmer):
 sola nitet flauis Nomadum decisa metallis
 purpura, sola, cauo Phrygiae quam Synnados antro
 ipse cruentauit maculis lucentibus Attis.
 (purpura = porphyrites). cf. silv. II, 2, 87/8.

Kat.No.75

Stat. Silv. V.1.222-224.

“İtalyan Almo’daki güçlü Appian’ın açık verdiği yerdeki şehirden önce bir alan vardır burada güçlü Appian İda’nın akıntılarını daha fazla hatırlamaz”.

Silv. V, 1, 222—224:
 est locus ante urbem, qua primum nascitur ingens
 Appia quaque Italo gemitus Almone Cybebe
 ponit et Idaeos iam non reminiscitur amnis.

Kat.No.76

Stat. Silv. V.3.242-245.

“Sadece bir evliliğin ateşini biliyorsun, sadece bir kıvılcım sana ilham verdi. Emin olarak annemi senin varlığını ayrı tutamam ve o seni görüyor ve sabahları ve arifeler senin mezarını selamlıyor, diğer sadakat eder gibi görünen kadınlar Pharian ve ya Mygdonion’un mezarında hazır dırlar ve ölü bir yabancıya ağlarlar”.

Silv. V, 3, 242—245:
 te (patrem mater) sentit habetque,
 te uidet et tumulos ortuque obituque salutat,
 ut Pharios aliae ficta pietate dolores
 Mygdoniosque colunt et non sua funera plorant.

Kat.No.77

Stat. Thebaid. X.170-175.

“Böylece kan ile lekelenmiş Phryg’li, Girit’li Anne mükemmel tapınağından teslim çağrısı yapar, kendini bıçak ile yontulmuş silahların bilinçsizliğine atar. Kendisine karşı kutsal çam yontusuna çarpar ve kendi kanlı saçını fırlatır ve koşarak yaralarını azdırır, bütün ülke ve yaralı adanmış ağaçlar şiddet içerir ve panik halinde aslanlar savaş arabalarını şahlandırır”.

Statius Thebaid. X, 170—175 (ed. Kohlmann):
 sic Phryga terrificis genetrix Idaeae cruentum
 elicit ex adytis consumptaque brachia ferro
 scire nequit; quatit ille sacras in pectora pinus
 sanguineosque rotat crines et uulnera cursu
 exanimat: pauet omnis ager respersaque* cultris
 arbor, et attoniti currum erexere leones.

Kat.No.78

Stat. Thebaid. X. 224-227.

“Korkunç görünümü ile ileriye atılır, hiçbir sesle paniğe kapılmadan ve paniksiz, bütünüyle umutsuzluğun o güveniyle ve korkmaktan daha korkmuş, Phrygia’da bir gecede. Dindymus feryatla yeniden seslenir ve kadınların çılgınlıklarının deli eden lideri üzüntü arttıran Simois’in harelerine doğru hızlanır tanrıçanın kendisi kan dökme uğruna kendini seçerek bıçağı verdi ve kendi yünlü yumuşak çelengi ile işaretledi”.

Thebaid. XII, 224—227:
 nocte uelut Phrygia cum lamentata resultant
 Dindyma, pinigeri rapitur Simoentis ad annem
 dux uesana chori, cuius dea sanguine lecto
 ipsa dedit ferrum et nittata fronde notauit.

Kat.No.79

Martial. II.86.4 / 5 .

“Alt üst olmuş mısıralarda kendime saygı duymadığımdan, açık saçık ayyaş söylemlerimden de geri duramıyorum çünkü hiçbir yerde bir Grek sesi yok, ne de sana cevap vermiyor , ne de nazik Attis bana zorlama yapamıyor...”.

Martialis epigr. II, 86, 4/5 (*ed. Friedlaender*):
nec dictat mihi luculentus Attis (*i. e. Catulli c. LXIII*)
mollem debilitate galliambon.

Kat.No.80

Martial. III.47.1-2.

“Hani Capula girişinde bir yer vardır, suların serpintisiyle üstten ıslanır, Cybele rahipleri orada bıçakları Almo ırmağının sularında yıkarlar, Horatius’ların yattığı kutsal çayır, zümrüt gibi otlarla örtülüdür hani, çocuk Hercul tapınağı güneş altında sıcaktan çayır çayır yanar, işte oradan, tıklım tıklım eşya yüklü bir arabada, Bassus götürüyordu araç gerecini, mutlu kırım, Faustinus, bütün nimetini”.

III, 47, 1/2:
Capena grandi porta qua pluit gutta
Phrygiunque Matris Almo qua lauatur ferrum.

Kat.No.81

Martial. IV.41.1 / 3.

“Sen cansız bir hadımdan daha fazla gayri insani olmadığından ve Celaenae’nin Ganymede’sinden daha fazla kadınsı olmadığından ki onun adı insan ruhunu çıldırtan anne çılgınlıklarının hadım edilmemiş duacıları olduğundan tiyatrolardan konuşabiliriz ve yerlerin ve fermanların şimdileri ve mor çizgili kadın elbisesi ve fikirler ve tokalar ve kopçaları ve fakir erkeklerin sünger ile yumuşatılmış ellerindedir”.

V, 41, 1—3:
Spadone cum sis euirator fluxo,
et concubino mollior Celaenaeo,
quem sectus ululat Matris enthae Gallus, . .

Kat.No.82

Martial. VIII.46.1 / 4.

“Senin alçakgönüllülüğün çocuksu inceliğindedir, çocuksu kuşağın, çocuksu Hippolytus’undan daha namusludur. Sen Diana’yı arzu ettin ve onu öğrettin o kadınla yüzmeyi ve ki o gayri insanidir. Cybele’yi Phrygia’lıya tercih edersen Ganymede’in yatağına kadar ilerlemiş olabilirsin. Fakat sen kendi keskinliğinde sadece kendi tanrına vermiş olurdun”.

VIII, 46, 1—4:

Quanta tua est probitas, tanta est infantia formae,
Ceste puer, puero castior Hippolyto.
te secum Diana velit doceatque natare,
te Cybele totum mallet habere Phryge.

Kat.No.83

Martial. IX.2.13 / 14.

“Cybele, şimdi git sefil paederastları(?) hadım et, burada bıçağın değerinden daha fazlası var”.

IX, 2, 13/14:

i nunc et miseros, Cybele, praecide cinaedos:
haec erat, haec cultris mentula digna tuis.

Kat.No.84

Martial. IX.2.5 / 7.

“Bir isim tanrısal, kutsal nektardan daha tatlı, Cybele’nin sevgili çocuğu Attis...”.

IX, 11, 5—7 (*de nomine cumuchi etiam Latini*):
nomen nectare dulcius beato,
quo mallet Cybeles puer uocari.

Kat.No.85

Martial. X. 4.1-4.

“Oedipous’u, puslu gözlü Thyestes’i, Colchis’li kadınları ve Scylla’ları okursan mucize okursun sadece! Niye ilgilendirsin seni Hylas’ın kaçırılması, Parthenopaeus,

Attis? Nene gerek o uykucu Enymion? Ya kanatları eriyip düşen çocuk? Sana ne, yanındaki sevgi özünden nefret eden, kaçan Hermaphroditus'tan? Ne işine yarar senin boş oyunlar kötü bir kağıda yazılmış hayaller? ”.

X, 4, 1—4:

Qui legis Oedipoden caligantemque Thyesten,
Colchidas et Scyllas, quid nisi monstra legis?
quid tibi raptus Hylas, quid Parthenopaens et Attis,
quid tibi dormitor proderit Endymion?

Kat.No.86

Martial. XI. 84.1-4.

“Yeraltı kaynaklarına inmek isteyen korksun, akli varsa, berber Antiokhus'tan! Ak kolları, bıçaklar daha az vahşetle parçalar. sofu güruh çıldırınca Phryg sazında; boğulmuş fitiği Alcon daha ustaca oturur! Traş etsin o, fakir köpeksileri, stoalı sakalı, soysun atın boynunu tozlu yelesinden! ”.

XI, 84, 1—4:

Qui nondum Stygias descendere quaerit ad umbras,
tonsorem fugiat, si sapit, Antiochum.
alba minus saeuis lacerantur bracchia cultris,
cum furit ad Phrygios enthea turba modos.

Kat.No.87

Martial. XIII.64.

“Dişi kuş boşu boşuna teslim etti onun verimsiz koşasına. Bu kuş Ana Cybele'nin kuşu olarak görüldü ”.

XIII, 64 (cf. 63):

Succumbit sterili frustra gallina marito.
hunc matris Cybeles esse decebat avem.
2 hunc *RM*, hanc *QEF*ω.

Kat.No.88

Martial. XIV.204.

“Tunçtan cymballar Büyük Ana'nın sevgilisi Celaenae'nin oğlu için yas tutuyor, Büyük Ananın rahibi istekli olduğu zaman sıklıkla beğenilmek istiyor”.

XIV, 204: Cymbala.
Aera Celaenaeos lugentia Matris amores
esuriens Gallus uendere saepe solet.

Kat.No.89

Apul. met. IV.26.

“Bu tür içinde bizim evliliğimiz Hippodemia ve Protesilous’un evliliği gibi zayıf ve rahatsız ediciydi, fakat Ana Tanrıça şimdi benim mutsuz kaderimi yenisi ile değiştirdi ve arttırdı”.

Apuleius Metamorph. IV, 26 (ed. van der Vliet):
sic ad instar Attidis uel Protesilai dispestae disturbataeque
nuptiae.

1 attidis *F*; Athracidis Beroald. Eyssenhardt, pidis δ , Atyis
Kiessling apud E. Maass, *Comm. mythogr. Ind. lect. Gryph. 1886/87*
p. XV | dispestae Bertinianus, dispecte *F*, despecte δg .

Kat.No.90

Apul. met. VIII.27-29.

“Ertesi gün Kybele rahiplerinin çeşitli renklerde giyinip kuşandıklarını gördüm. Biçimsizce süslenmişlerdi, yüzleri boyalı, gözlerine rimeller çekmiş, ipekten değişik renklerde giysiler içindeki rahipler, tanrıçayı da giydirip eşeğin (kendisinin) üstüne koyarlar ve kavallar çalıp baltalar ve kılıçlarla çalgın gibi dans etmeye başlarlar ve yola koyulup birçok köyden geçerek zengin bir adamın evine gelirler. Bu eve giren rahipler deli gibi ulumaya başlarlar. Bu arada başlarını öne eğip saçlarını havada dairesel hareketlerle döndürüp sallarlar. Bununla yetinmeyip kendilerini ısırıp kollarını yaralarlar. Bu rahiplerden birisi, iç çekip tanrısal esinle kendinden geçmiş gibi yapar. Sonra sanki uykudan uyanır gibi, kendine gelir ve tanrıçanın tanrısallığına uygun hareket etmeyip onu rahatsız ettiğini söyleyerek kendisini cezalandırması için Kybele’ye yalvarır. Sonra, koyunun aşık kemiklerinin bağlandığı püsküllü düğmeleri olan bir kamçıyla bedenini kamçılar. Kamçılacağı yerlerden akan kanlar sonucu bitkin düşer ve onunla birlikte diğerleri de gösteriyi keserler. Rahipleri seyreden kişiler kucaklarına paralar, şarap dolu kapları, süt, peynir, un ve buğday bırakırlar”.

Kat.No.91

Arnob. V.5-8.

“Genç Attis’e Agdistis ve Magna Mater aşıktır ve Agdistis gizlice Attis’e bir çok kez av hediyesi vermiştir. Attis bir gün sarhoşluğu sırasında onların aşkına ihanet eder ve Midas’ın kızı Ia ile evlenir. Kral Midas düğünden Agdistis’in haberi olmasın diye şehir kapılarının kapatılmasını emreder. Ama Magna Mater şehir duvarlarını başı ile kaldırarak içeriye girer. Agdistis çılgınlık içinde tüm topluluğa saldırır ve bunun sonucunda Attis kendisini bir çam ağacının altında hadım eder ve kestiği genital organını Agdistis’e fırlatır. Magna Mater bunları gömer ve bunlardan menekşeler meydana gelir. Ia ise Attis’in bedenini yüne sarar ve Agdistis ile birlikte o da ağlar. Daha sonra Ia’da kendini öldürür ve bedeni Magna Mater tarafından gömülür. Ia’nın kanından mor menekşeler mezarından da badem ağacı meydana gelir. Magna Mater, çam ağacını mağarasına taşır ve Agdistis ile birlikte Attis için ağıt yakar. Üç kader tanrıçasının isteğine rağmen Zeus, Attis’in tekrar dirilmesine izin vermez. Ancak bedeninin çürümemesine, saçlarının uzamasına ve küçük parmağının hareket etmesine izin vermiştir. Bunun üzerine Agdistis, Attis’in bedenini Pessinus’ta kutsar ve her yıl rahipsel kutlamalar ile onurlandırılmasına izin verir”.

5 Apud Timotheum, non ignobilem theologorum unum, nec non apud alios aequè doctos super Magna deorum Matre superque sacris eius origo haec sita est, ex reconditis antiquitatum libris et ex intimis eruta, quemadmodum ipse scribit insinuatque, mysteriis. in Phrygiae finibus inauditae per omnia 5 nastitatis petra, inquit, est quaedam, cui nomen est Agdus, regionis eius ab indigenis sic uocata. ex ea lapides sumptos, sicut Themis mandauerat praecinens, in orbem mortalibus uacuum Dencalion iactauit et Pyrra, ex quibus cum ceteris et haec Magna quae dicitur informata est Mater atque ani-10 mata diuinitus. hanc in uertice ipso petrae datam quieti et somno

Δία υπνωμένον ἀρπείναι
στέρημα ἐς γῆν,

τὴν δὲ ἀνὰ χρόνον ἀνεί-
ραι δαίμονα διπλᾶ

ἔχοντα αἰδοῖα, τὰ μὲν
ἀνδρός, τὰ δὲ αὐτῶν
20 γυναικός· ὄνομα δὲ Ἄγ-
διστιν αὐτῷ τίθενται.

nequam incestis Iuppiter cupiditatibus adpetiuit, sed cum obluctatus diu id quod sibi promiserat optinere nequis-

set, uoluptatem in lapidem fudit uictus. 15 hinc petra concepit, et mugitibus editis multis prius mense nascitur decimo

materno ab nomine cognominatus Agdestis. huic robur inuictum et ferocitas animi fuerat intractabilis, insana et furialis libido et ex utroque sexu; ui rapta diuastare, disperdere, immanitas quo animi duxerat; non deos curare, non homines nec praeter se quicquam potentius credere terras,

Kat.No.92

Min. Fel. 23.4.

“Dindymon tepelerindeki Kybele hakkında konuşmaktan utanıyorum. Kybele, talihsiz dostunu mutlu etmeyi başaramayınca - çünkü çok sayıda tanrı doğurduğundan çirkinleşmiş ve yaşlanmıştı - bir tanrı olan (Attis'i) hadım ettirdi. Bu öykü nedeniyle Gallos'lar kendi bedenlerine aynı cezayı uyguladılar. Bunlar kutsal ayin töresi değil, işkencedir”.

considera denique sacra ipsa et ipsa mysteria: inuenies exitus tristes, fata et funera et luctus atque planctus miserorum deorum . . . . Cybelae Dindyma pudet dicere, quae adulterum suum infeliciter placitum, quoniam ipsa et deformis et uetula, ut multorum deorum mater, ad stuprum illicere non poterat, exsecuit, ut deum scilicet faceret eunuchum. propter hanc fabulam Galli eam et semiuiri sui corporis supplicio colunt. haec iam non sunt sacra, tormenta sunt.

Kat.No.93

Firm. III.2.

“Bir yanlış örtbas etmek için ayin töresinin fizik temelli bir açıklaması olduğunu ileri sürerler. Derler ki toprak ekini sever, Attis ekinin meyvesidir; ona verilen ceza, çiftçi tarafından orakla olgun ekinin kesilmesidir. Attis'in ölümü de toplanan toprağa saklanmasıdır; böyle derler, serpilene tohum yıllık sürelerle yeniden yeşerdiğinde o yaşama döner...”.

libet nunc explanare quibus se signis uel quibus symbolis in ipsis superstitionibus miseranda hominum turba cognoscat. habent enim propria signa, propria responsa, quae illis in istorum sacrilegiorum coetibus diaboli tradidit disciplina. in quodam templo, ut in interioribus partibus homo moriturus possit

Kat.No.94

Firm. XVIII.1.

“Bir tapmakta, ancak kendini ölüme adayan kimsenin kabul edebileceği iç bölümlerde din yoluna girecek aday şöyle der: “Teften yedim, zillerden içtim. Attis'in gizemlerine erdim”.

admitti, dicit: „de tympano manducaui, de cymbalo
 bibi et religionis secreta perdidici,“ quod graeco ser-
 mone dicitur *ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπω-
 κα, γέγονα μύστης ἄττεως*. male, miser homo, de admissio-
 facinre confiteris: pestiferum ueneni uirus hausisti et nefarii fu-
 roris instinctu letale poculum lambisti: cibum istum mors sequitur
 semper et poena, hoc quod bibisse te praedicas uitalem uenam
 stringit in mortem et sedes animae contaminat et malorum con-

Kat.No.95

Firm. XXII.1.

“Geceleyin tahtirevana tersine bir heykel konur ve ona vezinle gözyaşı dökülür.
 Herkes bu yapmacık ağlayıp sızlanmaya doyunca ışık yakılır; bir rahip ağlayanların
 ağızlarını yağlar ve şunları söyler: “Cesaret, din yoluna girenler, tanrı kurtuldu,
 acılarımızdan doğacak bizim de kurtuluşumuz”.

Aliud etiam symbolum proferimus, ut contaminatae cogi-
 tationis scelera reuelentur, cuius totus ordo dicendus est, ut
 aput omnes constet diuinae dispositionis legem peruersa diaboli
 esse imitatione corruptam. nocte quadam simulacrum in lectica
 supinum ponitur et per numeros digestis fetibus plangitur:
 deinde cum se ficta lamentatione satiauerint, lumen infertur:
 tunc a sacerdote omnium qui flebant fauces unguentur, quibus
 perunctis sacerdos hoc lento murmure susurrat:

Ἐσθίετε μύσται τοῦ Θεοῦ σεσωσμένου.
 10 *ἔσται γὰρ ἡμῖν ἐκ πόνων σωτηρία.*

... idolum sepelis, idolum plangis, idolum de sepultura proferis,
 et miser cum haec feceris gaudes. tu deum tuum liberas,

Kat.No.96

Philocalus. fasti anno 354p.

- “15 Mart Cana Intrat
- 22 Mart Arbor Intrat
- 24 Mart Sanguem
- 25 Mart Hilaria
- 26 Mart Requietio
- 27 Mart Lavatio
- 28 Mart Initium Caiani”.

Philocalus fasti anno 354 p. Chr. conscripti (cf. Th. Mommsen, CIL I² p. 312):

- Id. Mart. Canna intrat.
- XI. K. Apr. Arbor intrat.
- IX. K. Apr. Sanguem.
- VIII. K. Apr. Hilaria.
- VII. K. Apr. Requetio.
- VI. K. Apr. Lauatio.
- V. K. Apr. Initium Caiani.

Kat.No.97

Aug. civ. VII.24.

“(Toprak’a) Büyük Ana da denir; elinde tuttuğu tef, dünyanın çevresine, başındaki kuleler kentlere işaret eder; otururken tasvir edilmiştir çünkü her şey etrafında dönerken o hareketsizdir. Tanrıçaya hadım edilmiş Gallos’lar hizmet eder, bunun anlamı, tohumu olmayan kimsenin her zaman toprağı izlemesi gerektiğidir...önünde hoplayıp sıçarlar, toprağı ekenlerin oturamayacağını göstermek için, her zaman yapacak bir şeyi vardır. Çalgı zillerinin sesi, insanların elindeki araçların hareketine, hepsinin çıkardığı patırtı, toprağın işlenmesine işaret eder. Müzik araçları tunçtandır çünkü demir bulunmadan önce insanlar tuncu işlerlerdi. Ona bir aslan eşlik eder, aslan serbest ve evcildir, boyun eğemeyecek ve işlenemeyecek toprak türü olamayacağını gösterir”.

Kat.No.98

Aug. civ. VII.26.

“...ölümden sonra mutlu bir yaşam sürmek için kişi kendisini bu şekilde hadım etmek suretiyle adamak zorundadır...”.

VII, 26:
De turpitudine sacrorum Matris Magnae.
Itemque de mollibus eidem Matri Magnae contra omnem uirorum mulierumque uerecundiam consecratis, qui usque in hesternum diem madidis capillis facie dealbata, fluentibus membris incessu fenineo per plateas uicosque Carthaginis etiam a propolis unde turpiter uiuerent exigebant, nihil Uarro dicere uoluit nec usquam me legisse commemini. . . . at uero ista Magna deorum Mater etiam Romanis templis castratos intulit adque istam saenitiam moremque seruauit, credita uires adiuuare Romanorum exsecando uirilia uirorum.

Kat.No.99

Prud. X.154-160.

“...kara taşlar gümüş ile kaplıydı. Ve bir kadının özellikleri ile mevcuttu ve bir arabada oturarak taşınacaktır. Ve sizde buna öncülük edecek şekilde ayakkabılarınız dışarıda yıkanma yerine gidersiniz ve Almo'nun küçük nehrine varıncaya kadar toprak üzerinde yürürsünüz”.

Prudentius contra Symmachum II, 51/2 (ed. A. Dressel):

cur Berecynthiacus perdit truncata sacerdos
inguina, cum pulcrum poesis castrauerit Attin?

II, 863/4: Megalesius hinc spado diris
incensus furiis caeca ad responsa uocatur.

Peristephan. X, 154—160:

155 nudare plantas ante carpentum scio
proceres togatos matris Ideae sacris.
lapis nigellus euehendus essedo
muliebris oris clausus argento sedet:

Kat.No.100

Prud. X.196-200.

“O kendini kiraladı ve başkasının kalbini beslemeyi seçti ve tembel bir çoban olmaktan ziyade kaldı ve bir hırsıza kurban kaldı ve sürülerini kaybetti ve silahlarını da kaybetti veya ben acaba Cybele'nin mezarına gidebilir miyim? Hayır. Burada benim yolum üzerinde kendi kendini hadım eden çocuk vardı ki onun arınmasından dolayı utangaçlığın parçalarını kesen çok büyük yaralarla kendi kendini lekelenmiş tanrıça kucağında korudu. Anne bir çok ayinde ağlamışlığa sahip bir hadım için vardır”.

quem dum ad lauacrum praeuendo ducitis,

pedes remotis atterentes calceis

Almonis usque peruenitis riuulum. 160

X, 196—200:

an ad Cybebes ibo lucum pineum?

puer sed obstat Gallus ob libidinem

per triste uulnus perque sectum dedecus

ab inpudicae tutus amplexu deae,

per multa Matri sacra plorandus spado. 200

Prud. X.1002-1050.

“...kurban töreni yerin altında derince kazılmış bir çukurda yapılmaktadır. Son derece görkemli ipek giysiler giyen alnına bir bant, başına da altından bir taç geçiren rahip çukura indirilir. Çukurun üstü delikli tahtalarla örülüdür. Kurban edilecek boğanın iki böğrü ve boynuzlarına çiçek çelenkleri, alnına da, parıltılı metal parçaları takılmıştır. Boğa kurban edildikten sonra, göğüsü kutsal bir mızrakla deşilir ve sıcak bir kan dışarı akar. Bu kan buhar çıkararak damla damla aşağıya, çukura doğru süzülür. Çukurdaki rahip ilk önce başını akan damlaların altına koyar, sonra bütün elbisesini ve bedenini bu kana bular. Yanaklarını, kulaklarını, dudaklarını ve burun deliklerini bu kanın altına sokar. Gözlerini bu kanla yıkar, dilini ıslatır ve pıhtılaşmış kanı içer. Diğer görevliler boğanın gövdesini götürürler. Rahip kanlar içinde, kal ile ıslanmış başı kana bulanmış sakalıyla kan banyosundan dışarı çıkar. Bu ayinden sonra onun, kurban edilen boğadan çıktığına inanılan tanrısal yaşamın bir armağanına sahip olduğu düşünülür. Rahip ölümsüzlük için yeniden doğmuştur; o artık tanrıdır ve kendisine tapılır”.

tum per frequentes mille rimarum uias
 inlapsus imber tabidum rorem pluit,
 defossus intus quem sacerdos excipit
 guttas ad omnes turpe subiectans caput,
 et ueste et omni putrefactus corpore.
 quin os supinat, obuias offert genas,
 supponit aures, labra, nares obicit,
 oculos et ipsos perluit liquoribus,
 nec iam palato parcit et linguam rigat,
 donec cruorem totus atrum conbibat.
 postquam cadauer sanguine egesto rigens
 conpage ab illa flamines retraxerint,
 procedit inde pontifex uisu horridus,
 ostentat udum uerticem, barbam grauem,
 uittas madentes atque amictus ebrios.
 hunc inquinatum talibus contagiis,
 tabo recentis sordidum piaculi,
 omnes salutant atque adorant eminus,
 uilis quod illum sanguis et bos mortuus
 foedis latentem sub cauernis lauerint . . .
 sed quid macellum pingue puluinarium,
 quid maximorum lancinatores gregum,
 eniscerata carne crudos criminor?

Kat.No.102

Prud. X. 1059-1084.

“Ayinler vardır kendini sakatladığın, acının adak olması için bedenini sakatladığın. Esrimeş tapınıcı bıçağı hızla indirir kollarına, keser yer yer, yatıştırmak için Ana Tanrıçayı, esrimek, topaç gibi dönmek, gizemlerin hakkı sayılır, kesmeyen el itaatsizdir yoksa, yaralama barbarlığıdır göğü hak ettiren. Bir başkası kurban eder organlarını sakatlar kasıklarını ve tanrıçayı yatıştırır sunar tanrıçaya utanılası armağanını...mutludur kendine sakalsız yeni rahipler bulan Tanrıların Anası. Ya din yoluna başlayan kimse mührü aldığı zaman? Küçük iğneler koyarlar fırınlara, kızardığında onlarla bedenlerini yakarlar: Neresi dağlanmışsa bedeninin işaretlidir o bölümler kutsanmışlığın. Görevi bitirip ruhu terk ettiğinde onu ve cenaze töreni ile mezara taşındığında, o bölümlerdir ince altın levhalarla kaplanan, örtülür böylece ten görkemli bir levhayla altından...”.

uilis quod illum sanguis et bos mortuus
foedis latentem sub caernis lauerint . . .
sed quid macellum pingue puluarium,
quid maximorum lancinatores gregum,
euiscerata carne crudos criminor?
sunt sacra, quando uosmet ipsi exciditis
notius et cum membra detruncat dolor.
cultrum in lacertos exerit fanaticus
sectisque Matrem brachiis placat deam,
furere ac rotari ius putatur mysticum;
parca ad secandum dextra fertur in pia,
caelum meretur uulnerum crudelitas.
ast hic metenda dedicat genitalia
numen reciso mitigans ab inguine,
offert pudendum semiuir donum deae,
illam reuulsa masculini germinis
uena effluenti pascit auctam sanguine.

Kat.No.103

Claud. 117-120.

“...ve sen Cybele eğer kendi özgürlüğünün denizini aşıp gelirse de ve Ida dağı karşılıklı olarak Romanın tepeleriyle değişirken kendi Phryg’li aslanlarını yıka Almo’nun nehirlerinde. Ve bir annenin temennileriyle oğlunu götür”.

Kat.No.104

Claud. 277-280.

“...veya düşkün mü oldunuz ki, Mars değil, kendi tapınmanızın objesi olun, yuvarlanan davulların eşliğinde Corybantes’in çılgınlığını taklit etmeyi öğrenin. Büyük ziller taşıyabilirsin, kutsal çam ile göğsünü delebilirsin ve erkekliğinden kalanı Phrygian bıçağı yok etsin”.

XVIII (in Eutropium I), 277—280:

uel, si sacra placent, habeas pro Marte Cybeben;
 ranca Celaenacos ad tympana disce furores.
 cymbala ferre licet pectusque inlidere pinu
 inguinis et reliquum Phrygiis abscidere cultris.

280

Kat.No.105

Claud. 301-303.

“Berecynthus’un doruklarında savaş arabası tekerlekleri bırakır. O konuşuyor ve davullarını mateminin güçlüklerini çevirdi. Attis, kendi adanmış öfkesini kutsal ağlamalar ile doldurdu ve Cybele’nin kahverengi aslanı gözyaşlarına boğuldu”.

XX (in Eutropium II), 301—303:

dixit (Cybele) et ad tristes conuertit tympana planctus.
 labentem patriam sacris ululatibus Attis
 personat et lacrimis torui maduere leones.

302 attis P¹ (a in ras., t prior paene c), attys EA, atys II,
 actis C, athis add. C¹, athis B, actas V.

Kat.No.106

Lact. 8.6.

“Bizzat Mater adamın kaçıışı ve ölümünden sonra Phrygia’da başıboş dolanırken dul ve yaşlı kadın yakışıklı bir delikanlıya sevinç içinde sahip oldu. Çünkü sadakat göstermemişti. Üreme organlarından mahrum kalınca kadınlaştı. Bundan dolayı şimdi bile Galya’lı rahipler memnun olur”.

diuin. instit. epitomae 8, 6:

Mater ipsa post fugam et obitum uiri cum in Phrygia moraretur, uidua et anus formosum adolescentem in deliciis habuit et quia fidem non praestiterat, adeptis genitalibus effeminavit. ideo etiam nunc Gallis sacerdotibus gaudet.

Kat.No.107

Amm. XXII.3.7.

“27 Mart günü Roma’da Tanrıların Anasına yıllık tören alayları kutlanır. Tanrıçanın küçük heykelini taşıyan iki tekerlekli arabanın Almo’nun dalgaları içinde yıkanarak temizlendiğinden söz edilir”.

Ammianus Marcellinus XXIII, 3, 7 (ed. Gardthausen):
(Julianus) diem sextum Kalendas Apriles, quo Romae Matri deorum pompae celebrantur annales, et carpentum, quo uehitur simulacrum, Almonis undis abluī perhibetur, sacrorum sollemnitate prisco more completa, somno per otium capto exultans pernoctauit et laetus.

1 Apriles inser. Kiessling. 3 salmonis VP. 4 sollicitate
VP.

Kat.No.108

Manetho, Apotelesmaticon V.177-180.

“Eğer Ares’in gece yarısı şiddet eylemleri yaptığını biliyorsan ve onunla birlikte Kronos’un ve Hermes’in de hazır bulduklarını düşünüyorsan zilli tefin altında ellerinde keskin kılıç taşıyanlar Kybele’den ilham alan Attis’e öykünüyorlar”.

εἰ δ' Ἄρεα γνώης ἀχρονόπιον δβρμιοεργόν,
καὶ σὺν τῆρδε Κρόνον τε καὶ Ἑρμείην παρόντα,
ἀράμενοι παλάμαις ὑπὸ τύμπανα φάσανον δξὺ
μιμοῦνται δισαγῆ Κυβελήιον ἐνθεον Ἄτιν.

Kat.No.109

Serv. Aen. VII.76.

“Attis, sanki tanrıça olmaksızın hiçbir zaman ve hiçbir yerde herhangi bir şekilde övgü ve tapılma onuruna erememiştir. Ama tanrıçanın temel törenlerinde ve onun şahsında her zaman ön plandaydı. Mater Magna ise buna karşın kesinlikle Attis olmaksızın çok övgü ve tapılma onuruna ermiştir”.

ad Aen. VII, 761:

. . . re uera autem, ut et supra (*ad v. 84*) diximus, Uirbius est numen coniunctum Dianae, ut Matri deum Attis, Mineruae Erichthonius, Ueneri Adonis.

Kat.No.110

Serv. Aen. IX.115.

“Güzel çocuk Attis, Mater Magna'nın üst rahibidir. Şehrin kralı tarafından seviliyormuş ama onun bir zorbalık yapacağını anladığı zaman ormanlara kaçmış. Ancak kral tarafından bulunmuş ve kralın kendisine tecavüz etmesinden önce kralın cinsel organını kesmiş. Aynı şeyi ölmekte olan kralda Attis'e yapmış. Mater Magna'nın rahipleri bir çam ağacının altında ölmekte olan Attis'i bulurlar ve onu tanrıçanın tapınağına götürürler. Onu hayatta tutabilmek için her şeyi yaparlar ancak sonuç alamazlar. Attis'in cesedini gömerler, tanrıça da her yıl ona bir tören düzenler”.

ad Aen. IX, 115:

quam sacras dabitur pinus] fabula talis est: Attis, puer speciosus, cum Matris magnae praeesset sacris, a rege cinitatis suae adamatus est; sed cum intellexeret uim sibi a rege instare, clam in siluas profugit. cum ergo inuentus uim sibi uideret inferri, uerenda stupratoris abscidit, qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit. quem semianimem sub pinu latentem cum inuenissent antistites Matris magnae, perlatum in templum deae frustra conati reficere, defunctum sepelierunt.

Kat.No.111

Cod. Theod. 16.10.1.

“Boş inanç sona erecektir; kurban çılgınlığı yasaklanmıştır...”.

Kat.No.112

Cod. Theod. 16.10.5.

“Magnetius’un yetkisiyle izin verilmiş olan gece kurbanları yasaklanmıştır”.

Kat.No.113

Cod. Theod. 16.10.12.

“Bir kimsenin doğanın gerçek yasalarını çiğneyerek yasaklanmış işleri incelemesi, saklı gizleri ifşa etmesi, feshedilmiş uygulamalara girişmesi, başkasının yaşamının sonunu bilmeye çalışması, onun ölümünü umut olarak sunması, büyük bir suç işlemiş sayılması için yeterlidir”.

Kat.No.114

Cod. Theod. 16.10.19.

“Çok tanrıça mesleklere...onların şenliklerine ve harcama alanlarına ayrılmış olan yerler...İmparatorluk Mülkümüze kaydedilecektir”.

Kat.No.115

Cod. Theod. 16.10.21.

“Dinsiz sahte öğretici yada çok tanrıci ayin törenlerinin suçuyla kirlenmiş olan kimseler İmparatorluk saray hizmetlerine alınmayacak ve yönetici ya da eyalet yöneticisi olamayacaklardır...”.

Kat.No.116

Cod. Theod. 16.10.22.

“Daha önce yürürlüğe konmuş olan buyruklardaki düzenlemeler, herhangi bir çoktanrıcıyı - her ne kadar bir çoktanrıcının bulunduğuna inanmıyorsak da - faaliyet göstermekten men edecektir”.

Kat.No.117

Aegritudo Perdicae. 28-30.

“...ve yalnızca kendisinin çam dallarını dökerek çıkar. Bu yolla aşkta Kybele’yi reddeden ve bir erkek için terk edilen Attis bir zilli teft ile feryat eder”.

Aegritudo Perdicae (PLM ed. Baehrens V p. 112 sqq.)
v. 28—30:
egrediturque solo fundens sua brachia pinus
(hac Phrygius pastor spernens in amore Cybeben
desertusque uiro per tympana plangitur Attis). 30
29 hanc frigidus — ebebe H. 30 an desectusque uirum?
Baehr.

Kat.No.118

Ps. Plut. De Fluviis. X. 5.88.

“Phrygiaka yazarı Agartharkhides’in anlattığına göre, kim Tanrıça’nın gizemlerini yerine getirilirken makharia (kurban bıçağı) taşını görürse anında çıldırır”.

2. EPİGRAFİK VE ARKEOLOJİK BELGELER

2.1. Phrygia - Galatia

Kat.No.119 (Levha 1a)

Yazılıkaya, Midas Anıtı

K.Y.: 17.00 m, G.: 16.50 m.

Anıtın sol üst kısmında, soldan sağa doğru akrotere doğru uzanan bir yazıt yer almaktadır:

“ates: arkieavais: akenanogavos: midai: lavaggtaei: vanaktei: edaes”

“Ates: Arkeavas’ın oğlu, Akenanolas’ın torunu, bunu Lawagetas, kral Midas için yaptı”.

M.Ö. 8. yüzyılın sonları

Huxley, **a.g.e.**, s. 86; Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s. 6 vdd.; Diakonoff and Neroznak, **a.g.e.**, s. 61 / A1-6.

Kat.No.120 (Levha 1b)

Afyon / Çepni, Gelincik kayası

K.Y.: 0.70 m, G.: 0.40m.

Yazıt kaya formasyonunun güneydoğu yüzünde yerden 2 - 3 m. yükseklikte yer almaktadır.

“→ [?] *atesagomoi*

← *sa.tatedaes*

→ *alussi↑ eto ?*

→ *8 ateles 8 a 8.[?]”*

Attis ismi burada nominatif halde kullanıldığından Attis adayan kişi durumundadır.

M.Ö. 7. yüzyıl

Brixhe and Drew Bear, **a.g.e.**, s. 68 vdd. / fig. 2; Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s. 52 – 53 / Pl. XXX – XXXII; Diakonoff and Neronzak, **a.g.e.**, s. 76 / A92; Vassileva, **a.g.e.**, s. 267 vd.

Kat.No.121 (Levha 1c)

Afyon / Çepni, Gencil Yatağı

K.Y.: 0.75 m, G.: 0.40 m.

Kaya yüzeyinde üç satırdan oluşan bir yazıt yer almaktadır.

“← ataiedaele (r ?) avo

→ vi↑eatevoatoios

← alussi↑etodas”

Attis ismi yazıtta datif haldedir. Yazıtta ikinci satırda adı geçen Atoios ise adayan kişidir. Yazıt bir bütün olarak Ates'in oğlu Atoios tarafından Ates'e yapılan bir ithaftır. Yani Attis bu yazıtta adanılan konumundadır.

M.Ö. 7. yüzyıl

Brixhe and Drew Bear, **a.g.e.**, s. 81 vdd. / fig. 4; Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s. 54 – 55 / Pl. XXXIV - XXXVI; Diakonoff and Neroznak, **a.g.e.**, s. 76 / A94; Vassileva, **a.g.e.**, s. 268.

Kat.No.122 (Levha 2a)

Grafitolu Bronz kase

Gordion / Yassihöyük, Büyük Tümülüs

Ankara, Arkeoloji Müzesi; 13067

Ç.: 0.25 m.

Bronz kasenin üzerinde sola yatık şekilde yazılmış “ata” ibaresi yer almaktadır.

M.Ö. 8. yüzyıl

Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s. 101 - 102 no. G 107 / Pl. LII.

Kat.No.123 (Levha 2b)

Grafitolu Seramik parçası

Gordion / Yassihöyük

Gordion Müzesi, Depo; I 62

Ç.: 0.41 m.

Üzerinde "atas" yazılı seramik parçası.

M.Ö. 5 – 4. yüzyıl

Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s. 111 no. G 119 / Pl. LIX-1.

Kat.No.124 (Levha 3a)

Grafitolu Seramik kase

Gordion / Yassihöyük

Gordion Müzesi, Depo; I 484

K.Y.: 0.03 m, A.Ç.: 0.0 10 m, D.Ç.: 0.05 m.

Dip kısmında sağa yatık olarak "ata" yazılı seramik kase.

M.Ö. 5 – 4. yüzyıl

Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s. 186 no.G 234 / Pl. CII-2.

Kat.No.125 (Levha 3b)

Grafitolu Seramik parçası

Gordion / Yassihöyük.

Gordion Müzesi. Depo; I 436

K.Y.: 0.08 m, G.: 0.08 m.

Üzerinde "ates" yazılı seramik parça.

M.Ö. 5 – 4. yüzyıl (?)

Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s. 114 no. G 123 / Pl. LXI-1.

Kat.No.126 (Levha 4a)

Grafitolu Seramik

Gordion / Yassihöyük

Gordion Müzesi. Depo; I 228

Ç.: 0.45 m.

Üzerinde soldan sağa doğru 3 cm uzunluğunda "ata" yazılı seramik parça.

M.Ö. 5 – 4 yüzyıl (?)

Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s.110 - 111 no.G 118 / Pl. LVIII-2.

Kat.No.127 (Levha 4b)

Grafitolu Seramik parçası

Gordion / Yassihöyük

Gordion Müzesi, Depo; I 450

U.: 0.58 m, G.: 0.37 m.

Üzerinde 5 satırlık yazıt olan seramik parçası.

.....?.....
 ..?. | a-iy | .?.
 .?. | keno | - .?.
 .?. / atas
 .?. aratapa | .?.
 .?. | obatam -- | .?.
 .....?.....

M.Ö. ~ 4. yüzyıl

Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s. 178 - 179 no. G 221 / Pl. XCVII-1.

Kat.No.128 (Levha 5a)

Grafitolu iki kulplu pişmiş toprak kazan

Gordion / Yassihöyük, X binası

Gordion Müzesi, Depo; I 455

K.Y.: 0.19 m, D.Ç.: 0.11 m, G.Ç.: 0.26 m, A.Ç.: 0.21 m.

Dış ağız kenarında üç harften oluşmuş sola yatık olarak "ata" yazan kazan.

M.Ö. 4. yüzyıl

Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s. 180 - 181 no. G 224 / Pl. XCVIII-1.

Kat.No.129 (Levha 5b)

Grafitolu Amphora

Gordion / Yassihöyük

Ç.: 0.085 m.

Amphoranın boyun kısmında bir yazıt yer almaktadır: "YATTAC".

M.Ö. 4. yüzyılın son yarısı - 3. yüzyılın ilk yarısı

Roller, L. E., 1987, **a.g.e.**, s. 126 no. 48.

Kat.No.130 (Levha 5c)

Grafitolu Seramik parçası

Gordion / Yassihöyük

Ç.: 0.042 m.

Siyah glazürlü bir kabın kaide parçası. Üzerinde yazıt yer almaktadır: "ATTAS". ,

M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısı

Roller, L. E., 1987, **a.g.e.**, s. 128 no. 51.

Kat.No.131 (Levha 6a)

Terrakotta heykel parçası

Gordion / Yassihöyük, Geç Phryg - Hellenistik dönemi evinden

K. Y.: 0.395 m, G.: 0.175 m.

Başı, sağ ayağı, sol ayak bileği, sağ kolu kırık ve eksiktir. Figürün sol kolu korunmuştur ancak birleştirecek şekilde restorasyonu mümkün değildir.

Ayaktâ ve giyimli şekilde gösterilmiş erkek figürünü. Frontal duruşlu, vücudunun ağırlığını sol bacak taşımakta hareketli sağ bacak ise muhtemelen yana doğru uzatılmış olmalıdır. Kısa chitonu göğüs üzerinde ve kalçada olmak üzere iki kemerle tutturulmuş olup kalçasındaki kemerin üzerinde kolpos yer almaktadır. Korunan sol elinde yüzük taşımaktadır.

M.Ö. 4 - 3. yüzyıl

Romano, **a.g.e.**, s. 41 - 42 / Pl. 28.

Kat.No.132 (Levha 6b)

Pişmiş Toprak Mühür

Dorylaion / Şarhöyük, Yüzey

Eskişehir, Arkeoloji Müzesi; ŞH 90-1

Ç.: 0.27 m, K.: 0.17 m.

Her iki yüzeyi de yazıtlı mühür. Yazıların karakterleri düzensizdir. Mühürün ön yüzünde 15 harften oluşan yazıt şöyledir:

→de~~V~~eti

→toT atiei

Paleo-phryg alfabesinin harfleri ile yazılmış olan yazıtta geçen atiei özel bir isim olup datif haldedir.

Darga, **a.g.e.**, s. 488 / Resim 9d - e.; Brixhe, **a.g.e.**, s. 4vdd.

Kat.No.133 (Levha 7a)

Terrakotta baş

Aizanoi / Çavdarhisar

İstanbul, Arkeoloji Müzesi

K. Y.: 0.08 m.

Figürinin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı gencin saçları ortadan ikiye ayrılmış şekilde gösterilmiştir.

M.Ö. 1. yüzyıl - M.S. 1 yüzyıl

Naumann, R., **a.g.e.**, s. 241 / Tafel 29, 2; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 44 no. 125.

Kat.No.134 (Levha 7b)

Terrakotta baş

Aizanoi / Çavdarhisar

İstanbul, Arkeoloji Müzesi

K. Y.: 0.06 m.

Figürinin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı gencin saçları ortadan ikiye ayrılmış olup başının iki yanından aşağıya doğru uzanmaktadır.

M.Ö. 1. yüzyıl - M.S. 1. yüzyıl

Naumann, R., **a.g.e.**, s. 241 / Tafel 29, 1; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 44 no. 125.

Kat.No.135 (Levha 7c)

Terrakotta baş

Aizanoi / Çavdarhisar

İstanbul, Arkeoloji Müzesi

K.Y.: 0.46 m

Figürinin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı gencin saçları ortadan ikiye ayrılmış olup başının iki yanından aşağıya doğru uzanmaktadır.

M.Ö. 1. yüzyıl - M.S. 1. yüzyıl

Naumann, R., **a.g.e.**, s. 241 / Tafel 29, 3; Vermaseren, M. J., **a.g.e.** s. 44 no. 125.

Kat.No.136 (Levha 8a-b)

Mermer kabartma

Lakerion / Afyon, Dazkırı ilçesi – Çiftlik Köyü

Afyon, Arkeoloji Müzesi; 1897

İnce tanecikli mermer

K.Y.: 0.102 m, G.: 0.26 m, K.: 0.27 m.

Boyun, sağ kol, sol kol dirseği, sol bacak ve sağ ayak kırık ve eksiktir.

Bir payenin önünde yüksek kabartma olarak işlenmiş ayakta duran tunica manicata ve anaxyrides giyimli genç bir erkek figürü yer almaktadır. Başında başlık vardır. Başlığın altında alında saçlar kabarık olarak işlenmiştir. Cepheden tasvir edilmiş olan figürün sağ bacağı taşıyıcı, sol serbest bacağı sağ bacağın önünde çapraz bir şekilde durmaktadır. Sol kolunu dirsekten bükerek göğüs altında vücuda birleştirmiş, sol eli ile belin sağ yanını tutmaktadır. Muhtemelen kırık ve eksik olan sağ kol dirsekten

Acmonia / Oturak

Afyon, Arkeoloji Müzesi; 1424

İnce tanecikli mermer

K.Y.: 0. 75 m, G.: 0.62 m, K.: 0.15 m.

Bacak kısmı eksik ve kırıktır. Yüzü aşırı derecede tahrip olmuştur.

Mezar taşına ait büyük bir kapının sağ tarafında alçak kabartma olarak işlenmiş ayakta duran, tunica manicata, anaxyrides, pelerin ve başlık giyimli bir erkek figürü yer almaktadır. Pelerini sağ omuzda bir broş ile tutturulmuştur. Bacaklarının dizden aşağısı kırık olmasına rağmen sol bacağın taşıyıcı sağ bacağında serbest bacağı olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen sağ bacağı, taşıyıcı sol bacağının önünde çapraz olarak durmaktadır. Sağ kolunu dirsekten bükerek göğüs altında vücuda birleştirmiş, sağ eli ile belini tutmaktadır. Sol kol dirsekten kırılmış sağ elin üzerine dayanmakta ve yukarıda sol omuzu tutmaktadır. Baş kısmı sağa ve öne eğik bir şekilde yapılmıştır. Dolgun suratlı olan figürün yüzünde herhangi bir ifade yoktur.

Mezar kapısının sol tarafında silme üzerinde beş adet süs elamanı (muhtemelen çivi) yer almaktadır.

M.S. 2. yüzyıl (?)

E. Pfuhl – H. Möbius, **Die Ostgriechischen Grabreliefs I - II** (Mainz am Rhein, 1977 - 1979), s. 504 no. 2096 / PL. 302; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 36 / 103 - Pl. XIV.

Karş.: Roma: M. J., Vermaseren, **Corpus Cultus Attidisque. III. Italia – Latium** (Leiden, E. J. Brill, 1977c), s. 39 no. 137 / Pl. LXXXVI, s. 40 no. 138 / Pl. LXXXVI; Yiyana: Vermaseren, M. J., 1977c, **a.g.e.**, s. 50 no. 179 / Pl. CX; Roma: Vermaseren, M. J., 1977a, **a.g.e.**, s. 73 no. 273 / Pl. CLX, s. 73 no. 274 / Pl. CLX, s. 85 no. 312 / Pl. CLXVIII; Hispania: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 59 no. 155 / Pl. XLIV, s. 59 no. 156 / Pl. XLIV, s. 61 no. 162 / Pl. XLVII, s. 63 no. 167 / Pl. XLVIII, s. 63 no. 171 / Pl. L, s. 63 no. 173 / Pl. L, s. 73 no. 197 / Pl. LVII; Aquitania: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 83 no. 218 / Pl. LXIX, s. 84 no. 221 / Pl. LXIX; Gallia: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 95 no. 247 / Pl. XCI, s. 96 no. 250 / Pl. XCII, s. 99 no. 265 / Pl. XCVIII; Germania: M. J. Vermaseren, **Corpus Cultus Cybelae Attidisque, VI. Germania, Raetia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Macedonia, Thracia, Moesia, Dacia,**

Regnum Bospori, Colchis, Scythia Et Sarmatia, (Leiden, New York: E. J. Brill, 1989), s. 1 no. 2 / Pl. II, s. 7 no. 19 / Pl. IX, s. 10 no. 33 / Pl. XII; *Raetia et Noricum*: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.** s. 22 no. 69 / Pl. XV, s. 24 no. 71 / Pl. XVI, s. 25 no. 75 / Pl. XVII, s. 26 no. 77 / Pl. XVIII, s. 26 no. 78 / Pl. XVIII; *Pannonia*: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 30 no. 91 / Pl. XXI.

Kat.No.138 (Levha 10a)

Mermer kabartma

Cotyaenum / Kütahya, Ermeni mezarlığı

Beyaz mermer

K.Y.: 0.150 m, G.: 0.108 m, K.: 0.20 m.

Mezar kapısı kendi içinde dört panele ayrılmıştır. Alt iki panelde iki relief vardır. Sol panelde ayakta yüksek kabartma olarak yapılmış heroik bir figür, chylamis ve başlık ile gösterilmiştir. Sol eliyle cornucopia sağ eli ise bir koyunun başını tutmaktadır. Sağ panelde ise ayakta tasvir edilmiş olan Herakles, sağ eliyle sopasını tutmakta ve sol eliyle Cerberus'un başını yukarı kaldırmaktadır. Kapının çerçeveleri sarmaşık yaprakları, rozet ve haşhaş kapsülleri ile süslenmiştir. Stelin alt kısmında 0.018 m ölçülerinde modern bir ermeni mezar yazıtı yer almaktadır.

M.S. 3 yüzyılın ikinci yarısı

W. H. Buckler – W. M. Calder and C. W. M. Cox, *Monuments from Cotiaenum*, **JRS** : 15, 167 - 174, (1925), s. 173 no.167 / Pl. XXIV; R. Cagnat, **Inscriptiones graecae ad res Romanas pertinentes I - IV** (Paris,1901 – 1927), no. 538; Pfuhl - Möbius, **a.g.e.**, s. 505 no. 2102 / Pl. 303; M. Waelkens, **Die Kleinasiatischen Türsteine, Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür** (Mianz am Rhein,1986), s. 97 no. 228 / Taf. 33; Vermaseren, M. J.,1987, **a.g.e.**, s. 48 no. 140 / Pl. XIX.

Kat.No.139 (Levha 10b)

Mermer Kybele - Attis heykeli

Cotyaeum / Kütahya, Nuhören Köyü

Kütahya, Arkeoloji Müzesi; 9492

İri tanecikli mermer

K.Y.: 0.125 m, G.: 0.18 m, K.: 0.08 m.

Tahta oturan tanrıçanın karın kısmı, sol eli, tympanonu ile onun solunda bir çocuğun başı ve omuz kısmı korunmuştur. Heykelin diğer kısımları kırık ve kesiktir. Yüz işleniş bakımından eyalet üslubunda yapılmıştır denilebilir.

Roma Dönemi

Kat.No.140 (Levha 11a-b)

Mermer baş

Cotyaeum / Kütahya, Hasanlar Köyü

Kütahya, Arkeoloji Müzesi; 917

İnce tanecikli mermer

K.Y.: 0.21 m, G.: 0.18 m, K.: 0.14 m.

Muhtemelen mermer bir heykele ait olan baş. Eserin diğer kısımları kırık ve eksiktir. Başında büyük bir kısmı eksik başlık taşımaktadır. Sağ gözü oldukça aşınmıştır. Bukleli ve hacimli yapılmış olan saçları başlığının altında kalmakta ve bir sıra bukle başlığı çevrelemektedir.

Roma Dönemi

Kat.No.141 (Levha 12a)

Mermer baş

Cotyaeum / Kütahya, Yağcılar Köyü

Kütahya, Arkeoloji Müzesi; 1253

İnce tanecikli mermer

K.Y.: 0.85 m, G.: 0.45 m, K.: 0.45 m.

Eserin başı dışında diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Eser başlıklı, oval yüzlü tasvir edilmiş olup gözleri iri betimlenmiştir. Saçlar başlığın alt kısmında kısmen görülmektedir.

Roma Dönemi

Kat.No.142 (Levha 12b)

Terrakotta baş

Cotyaenum / Kütahya

Kütahya, Arkeoloji Müzesi; 1758

K.Y.: 0.78 m, G.: 0.47 m, K.: 0.15 m.

Figürinin başı dışında diğer kısımları kırık ve eksiktir. Başında bir başlık yer almaktadır. Başlığın altında saçları ortadan ayrılıp arkaya doğru taranmış şekilde yapılmıştır.

Roma Dönemi

Karş.: Naumann, R., a.g.e., s. 241 / Tafel 29, 1 - 2; Vermaseren, M. J., 1987, a.g.e., s. 44 no. 125.

Kat.No.143 (Levha 13a-b)

Mermer heykel

Hierapolis / Denizli, Agora

Denizli, Arkeoloji Müzesi

K.Y.: 0.200m.

Ayakta duran giyimli tunica ve pelerin giymiş olan genç erkek figürü, sol kolunu dirsekten bükülerek sağ tarafa doğru yatay bir şekilde uzatmıştır. Sağ kolu da yine dirsekten bükülerek sol elin üzerine dayanarak yukarıya doğru uzanarak çeneye dayanmaktadır. Sağ bacak taşıyıcıdır. Sol serbest bacak dizden bükülerek parmak uçlarına basmaktadır. Yüzünde üzüntülü bir ifade vardır.

M.S. 2. yüzyıl

De Bernardi, a.g.e., s. 265, fig. 9 - 10.

Kat.No.144 (Levha 14a)

Mermer Blok

Justinianoupolis / Sivrihisar, Ermeni mezarlığı

K.Y.: 0.60 m, G.: 0.125 m.

Bergama kralı II. Eumenes'in Pessinus baş rahibi Attis'e yazdığı Yunanca mektuba ait blok:

“Kral Eumenes Attis’i selamlar. Sen iyiysen, her şey iyidir. Ben sıhhatteyim. Kardeşin Aioioriks’ten söz açtığın mektubunu bana verdiler. Demek ki ona karşı koymakta haklıymışsın; Tanrıça zor altında bırakılmış ve hala zor altında olan rahiplerini korusun. Kafir adam iyi duygularla dönmedikçe ve çaldıklarını geri vermedikçe, Tanrıça dünyada en çok sevdiği ne varsa alsın onun elinden...”.

Βασιλεὺς Εὐμένης Ἄτιδι χαίρειν·
εἰ ἔρρωσαι, εὖ ἂν ἔχοι· κἀγὼ δὲ ὑγίαινον.
ἔκομισάμην τὴν παρὰ σοῦ ἐπιστολήν,
ἐν ἣι διεσεσαφῆκεις μοι περὶ τῶν [τ]ε κα-
5 τὰ τὸν ἀδελφόν σου Λιούριγα γεγραμ-
μένων. ὀρθῶς οὖν καὶ ὑπερβολὴν δι-
ίστω. καὶ ὄφελον μὲν ἡ θεὸς ἐπιστρα-
φεῖσα τῶν ἑαυτῆς ἱερῶν ὑβρισμένων
καὶ ὑβ[ριζο]μένων στερῆσαι τὸν ταῦτα
10 πο[ή]σαντα ὦν] μάλιστα ἐπιθυμεῖ· εἰ δὲ
μ[ὴ, ὑγιῆς γενόμε]νός γε τῆι διανοίαι καὶ
θ[εοσεβῆς τὰ ἀνα]θήματα πεμπέτω κα-

M.Ö. 163 – 156

Welles, **a.g.e.**, s. 241 - 242; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 24 no. 56; Lequenne, **a.g.e.**, s. 89; M. Arslan, **Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar** (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000), s. 126.

Kat.No.145 (Levha 14b)

Mermer Blok

Justinianoupolis / Sivrihisar, Ermeni mezarlığı

K.Y.: 0.60 m, G.: 0.125 m.

Bergama kralı II. Attalos'un baş rahip Attis'e yazdığı Yunanca yazılmış mektuba ait blok:

"Kral Attalos rahip Attis'i selamlar. Dilediğim gibi iyiysen, her şey iyidir. Ben de sıhhatteyim. Menodorus senin bana gönderdiğin mektubu verdi..."

"Ατταλος Ἀττιδιδι ἱερεῖ χαίρειν· εἰ ἔρρω-
σαι, εὖ ἂν ἔχοι· κἀγὼ δὲ ὑγίαινον. Μηνόδω-
ρος, ὃν ἀπεστάλκεις, τήν τε παρὰ σοῦ
ἐπιστολήν ἀπέδωκέ μοι, οὕσαν ἔκτε-
5 νῆ καὶ φιλικήν, καὶ αὐτὸς ὑπὲρ ὧν ἔφη-
σεν ἔχειν τὰς ἐντολὰς διὰ πλειόνων
ἀπελογίσατο. ἀποδεξάμενος οὖν τὴν
παρὰ σοῦ ἀρεσιν διὰ τὸ θεωρεῖν ἐμ παντὶ
καιρῶι σε πρόθυμον ὄντα πρὸς τὰ ἡμέτερα
10 πράγματα καὶ αὐτὸς τοῦτωι ἄπερ ἐνόμιζον
ἀναγκαῖον εἶδέναι σε κεκοινολογημένος εἶρη-
κα ἀναγγέλλειν. ἔρρωσο.

M.Ö. 163 – 156

Welles, *a.g.e.*, s. 243; Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 24 no. 56; Lequenne, *a.g.e.*, s. 89; Arslan, *a.g.e.*, s. 126.

Kat.No.146 (Levha 15a)

Mermer Blok

Justinianoupolis / Sivrihisar, Ermeni mezarlığı

K.Y.: 0.60 m, G.: 0.125 m.

Bergama kralı II. Attalos'un baş rahip Attis'e yazdığı Yunanca yazılmış mektuba ait blok :

"Kral Attalos rahip Attis'i selamlar. Dilediğim gibi iyiysen, her şey iyidir. Ben de sıhhatteyim. Menodorus senin kardeşimle ilgili yazdığın mektubu bana verdi..."

"Ατταλος Ἀττιδιδι ἱερεῖ χαίρειν· εἰ ἔρρωσαι, εὖ
ἂν ἔχοι· ὑγίαινον δὲ κἀγὼ. Μηνόδωρος ἀπέδω-
κέ μοι τήν παρὰ σοῦ ἐπιστολήν, ἐν ἣ ἔγεγράφεις
ὅτι πυθόμενος ἔληλυθέναι τὸν ἀδελφόν
5 ἐπὶ τὸ στρατόπεδον τοῖς θεοῖς ἔθυσας[ὑπὲρ]
τῆς ἡ[μ]ετέρας σωτηρίας· ἀπελογίσατο δὲ]

M.Ö. 163 – 156

Welles, **a.g.e.**, s. 244; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 24 no. 56; Lequenne, **a.g.e.**, s. 90.

Kat.No.147 (Levha 15b)

Mermer Blok

Justinianoupolis / Sivrihisar, Ermeni mezarlığı

K.Y.: 0.45 m, G.: 0.60 m.

Bergama kralı II. Attalos'un baş rahip Attis'e yazdığı Yunanca mektuba ait blok: "Bununla beraber Kholoros bize ısrarla Roma'ya karşı tam durumumuzun ne olduğunu anlattı ve "onsuz" hiçbir işe girişmemizi öğütledi. Başta sadece birkaç kişi onun fikrindeydi. Fakat sonradan işi tekrar düşününce gitgide etkilendik.: "Onsuz" bu işe kalkışmak bize çok büyük bir tehlike gibi göründü. Örneğin yendiğimiz takdirde kiskançlığı ve yeni şüpheleri üstümüze çekeceğiz. Kaybettiğimiz takdirde ise tüm olarak mahvedileceğimizden emin olabiliriz".

⁵ νας τῶν ἀναγκάων, καὶ προτιθέντος περὶ ὧν ἐν Ἀπαμείαι ἐ-
βουλευόμεθα, λέγοντι[δὲ] τε περὶ ὧν ἔδοξεν ἡμῖν, πολλοὶ μὲν
ὑπεραγόντως ἐγένοντο λόγοι, καὶ τὸ πρῶτον πάντες κατέρρε-
πον ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἡμῖν γνώμην, Κλωρός δ' ἐπιτονώτατος ἦν
τὰ Ῥωμαϊκὰ προτείνων καὶ οὐδενὶ τρόπῳ συμβουλευέων οὐ-
¹⁰ δὲν ἄνευ κείνων πράσσειν. οὐ τὸ πρῶτον δλί(γ)οι μετεί-
χον, μετὰ δὲ ταῦτα ἐν ἄλλαις καὶ ἄλλαις ἡμέραις ἀεὶ δι-
ασκοποῦσιν ἦναιτο μᾶλλον ἡμῶν, καὶ τὸ προπεσεῖν ἄ-
νευ κείνων μέγαν ἐδόκει κίνδυνον ἔχειν· καὶ γὰρ ἐπιτυ-
χοῦσιν φρόνον καὶ ἀγαθρεῖον καὶ ὑφοσίαν μοχθηρῶν, ἦν
¹⁵ καὶ περὶ τοῦ ἀδελφοῦ ἔσχεσσαν, καὶ ἀισιτοχοῦσιν ἄρσιν
πρόδηλον. οὐ γὰρ ἐπιστραφήσεσθ' ἐκρίνουσ, ἀλλ' ἠδέως ὄψασ-
θαι, ὅτι ἄνευ ἐαυτῶν τηλικαῖτ' ἐκινούμεθα. ἦν δέ, ἂν καὶ — ὁ
μὴ γίνοιτ' — βλασσωθῶμεν ἐν τῷ, μετὰ τῆς ἐκείνων
γνώμης ἕκαστα πεπραχότας βοηθείας τεύξεσθαι καὶ ἀ-
²⁰ ναμαχεῖσθαι μετὰ τῆς τῶν θεῶν ἐνδοξίας. ἔκρινον οὖν εἰς
μὲν τῆ[ς] Ῥώμην ἀεὶ πέμπειν ταύτης συνεχῶς ἀναγγελοῦν-
[τας] τὰ δια[τ]α[ξ]όμενα, αὐτοὺς δὲ παρασκευάζεσθαι[·]
[ἡμᾶς ἐπιμελῶς, ὡς εἰ δεοὶ βοηθήσομενταῖς ἑαυτοῖς; ...]

M.Ö. 163 – 156

Welles, **a.g.e.**, s. 245 - 246; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 24 no. 56; Lequenne, **a.g.e.**, s. 90; Arslan, **a.g.e.**, s. 127.

Kat.No.148

Mermer Stel

Pessinus / Ballıhisar

K.Y.: 0.60 m, G.: 0.26 m.

φύλη Σεβαστή tarafından rahip Attis'e adanmıştır.

I. W. Macpherson, **New Evidence for the Historical Geography of Galatia** (Cambridge, 1958), s. 86 no. 4 / Pl. XI; J. Strubbe - P. Lambrechts - M. Waelkens ve G. Stoop, "Les fouilles de Pessinonte: Le Tepme", **AntC** 41: 156 - 173, (1972), s. 222 no. 25; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 27 no. 62.

Kat.No.149 (Levha 16a)

Kaya kabartması

Yozgat

Bir nehir kenarında, tam olarak bitirilmemiş dokuz adet cepheden betimlenmiş giyimli rahibe yer almaktadır. En öndeki rahibe elinde bir tympanon tutmaktadır. Rahibelerden biraz geride tapınak fasadının dışında betimlenen çeşitli figürlerden oluşan 0.180-0.50 m ölçülerinde bir sahne vardır. Prosesyon. aslan üzerindeki Kybele'nin önderliğinde tapınaktan gelirken yapılmıştır. Kybele'nin hemen arkasında yer alan keçi muhtemelen Amalthea ya da Attis'i emziren keçi olmalı. Keçinin arkasında elinde tokmak tutan figür muhtemelen Herakles bunun arkasında tanımlanamayan oturan bir figür, bu figürün arkasında elinde yılan ile gösterilmiş olan Asklepios. Asklepios'un arkasında da sivri uçlu bir başlık giymiş olan bir figür çocuk Telephos olabilir. Son olarak tapınağın içinde sivri uçlu bir başlık, uzun elbiseli ve elleri gögsü üzerinde olan bir figür Kronos ya da Attis olabilir.

R. D. Barnett, "The Phrygian Rock Facades and the Hittite Monuments", **BiOr** 10 : 78 - 82, (1953), s. 78 / Pl. X; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 14 no. 34 / fig. 6.

2.2. Mysia

Kat.No.150 (Levha 16b)

Mermer Adak Steli

Karacabey

Bursa, Arkeoloji Müzesi; 3143

K.Y.: 0.068 m, G.: 0.028 m, K.: 0.019m.

Figürlerin yüzlerinde yer yer kırık ve eksiklikler mevcuttur.

Yukarı doğru daralan stelin alınlık kısmında bir tympanon yer almaktadır. Yüksek kabartma olarak cepheden yapılmış olan polos, chiton ve manto giyimli tanrıça sağ tarafta oturmaktadır. Sol elinde tympanon tutmaktadır. Her iki yanında cepheden işlenmiş aslanlar vardır. Ortada kaideli, küçük, yukarı doğru daralan köşeli bir sunağın arkasında bir ağaç ve önünde ise koç ile birlikte bir erkek hizmetçi durmaktadır. Sunağın sağ köşesinde adak sunan biri erkek biri kadın iki figür mevcuttur. Stelin sol kenarı üzerinde ise genç bir erkek figürü yer almaktadır. Stelin alt kısmında 0.01 m ölçüsünde yazıt bulunmaktadır:

“Μάτρων Ηρωίδου ὑπέρ ἑαυ / [τ]ού καὶ τῆς γυναικός καὶ τῶν τέ[κνων] Μητρι / MA.NEIA ἐύχή[v]”

M.Ö. 1. yüzyıl

E. Schwertheim, “Denkmäler Zur Meterverehrung in Bithynien Und Mysien”, **Studien Zur Religion Und Kultur Kleinasiens, Festschrift für Friedrich Karl Dörner Zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976**: 791 - 837, (Leiden: E. J. Brill, 1978), s. 819 no. 14 / Pl. CXCv; E. Schwertheim, **Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung II** (1983), s. 18 no. 11 / fig. 12; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 90 no. 276 / Pl. LVII; M. Şahin, **Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), s. 242 - 243 LK. 3 / Lev. XCI.

Kat.No.151 (Levha 17a)

Mermer Adak Steli

Edincik

Bursa, Arkeoloji Müzesi; 3190

K.Y.: 0.65 m, G.: 0.43 m, K.: 0.085 m.

Ayak tabureli alçak bir tahtın üzerinde oturan polos, kuşaklı tunica ve manto giyimli tanrıça sağ elinde bir patera sol elinde ise bir tympanon tutmaktadır. Tanrıçanın sol

tarafında ayakta, başlıklı ve tunica giyimli genç bir figür sağ dirseği ile tanrıçanın sol omuzu ve tympanonuna dayanmaktadır. Sol elinde bir syrinx tutmaktadır. Ortada bir altar yanmaktadır ve arka planda bir ağaç görülmektedir. Bir anne ve iki çocuk altara doğru yönelmişlerdir. Annenin başı örtülü ve sol elini yukarı kaldırmıştır. Erkek çocuk koça eşlik etmekte kız çocuğu da annesinin yanında durmaktadır. Kabartmanın alt kısmında 0.015 m uzunluğunda bir yazıt yer almaktadır:

“Ἀρτεμίδωρος Μενίππου Μητρὶ Κοτιανάεω [χήν]”

M.Ö. 1. yüzyıl

F. W. Hasluck, *Cyzicus* (Cambridge, 1910), s. 218 / 270 no. IV, 2; Schwertheim, E., 1978, *a.g.e.*, s. 815 no. 8; Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 97 no. 294 / Pl. LXIII; Şahin, M., *a.g.e.*, s. 242 LK. 2 / Lev. XCI.

Kat.No.152 (Levha 17b)

Terrakotta figürin

Pergamon / Bergama, Gymnasium

K.Y.: 0.12 m.

Figürinin bacakları ve sol kolu kırık ve eksiktir.

Ayakta, kanatlı ve giyimli erkek figürünü tunica manicata ve başlık giyimlidir. Saçları bukleli yapılmıştır. Sağ elinde bir şeritle aşağıya doğru sarkıtılmış bir aryballos tutmaktadır.

M.Ö. 3. yüzyıl

E. Töpperwein, *Terrakotten Von Pergamon* (Berlin, 1976), s. 227 no. 359 / Pl. 55; Vermaseren, M. J., 1987, *a.g.e.*, s. 116 no. 374 / Pl. LXXIII.

Kat.No.153 (Levha 18)

Mermer heykel

Pergamon / Bergama

Berlin, Pergamum Müzesi

Beyaz mermer

K.Y.: 0.150 m.

Genç erkek figürünün başı, sağ kolu, sol kolu dirsekten aşağı, sağ ayağı, sol ayak parmakları ile heykelin kaidesi kırık ve eksiktir.

Ayakta duran chiton, chlamys, anaxyrides ve ayakkabı giymiş olarak gösterilen erkek figürün sağ bacağı sabit sol bacağı ise hareketlidir. Göğüslerinin belirtilmesi ile genç erkek dişi bir karakter göstermektedir.

M.Ö. 2. yüzyıl

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 113 no. 359 / Pl. LXXVIII.

Kat.No.154 (Levha 19)

Terrakotta figürin

Pergamon / Bergama, Mamurt Kale

İstanbul, Arkeoloji Müzesi; B2

K.Y.: 0.065 m.

Figürinin gövdesinden alt kısmı tamamen kırık ve eksiktir. Chiton, pelerin ve başlık giymiş şekilde betimlenmiştir.

A. Conze und P. Schazmann, **Mamurt-Kaleh. Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon** (Berlin, 1912), Pl. XII, 11; Töpperwein, **a.g.e.**, s. 89 no. 12 / Pl. XXXVI, 12;

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 122 no. 407 / Pl. XC.

Kat.No.155 (Levha 20)

Mermer kabartma

Kyzikos / Belkıs

Copenhagen, Glyptotek; 715

K.Y.: 0.143 m.

Bacakları kırık ve eksiktir. Burnu kısmen restore edilmiştir.

Sütunun önünde ayakta duran, giyimli yüksek kabartma olarak işlenmiş genç bir erkek figürü yer almaktadır. Başlık, kemerli uzun bir chiton, manto ve anaxyrides giymiş olan

figür sol kolunu dirsekten bükerek göğüs altında vücuda birleştirmiş, sağ kolunu dirsekten kırarak sağ göğsü üzerine uzatmıştır.

M.S. 2. yüzyıl

Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 46 / Pl. XXV, 3; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 92 no. 282 / Pl. LIX.

Karş.: Roma: M. J., Vermaseren, **Corpus Cultus Attidisque. III. Italia – Latium** (Leiden, E. J. Brill, 1977c), s. 39 no. 137 / Pl. LXXXVI, s. 40 no. 138 / Pl. LXXXVI; Viyana: Vermaseren, M. J., 1977c, **a.g.e.**, s. 50 no. 179 / Pl. CX; Roma: Vermaseren, M. J., 1977a, **a.g.e.**, s. 73 no. 273 / Pl. CLX, s. 73 no. 274 / Pl. CLX, s. 85 no. 312 / Pl. CLXVIII; Hispania: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 59 no. 155 / Pl. XLIV, s. 59 no. 156 / Pl. XLIV, s. 61 no. 162 / Pl. XLVII, s. 63 no. 167 / Pl. XLVIII, s. 63 no. 171 / Pl. L, s. 63 no. 173 / Pl. L, s. 73 no. 197 / Pl. LVII; Aquitania: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 83 no. 218 / Pl. LXIX, s. 84 no. 221 / Pl. LXIX; Gallia: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 95 no. 247 / Pl. XCI, s. 96 no. 250 / Pl. XCII, s. 99 no. 265 / Pl. XCVIII; Germania: M. J. Vermaseren, **Corpus Cultus Cybelae Attidisque, VI. Germania, Raetia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Macedonia, Thracia, Moesia, Dacia, Regnum Bospori, Colchis, Scythia Et Sarmatia**, (Leiden, New York: E. J. Brill, 1989), s. 1 no. 2 / Pl. II, s. 7 no. 19 / Pl. IX, s. 10 no. 33 / Pl. XII; Raetia et Noricum: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 22 no. 69 / Pl. XV, s. 24 no. 71 / Pl. XVI, s. 25 no. 75 / Pl. XVII, s. 26 no. 77 / Pl. XVIII, s. 26 no. 78 / Pl. XVIII; Pannonia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 30 no. 91 / Pl. XXI.

Kat.No.156 (Levha 21)

Mermer kabartma

Kyzikos / Belkıs, Metroon (?)

İstanbul, Arkeoloji Müzesi; 3302

Kaideli bir sütunun önünde yüksek kabartma olarak işlenmiş ayakta duran yarı giyimli. kanatlı, elleri arkada birleştirilmiş genç bir erkek figürü yer almaktadır. Başlıklı ve kollu anaxyrides ile gösterilmiştir. Başlığının altında saçları alnının üzerinde hacimli olarak

yapılmıştır. Anaxyridesi göğüs üzerinde bir fibula ile tutturulmuş karın bölgesi ve tenasül organı açıkta bırakılmıştır.

M.S. 2. yüzyıl

Th. Macridy Bey und Ch. Picard, "Attis d'un Metroon (?) de Cyzique", **BCH** 45: 436 - 470, (1921), s. 436 / Pl. XIV - XV; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 46 / Pl. XXV, 2; Karwiese, S., 1967, **a.g.e.**, s. 84; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 93 no. 284 / Pl. LX; Anabolu, 1990, **a.g.e.**, 297 - 298 / Res. 14.

Kat.No.157 (Levha 22)

Mermer kabartma

Kyzikos / Belkıs

Bursa, Arkeoloji Müzesi; 267

Beyaz Mermer

K.Y.: 0.69 m, G.: 0.40 m.

Figürün başı, başlığı ve bacaklarının büyük bir kısmı kırık ve eksiktir.

Sütuna dayalı yarı giyimli, kanatlı yüksek kabartma şeklinde gösterilmiş elleri arkasında dinlenir pozisyonda genç bir erkek figürü yer almaktadır. Başlığının sadece sağ omuzu üzerinde uç kısmı korunabilmiştir. Kollu anaxyridesi göğüs üzerinde Gorgo başı bulunan bir fibula ile tutturulmuştur. Karın bölgesi ve tenasül organı açıkta bırakılmıştır. Sol baldırı üzerinde anaxyridesinin parçası bir fibula ile tutturulmuştur. Figür hermaphrodit bir karakterde betimlenmiştir.

M.S. 3. yüzyıl

G. Mendel, "Catalogue des monuments grecs, romains et byzantins du Musee de Brousse", **BCH** 33: 245 - 435, (1909), no. 8 / fig. 6; G. Mendel, **Musees imperiaux ottomans. Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines I - III** (Constantinople, 1912 - 1914), s. 228; H. Graillot, **Le Culte de Cybele. Mere des dieux a Rome et dans l'Empire romain** (Paris, 1912), s. 377 no. 3; Macridy Bey und Picard, **a.g.e.**, s. 458 / fig. 9; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 91 no. 280 / Pl. LVIII.

Kat.No.158 (Levha 23a)

Mermer kabartma

Kyzikos / Belkis

K.Y.: 0.300 m.

Bir sütunun önünde ayakta duran giyimli genç erkek figürü. Başlık, tunica manicata, manto, anaxyrides ve ayakkabı giymiş olarak gösterilmiştir. Bacak bacak üstüne atmış bir pozisyondadır ve bacağının yanında küçük bir ağaç mevcuttur.

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 91 no. 281 / Pl. LIX.

Kat.No.159 (Levha 23b)

Mermer Herme

Apollonia / Asartepe

Bursa, Arkeoloji Müzesi; 2078

K.Y.: 0.85 m, G.: 0.19 m, K.: 0.17 m.

Başlıklı Herme.

Schwertheim, E., 1977, **a.g.e.**, s. 826 no. 2 / Pl. CXCVII, 37; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 85 no. 261 / Pl. LIII; Anabolu, 1993, **a.g.e.**, s. 14 / Res. 3.

2.3. Lydia

Kat.No.160

Mermer Stel

Sardes / Sart

K.Y.: 0.110 m, G.: 0.65 m, K.: 0.14 m.

[.....]
 καὶ ὅσοις ἀπενεμήθη ἴδωρ κρήνη]
 γυμνασίῳ γεροισ(ακῶ ἐναντία κρήνη]
 μυστηρίοις δυοῖν ἐναντία ·· κρήνη]
 4 Δομτίας (ἐκατοντάχλους) ἐ· κρήνη Ε : ·· ca. 12 ··]
 κρήνη Ληναεῖ(τις) πρὸς τοῖς [· ca. 1] ··]
 κρήνη μυστηρίῳ Ἄττει ἐναντία ἀπέου]
 τος εἰς τὸ Διὸς συναγωγῆς κρήνη ··]
 5 κρήνη πρὸς τῷ Ὀδείῳ (ἐκατοντάχλους γ· γ· κρήνη ··]
 του πρὸς τῇ διστέγῳ τῆς [· ca. 6 ·· οὐ καὶ]
 πύργοι (τετρά(μφορα) β· ἀνδροφυλακίῳ κρήνη ἢ ἐπὶ]
 τῇ καθύδῳ ἀγορᾶς πρὸς τῇ ·· ca. 8 ·· ἴδωρ·

M.S. 2. yüzyıl

A. Fontrier, **Museion II** : 2 (1878), s. 25 Nr. 224; W. M. Buckler and D. M. Robinson, **Sardis VII / 1** (Leiden, 1932), s. 37 – 40 no. 17 / fig. 11 - 12; E. N. Lane, "A Re-Study of the God Men, Part 1: The Epigraphic and Sculptural Evidence", **Berytus** 15 : 5 - 58, (1964), s. 22 no. 34; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 138 no. 464; Paz de Hoz, **a.g.e.**, s. 184 / 12.2.

Kat.No.161 (Levha 24a)

Heykel

Silendos / Selendi

K.Y.: 0.18 m, K.: 0.16 m, G.: 0.48 m.

Başı, her iki kolu ve vücudunun büyük bir kısmı kırık ve eksiktir.

Tunica ve anaxyrides giyimli olan genç figür yatar pozisyonda betimlenmiştir. Kaidesi üzerinde 0.008 m'lik bir yazıt yer almaktadır:

Μητέρος ἀθανάτων Φρύγιον θάλος ἀγλαὸν Ἄστριν
ἄνθρω ἐνὶ ζαθέω, γείτονα Ναϊάδων,
εἰδρυσεν κλείουσα Οὐαλέντιλλ' εὐπατέρεϊα
[ἀ]ζομένη μαχάρων ἀϊδίων γένεσιν.

M.S. 3. yüzyıl

Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 8; M. J. Vermaseren, **Die Orientalischen Religionen im Römerreich (EPRO 93)** (Leiden, 1981), s. 419 – 431 / 427; P. Hermann, **Tituli Lydiae 1.Regio Septentrionalis ad Orientem Vergens** (Vindobonae, 1981). s. 27 no. 73; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 140 no. 473 / Pl. CV.

Kat.No.162 (Levha 24b)

Mermer kabartma

Sardes / Sart, B yapısı

Sart, Arkeoloji Müzesi; S 58.8.605

K.Y.: 0.30 m, G.: 0.17m , K.: 0.15 m.

Figürün yüzü ile belden aşağısı kırık ve eksiktir.

Bir sütun önünde ayakta duran yüksek kabartma şeklinde gösterilmiş genç erkek figürünün belden yukarısı çıplaktır. Başında muhtemelen bir başlık yer almaktadır. Sağ elinde bir asa tutmaktadır.

M.S. 2. yüzyıl

G. M. A. Hanfmann and N. H. Ramage, **Sculpture from Sardis: The finds through 1975** (Cambridge, Harvard, 1978), s. 150 no. 224 / fig. 389; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 137 no. 461 / Pl. CII.

Kat.No.163 (Levha 25a-b)

Kaya kabartması

Silendos

Kayanın yüzeyinde girlandlar ve relieflerle süslü ikisi doğuya bir tanesi de güneye bakan üç niş yer almaktadır.

Doğuya bakan nişlerden en sağdakinde çıplak bir genç tasvir edilmiştir. Sağ elini beline doğru uzatmıştır. Arkasında dalında bir çelenk (?) olan ağaç vardır. Genç figürün altında bir öküz başı yer almaktadır.

İkinci ve büyük nişte bir kaidenin üzerinde ayakta ve giyimli olarak tasvir edilmiş genç bir erkek figürü yer almaktadır. Başlıklı ve kısa tunicalıdır. Sağ elinde bir syrinx sol elinde de bir pedum tutmaktadır. Her iki yanında koyun (?) ile tasvir edilmiştir.

Üçüncü nişte dört adet yüksek kabartma olarak yapılmış figür vardır. Orta kısımda arkasına doğru uzanmış bir figür, uzanan figürün sağında başının yanında kısa kıyafetli bir erkek, kabartmanın ortasında giyimli bir kadın, sağa doğru yönelmiştir. Uzanan figürün ayaklarının ucunda da bir başka giyimli kadın yer almaktadır. Ortadaki kadın muhtemelen Kybele'dir.

Hepding, **a.g.e.**, s. 100; P. Herrmann, **Ergebnisse einer Reise in Nordostlydien** (Wien, 1962), s. 43 / Pl. XI, 3; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 8 no. 32; Karwiese, S., 1968 - 1971, **a.g.e.**, s. 54; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 140 no. 472 / Pl. CIV - CV.

Kat. No. 164 (Levha 26a)

Mermer Adak Steli

Uşak

Uşak, Arkeoloji Müzesi; 40.01.73

K.Y.: 0.94 m, G.: 0.36 m, K.: 0.07 m.

Adak steli üzerinde iki farklı sahne mevcuttur. Üstteki sahnede yüzleri cepheden vücutları profilden gösterilmiş olan iki aslanın ortasında cepheden gösterilmiş ayakta duran giyimli Attis yer almaktadır. Figür tunica manicata, anaxyrides giymiş olup başında bir başlık taşımaktadır. Sol elinde bir asa sağ elinde ne olduğu anlaşılamayan bir obje tutmaktadır. Alttaki sahnede ise atlı bir figür ve bu atın dizgininden tutan bir başka erkek figürü tasvir edilmiştir.

2.4. Aiolia

Kat.No.165 (Levha 26b)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe

Berlin Antiquarium; 8193

K.Y.: 0.15 m.

Kanatlı dans eden giyimli figürün başlıklı, chitoniskos ve anaxyrides giyimli.

Chitoniskosu omuzlarında fibulalar ile tutturulmuş olup karın bölgesi açık olsun diye ortadan düğümlenmiştir.

M.Ö. 3. yüzyıl

Winter, Fr., 1903, **a.g.e.**, s. 334 no. 4; N. N. Brivota, **Greek Terracotta**, (Moscou, 1969), s. 105 fig. 107, s. 167 no. 107; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 150 no. 495 / Pl. CIX; I. Kriseleit und G. Zimmer, **Bürgerwelten Hellenistische Tanfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jh.** (Mainz am Rhein, Philipp Von Zabern, 1994), s. 122 no. 44.

Kat.No.166 (Levha 27a)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe

Paris, Louvre Müzesi; MYR 281(70)

K.Y.: 0.12 m.

Dans eden giyimli Attis figürini. Başlıklı, tunica, anaxyrides ve manto giyimlidir. Her iki elini sağda birleştirmiş ve yukarı doğru kaldırmıştır.

M.Ö. 2. yüzyıl

E. Pottier - S. Reinach, **La nécropole de Myrina I - II** (Paris, 1887 – 1888), s. 393 / Pl. XXVIII, 3; Winter, **a.g.e.**, s. 159 no. 9; D. B. Thompson, **Troy. The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period** (Princeton, 1963), s. 101 no.177; S. Mollard Besques, **Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs et romains III. Epoque hellénistique et romaine, Grèce et Asie Mineure** (Paris, 1972), s. 85 / PL. 104a, Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 154 no. 507 / Pl. CXIII.

Karş.: Macedonia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 83 no. 270 / Pl. LXIV.

Kat.No.167 (Levha 27b)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe

Paris, Louvre Müzesi ; CA 267 (1889)

K.Y.: 0.15 m.

Dans eden, kanatlı ve giyimli figürin. Başlıklı, kemerli tunica manicata, anaxyrides ve manto giyimlidir. Mantosunun kumaşı sol eliyle açılmış, sağ elini yukarı kaldırmıştır.

M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısı

Winter, **a.g.e.**, s. 335 no. 1; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 47 no. 3 / Pl. XXVI, 2; Mollard Besques, **a.g.e.**, s. 85 / Pl. 104b; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 154 no. 506 / Pl. CXIII.

Kat.No.168 (Levha 28a)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe

Boston, Güzel Sanatlar Müzesi; 01.7705

K.Y.: 0.22 m.

Figürinin her iki kanadı, sol eli, sağ ayağı ve başlığının parçası kırık ve eksiktir.

Dans eden giyimli figürün çift kemerli tunica manicata, anaxyrides, başlık ve ayakkabı giymiş olarak gösterilmiştir.

M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısı

D. Burr, **Terra-cottas from Myrina in the Museum of Fine Arts** (Boston, 1934), s. 57 no. 64 / Pl. XXV; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 48 / Pl. XXVII, 1; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 150 no. 498 / Pl. CX.

Kat.No.169 (Levha 28b)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe

Paris, Louvre Müzesi ; MYR 215 (230)

K.Y.: 0.395 m.

Dans eden giyimli figürin. Tunica manicata, anaxyrides ve başlık giymiştir. Yukarı doğru kaldırdığı sağ elinde rozete benzer bir şey tutmaktadır. Göğüsleri kadın göğüsleri gibi yapılmıştır.

M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısı (?)

Pottier and Reinach, **a.g.e.**, s. 405, 547 no. 215 / Pl. XXXI; Winter, **a.g.e.**, s. 334 no. 2; Burr, **a.g.e.**, s. 57 no. 1; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 47 / Pl. XXVII, 4; Mollard Besques, **a.g.e.**, s. 85 / Pl. 103b; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 154 no. 504 / Pl. CXII.

Kat.No.170 (Levha 29a)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe

Boston, Güzel Sanatlar Müzesi; 01.7707

K.Y.: 0.164 m.

Figürinin kanatları, kolları ve belden aşağısı kırık ve eksiktir.

Başlıklı dans eden figürün tunica manicata ve başlıklı gösterilmiştir. Başlığının yanaklıkları omuzlarından aşağıya sarmaktadır. Tunica manicatası göğüslerinin altında genişçe bir kemerle bağlanmıştır. Dişi bir karakterde betimlenmiştir.

M.Ö. 1. yüzyıl

Burr, **a.g.e.**, s. 56 no. 63 / Pl. XXV; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 48 no. 2; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 152 no. 499 / Pl. CX.

Kat.No.171 (Levha 29b)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe

Paris, Louvre Müzesi; MYR 279 / 267

K.Y.: 0.205 m.

Figürinin sol eli ve gövdesinin sağ kısmı kırık ve eksiktir.

Dans eden kanatlı ve giyimli figürin. Başlıklı, tunica manicata ve anaxyrides giyimlidir. Sağ elinde tuttuğu obje belirsizdir.

Hellenistik Dönem

Pottier and Reinach, **a.g.e.**, s. 558 no. 279; Winter, **a.g.e.**, s. 334 no. 2; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 47 / Pl. XXVI; Mollard Besques, **a.g.e.**, s. 85 / Pl. 103; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 154 no. 505 / Pl. CXIII.

Kat.No.172 (Levha 30a)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe (?)

Atina, National Müzesi

K.Y.: 0.16 m.

Koç üzerinde oturan başlıklı ve pelerinli çocuk.

Winter, **a.g.e.**, s. 305 no. 8; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 150 no. 494 / fig. 29.

Kat.No.173 (Levha 30b)

Terrakotta heykelcik

Myrina / Birkitepe

İstanbul, Arkeoloji Müzesi

K.Y.: 0.21 m.

Dans eden kuşaklı tunica manicata, anaxyrides ve başlıklı figür, sol ayağı önde sağ ayağı dizden kıvrılarak arkaya doğru uzatmış şekilde betimlenmiştir. Sağ bileğinde bileziği vardır. Kaidesi sonradan yapılmıştır.

Winter, **a.g.e.**, s. 334 no. 2b; G. Mendel, **Catalogue des figurines grecques de terre cuite** (Constantinople, 1908), s. 400 no. 2736 (1); Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 153 no. 503 / Pl. CXII.

Kat.No.174 (Levha 31a)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe

Paris, Louvre Müzesi; MYR 280 (22)

K.Y.: 0.095 m.

Figürinin vücudunun alt kısmı ile bacakları kırık ve eksiktir.

Giyimli figürin başlıklı ve kuşaklı tunica ile gösterilmiştir. Ellerini başının üstünde birleştirmiştir.

Pottier and Reniach, **a.g.e.**, s. 558 no. 258, 418 / Pl. XXXIV,1; Winter, **a.g.e.**, s. 159 no. 5; Thompson, **a.g.e.**, s. 101 no. 177; Ch. Picard, "A travers les musées et les sites de l'Afrique du Nord" **Revue Archéologique** 27: 173 - 239, (1947), s. 232; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 49, no. 1 / Pl. XXIX, 1; Mollard Besques, **a.g.e.**, s. 85 / Pl. 104, C; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 155 no. 508 / Pl. CXIV.

Karş.: Mısır: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 5 no. 9 / Pl. I

Kat.No.175 (Levha 31b)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe

Paris, Louvre Müzesi; MYR 1202

K.Y.: 0.09 m.

Figürinin başı ile kolları kırık ve eksiktir.

Ayakta, dans eden figür tunica manicata, anaxyrides ve manto giyimlidir. Ellerini başının üzerinde birleştirmiş olmalıdır. Yuvarlak bir kaide üzerinde yer almaktadır.

Mollard Besques, **a.g.e.**, s. 85 / Pl. 104c; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 155 no. 509 / Pl. CXIV.

Karş.: Mısır: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 5 no. 9 / Pl. I.

Kat.No.176 (Levha 32a)

Terrakotta figürin

Myrina / Birkitepe

Paris, Louvre Müzesi; MYR 1464

K.Y.: 0.07 m.

Figürinin vücudunun belden aşağısı ile sağ eli kırık ve eksiktir.

Dans eden tunica giyimli figürün tunicası göğsünün üzerinde bir fibula ile tutturulmuştur. Kıvrıkcık saçlı ve başında önde bir hilal mevcuttur.

Mollard Besques, **a.g.e.**, s. 85 / Pl. 104, f; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 155 no. 510 / Pl. CXIV.

Kat.No.177 (Levha 32b)

Terrakotta baş

Myrina / Birkitepe

Paris, Louvre Müzesi; MYR 358

K.Y.:0.07 m.

Figürin sadece başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı ve kıvrıkcık saçlı genç başı.

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 156 no. 517 / Pl. CXV.

Karş.: Moesia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 126 no. 427 / Pl. CII, s. 126 no. 428 / Pl. CIII.

Kat.No.178

Terrakotta baş

Myrina / Birkitepe

Paris, Louvre Müzesi; MYR 366

K.Y.: 0.07 m.

Figürin sadece başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı ve kıvrıkcık saçlı genç başı.

Pottier - Reinach, **a.g.e.**, s. 570 no. 366; Mollard Besques, **a.g.e.**, s. 164; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 156 no. 516.

Kat.No.179 (Levha 33a)

Terrakotta baş

Smyrna / Bayraklı Höyüğü

Paris, Louvre Müzesi; MNC 249

K.Y.: 0.09 m.

Figürin sadece başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Hellenistik Dönem

S. Besques, **Terres cuites grecques** (Paris, 1963), s. 191 no. D 1410 / Pl. 272h;

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 174 no. 578 / Pl. CXXXVIII.

Karş.: *Moesia*: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 126 no. 427 / Pl. CII, s. 126 no. 428 / Pl. CIII.

Kat.No.180 (Levha 33b)

Terrakotta figürin

Smyrna / Bayraklı Höyüğü (?)

K.Y.: 0.232 m.

Figürün her iki kolu ile sol bacağı kırık ve eksiktir.

Ayakta duran çıplak figür, başlıklı, kemerli tunica ve manto giyimlidir. Tunicası karın bölgesini açıkta bırakmaktadır. Başlığının altında saçları uzun bukleler halinde yapılmıştır.

M.S. 1. yüzyıl

P. G. L., Plaisier, **Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la collection du Musée national des antiquités à Leiden I - III** (Leiden, 1979), s. 120 no. 245 / Pl. 43; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 170 no. 568 / Pl. CXXVI

Kat.No.181 (Levha 34a)

Mermer kabartma

Smyrna / Bayraklı Höyüğü

Basmane Müzesi; 6195

Figürün başı, sol kolu ve her iki eli kırık ve eksiktir.

Sütunun önünde ayakta duran giyimli yüksek kabartma olarak yapılmış genç bir erkek figürü yer almaktadır. Tunica manicata, anaxyrides ve ayakkabı giyimlidir. Sol bacak taşıyıcı sağ serbest bacağı sol bacağın önünde çapraz bir şekilde durmakta ve ayak parmakları ile yere basmaktadır. Sağ kolu dirsekten hafif bükülerek sağ bacağının üzerine koymuştur.

Roma Dönemi (?)

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 169 no. 562 / Pl. CXXIV; Mukerrem Anabolu, "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Taştan Yapılmış Masa Ayakları", **Araştırma Sonuçları Toplantısı V**: 293 - 301, (Nisan, 1987), s. 295, Res. 15.

Karş.: Roma: M. J., Vermaseren, **Corpus Cultus Attidisque. III. İtalia – Latium** (Leiden, E. J. Brill, 1977c), s. 39 no. 137 / Pl. LXXXVI, s. 40 no. 138 / Pl. LXXXVI; Viyana: Vermaseren, M. J., 1977c, **a.g.e.**, s. 50 no. 179 / Pl. CX; Roma: Vermaseren, M. J., 1977a, **a.g.e.**, s. 73 no. 273 / Pl. CLX, s. 73 no. 274 / Pl. CLX, s. 85 no. 312 / Pl. CLXVIII; Hispania: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 59 no. 155 / Pl. XLIV, s. 59 no. 156 / Pl. XLIV, s. 61 no. 162 / Pl. XLVII, s. 63 no. 167 / Pl. XLVIII, s. 63 no. 171 / Pl. L, s. 63 no. 173 / Pl. L, s. 73 no. 197 / Pl. LVII; Aquitania: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 83 no. 218 / Pl. LXIX, s. 84 no. 221 / Pl. LXIX; Gallia: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 95 no. 247 / Pl. XCI, s. 96 no. 250 / Pl. XCII, s. 99 no. 265 / Pl. XCVIII; Germania: M. J. Vermaseren, **Corpus Cultus Cybelae Attidisque, VI. Germania, Raetia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Macedonia, Thracia, Moesia, Dacia, Regnum Bospori, Colchis, Scythia Et Sarmatia**, (Leiden, New York: E. J. Brill, 1989), s. 1 no. 2 / Pl. II, s. 7 no. 19 / Pl. IX, s. 10 no. 33 / Pl. XII; Raetia et Noricum: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 22 no. 69 / Pl. XV, s. 24 no. 71 / Pl. XVI, s. 25 no. 75 / Pl. XVII, s. 26 no. 77 / Pl. XVIII, s. 26 no. 78 / Pl. XVIII; Pannonia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 30 no. 91 / Pl. XXI.

Kat.No.182 (Levha 34b)

Terrakotta baş

Smyrna / Bayraklı Höyüğü (?)

Berlin Antiquarium; 6642

K.Y.: 0.065 m.

Figürin sadece başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Winter, **a.g.e.**, s. 372 no. 8; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 165 no. 552 / fig. 30.

Karş.: Moesia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 126 no. 427 / Pl. CII, s. 126 no. 428 / Pl. CIII.

Kat.No.183

Terrakotta baş

Smyrna / Bayraklı Höyüğü

Viyana Müzesi; V 2858

K.Y.: 0.059 m.

Figürin sadece başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Winter, **a.g.e.**, s. 334 no. 1; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 175 no. 581.

Kat.No.184 (Levha 35)

Terrakotta büst

Smyrna / Bayraklı Höyüğü (?)

Amsterdam, Vermaseren Koleksiyonu

K.Y.: 0.195m, G.: 0.115 m.

Pişmiş topraktan yapılmış bir çam kozalağının üzerinde oturan başlıklı ve tunica giyimli bir figüre ait büst yer almaktadır.

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 254 no. 856 / Pl. CLXXXIV.

Karş.: Paris: Vermaseren, M. J., 1977, **a.g.e.**, s. 35 no. 117 / Pl. LXXIX.

Kat.No.185 (Levha 36a)

Terakotta heykelcik

Kyme / Namurt Limanı

İstanbul, Arkeoloji Müzesi; 563

K.Y.: 0.10 m.

Figürün sol kolu kısmen kırık ve eksiktir.

Yuvarlak bir kaide üzerinde oturan, giyimli çocuk Attis heykelciği. Başlık ve kısa kollu tunica giyimlidir. Tunicası göğüs üzerinde bir fibula ile tutturulmuş olup karın bölgesi açık bırakılmıştır.

Winter, **a.g.e.**, s. 265 no. 4; Mendel, G., 1912 - 1914, **a.g.e.**, s. 445 no. 2994; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 11 / Pl. I, 2; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 158 no. 523 / Pl. CXVII.

Karş.: Brussels: Vermaseren, M. J., 1977b, **a.g.e.**, s. 9 no. 31 / Pl. XXII.

2.5. İonia

Kat.No.186 (Levha 36b)

Terrakotta figürin

Erythrae / Ildırı

Brussels, Musee du Cinquantenaire; M 783

K.Y.: 0.13 m; G.: 0.05 m; K.: 0.06 m.

Oturan, giyimli, kucağında başlıklı bir çocuk tutan kadın figürini. Chiton ve himation giyimli başı örtülü kadının kucağındaki başlıklı çocuk çıplaktır.

M.Ö. 6. yüzyıl

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 178 no. 593 / Pl. CXXX.

Karş.: Macedonia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 69 no. 210 / Pl. XLVI.

Kat.No.187 (Levha 37a-b)

Terrakotta kabartma

Ephesos / Efes, Bazilika

Selçuk, Arkeoloji Müzesi; 8323, 56 - S 4 / 69

K.Y.: 0.07 m, G.: 0.03 m.

Yatar pozisyonda bir çocuk. Başlıklı ve bütün vücudu, tenasül organı hariç, bez ile sarılmış durumda betimlenmiştir.

M.Ö. 2. yüzyıl (?)

Karwiese, S., 1968 - 1971, **a.g.e.**, s. 51 / fig. 1; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 191 no. 639 / Pl. CXXXVII.

Kat.No.188 (Levha 37c)

Mermer kabartma

Ephesos / Efes

Selçuk, Arkeoloji Müzesi; 2330

Sarı İon Mermeri

K.Y.: 0.65 m, Ç.: 0.105 m

Figürün sağ ve sol kolu, bacaklarının alt kısmı ile ayakları kırık ve eksiktir.

Bacak bacak üstüne atmış yuvarlak bir sütunun önünde duran yarı giyimli Attis. Yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Sadece başlık ve kemerli anaxyridesi vardır. Vücudunun üst kısmı çıplaktır. Sütunun üzerindeki küçük kare ve alttaki delik heykelin muhtemelen bir masanın ayağı olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

M.S. 2. yüzyılın ortaları

Karwiese, S., 1967, **a.g.e.**, s. 82 / Res. 38.; M. Anabolu, "Efes Müzesi'nde Bulunan Masa Ayakları", **Türk Arkeoloji Dergisi**, XXIX: 71 - 84, (1991), s. 74 / Res. 17; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 191 no. 638 / Pl. CXXXVII;

Kat.No.189 (Levha 37d)

Terrakotta büst

Ephesos / Efes

Paris, Louvre Müzesi; CA 1482

K.Y.: 0.17 m.

Yuvarlak bir kaide üzerinde duran çıplak Attis. Omuzlarındaki pelerin broş ile tutturulmuştur. Başlığının altında saçları uzun bir şekilde gösterilmiştir. Göğüsleri ile kadınsı bir ifade taşımaktadır.

M.S. 2. yüzyılın sonu - 3. yüzyılın başı

Besques, **a.g.e.**, s. 124 no. E 19 / Pl. 152b; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 199 no. 667 / Pl. CXLVII.

Kat.No.190

Mermer baş

Ephesos / Efes

Selçuk, Arkeoloji Müzesi

Beyaz Mermer

K.Y.: 0.40 m.

Figürin sadece başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı gençin yüzüntü üzüntülü bir tavrı vardır.

Vermaseren, M. J., 1987,**a.g.e.**, s. 203 no. 685.

Kat.No.191

Terrakotta baş

Phokaia / Foça

Paris, Louvre Müzesi; CA 3590

K.Y.: 0.035 m.

Figürin sadece başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısı

Besques, **a.g.e.**, s. 106 no. D 649; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 161 no. 538.

Kat.No.192 (Levha 38a)

Mermer baş

Phocaea / Foça

İzmir, Arkeoloji Müzesi; 1464

K.Y.: 0.15 m.

Figürin sadece başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s: 161 no. 539 / Pl. CXX.

Kat.No.193 (Levha 38b)

Terrakotta heykelcik

Priene / Güllübahçe

K.Y.: 0.035 m

Sol kol omuzdan, sağ kolu dirsekten, sol bacağı ise baldırdan itibaren kırık ve eksiktir.

Ayakta, dans eden, giyimli, başlıklı, kanatlı figürün sağ bacağı sabittir. Hareketli sol bacağı ise muhtemelen arkaya doğru uzanmaktadır.

J. Raeder, **Priene, Funde aus einer griechischen Stadt** (Berlin, Mann Verlag, 1984), s. 34 Nr. 13.

2.6. Bithynia

Kat.No.194 (Levha 39a)

Bronz baş

Nicomedia / İzmit

İstanbul, Arkeoloji Müzesi ; 5943-5944

K.Y.: 0.185 m; G.: 0.21 m.

Önü ve arkası akantus yaprakları ile süslü kare bir kaidenin üzerinde başlık giymiş ve elbisesinin kıvrımları omuzları üzerinde bir fibula ile tutturulmuş erkek figürü Kaidenin iç kısmı oyuktur. Arkası işlenmemiştir.

O. Koyunoğlu, "Bronzes from İzmit", **Annals of the Archaeological Museum of İstanbul** 6: 85 – 96, (1953), s. 85; Schwertheim, **a.g.e.**, s. 824 no. 2 / Pl. CXCVI, 34; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 74 no. 222 - 223 / Pl. XLIII.

Karş.: London: Vermaseren, M. J., 1977b, **a.g.e.**, s. 24 no. 74 / Pl. LIV; Hispania: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 74 no. 200 / Pl. LVI.

Kat.No.195 (Levha 39b)

Terrakotta figürin

Nicomedia / İzmit

İzmit, Arkeoloji Müzesi; 433

K.Y.:0.13 m, G.: 0.085 m, K.: 0.045 m.

Kare bir kaide üzerinde oturmuş küçük kanatlı başlıklı bir genç ait figürün. Schwertheim, **a.g.e.**, s. 824 no. 1 / Pl. CXCVI, 33; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 75 no. 228 / Pl. XLIV.

Karş.: Brussels: Vermaseren, M. J., 1977c, **a.g.e.**, s. 9 no. 31 / Pl. XXII.

Kat.No.196 (Levha 40)

Bronz büst

Nicomedia / İzmit

Paris, Louvre Müzesi; MNC 1902

K.Y.: 0.13 m, G.: 0.107 m.

Başlıklı, chiton ve manto ile gösterilmiş büstün chitonu yıldız şeklindeki bir iğneyle göğsünde tutturulmuştur. Saçları uzun ve kıvrık olarak betimlenmiştir.

A. Ridder, **Les bronzes antiques du Louvre**, (Paris, 1913).s. 66 no. 435 / Pl. 35; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 75 no. 229 / Pl. XLIV.

Karş.: *Latium*: Vermaseren, M. J., 1977c, **a.g.e.**, s. 156 no. 474 / Pl. CCC, s. 156 no. 475 / Pl. CCCI; *Hispania*: Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 61 no. 163 / Pl. XLVII.

Kat.No.197

Terrakotta baş

Nikomedia / İzmit

İzmit, Arkeoloji Müzesi

K.Y.: 0.12 m.

Figürin sadece başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 74 no. 226.

2.7. Pamphylia

Kat.No.198 (Levha 41)

Bronz heykel

Murtına / Perge, Agora

K.Y.: 0.01 m.

Ayakta duran figürin vücudu oldukça tahrip olmuş durumdadır. Sadece başlıklı başı korunmuştur.

M.S. 2. yüzyıl

A. M. Mansel, "Bericht Über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1957 - 1972", **Archäologischer Anzenger** I: 57 - 81, (1975), s. 78; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 221 no. 741.

Kat.No.199 (Levha 42a)

Mermer heykel

Pisarisos / Alanya civarı (?)

Alanya, Arkeoloji Müzesi; 30.1.90

Beyaz mermer

K.Y.: 0.61 m, G.: 0.20 m.

Heykelin başı ve bilekten itibaren sol ayağı kırık ve eksiktir. Sağ ayağının üst kısmı restore edilmiştir.

Figür bir kaide üzerinde durmaktadır. Figür sabit duran sağ ayağının yan tarafındaki bir ağaç kütüğüne yaslanmaktadır. Sağ bacak sabit, sol bacak ise hafifçe yana ve öne atılmıştır. Kollar dirseklerden bükülerek karın hizasında arkaya götürülmüştür. Üst üste getirilen bilekleri bir band ile bağlanmıştır. Anaxyrides ve chitoniskos giyimlidir. Anaxyridesi tenasül organını ve karın kısmını açıkta bırakmaktadır. Açıkta kalan gövdeyi de her iki omuzun da fibulalar ile tutturulmuş olan chitoniskos kapatmaktadır. Her iki giyisi de göğsün hemen altında kemer ile bağlanmıştır. Ensesindeki izlerden başlık giyinmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayaklarına ise Endromis giymiştir.

M.S. 2. yüzyıl

Korkut, **a.g.e.**, s.171 vd.

Kat.No.200 (Levha 42b)

Mermer baş

Side / Selimiye

Side-Depo; 168

İnce gözenekli beyaz mermer

K.Y.: 0.125 m, G. 0.070 m, K.: 0.110 m.

Firürin başı boynuna kadar korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir. Eser oldukça aşınmış olduğundan burun ve ağız net bir şekilde görülememektedir. Sağ göz ve kaşlar tamamen aşınmıştır. Çenenin iç kısmı ve başlığının uç kısmı kırık ve eksiktir.

Saçları iri dalgalar halinde alnın ve şakakların üzerine dökülmektedir. Bu saçları alnı oldukça yüksek bir kemer şeklinde sınırlamaktadır. Yüz ince ve oval biçimdedir. Yanak ve alın nispeten iyi korunmuştur. Başlığındaki paralel yivler başlığın yumuşak kumaştan yapıldığına işaret etmektedir.

J. İnan, **Side'nin Roma Devri Heykeltıraşlığı** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992), fig. 101.

2.8. Likya

Kat.No. 201 (Levha 43a)

Grafitolu Gümüş kazan

Elmalı / Bayındır D Tümülüsü

Antalya, Arkeoloji Müzesi; 32

K.Y.: 0.136 m, Ç.: 0.143m.

İki yuvarlak tutamaklı, küresel gövdeli kazan. Kazanın omuzu üzerinde soldan sağa doğru bir yazıt yer almaktadır: "ates".

M.Ö. geç 8. yüzyıl – 7. yüzyıl

Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 11, fig. 1,1.

Kat.No.202 (Levha 43b)

Grafitolu Gümüş kazan

Elmalı / Bayındır D Tümülüsü

K.Y.:0.136 m, Ç.: 0.143m.

İki yuvarlak tutamaklı, küresel gövdeli kazan. Kazanın omuzu üzerinde soldan sağa doğru bir yazıt yer almaktadır: "ates".

M.Ö. geç 8. yüzyıl – 7. yüzyıl

Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 11, fig. 1, 2.

Kat.No.203 (Levha 43c)

Grafitolu Gümüş kepeç

Elmalı / Bayındır D Tümülüsü

Antalya, Arkeoloji Müzesi; 34

K.Y.: 0.17 m, Ç.: 0.074 m.

Üzerinde soldan sağa bir yazıt yer almaktadır: "ates".

M.Ö. geç 8. yüzyıl – 7. yüzyıl

Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 11, Pl. I.

Kat.No.204 (Levha 44a)

Grafitolu Göbekli Gümüş kase

Elmalı / Bayındır D Tümülüsü

Ç.: 0.17 m.

Düz, gümüş kasenin göbeğinin etrafında bir yazıt yer almaktadır : "ates".

M.Ö. geç 8. yüzyıl – 7. yüzyıl

Varinlioğlu, a.g.e., s. 14, Pl. II.

Kat.No.205 (Levha 44b)

Grafitolu Göbekli Bronz kase

Elmalı / Bayındır D Tümülüsü

K.Y.: 0.04 m, Ç.: 0.162 m.

Göbeğinin etrafında bir yazıt yer almaktadır: "ates" .

M.Ö. geç 8. yüzyıl – 7. yüzyıl

Varinlioğlu, a.g.e., s.14, fig. 1, 5.

Kat.No.206 (Levha 44c)

Grafitolu Göbekli Bronz kase

Elmalı / Bayındır D Tümülüsü

K.Y.: 0.045 m, D.: 0.16 m.

Göbeğinin etrafında bir yazıt yer almaktadır: "ates" .

M.Ö. geç 8. yüzyıl – 7. yüzyıl

Varinlioğlu, a.g.e., s. 14, fig. 1, 6.

Kat.No.207 (Levha 45a)

Grafitolu Göbekli Bronz kase

Elmalı / Bayındır D Tümülüsü

Ç.: 0.19 m.

Göbeğinin etrafında bir yazıt yer almaktadır: “ates” .

M.Ö. geç 8. yüzyıl – 7. yüzyıl

Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 14, fig. 1, 7.

Kat.No.208 (Levha 45b)

Grafitolu Göbekli Bronz kase

Elmalı / Bayındır Tümülüsü

K.Y.: 0.035 m, Ç.: 0.14m.

Göbeğinin etrafında bir yazıt yer almaktadır: “ata” .

M.Ö. geç 8. yüzyıl – 7. yüzyıl

Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 15, fig. 2, 9.

2.9. Kommagene

Kat.No.209 (Levha 46)

Terakotta figürin

Europos

İstanbul, Arkeoloji Müzesi; 5388

K.Y.: 0.135 m.

Kısa bir tunic ve başlık giymiş olan genç ayakta durmaktadır. İki eliyle birlikte bir crepitaculum tutmaktadır.

Roma Dönemi

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 7 no. 18.

2.10. Kilikia

Kat.No.210 (Levha 47a)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 56

K.Y.: 0.10 m.

Figürün sağ kolu, sol kol bilekten itibaren, sol bacağı tamamen, sağ bacağın alt kısmı kırık ve eksiktir.

Dans eden, başlıklı figür anaxyrides giyimlidir. Karın ve tenasül organını açıkta bırakılmıştır. Anaxyridesi göğüs üzerinde bir fibula ile tutturulmuştur. Kırık ve eksik olan sağ kolu muhtemelen yukarı doğru kaldırıyor olmalıydı.

M.Ö. 1. yüzyıl

Winter, **a.g.e.**, s. 334 no. 3; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 48 / Pl. XXVIII, 3; Besques, **a.g.e.**, s. 283 no. E / D 2292 / Pl. 354c; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 248 no. 833 / Pl. CLXXIX.

Karş.: Roma: Vermaseren, M. J., 1977a, **a.g.e.**, s. 31 no.151 / Pl. LXXXI.

Kat.No.211 (Levha 47b)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 61

K.Y.: 0.24 m.

Figür yuvarlak bir sütunun önünde kaide üzerinde anaxyrides, tunica manicata ve pelerinli olarak betimlenmiştir. Sağ eli yukarıda başlığına yakın bir yerde, sol eli ise baldırında durmaktadır.

M.Ö. 1. yüzyıl – 2. yüzyıl

Winter, **a.g.e.**, s. 372 no. 10; E. Pottier. **Diphilos et les modeleurs de teres cuites grecques** (Paris, 1909), s. 374; H. Goldman, **Excavations at Gözülü kule, Tarsus. The Hellenistic and Roman Periods I - II** (Princeton, 1950), Pl. 255; Besques, **a.g.e.**, s. 283 no. D 2291 / Pl. 354b; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 14 / Pl. IV, 1; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 249 no. 838 / Pl. CLXXX.

Kat.No.212 (Levha 47c)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 57

K.Y.: 0.08 m.

Figürün başı, iki kolu, bacakları baldırdan aşağı kırık ve eksiktir.

Dans eder pozisyonundaki Attis anaxyrides giyimlidir. Anaxyridesi karın ve tenasül organını açıkta bırakmaktadır. Göğüs üzerinde bir fibula yer almaktadır. Hellenistik Dönem

Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 48 no. 5; Besques, **a.g.e.**, s. 283 no. D 2294;

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 248 no. 834 / Pl. CLXXIX.

Karş.: Roma: Vermaseren, M. J., 1977a, **a.g.e.**, s. 31 no. 151 / Pl. LXXXI.

Kat.No.213 (Levha 48a)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 58

K.Y.: 0.075 m.

Vücudun kalçadan itibaren alt kısmı kırık ve eksiktir.

Ayakta, kanatlı olarak gösterilen figür bir sütuna dayanmakta ve ellerini sütunun üstüne esasen başını ellerinin üzerine koymuş şekilde betimlenmiştir. Başlıklı ince bir tunica manicatası ve mantosu vardır. Mantosu sağ omzunda bir fibula ile tutturulmuştur.

Hellenistik Dönem

Winter, **a.g.e.**, s. 372 no. 7; Besques, **a.g.e.**, s. 284 no. E / D 2301 / Pl. 355, 9;

Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 15 no. 3 / Pl. IV, 3; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 248 no. 835 / Pl. CLXXXIX.

Kat.No.214 (Levha 48b)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi ; S 3228

K.Y.: 0.10 m.

Figürün başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Hellenistik Dönem

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. E / D 2809 / Pl. 405, 1; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 245 no. 818 / Pl. CLXXIV.

Kat.No.215 (Levha 48c)

Terakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi ; S 3715

K.Y.: 0.08 m.

Başlıklı figürün sağ kolu, başı ve göğüs kısmı korunmuştur diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Hellenistik Dönem

Besques, **a.g.e.**, s. 284 no. D 2299 / Pl. 354i; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 247 no. 830 / Pl. CLXXVII.

Kat.No.216 (Levha 49a)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi ; S 3474

K.Y.: 0.052 m.

Figürün başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Geç Hellenistik Dönem

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. E / D 2807 / Pl. 405i; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, 246 no. 823 / Pl. CLXXVI.

Kat.No.217 (Levha 49b)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi ; S 3508

K.Y.: 0.05 m.

Figürün başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Geç Hellenistik Dönem

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. E / D 2798 / Pl. 404h; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 246 no. 826 / Pl. CLXXVII.

Kat.No.218 (Levha 49c)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi ;T 53

K.Y.: 0.15 m.

Figürün başı, sağ bacağına tümü, sol bacağı uyluktan aşağısı kırık ve eksiktir.

Figürün başlığının yanaklık kısımlarına ait parçalar ile saçları korunmuş durumdadır.

Kolları eksik olmasına rağmen sağ kolunu yukarı kaldırmış olduğu anlaşılmaktadır.

Giydiği anaxyridesi göğüs üzerinde bir fibula ile tutturulmuş olup karın ve tenasül organı açıkta bırakılmaktadır.

Geç Hellenistik Dönem

Besques, **a.g.e.**, s. 283 no. E / D 2293 / Pl. 354f; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, 48 / Pl. XXVIII, 2; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 247 no. 832 / Pl. CLXXVIII.

Karş.: Roma: Vermaseren, M. J., 1977a, **a.g.e.**, s. 31 no. 151 / Pl. LXXXI.

Kat.No.219 (Levha 50a)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 63

K.Y.: 0.06 m.

Figürün sağ kol dirseğine kadar sol ayağı ise tamamen kırık ve eksiktir.

Tunica manicata ve anxyrides giymiş olan figür, sağ dizinin üzerine çökmüş, sol eli sol dizinin üzerinde durmaktadır. Sağ elini yukarı kaldırır pozisyonundadır. Başında uzun yanaklıklılı bir başlık yer almaktadır. Tunica manicata karın kısmını açıkta bırakmaktadır. Göğüsleri ile kadınsı bir şekilde betimlenmiştir.

Geç Hellenistik Dönem

Besques, **a.g.e.**, s. 284 no. E / D 2295 / Pl. 354a; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, 49 / Pl. XXIX, 2; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 249 no. 840 / Pl. CLXXXI.

Karş.: Korinth: G. S. Merker, **Corinth. The Sanctuary of Demeter and Kore, Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods** (New Jersey: Prinxeon, 2000), s. 32 no. C 281 / Pl. 23.

Kat.No.220 (Levha 50b)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 64

K.Y.: 0.14 m.

Figürün sol kolu dirsekten itibaren sağ bacağı ise tamamen kırık ve eksiktir .

Dans eden figür, sağ dizinin üzerine eğilmiş şekilde tasvir edilmiştir. Başlıklıdır ve vücudunun büyük bir kısmı çıplak olarak gösterilmiştir. Hermaaphrodit bir karakterde

yapılmıştır. Sol kolu üzerindeki pelerininin uç kısmını yukarıya kaldırmış olduğu sağ eliyle tutmaktadır.

Geç Hellenistik Dönem

Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 49 no. 2 / Pl. XXIX; Besques, **a.g.e.**, s. 284 no. E / D 2297 / Pl. 354h; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 249 no. 841 / Pl. CLXXXI.

Karş.: Roma: Vermaseren, M. J., 1977a, **a.g.e.**, s. 31 no. 151 / Pl. LXXXI.

Kat.No.221 (Levha 50c)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 166

K.Y.: 0.05 m.

Figürün başı, sağ kolu ve sağ ayağı kırık ve eksiktir.

Tunica manicata ve anxyrides giymiş olan figür, sağ dizinin üzerine çökmüş, sol eli sol dizinin üzerinde durmaktadır. Sağ elini yukarı kaldırır pozisyonundadır. Başında uzun yanaklıklılı bir başlık yer almaktadır. Tunica manicata karın kısmını açıkta bırakmaktadır. Göğüsleri ile kadınsı bir şekilde betimlenmiştir.

Geç Hellenistik Dönem

Besques, **a.g.e.**, s. 284 no. E / D 2296 / Pl. 354d; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 251 no. 848 / Pl. CLXXXII.

Karş.: Korinth: Merker, **a.g.e.**, s. 32 no. C 281 / Pl. 23.

Kat.No.222 (Levha 50d)

Terrakotta heykelcik

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 254

K.Y.: 0.03 m.

Figürün sadece baş ve sağ kolu korunmuş durumdadır. Diğer kısımları kırık ve eksiktir. Dans eden giyimli figür pelerin ve başlık giyimlidir. Sağ eliyle başının üstündeki pelerininin uç kısmını tutmaktadır.

Hellenistik Dönem

Besques, **a.g.e.**, s. 284 no. D 2298 / Pl. 354e; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 251 no. 849 / Pl. CLXXXIII.

Karş.: Pannonia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s.38 no. 120 / Pl. XXX.

Kat.No.223 (Levha 51a)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi ; S 3409

K.Y.: 0.06 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı çocuk.

Hellenistik dönem sonu

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. E / D 2806 / Pl. 405h; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 246 no. 827 / Pl. CLXXVII.

Kat.No.224

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi ; S 3549

K.Y.: 0.05 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç

Hellenistik dönem sonu

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. E / D 2803; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 247 no. 828.

Kat.No.225 (Levha 51b)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; S 3604

K.Y.: 0.052 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı çocuk.

Hellenistik dönem sonu

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. E / D 2802 / Pl. 405d; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, 247 no. 829 / Pl. CLXXVII.

Kat.No.226 (Levha 51c)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; S 3472

K.Y.: 0.058 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Muhtemelen dans eden başlıklı bir çocuk.

Hellenistik dönem sonu

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. E / D 23801 / Pl. 405c; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 245 no. 821 / Pl. CLXXVI.

Karş.: Roma: Vermaseren, M. J., 1977a, **a.g.e.**, s. 31 no.151 / Pl. LXXXI.

Kat.No.227 (Levha 51d)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 272

K.Y.: 0.081 m.

Figürin başı, göğüs kısmı ve her iki kolu kırık ve eksiktir.

Çocuk figürü yuvarlak bir kaide üzerinde oturmaktadır. Karın ve tenasül organı açıkta bırakılmıştır.

Helenistik – Roma Dönemi

Besques, **a.g.e.**, s. 276 no. E / D 2206 / Pl. 345a; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 11 no. 3 / Pl. II, 1; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 251 no. 850 / Pl. CLXXXIII.

Karş.: Brussels: Vermaseren, M. J., 1977b, **a.g.e.**, s. 9 no. 31 / Pl. XXII.

Kat.No.228 (Levha 52a)

Terakotta baş

Tarsus - Yüzey

Adana, Arkeoloji Müzesi; 35 - 785

K.Y.: 0.062 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Helenistik – Roma Dönemi

Goldman, **a.g.e.**, s. 363 no. 44 / Pl. 244ç; Vermaseren, M. J., 1987, s. 244 no. 809 / Pl. CLXXIII.

Karş.: Moesia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 126 no. 427 / Pl. CII, s. 126 no. 428 / Pl. CIII.

Kat.No.229

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 66

K.Y.: 0.07 m.

Figürün başı, kolları, göğsünün bir bölümü ile ayakları kırık ve eksiktir.

Bir kaya formasyonu üzerinde oturan figür tunica manicata ve anaxyrides giyimlidir.

Karın bölgesi açıkta bırakılmıştır.

Hellenistik – Roma Dönemi

Besques, **a.g.e.**, s. 294 no. E / D 2300; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.** s. 250 no. 843.

Kat.No.230 (Levha 52b)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; S 2942

K.Y.: 0.062 m.

Figürün başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı çocuk.

M.S. 1. yüzyılın başları

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. D 2808 / Pl. 405, 9; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 245 no. 817 / P. CLXXV.

Kat.No.231 (Levha 52c)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; S 3473

K.Y.: 0.045 m.

Figürün başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M.S. 1. yüzyılın başları

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. E / D 2796 / Pl. 404j; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 246 no. 822 / Pl. CLXXVI.

Kat.No.232 (Levha 52d)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 60

K.Y.: 0.06 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M.S. 1. yüzyılın başları

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. E / D 2797 / Pl. 404i; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 249 no. 837 / Pl. CLXXX.

Kat.No.233 (Levha 53a)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; S 3471

K.Y.: 0.075 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı çocuk.

M.S. 1. yüzyılın birinci yarısı

Besques, **a.g.e.**, s. 329 no. E / D 2810 / Pl. 405j; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 245 no. 820 / Pl. CLXXV.

Kat.No.234 (Levha 53b)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 162

K.Y.: 0.055 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başında defne ağacı yaprakları ile süslenmiş bir taç takmış genç.

M. S. 1. yüzyılın birinci yarısı

Besques, **a.g.e.**, s. 329 no. E / D 2811 / Pl. 405k; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 250 no. 845 / Pl. CLXXXII.

Kat.No.235

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; S 3467

K.Y.: 0.04 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısı

Besques, **a.g.e.**, s. 327 no. E 23 / Pl. 404c; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.** s. 245 no. 819.

Kat.No.236 (Levha 53c)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 387

K.Y.: 0.065 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısı

Besques, **a.g.e.**, s. 327 no. E 236 / Pl. 404a; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 252 no. 853 / Pl. CLXXXIII.

Karş.: Pannonia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s.31 no. 95 / Pl. XXIV.

Kat.No.237 (Levha 53d)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 59

K.Y.: 0.062 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlığı asma yaprakları ile süslü genç figür.

M.S. 1. yüzyılın son çeyreği

Besques, **a.g.e.**, s. 327 no. E 240 / Pl. 404f; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 248 no. 836 / Pl. CLXXX.

Kat.No.238

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 386

K.Y.: 0.095 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M.S. 1. yüzyılın son çeyreği

Besques, **a.g.e.**, s. 327 no. E 235 / Pl. 404b; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 252 no. 852.

Kat.No.239 (Levha 54a)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; S 3498

K.Y.: 0.043 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M.S. 1. yüzyılın sonu

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. D 2805 / Pl. 405f; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 246 no. 825 / Pl. CLXXVI.

Kat.No.240 (Levha 54b)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 161

K.Y.: 0.12 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlığının ön kısmı bir fibula ve yapraklar ile süslenmiş genç başı.

M. S. 1. yüzyılın sonu - 2. yüzyılın başı

Besques, **a.g.e.**, s. 327 no. E 241 / Pl. 404e; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 250 no. 844 / Pl. CLXXXII.

Kat.No.241 (Levha 54c)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 385

K.Y.: 0.065 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M.S. 2. yüzyıl

Besques, **a.g.e.**, s. 327 no. E 238 / Pl. 404g; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 251 no. 851 / Pl. CLXXXIII.

Karş.: Pannonia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 31 no. 95 / Pl. XXIV.

Kat.No.242 (Levha 54d)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; S 3475

K.Y.: 0.042 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M.S. 2. yüzyılın başları

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. D 2804 / Pl. 405e; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 246 no. 824 / Pl. CLXXVI.

Kat.No.243 (Levha 55a)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 164

K.Y.: 0.035 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M. S. 2. yüzyılın sonu

Besques, **a.g.e.**, s. 328 no. D 2799 / Pl. 405, b; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 250 no. 846 / Pl. CLXXXII.

Kat.No.244 (Levha 55b)

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 62

K.Y.: 0.07 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Roma Dönemi

Besques, **a.g.e.**, s. 327 no. E 237 / Pl. 404d; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 249 no. 839 / Pl. CLXXX.

Karş.: Pannonia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 31 no. 95 / Pl. XXIV.

Kat.No.245 (Levha 55c)

Terrakotta figürin

Tarsus

Ayakta duran başlıklı ve tunica manicatalı figürün belden itibaren alt kısmı kırık ve eksiktir.

Sol eliyle bir sopa tutmaktadır.

Winter, **a.g.e.**, s. 372 no. 5; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 242 no. 805 / fig. 44.

Kat.No.246 (Levha 55d)

Terrakotta figürin

Tarsus - Yüzey

Adana, Arkeoloji Müzesi

Figürün ayakları ile sağ eli kırık ve eksiktir.

Sağ dizinin üzerinde çöelmekte, sol eli dizinin üzerinde, sağ elini yukarı kaldırmış pozisyonundadır. Başlık, tunica manicata ve anaxyrides giyimlidir. Elbisesi karın bölgesini açıkta bırakmaktadır.

Goldman, **a.g.e.**, s. 314 no. 40 / Pl. 214; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 243 no. 806 / Pl. CLXXII.

Karş.: Korinth: Merker, **a.g.e.**, s. 32 no. C 281 / Pl.23.

Kat.No.247 (Levha 56a)

Terrakotta figürin

Tarsus – Yüzey

Adana, Arkeoloji Müzesi

Sağ kolun büyük bir kısmı, sol omuz ile kol kırık ve eksiktir.

Başlıklı, kanatlı çocuk. Yüzü sağa dönük, tunica manicata bir broş ile tutturulmuştur.

Kırık ve eksik olan sağ kolunu muhtemelen yukarı doğru kaldırmıştır.

Goldman, **a.g.e.**, s. 325 no. 116 / Pl. 222; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 243 no. 807 / Pl. CLXXIII.

Karş.: Roma: Vermaseren, M. J., 1977a, **a.g.e.**, s. 31 no. 151 / Pl. LXXXI.

Kat.No.248 (Levha 56b)

Terrakotta baş

Tarsus – 6. trenş

Adana, Arkeoloji Müzesi; 35 - 1371

K.Y.: 0.062 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Goldman, **a.g.e.**, s. 325 no. 116 / Pl. 222; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 243 no. 808 / Pl. CLXXIII.

Kat.No.249 (Levha 56c)

Terrakotta baş

Tarsus - Yüzey

Adana, Arkeoloji Müzesi; 36 - 93

K.Y.: 0.07 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı çocuk.

Goldman, **a.g.e.**, s. 368 no. 483 / Pl. 249; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 244 no: 810 / Pl. CLXXIII.

Karş.: Pannonia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 31 no. 95 / Pl. XXIV.

Kat.No.250 (Levha 56d)

Terrakotta baş

Tarsus

Adana, Arkeoloji Müzesi ; 35 - 290

K.Y.: 0.064 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Goldman, **a.g.e.**, s. 368 no. 484 / Pl. 249; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 244 no. 811 / Pl. CLXXIV.

Kat.No.251 (Levha 57a)

Terrakotta baş

Tarsus – Yüzey

Adana, Arkeoloji Müzesi

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Goldman, **a.g.e.**, s. 368 no. 485 / Pl. 249; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 244 no. 812 / Pl. CLXXIV.

Kat.No.252 (Levha 57b)

Terrakotta baş

Tarsus

Adana, Arkeoloji Müzesi

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Goldman, **a.g.e.**, s. 368 no. 486 / Pl. 249; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 244 no. 813 / Pl. CLXXIV.

Kat.No.253 (Levha 57c)

Terrakotta baş

Tarsus – Yüzey

Adana, Arkeoloji Müzesi

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı çocuk.

Goldman, **a.g.e.**, s. 368 no. 487 / Pl. 249; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 244 no. 814 / Pl. CLXXIV.

Kat.No.254 (Levha 57d)

Terrakotta baş

Tarsus - Yüzey

Adana, Arkeoloji Müzesi

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Sarmaşık yaprakları ile süslü başlık taşıyan genç.

Goldman, **a.g.e.**, s. 368 no. 488 / Pl. 249; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 244 no. 815 / Pl. CLXXV.

Kat.No.255 (Levha 58a)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; S 2874

K.Y.: 0.06 m, G.: 0.04 m.

Figürün kalçadan aşağısı ile sağ kolu dirsekten itibaren kırık ve eksiktir.

Bir kaya formasyonu üzerinde oturan figür tunica manicata ve uzun yanaklıklılı bir başlık giymiştir. Tunica manicatası ortadan kuşakla sıkıştırılmıştır.

Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 19 / Pl. VIII, 2; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 245 no. 816 / Pl. CLXXV.

Karş.: Macedonia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 72 no. 225 / Pl. LI.

Kat.No.256 (Levha 58b)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 53

K.Y.: 0.085 m, U.: 0.11 m.

Figür oriental elbisesiyle bir lamba üzerine uzanmış ve her iki eliyle büyük bir meşale tutmaktadır. Meşalenin etrafı bez parçasıyla sarılmıştır. Sağ omzunun üzerinde asmak için bir delik mevcuttur.

Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 34 / Pl. XX; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 247 no. 831 / Pl. CLXXVIII.

Karş.: Roma: Vermaseren, M. J., 1977a, **a.g.e.**, s. 116 no. 378 / Pl. CCXXXV.

Kat.No.257 (Levha 58c)

Terrakotta figürin

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 65

K.Y.: 0.09 m, U.: 0.095 m.

Çıplak ve çocuk olarak betimlenmiş figür bir çiçeğin üzerinde oturmaktadır. Başlık giymiştir. Omuzları üzerinde kanatları mevcuttur, sol eli çiçeğin üzerine dayanmış sağ elini sol omzunun üzerine koymuştur.

Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 12 / Pl. II, 2; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 250 no. 842 / P1. CLXXXI

Karş.: Brussels: Vermaseren, M. J., 1977b, **a.g.e.**, s. 9 no. 31 / Pl. XXII.

Kat.No.258

Terrakotta baş

Tarsus

Paris, Louvre Müzesi; T 165

K.Y.: 0.04 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.** s.251 no 847.

2.11. Küçük Asya

Kat.No.259

Terrakotta baş

Küçük Asya

Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi; 65-85

K.Y.: 0.10 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

M.S. 1 - 2. yüzyıl

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 260 no. 887.

Kat.No. 260 (Levha 58d)

Mermer heykel

Küçük Asya

K.Y.: 0.115 m.

Bacakları kırık ve eksiktir.

Ayakta ve kanatlı olarak betimlenmiştir. Uzun yanaklı başlık giymiştir. Kıvrıkcık saçlıdır. Medusa başlı bir fibula ile anaxyridesi göğsünün üzerinde tutturulmuştur. Karın ve tenasül organı açıkta bırakılmıştır. Hermaphrodite karakteri vurgulanmıştır. Saçlarında yer yer matkap izleri görülmektedir.

M.S. 2. yüzyıl

Mendel, **a.g.e.**, s. 260; Graillet, **a.g.e.**, s. 377, no. 3; Macridy Bey and Picard, **a.g.e.**, s. 460 / fig. 11; Vermaseren, M. J., 1966, **a.g.e.**, s. 46; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 255 no. 864 / Pl. CLXXXVI.

Kat.No.261 (Levha 59a)

Bronz heykelcik

Küçük Asya

İstanbul, Arkeoloji Müzesi; 454

K.Y.: 0.095 m.

Sağ eli kırık ve eksiktir.

Oriental elbisesiyle dans eden figür, başlıklı, tunica manicatalı, anaxyrides ve uzun mantolu betimlenmiştir. Sol eli yukarıda, sağ elini öne uzatmıştır.

Roma Dönemi

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 257 no. 869 / Pl. CLXXXVIII.

Kat.No.262

Terrakotta figürin

Küçük Asya

K.Y.: 0.105 m, G.: 0.05 m.

Paris, Louvre Müzesi; A 1217.

Başı, omuzları ve ayakları kırık ve eksiktir.

Ayakta duran figür her iki eliyle uzun tunicasını yukarı kaldırmaktadır. Hermaphrodite karakterde betimlenmiştir.

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 259 no. 882.

Kat.No.263 (Levha 59b)

Bronz heykel

Küçük Asya

Paris, Louvre Müzesi; Br. 35.

K.Y.: 0.535 m.

Eserin başı kırık ve eksiktir.

Dans eden figür, tunica manicata, uzun anaxyrides ve sandaletleriyle betimlenmiştir. Belden aşağısı açık, karın ve tenasül organı açıkta bırakılmıştır. Göğsü, bacakları ve kolları yıldızlarla dekore edilmiştir. Ayrıca bacakları gamalı haçlarla süslenmiştir.

Ridder; **a.g.e.**, s. 12 no. 35 / Pl. 6; Vermaseren, M. J., 1966. **a.g.e.**, s. 51 / Pl. XXXII, 2;

Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 259 no. 883 / Pl. CXCIV.

Karş.: Cassel: Vermaseren, M. J., 1977b, **a.g.e.**, s. 13 no. 40 / Pl. XXX; Gallia:

Vermaseren, M. J., 1986, **a.g.e.**, s. 156 no. 456 / Pl. CLIII, s. 158 no. 466 / Pl. CLVI.

Kat.No.264 (Levha 59c)

Bronz heykelcik

Küçük Asya

Paris, Louvre Müzesi; MNC 1897

K.Y.: 0.06 m.

Küçük bronz heykelcik, figür ayakta dikdörtgen bir kaide üzerinde, pelerinli, anaxyrides ve başlıklı olarak betimlenmiştir. Pelerini ve anaxyridesi bir fibula ile tutturulmuş fakat karın kısmı açıkta bırakılmıştır. Sağ eliyle kalçasını tutmakta, sol elini yana uzatmıştır.

Ridder, **a.g.e.**, s. 66 no. 434 / Pl. 35; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 260 no. 885 / Pl. CXCXV.

Kat.No.265 (Levha 59d)

Terakotta baş

Küçük Asya

K.Y.: 0.106 m.

Figürin başı korunmuş diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Başlıklı genç.

Winter, **a.g.e.**, s. 372 no. 6; Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s. 262 no. 894 / fig. 47.

Karş.: Moesia: Vermaseren, M. J., 1989, **a.g.e.**, s. 126 no. 427 / Pl. CII, 126 no. 428 / Pl. CIII.

3. NUMİZMATİK BELGELER

Kat.No.266 (Levha 60a)

Kyzikos / Belkıs

Gümüş

Ön Yüz: Attis başı (?).

Arka Yüz: Boğa başı.

M.Ö. 525 - 475

S. Von Aulock, **Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Nachtrage II. Mysien, Troas, Aeolis, Lesbos.** (Berlin, 1967), no.7336 / Tafel 253.

Kat.No.267 (Levha 60b)

Kyzikos / Belkıs

Gümüş

Ön Yüz: Attis başı (?)

Arka Yüz: Boğa başı

M.Ö. 525 - 475

Von Aulock, S., 1967, **a.g.e.**, no.7337 / Tafel 253.

Kat.No.268 (Levha 60c)

Kyzikos / Belkıs

Elektron

Ön Yüz: Ton balığı üzerinde başlıklı Attis (?).

M.Ö. 5.– 4. yüzyıl

S. Von Aulock, **Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Mysien.** (Berlin, 1957), no. 1207, Tafel 37.

Kat.No.269 (Levha 60d)

Kyzikos / Belkıs

Ön Yüz: Ton balığı üzerinde, sakalsız, başlıklı Attis başı (?).

Arka Yüz: Boğa protomu

M.Ö. 410 - 400

Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland Münzsammlung Der Universität Tübingen. Mysien. (München, 1989), no. 2234 / Tafel 80.

Kat.No.270 (Levha 60e)

Kyzikos / Belkıs

Gümüş

Ön Yüz: Başaklarla süslü taç giymiş Coré Sotéira'nın büstü

Arka yüz: Sola doğru uzanmış elinde phiale tutan bir erkek. Attis olabilir.

ΕΠΙ ΤΡΑΤΙ ΣΕΒΗΡΟΥ ΚΥΖΙΚΗΝΩΝ ΝΕΟΚΟΡ

M.S. 3. yüzyıl

Sylloge Nummorum Graecorum. France 5, Mysie. (Paris, 2001), no. 577 / Pl. 27.

Kat.No.271 (Levha 60f)

Mysia

Elektron

Ön Yüz: Ton balığı üzerinde başlıklı Attis başı (?).

M.Ö.5.- 4. yüzyıl

Sylloge Nummorum Graecorum. France 5, Mysie. (Paris, 2001), no. 291 / Pl. 15.

Kat.No.272 (Levha 60g)

Mysia

Elektron

Ön Yüz: Ton balığı üzerinde başlıklı Attis başı (?).

M.Ö. 5.- 4. yüzyıl

Sylloge Nummorum Graecorum. France 5, Mysie. (Paris, 2001), no. 292 / Pl. 15.

Kat.No.273 (Levha 60h)

Mysia

Elektron

Ön Yüz: Ton balığı üzerinde başlıklı Attis başı (?).

M.Ö. 5.- 4. yüzyıl

Sylloge Nummorum Graecorum. France 5, Mysie. (Paris, 2001), no. 293 / Pl. 15.

Kat.No.274 (Levha 60ı)

Mysia

Gümüş

Ön Yüz: Ton balığı üzerinde başlıklı Attis başı (?).

Arka yüz: **K** harfi üzerinde aslan başı.

M.Ö. 5.- 4. yüzyıl

Sylloge Nummorum Graecorum. France 5, Mysie. (Paris, 2001), no. 393 / Pl. 18.

SONUÇ

Yazılı kaynaklar ve Arkeolojik belgeler ışığında Küçük Asya'da Attis kültü adı altında incelediğimiz çalışmamızda tanrı Attis'in Küçük Asya'nın özellikle Phrygia - Galatia, Lidya, Mysia, Aiolia, İonia, Bithynia, Pamphylia ve Kilikia bölgelerinde yoğun bir tapınma sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışma kapsamımız içinde olan ancak kült belgesi tek bir betim ile sınırlı olan yada külte dair herhangi bir belge tespit edilemeyen iki bölge vardır. Bunlardan ilki Kommagene olup bölgede Attis kültüne dair sadece bir betim mevcuttur. Europos'tan Roma dönemine ait terrakotta figürin esasında Attis'in alışılmışın dışında bir betimidir. Attis bu betiminde elinde bir crepitaculum yani çocuk çingırağı tutarken gösterilmiştir. Attis'in neden bu şekilde betimlendiğine dair yazılı belgelerin hiç birinde bir ibareye rastlanılmamaktadır. İkinci bölge ise Likya'dır. Bölgede şu ana kadar tanrı Attis'in tapınım gördüğüne dair herhangi bir arkeolojik ve epigrafik belge mevcut değildir. Tabi ki olmaması Attis'in burada tapınım görmediği anlamına gelmemelidir. Belki de gelecekte yapılacak arkeolojik çalışmalar ile külte dair belgeler tespit edilebilir. Ayrıca incelediğimiz bu bölgelerden Phrygia - Galatia, Lidya ve Likya'yı diğer bölgelerden ayıran bir özellik söz konusudur. Bu üç bölgeden tespit edilen epigrafik belgelerde Attis ismi yaygın bir şahıs ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Lidya'da çeşitli Dynastların, Likya'da dindar kişilerce muhtemelen rahiplerin ismi olarak, Phrygia'da ise bu kullanımlarının dışında Pessinus'daki Ana tanrıçanın baş rahibinin bir unvanı olarak kullanılmıştır.

Attis isminden esasen Atys'ten en erken Herodot bahsetmektedir. Ancak Herodot'un sözünü ettiği Attis tanrı Attis değildir. Burada bahsi geçen Attis, çeşitli dönemlerde yaşamış Lidya hanedanlığına mensup kişilerdir. Tanrı Attis'ten ise ilk olarak M.Ö.1. yüzyılda Yunanlı yazarlardan Diodorus Siculus bahsetmektedir. Ancak antik yazarın tanrı Attis ile ilgili olarak anlattıkları diğer antik yazarların aktardıklarından farklılıklar göstermektedir. Diodorus Attis'in bir insan olarak söz ettiği Kybele'nin babası tarafından öldürüldüğünü aktarmaktadır. Genel olarak ise yine antik yazarların aktarımlarından bildiğimiz üzere Attis Ana tanrıçanın çıldırtması üzerine kendi kendini hadım ederek ölmüştür. Bu şekildeki ilk anlatım M.S. 1. yüzyılda yaşamış Romalı yazar Ovidius'a aittir. Diodorus'un anlatımından daha sonra hiçbir yazar söz etmezken Ovidius tarafından anlatılanlar daha sonraki dönemlerde yaşamış Pausanias,

Arnobius, Julianus, Minicius Felix, Julius Firmicus Maternus gibi daha bir çok yazar tarafından M.S. 5. yüzyıla kadar defalarca tekrarlanmıştır.

Antik yazarların anlatımlarında bazı farklılıklar olsa da esasında hepsi de mitosun Phryg kökenli oluşu konusunda hem fikirlerdir. Ancak en büyük çelişki hiçbir Paleo-Phrygce yazıtın Attis'in Phryg döneminde bir tanrı olarak tapınım gördüğüne işaret etmemesidir. Bölgeden Attis kültüne dair tespit edilen kült belgelerinin hiç biri Roma döneminden daha önceye tarihlenmemektedir. Gordion kazılarında Geç Phryg-Hellenistik evinden bulunmuş doğulu kıyafetler içerisinde betimlenmiş terrakotta heykel parçası Attis olarak yorumlansa da onun Attis olarak tanımlanmasına yardımcı olabilecek herhangi bir atribüt söz konusu değildir. Roller'in dediği gibi belki de gerçekten bu bölgede Phryg döneminde Attis adında bir tanrıya tapınım söz konusu değildir. Antik yazarların mitosta Pessinus, Sangarios, Agdos ve Midas gibi Phrygia ile bağlantılı isimleri tercih etmelerinin nedeni mythosa Phrygia'lı bir hava katmak istemeleri olmalıdır.

Kybele ile bağlantılı olarak anlatılan Phryg kökenli Attis mythosu esasen pek çok doğulu ve batılı motifi de bir arada barındırmaktadır. Örneğin mythosun ana motifi olan hadım etme veya olma (kastasyon) hem eski Ön Asya mythoslarında hem de Yunan mythosların da sıklıkla görülmektedir. Aynı şekilde Cannaphoros, Dendrophoros, Gallos ve Mystelerin katılımları ile 15 Mart - 28 Mart tarihleri arasında tanrı Attis adına düzenledikleri yıllık törenler ile Tammuz, Adonis, Osiris ve Dionysos adına yapılan törenler arasında da çok yakın benzerlikler söz konusudur. Attis kültü zengin Ön Asya mythoslarından da kök almış bir Anadolu mythosu olarak kabul görse de külte dair tüm anlatımların Yunan ve Roma kaynaklarına dayanması da oldukça düşündürücüdür.

Attis Yunan ve Roma kaynaklarında Çocuk Attis, Çoban Attis, Attis-Kybele / Rhea, Attis Bazileus, Attis Papas, Attis Castratus, Attis-Adonis ve Attis-Dionysos ile bağlantılı bir çok epithet ile anılmaktadır. Çocuk, Çoban, Kybele-Rhea, Bazileus, Papas ve Castratus esasen onun mythosu ile bağlantılı olarak almış olduğu epithetlerdir. Adonis ve Dionysos olarak anılması ise o kültler ile benzer karaktere sahip olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Gerek mythosta anlatılanlar gerekse kült törenlerindeki uygulamalar arkeolojik belgelere de yansımıştır. Kendi içerisinde Kybele-Çocuk Attis, Çoban Attis, Elleri

arkadan bağı Attis, Attis Castratus, Attis Tristis, Ölü Attis, Attis Hilaris gibi alt başlıklar altında gruplayarak incelediğimiz Attis betimlerinin elleri bağı Attis tipi haricindekiler esasen mythosta anlatılanlar ile yakından ilişkilidir. Attis Küçük Asya'da özellikle Attis Castratus ve Hilaris tipinde betimlenmiştir. Castratus tipinin genelde hadım edilmiş Attis'e işaret etmiş olduğu düşünülse de her zaman bu şekilde olmamaktadır. Çünkü Attis'in bu tip betimlerinde sıklıkla tenasül organı yapılmıştır. Attis bu tipe giren betimlerinde kimi zaman ayakta dururken, dans ederken veya elleri arkadan bağlanmış bir şekilde kimi zaman ise otururken betimlenmiştir. Attis Hilaris tipi de yine mitosu ile uygunluk içinde yapılmıştır. Çünkü Attis kendi kendini hadım edip öldükten sonra tekrardan dirilmiş ve bu sevincini de dans ederek göstermiştir. Attis Hilaris tipinde bazen tamamen giyimli iken bazen de Castratus tipinde yani karın ve tenasül organı açıkta bırakılmış olarak betimlenmiştir. Ölü Attis tipinde ise biri Efes'ten diğeri ise Silendos'tan iki betimi mevcut iken Attis'in Tristis tipinde şu ana kadar Küçük Asya'dan bilinen bir betimi mevcut değildir. Her ne kadar Vermaseren Küçük Asya'dan bazı doğulu kıyafetler içerisinde mezar kapısı yada paye önünde çapraz atılmış bacakları üzerinde ayakta duran, üzgün bir yüz ifadesine sahip figürleri Attis Tristis olarak yorumlasa da bunları Attis olarak kabul etmek doğru değildir. Çünkü bu betimlerin yanlarında onları Attis olarak yorumlamamıza yardımcı olabilecek hiçbir atribüt yoktur. Schneider'in de haklı olarak belirttiği gibi doğulu kıyafetler içerisinde verilmiş bu kişiler esir alınan kişiler olmalıdır. Bunlar haklı cezalarını çekmek ve ömür boyu kölelik görevlerini yerine getirmek için bu şekilde betimlenmişlerdir. Ana tanrıça Kybele Küçük Asya'da biri Erthyrai diğeri ise Kütahya Arkeoloji Müzesinde olan iki örnekte birer başlıklı çocuk ile betimlenmiştir. Ve özellikle Erthyrai örneği Vermaseren tarafından Kybele ve çocuk Attis olarak yorumlanmıştır. Ancak Diodorus'un da belirttiği gibi Ana tanrıça sadece Attis için değil aynı zamanda başka çocuklar içinde koruyucu bir kimliğe sahiptir. Ve buradaki başlıklı çocuklar Attis dışında herhangi bir çocukta olabilir. Çocukların başındaki başlık belki de Ana tanrıçanın Phrygia'lı kökeni ile açıklanabilir. Attis'in Çoban kimliği ise betimlerinde çoban değneğine yaslanarak, elinde bir syrinx tutarak, otlattığı hayvanlardan koçun üzerine binerek yada bir koyunun yanında betimlenerek vurgulanmaya çalışılmıştır. Çoban Attis Yunanistan ve Roma'daki betimlerinde sıklıkla bir kaya formasyonu üzerinde oturmuş ve elinde

tuttuğu syrinxi çalarken gösterilmiştir. Ancak Küçük Asya'da Tarsus'tan iki örnekte Attis'i kaya formasyonu üzerinde otururken görmemize rağmen elinde syrinx çalarken betimlenmiş örnekleri şu an için mevcut değildir. Attis'in elleri bağlı tipi ise Küçük Asya'da özellikle M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda yaygın bir şekilde görülmektedir. Attis bu tip betimlerinde sıklıkla Castratus tipinde betimlenmiş olup tıpkı bir Eros gibi kanatlı yapılmıştır. Attis'in yazarlar tarafından anlatılan mitosunda neden bu şekilde ellerinin bağlı olduğuna dair hiçbir anlatıma rastlanılmamaktadır. Korkut'a göre Attis'in bu şekilde ellerinin bağlı olmasının nedeni Eros'tan etkilenmiş olmasıdır. Attis'in bu tipinin sıklıkla kanatlı olarak yapılması da bu düşünceyi destekler şekildedir.

Attis bu betimlerinde anaxyrides ve başında bir başlık ile betimlenmiş olup kimi zaman bu iki parçadan oluşan kıyafetini tunica manicata yada chitoniskos ile tamamlamıştır. Esasında bu kıyafetler ile sadece Attis değil aynı zamanda bir çok tanrı, tanrıça, mitolojik karakter ve özellikle de Romalılar tarafından alınmış doğulu köleler betimlenmiştir. Özellikle Latincesi *Phrygium* olan ve *Tiara* olarak da adlandırılan boğa kesesinden yapılmış başlığı, kültüründe boğa kurbanının önemli olduğu Mithras, Dolichenus, Sabazios, Men gibi tanrılar ve hatta bu külte inanlar da bu başlık ile gösterilmektedir. Aynı zamanda Pers'ler gibi diğer bazı doğulu halklar ve Orpheus, Adonis, Ganymed, Priamos'un oğlu Paris, Odysseus ve Amazonlar gibi mitolojik şahsiyetlerde yine bu başlık ile betimlenmiştir. Bu nedenle şimdiye kadar sıklıkla yapıldığı gibi sadece başına taktığı bu başlıktan dolayı yada giydiği kıyafetlerden dolayı salt o figürü Attis olarak yorumlamak kesinlikle doğru bir yaklaşım olmayacaktır, hatta bu yanlış tespit kültü ve karakteri konusunda büyük bilinmezlikler ve çelişkiler olan Attis kültürünün anlaşılmasını daha da zorlaştıracaktır. Attis'in yukarıda saydığımız tiplerinden özellikle Castratus tipi ile betimlenmiş tasvirlerini bir nebze de olsa diğer bu şekilde doğulu kıyafetli betimlenenlerden ayırmak mümkün olmaktadır. Çünkü Attis bu tipinde mitosundaki hadım esasen kastrasyon ile bağlantılı olarak karın ve tenasül organını açıkta bırakmış bir şekilde gösterilmektedir. Bu tipin dışındaki örnekleri özel atribüt olmaksızın her zaman Attis olarak isimlendirmek yanlış bir uygulama olacaktır.

Attis kültürünün Küçük Asya'daki en erken kült belgesi olarak her ne kadar şimdiye değin M.Ö.6. yüzyıla ait İonia bölgesinde Erythrai'dan tespit edilmiş olan terrakotta heykelcik kabul edilse de esasında bu konuda bir yanlış söz konusudur. Bu eserde Ana

tanrıça kuaçında başlıklı bir çocuk tutarken betimlenmiştir. Ve bu çocuk başlığından dolayı Attis olarak yorumlanmıştır. Ancak Diodorus'un da belirttiğı gibi tanrıça sadece Attis'i değil aynı zamanda tüm çocukları koruyan ve büyüten bir kimliğe sahiptir esasen bir kourotrophos'dur. Ayrıca bu başlık ile sadece Attis betimlenmemektedir. Bu nedenlerden dolayı Erythrai örneğı kültün Küçük Asya'da M.Ö. 6. yüzyılda varlığına işaret eden bir belge niteliğı taşımamalıdır. Mysia bölgesinde Kyzikos'tan bulunmuş M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara ait elektron paralar üzerindeki başlıklı betimlerde yine başlıklarından dolayı Attis olarak kabul görmüştür. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi sadece başlıktan yola çıkarak o betimleri Attis olarak yorumlanmak doğru değildir. Paralar üzerindeki başlıklı bu betimler belki de bir yöneticiye aittir. Bu nedenle bölgede Attis kültünün varlığı M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllardan itibaren bilinmektedir demek çokta doğru olmayacaktır. Ancak Mysia bölgesinde Pergamon'dan tespit edilen M.Ö. 3. yüzyıla ait terrakotta heykelcik kültün bu dönemden itibaren bölgede varlığını doğrulamaktadır. Ayrıca Aiolia bölgesinde Myrina'dan M.Ö. 3. yüzyıla ait dans eden Attis castratus tipindeki terrakotta heykelcikte yine kültün Küçük Asya'da bu dönemden itibaren varlığını göstermesi açısından önemlidir. Özellikle M.Ö. 2. yüzyılda her ne kadar henüz kaynaklar tanrı Attis'ten hiç söz etmeseler de bu dönemde özellikle İonia, Aiolia, Mysia ve Kilikia bölgelerinde Attis ve kültünün varlığına işaret eden arkeolojik belgeler sayıca çoğalmaktadır. Attis bu belgelerde en yaygın şekilde Attis Castratus ve Hilaris tipinde betimlenmiştir. M.Ö. 1. yüzyılda yine en önemli merkezler Mysia, Aiolia ve Kilikia bölgeleri olmuştur. M.S. 1 – 2. yüzyıllarda kült belgeleri Phrygia, Lidya, Mysia, İonia, Aiolia, Pamphylia ve Kilikia gibi değişik bölgelerden gelirken M.S. 3. yüzyılda ise her ne kadar sınırlı sayıda da olsa Phrygia, Mysia ve Lidya'dan kült belgeleri tespit edilebilmiştir.

Attis, Küçük Asya dışında Yunanistan'da ve Roma'da da tapınım gören bir tanrıdır. Attis Yunanistan'da ilk kez M.Ö. 4. yüzyıla ait Pire'den bir kabartmanın üzerinde Agdistis olarak adlandırılan tanrıça ile birlikte betimlenmiştir. Kabartmada Attis'in çoban kimliğı vurgulanmıştır. Ancak bu bir adak kabartmasından çok bir anlaşma kabartması olmalıdır. Bu tür kabartmalarda Zeus ve Hera yada Athena ve Asklepios gibi tanrılar betimlenirken burada Agdistis ve Attis'in betimlenmesi, bu kabartmanın bir Phrygia'lı tarafından yaptırıldığını ve Phrygia'lı bu tanrıların Yunan

dinine esasen geleneğine bir uyarlaması olarak düşünülebilir. Kısaca bu kabartma M.Ö. 4. yüzyılda Atina ve çevresinde Attis'in Ana tanrıça'nın yanında tapınımına işaret etmemelidir. Tanrıçanın Attis ile birlikte betimleri Atina ve çevresinde daha bu tarihten neredeyse 2 yüzyıl sonra ortaya çıkacaktır. Esasında Attis kültü Yunanistan'da çokta geniş bir tapınımına sahip olmamıştır. Çünkü özellikle Attis kültüründe önemli bir konuma sahip olan Gallos adı verilen rahiplerinin Roma kaynaklarından çok net bir biçimde bildiğimiz çılgınca hareketleri Yunanistan'da çokta hoş karşılanmamıştır. Zaten M.Ö. 2. yüzyıla ait Attideia adı verilen ve Attis adına düzenlenen kült törenlerinden bahseden yazıtlarda da hiçbir zaman Gallos adı verilen bu rahiplerden söz edilmemektedir. Yunanistan'da tanrı adına düzenlenen kült törenleri rahibelerin eşliğinde yapılmaktadır.

Roma'da ise Attis geniş bir tapınımına sahip olmuştur. Burada Attis kültürünün ne kadar eski olduğu oldukça tartışmalı bir konudur. Ana tanrıçanın Roma'ya götürülüş tarihi çok net olarak M.Ö. 204 olarak bilinse de Attis'in Roma'ya ne zaman götürüldüğü ve ne zaman tanrı olarak kabul gördüğü tartışmalı bir konudur. Frazer kültürün Cumhuriyet döneminden itibaren Roma dünyasında tanındığını Lambrechts ise Attis'in ilk olarak Antonius Pius döneminde tanrı olarak tanındığını savunmaktadır. Ancak yaygın olarak kabul gören görüş Romanelli'ninkidir. Romanelli Palatine tepesindeki kazılarda ele geçen terrakotta Attis heykelciklerinden yola çıkarak kültürün Roma'da en azından M.Ö. 191 yılına kadar geri gittiğini düşünmektedir. Kült bu tarihten itibaren Roma'da sürekli gelişerek ve değişerek devam etmiştir. Roma'da ilk başlarda gizli olarak sürdürülen kült törenleri İmparator Claudius ile birlikte resmileşmeye başlamış İmparator Antonius Pius dönemi ile birlikte de M.S. 394'de I. Theodosius'un tüm pagan kültlere yasak getirmesine kadar gelişmeye devam etmiştir. Bu gelişmeye Attis'in Roma'daki kült betimlerinde de görmek mümkündür. Buradaki bir çok tipi Küçük Asya'dakiler ile benzerlikler gösterse de Attis Küçük Asya'da olmayan bazı tipler ile de gösterilmiştir. Örneğin Attis Roma'daki kült betimlerinde sıklıkla aslan arabasını kullanırken, bir koçu omuzlarında taşırken, bir kaya formasyonu üzerinde oturmuş syrinx çalarken yada elinde bir maske taşırken betimlenmiştir.

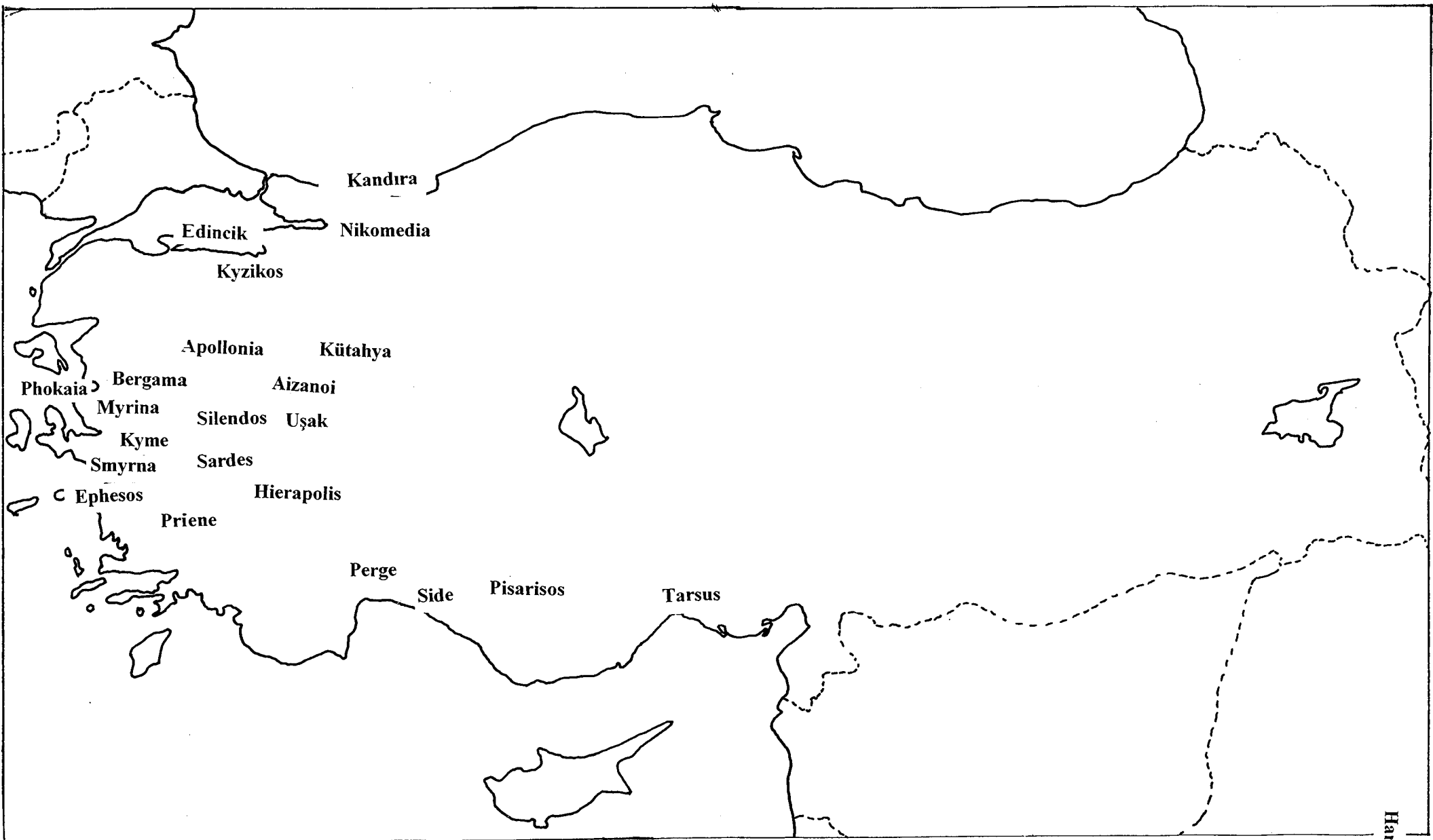
Kısacası Attis kültüne dair en erken kült belgeleri Küçük Asya'dan gelmektedir ve bunlar M.Ö. 3. yüzyıla aittir. Ancak belgelerin sayısı M.Ö. 2. ve M.S. 2. yüzyıllar arasında artmaktadır ve M.S. 3. yüzyılda da sınırlı sayıda da olsa kültün Küçük Asya'da varlığını doğrulayan arkeolojik belgeler mevcuttur.

EKLER LİSTESİ

EK 1 : HARİTA LİSTESİ VE HARİTA	260 - 261
EK 2 : TABLO LİSTESİ VE TABLOLAR	262 - 264
EK 3 : ŞEMA LİSTESİ VE ŞEMALAR	265 - 267
EK 4 : LEVHA LİSTESİ VE LEVHALAR	268 - 348

HARİTA LİSTESİ VE HARİTA

Harita 1: Attis Kült Belgelerinin Geldiği Önemli Merkezler (S. Lloyd, **Türkiye'nin Tarihi. Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları**. Çeviren: E. Varinlioğlu, (2000))

Kandıra

Nikomedia

Edincik

Kyzikos

Apollonia

Kütahya

Phokaia

Bergama

Aizanoi

Myrina

Silendos

Uşak

Kyme

Smyrna

Sardes

Ephesos

Hierapolis

Priene

Perge

Side

Pissarisos

Tarsus

TABLO LİSTESİ VE TABLOLAR**Tablo 1:** Attis Betimlerinin Merkezlere Göre Dağılımları**Tablo 2:** Attis Kült Belgelerinin Dönemlere Göre Dağılımı

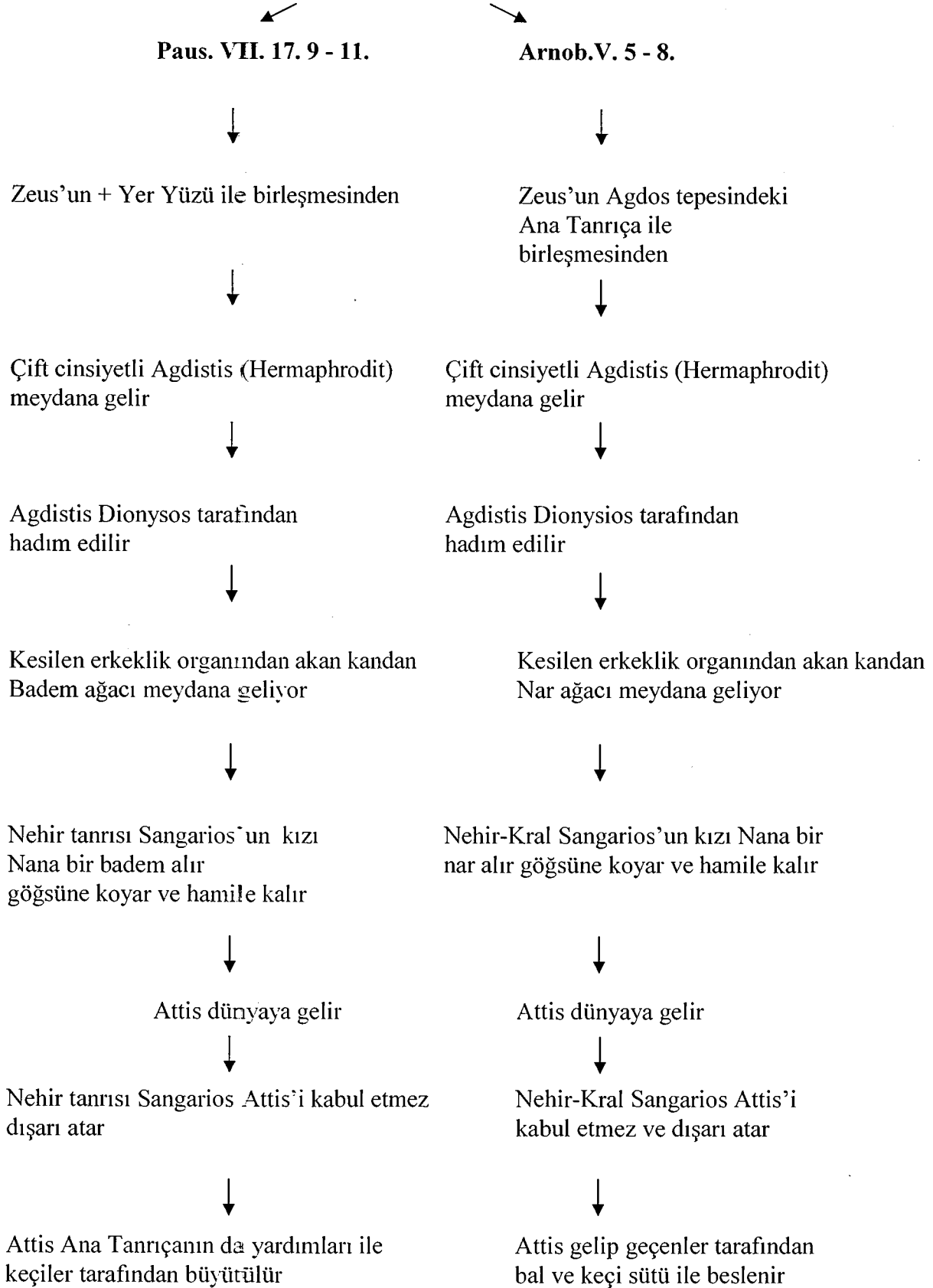
Tablo 1 : Attis Betimlerinin Merkezlere Göre Dağılımları

Attis Betimleri	Merkezler													
	Edincik	Tarsus	Myrina	Kütahya	Priene	Efes	Kyzikos	Pisarisos	Silendos	Uşak	Nikomedia	Smyrna	Kyme	Küçük Asya
Çoban Attis	1	2	1	1										
Attis Castratus		6	2									2	1	2
Elleri Bağlı Attis						1	2	1						1
Ölü Attis						1			1					
Attis Hilaris			9		1									
Attis ve Aslan										1	1			

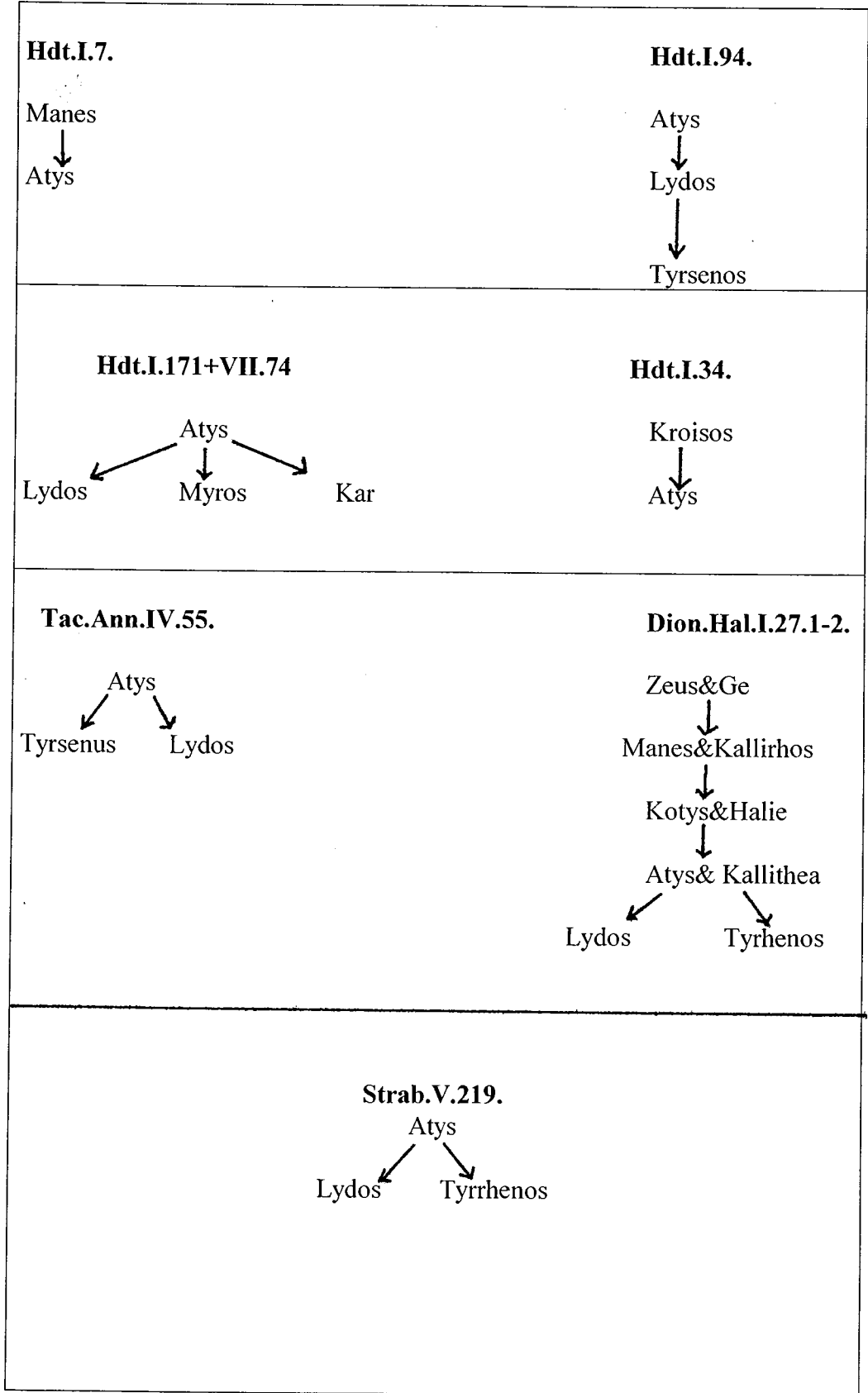

ŞEMA LİSTESİ VE ŞEMALAR**Şema 1:** Attis'in Doğuş Mythosu**Şema 2:** Antik kaynaklarda Attis ismi

Şema 1: Attis'in Doğuş Mythosu

Şema 2: Antik kaynaklarda Attis İsmi

LEVHA LİSTESİ VE LEVHALAR

- Levha 1 :** a.Midas Anıtı yazıt (Brixhe and Lejeune, **a.g.e.**, s. 6 vd.).
 b.Gelincik Kayası yazıt (**Aynı**, s. 52 - 53 / Pl. XXX - XXXII).
 c.Gencil Yatağı yazıt (**Aynı**, s. 54 - 55 / Pl. XXXIV - XXXVI).
- Levha 2 :** a.Grafitolu Bronz Kase (**Aynı**, s.101 no 107 / Pl. LII).
 b.Grafitolu Seramik Parçası (**Aynı**, s.111 no G 119 / Pl. LIX - 1).
- Levha 3 :** a.Grafitolu Seramik Kase (**Aynı**, s.186 no G 234 / Pl. CII - 2).
 b.Grafitolu Seramik Parçası (**Aynı**, s.114 no G 123 / Pl. LIX - 1).
- Levha 4 :** a.Grafitolu Seramik (**Aynı**, s.110 - 111 no G 118 / Pl. LVIII - 2).
 b.Grafitolu Seramik Parçası (**Aynı**, s.178 - 179 no G 221 / Pl. XCVII - 1).
- Levha 5 :** a.Grafitolu Kazan (**Aynı**, s.180 - 181 no G 224 / Pl. XCVIII - 1).
 b.Grafitolu Ampora (Roller, L. E.,1987, **a.g.e.**, s. 126 no 48).
 c.Grafitolu Seramik Parçası (**Aynı**, s. 128 no 51).
- Levha 6 :** a.Terrakotta Attis Heykeli (Romano, **a.g.e.**, s. 41 - 42 / Pl. 28).
 b.Pişmiş Toprak Mühür (Darga, **a.g.e.**, s. 488 / Res. 9d-e).
- Levha 7 :** a.Terrakotta Baş (Naumann, R., **a.g.e.**, s. 241 / Taf.29, 2).
 b.Terrakotta Baş (Naumann, R., **a.g.e.**, s. 241 / Taf.29, 1).
 c.Terrakotta Baş (Naumann, R., **a.g.e.**, s. 241 / Taf.29, 3).
- Levha 8 :** a.Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s.34 / Pl. XII).
 b.Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s.34 / Pl. XII).
- Levha 9 :** a.Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s.36 / Pl. XIV).
 b.Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s.36 / Pl. XIV).
- Levha 10 :** a.Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J., 1987, **a.g.e.**, s.48 / Pl. XIX).
 b.Mermer Kybele-Attis heykeli (Fotoğraf: Cafer ERKOÇ).
- Levha 11 :** a.Mermer Baş (Fotoğraf: Cafer ERKOÇ).
 b.Mermer Baş (Fotoğraf: Cafer ERKOÇ).
- Levha 12 :** a.Mermer Baş (Fotoğraf: Cafer ERKOÇ)
 b.Terrakotta Baş (Fotoğraf: Cafer ERKOÇ).
- Levha 13 :** a.Mermer Heykel (De Bernardi, **a.g.e.**, s. 265. fig. 9).
 b.Mermer Heykel (De Bernardi, **a.g.e.**, s. 265. fig. 9).
- Levha 14:** a.Mermer Blok (Welles, **a.g.e.**, s. 241 - 242).
 b.Mermer Blok (Welles, **a.g.e.**, s. 243).

- Levha 15 :** a.Mermer Blok (Welles, **a.g.e.**, s. 244).
b.Mermer Blok (Welles, **a.g.e.**, s. 245 - 246).
- Levha 16 :** a.Kaya Kabartması (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 14 / fig. 6).
b.Mermer Adak Steli (Şahin, 2000, **a.g.e.**, Lev. XCI).
- Levha 17 :** a.Mermer Adak Steli (Şahin, 2000, **a.g.e.**, Lev. XCI).
b.Terrakotta Figürin(Vermaseren, M. J., **a.g.e.**,1987, s.116/Pl. LXXIII).
- Levha 18 :**Mermer Heykel(Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 113 / PL. LXXVIII).
- Levha 19 :**Terrakotta Figürün (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 122 / Pl. XC).
- Levha 20 :**Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 92 / Pl. LIX).
- Levha 21:**Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 93 / Pl. LX).
- Levha 22 :**Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 91 / Pl. LVIII).
- Levha 23:** a.Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 91 / Pl. LIX).
b.Mermer Herme(Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 85 / Pl. LIII).
- Levha 24:** a.Heykel (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 140 / Pl. CV).
b.Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 137 / Pl. CII).
- Levha 25:**a.Kaya Kabartması (Vermaseren, M.J.,**a.g.e.**,1987, s.140 / Pl. CIV - CV).
b.Kaya Kabartması (Vermaseren, M.J.,**a.g.e.**,1987, s.140 / Pl. CIV - CV).
- Levha 26:** a.Mermer Adak Steli (Fotoğraf: Cafer ERKOÇ).
b.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 150 / Pl. CIX).
- Levha 27:** a.Terrakotta Figürin (Vermaseren,M. J.,**a.g.e.**,1987, s. 154 / Pl. CXIII).
b.Terrakotta Figürin (Vermaseren,M. J.,**a.g.e.**, 1987, s. 154 / Pl. CXIII).
- Levha 28:** a.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 150 / Pl. CX).
b.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**, 1987, s. 154 / Pl. CXII).
- Levha 29:** a.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 152 / Pl. CX).
b.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**,1987, s. 154 / Pl. CXIII).
- Levha 30:** a.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 150 / fig. 29).
b.Terrakotta Heykelcik (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**,1987, s.153/Pl. CXII).
- Levha 31:** a.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**,1987, s. 155 / Pl. CXIV).
b.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**,1987,s. 155 / Pl. CXII).

- Levha 32:** a.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**,1987, s.155 / Pl. CXIV).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 156 / Pl. CXV).
- Levha 33:** a.Terrakotta Baş (Vermaseren,M. J.,**a.g.e.**, 1987, s. 174 / Pl. CXXVIII).
b.Terrakotta Figürin(Vermaseren,M. J.,**a.g.e.**,1987, s.170 / Pl. CXXVI).
- Levha 34:**a.Mermer Kabartma (Vermaseren,M. J.,**a.g.e.**,1987, s.169 / Pl. CXXIV).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 165 / fig. 30).
- Levha35:** Terrakotta Büst (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**,1987, s.254/Pl. CLXXXIV).
- Levha 36:**a.Terrakotta Heykelcik (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**,1987,s.158/Pl. CXVII).
b.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**,1987, s. 178 / Pl. CXXX).
- Levha 37:**a.Terrakotta Kabartma (Vermaseren,M.J.,**a.g.e.**,1987, s. 191 / Pl. CXXXVII).
b.Terrakotta Kabartma (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**,1987,s.191 / Pl. CXXXVII).
c.Mermer Kabartma (Vermaseren, M. J.,**a.g.e.**, 1987, s. 191 / Pl. CXXXVII).
d.Terrakotta Büst (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 199 / Pl. CXLVII).
- Levha 38 :**a.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 161 / Pl. CXX).
b.Terrakotta Heykelcik (Raeder, 1984, **a.g.e.**, s. 34 Nr. 13).
- Levha 39 :**a.Bronz Baş (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 74 / Pl. LVI).
b.Terakotta Figürin (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 75 / Pl. XLIV).
- Levha 40 :** Bronz Büst (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 75 / Pl. XLIV).
- Levha 41 :** Bronz Heykel (Mansel, **a.g.e.**, s. 78).
- Levha 42 :**a.Mermer Heykel (Korkut, **a.g.e.**, Lev. 1).
b.Mermer Baş (İnan, **a.g.e.**, fig. 101).
- Levha 43:** a.Grafitolu Gümüş Kazan (Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 11 / fig.1, 1).
b.Grafitolu Gümüş Kazan (Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 11 / fig.1, 2).
c.Grafitolu Gümüş Kepçe (Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 11 / Pl. I).
- Levha 44:** a.Grafitolu Göbekli Gümüş Kase (Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 15 / fig. 2, 9).
b.Grafitolu Göbekli Gümüş Kase (Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 14 / fig. 1, 5).
c. Grafitolu Göbekli Gümüş Kase (Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 14 / fig. 1, 6).
- Levha 45 :**a. Grafitolu Göbekli Gümüş Kase (Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 14 / fig. 1, 7).
b. Grafitolu Göbekli Gümüş Kase (Varinlioğlu, **a.g.e.**, s. 15 / fig. 2, 9).
- Levha 46:** Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 7 / no. 18).

- Levha 47:** a.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M.J., a.g.e., 1987, s.248 / Pl.CLXXIX).
b.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 249 / Pl. CLXXX).
c.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 248 /Pl.CLXXIX).
- Levha 48:** a.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s.248/Pl. CLXXXIX).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 245 / Pl. CLXXIV).
c.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M.J., a.g.e., 1987, s. 247 / Pl. CLXXVII).
- Levha 49:** a.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 246 / Pl. CLXXVI).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 246 / Pl. CLXXVII).
c.Terrakotta Figürin (Vermaseren,M.J., a.g.e., 1987, s. 247 / Pl. CLXXVIII).
- Levha 50:** a.Terrakotta Figürin (Vermaseren,M.J., a.g.e., 1987, s. 249 / Pl. CLXXXI).
b.Terrakotta Figürin (Vermaseren,M.J., a.g.e., 1987, s. 249 / Pl. CLXXXI).
c.Terrakotta Figürin (Vermaseren,M.J., a.g.e., 1987, s. 251 / Pl. CLXXXII).
d.Terrakotta Heykelcik (Vermaseren,M.J.,a.g.e.,1987, s.251/ Pl. CLXXXIII).
- Levha 51:** a.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 246 / Pl. CLXXVII).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 247 / Pl. CLXXVII).
c.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 245 / Pl. CLXXVI).
d.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 251 / Pl. CLXXXIII).
- Levha 52:** a.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 244 / Pl. CLXXIII).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 245 / Pl. CLXXV).
c.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 246 / Pl. CLXXVI).
d.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 249 / Pl. CLXXX).
- Levha 53:**a.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 245 / Pl. CLXXV).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 250 / Pl. CLXXII).
c.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 252 / Pl. CLXXXIII).
d.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 248 / Pl. CLXXX).
- Levha 54:**a.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 246 / Pl. CLXXVI).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 250 / Pl. CLXXXII).
c.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 251 / Pl. CLXXXIII).
d.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 246 / Pl. CLXXVI).
- Levha 55:**a.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 250 / Pl. CLXXXII).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 249 / Pl. CLXXX).
c.Terrakotta Figürin(Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 242 / fig. 44).
d.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 243 / Pl. CLXXII).
- Levha 56:**a.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 243 / Pl. LXXI).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 243 / Pl. CLXXXIII).
c.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 244 / Pl. CLXXXIII).
d.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., a.g.e., 1987, s. 244 / Pl. CLXXIV).

- Levha 57:** a.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 244 / Pl. CLXXIV).
b.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 244 / Pl. CLXXIV).
c.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 244 / Pl. CLXXIV).
d.Terrakotta Baş (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 244 / Pl. CLXXV).
- Levha 58:** a.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 245 / Pl. CLXXV).
b.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 247 / Pl. CLXVIII).
c.Terrakotta Figürin (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 250 / Pl. CLXXXI).
d.Mermer Heykel (Vermaseren, M. J., **a.g.e.**, 1987, s. 255 / Pl. CLXXXVI).
- Levha59:** a.Bronz Heykelcik (Vermaseren, M.J.,**a.g.e.**,1987, s. 257 / Pl. CLXXXVIII).
b.Bronz Heykel (Vermaseren, M.J., **a.g.e.**,1987, s. 259 / Pl. CXCIV).
c.Bronz Heykelcik (Vermaseren, M.J., **a.g.e.**,1987, s. 260 / Pl. CXCIV).
d.Terrakotta Baş (Vermaseren, M.J., **a.g.e.**,1987, s. 262 / fig. 47).
- Levha 60 :** a.Gümüş Sikke (Von Aulock, 1967, **a.g.e.**, Tafel 253 / 7336).
b.Gümüş Sikke (Von Aulock, 1967, **a.g.e.**, Tafel 253 / 7337).
c.Elektron Sikke (Von Aulock, 1967, **a.g.e.**, Tafel 37 / 1207).
d.Sikke (SNG, Mysien, No. 2234 / Tafel. 80).
e.Gümüş Sikke (SNG France 5, Mysie, No.577 /Pl. 27).
f.Elektron Sikke(SNG France 5, Mysie, No.291 /Pl. 15).
g.Elektron Sikke (SNG France 5, Mysie, No.292 /Pl. 15).
h.Elektron Sikke (SNG France 5, Mysie, No.293 /Pl. 15).
ı.Gümüş Sikke (SNG France 5, Mysie, No.393 /Pl. 18).
- Levha 61:** Pire Kabartması (Vermaseren,M. J., 1966, **a.g.e.** , Pl. 14).
- Levha 62 :** Gallos Heykeli (Vermaseren,M. J., 1966, **a.g.e.** , Res. 45).
- Levha 63 :** Kabartma (Vermaseren, M.J., 1966, **a.g.e.**, Res.66).
- Levha 64 :** a.Kabartma (Vermaseren, M.J., 1966, **a.g.e.**, Res.68).
b.Mermer Heykel (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 20).
- Levha 65 :** a.Bronz Heykelcik (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 19).
b.Mermer Plaka (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 23).
- Levha 66 :** a.Vazo Resmi (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 3).
b.Mermer Heykel (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 7).
- Levha 67 :** Vazo Resmi (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 8).
- Levha 68 :** Mermer Sarkophag (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 2).

Levha 69 : Lekythos (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 9).

Levha 70 : Mermer Baş (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 12).

Levha 71 : a.İskender Moziyiği (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 11).
b.Vazo Resmi (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 10).

Levha 72 : Mermer Kabartma (Ulansey, **a.g.e.**, 1998, Res. 5.8.).

Levha 73: a.Mermer Heykel (Vermaseren und De Boer, **a.g.e.**, Tafel. 35 / 307).
b.Heykelcik ((Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 15).

Levha 74: Kabartma (Seiterle, **a.g.e.**, Abb. 21).

Levha 75: Kabartma (Karwiese, S., 1967, **a.g.e.**, Abb. 2).

ATES: ARKIAEFAIS: AKEMANOΓAFOS: MYLAI: MAFAGTAEI:

FANAKTEI: EDAES

ates : arkievais ; akenanogavos ; midai ; lavagtaei ; vanaktei ; edaes

a

2 ATEFLAΓOMO
 4 ANETATQA
 5 8ATEFELIETO
 7 8ATEFELIETO

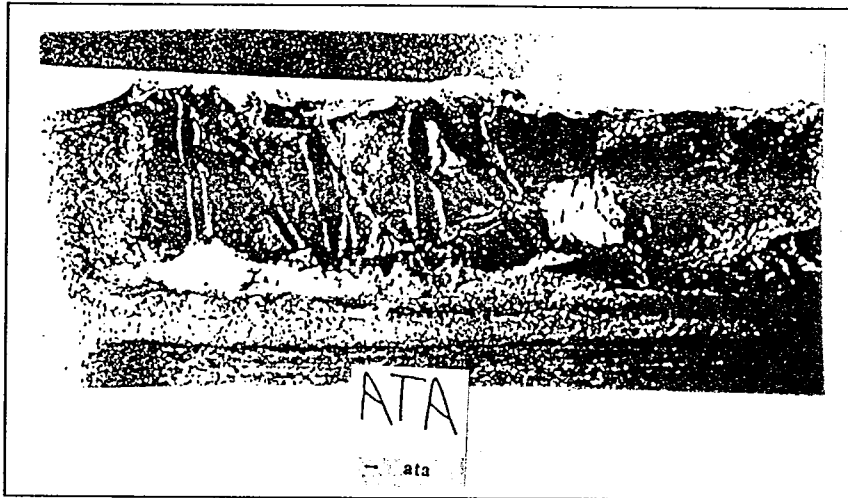
- I * Iatesagomoi
- sa-tatedaes
- alussiteto?
- 8atelesgab- I * I

b

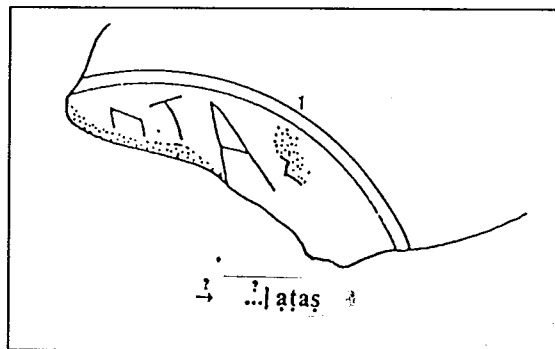
3 ATEFLA
 2 ATEFLA
 1 ATEFLA
 4 ATEFLA
 5 ATEFLA

- atiedaele - avo
- viteateoaloios
- alussitetodas

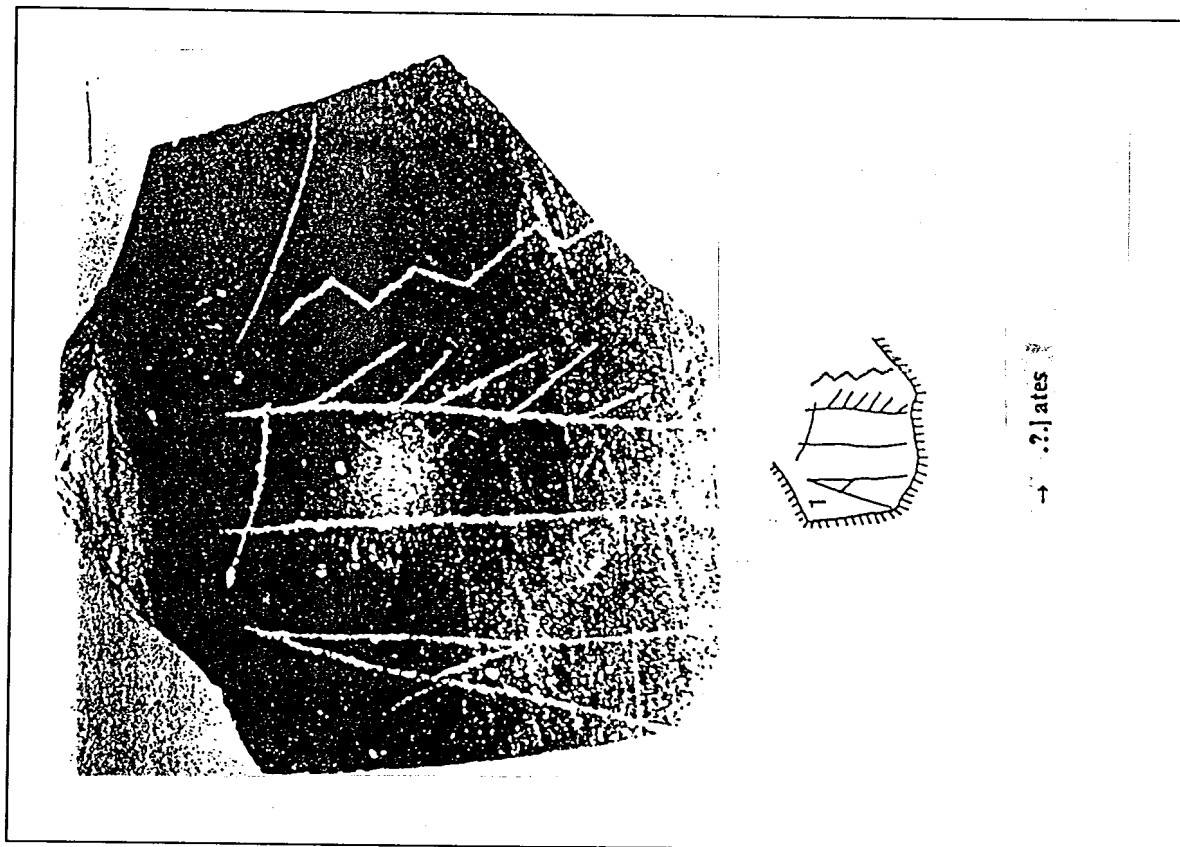
c

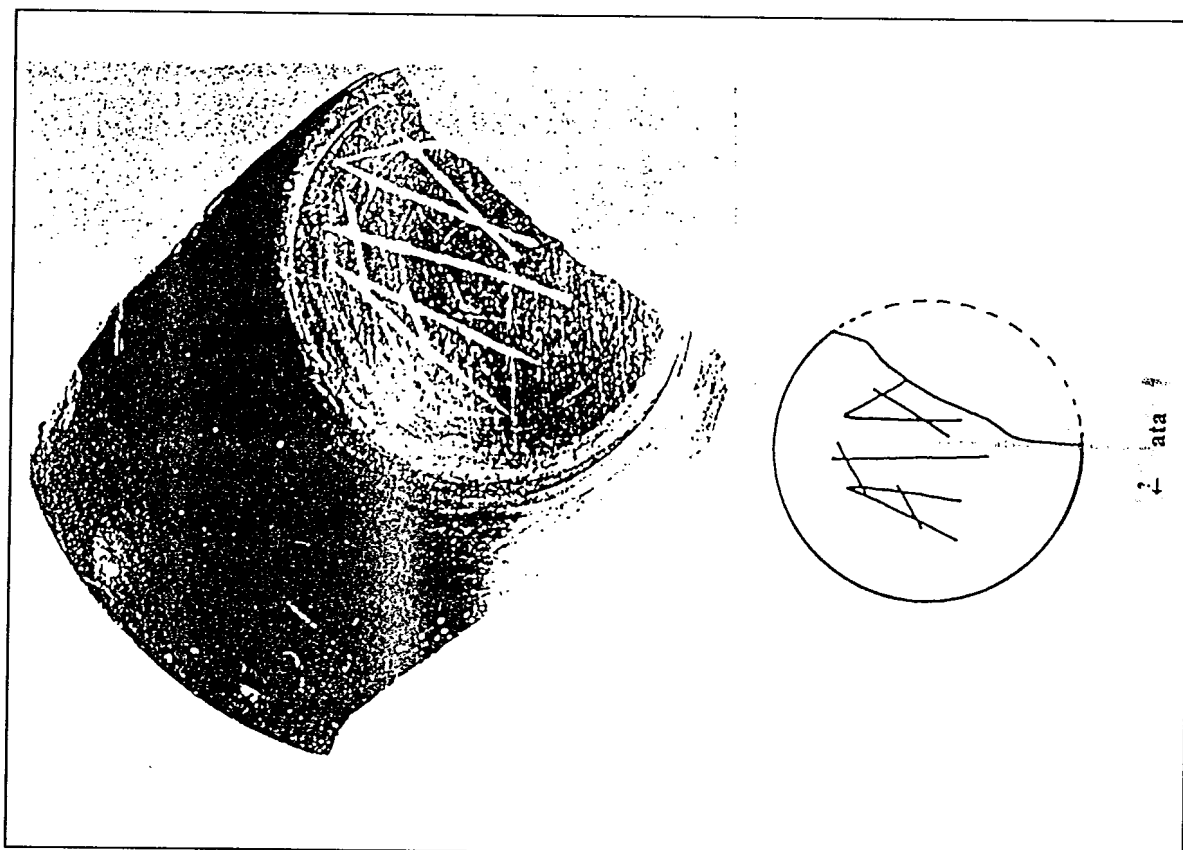
a

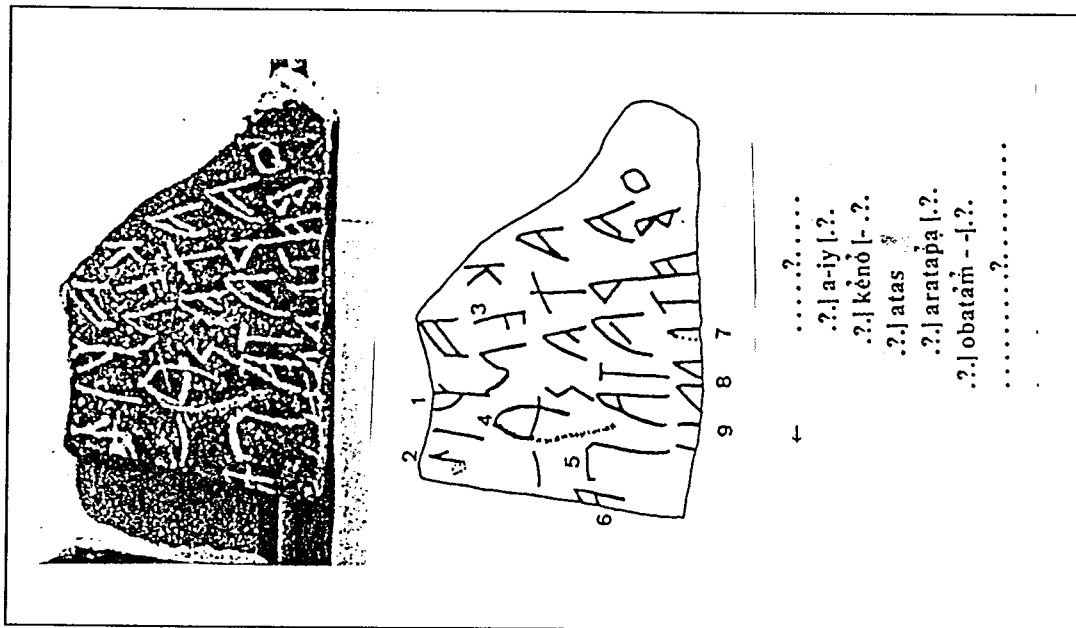
b

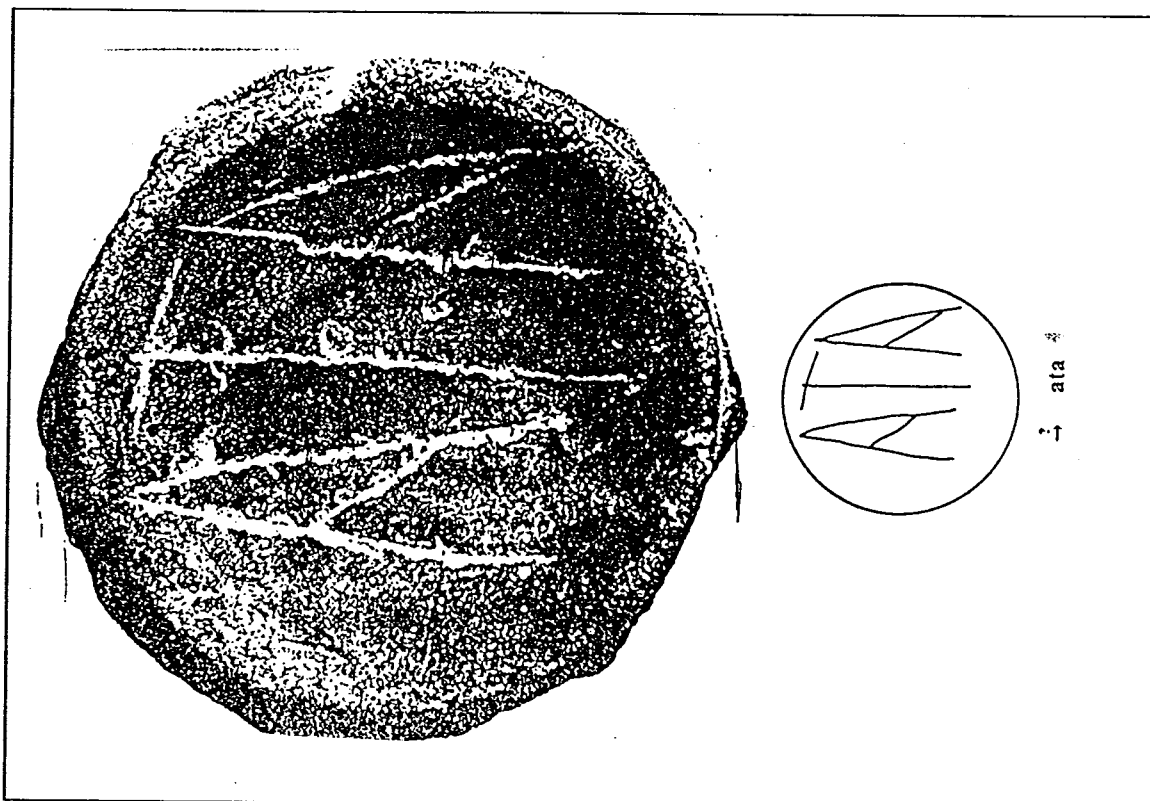
b

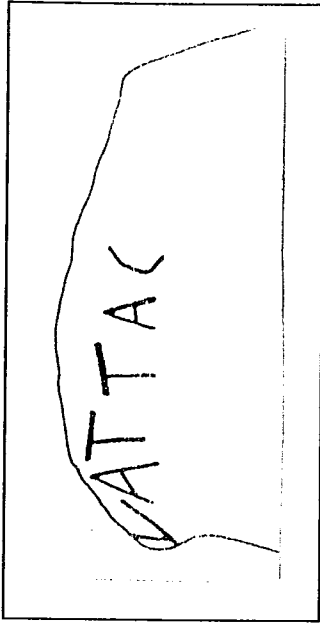
a

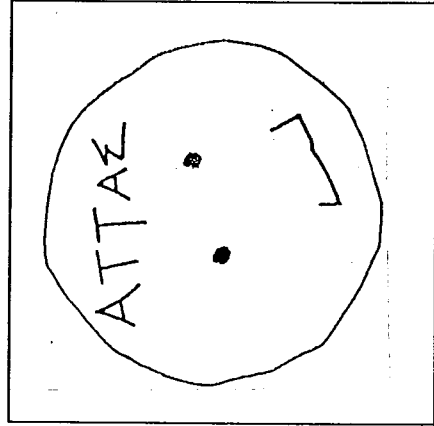
b

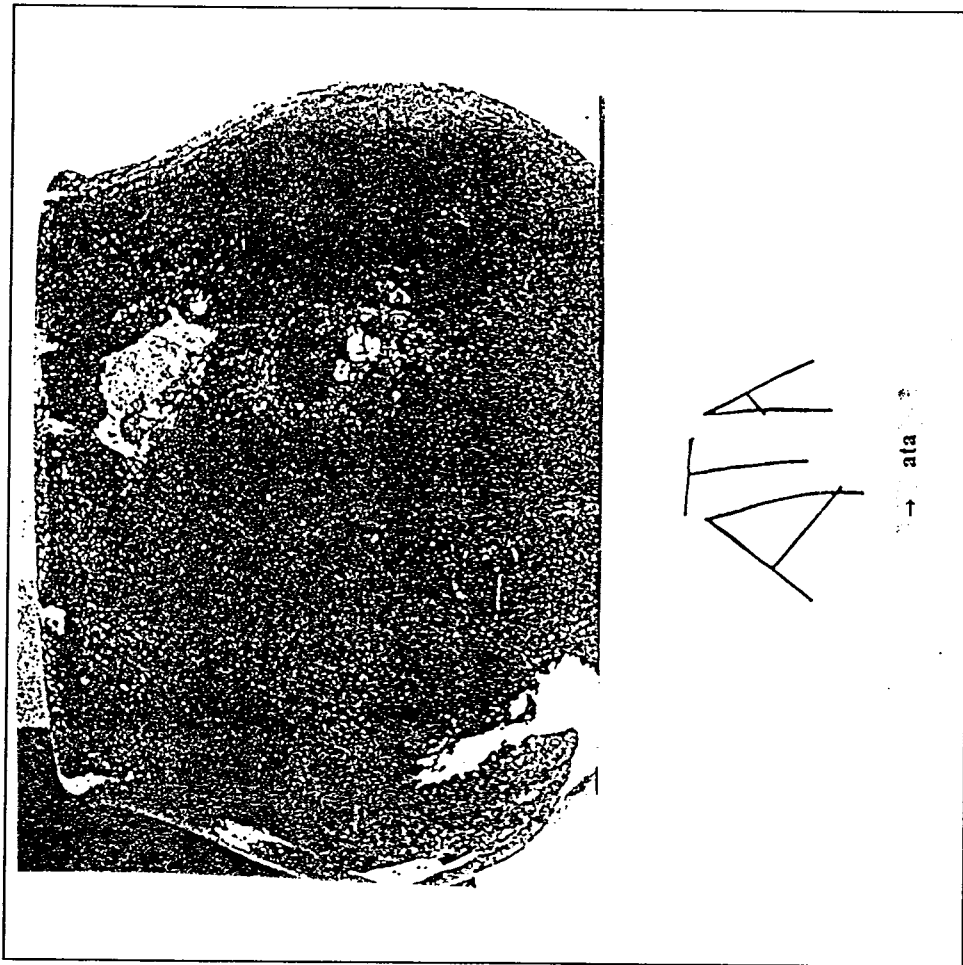
a

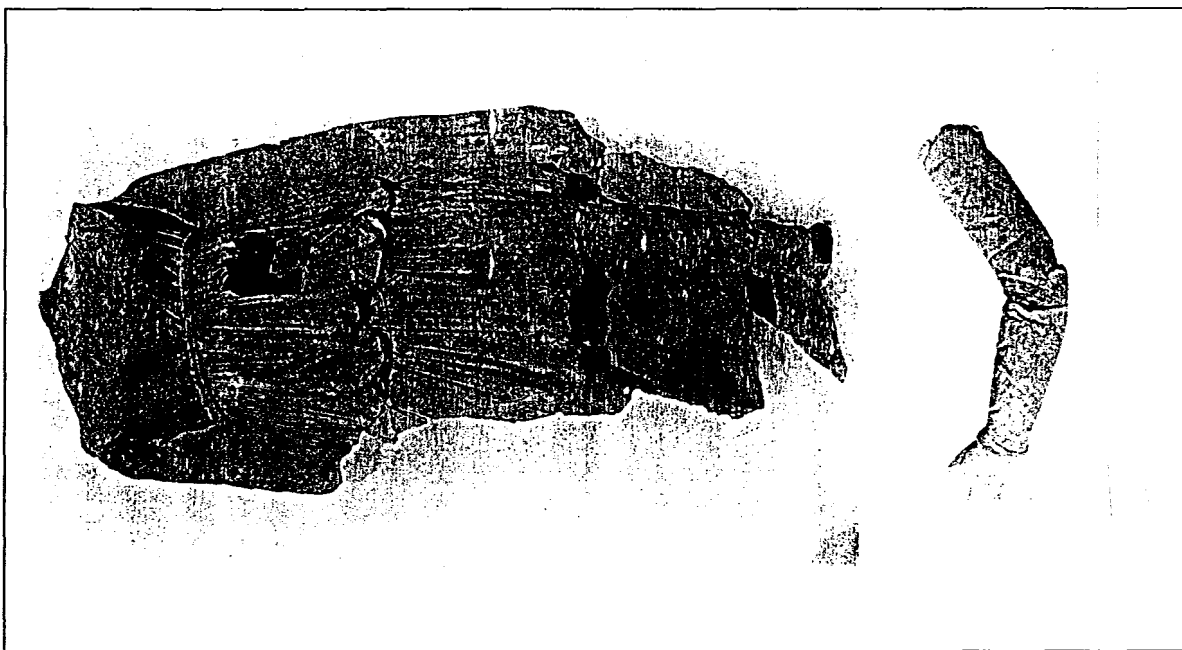
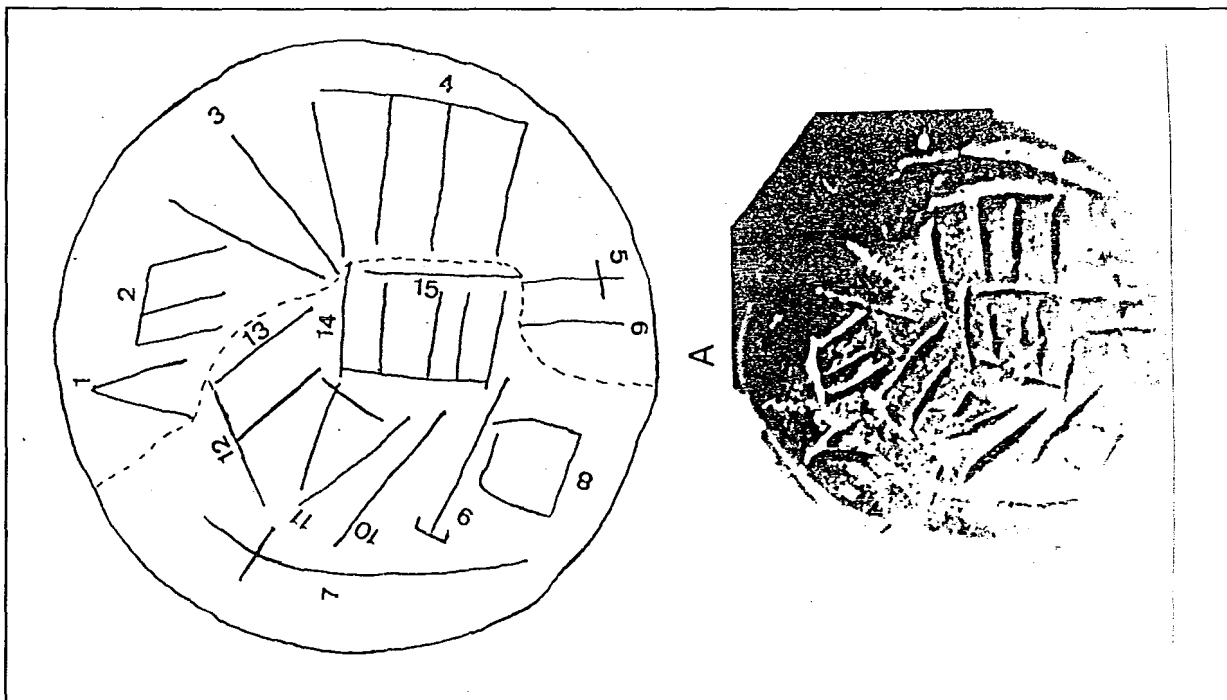
b

c

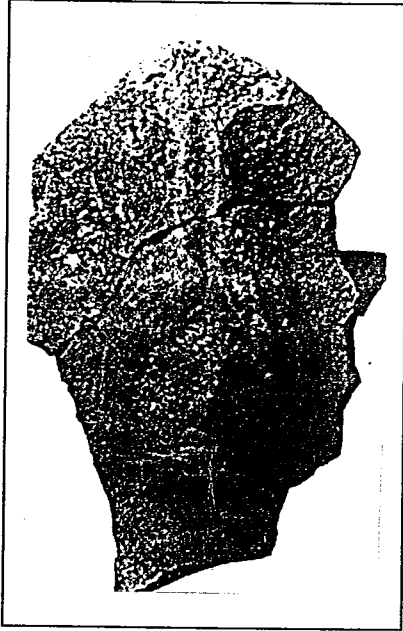

a

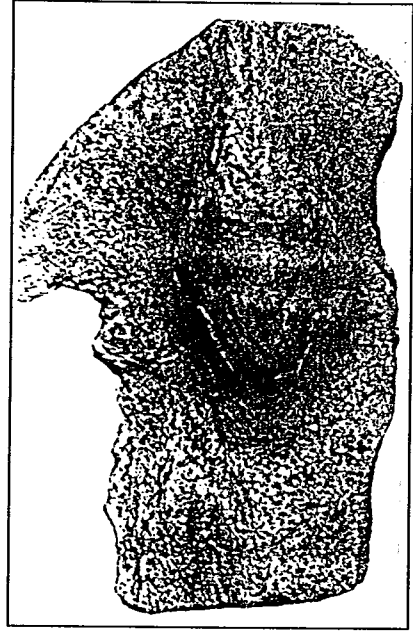

b

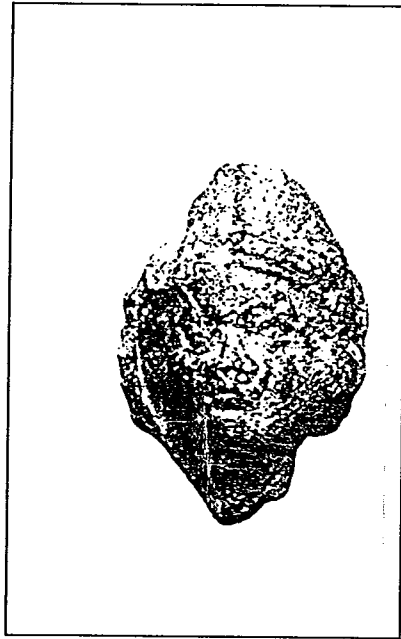
a

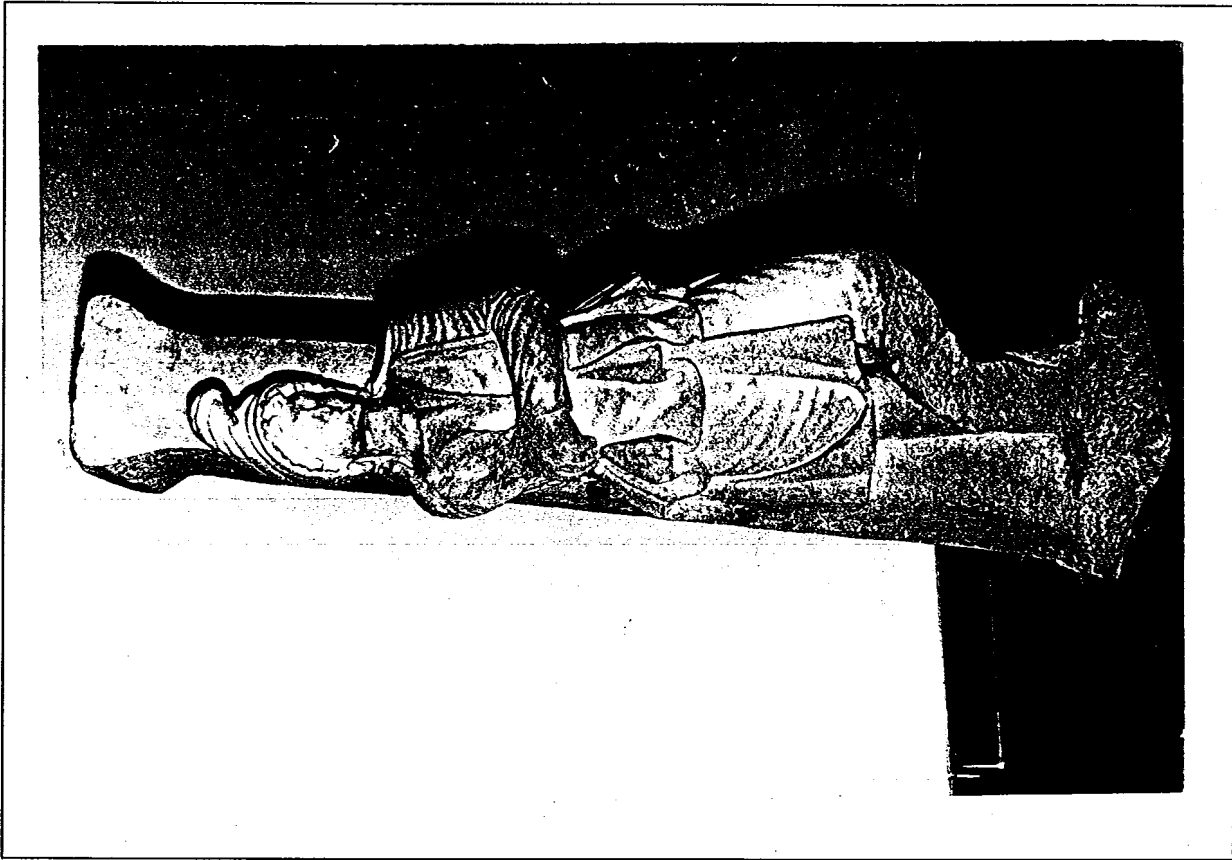
a

b

c

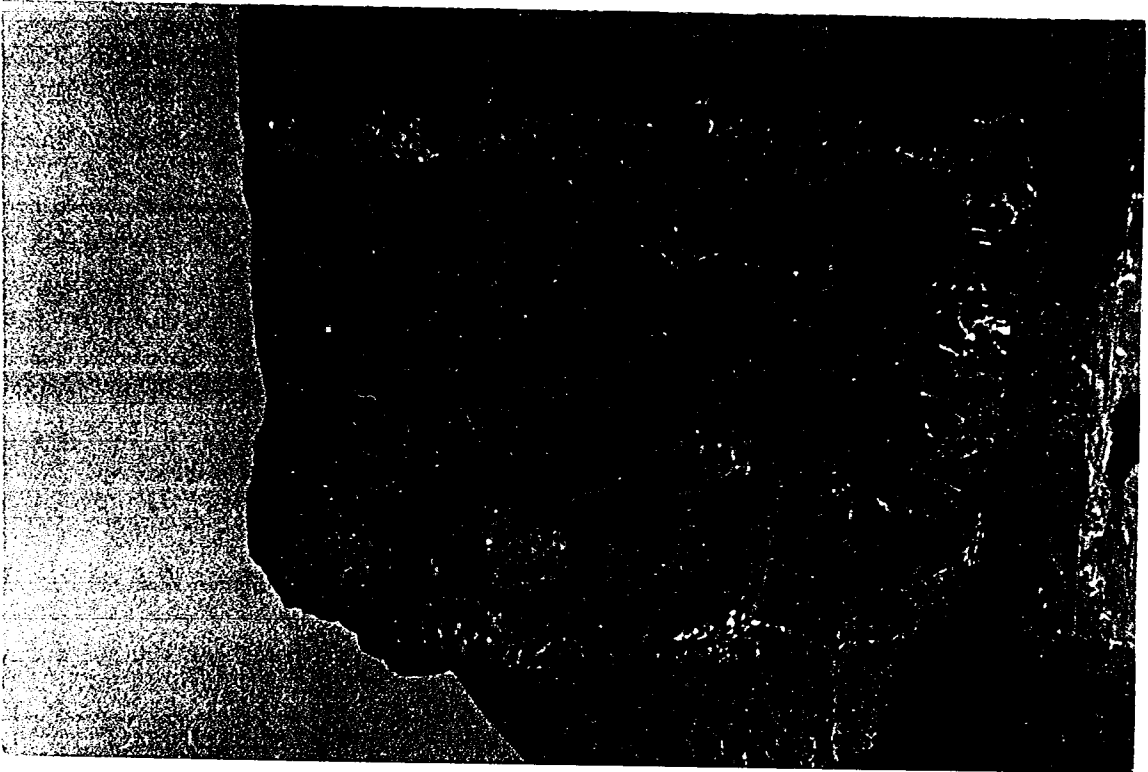
b

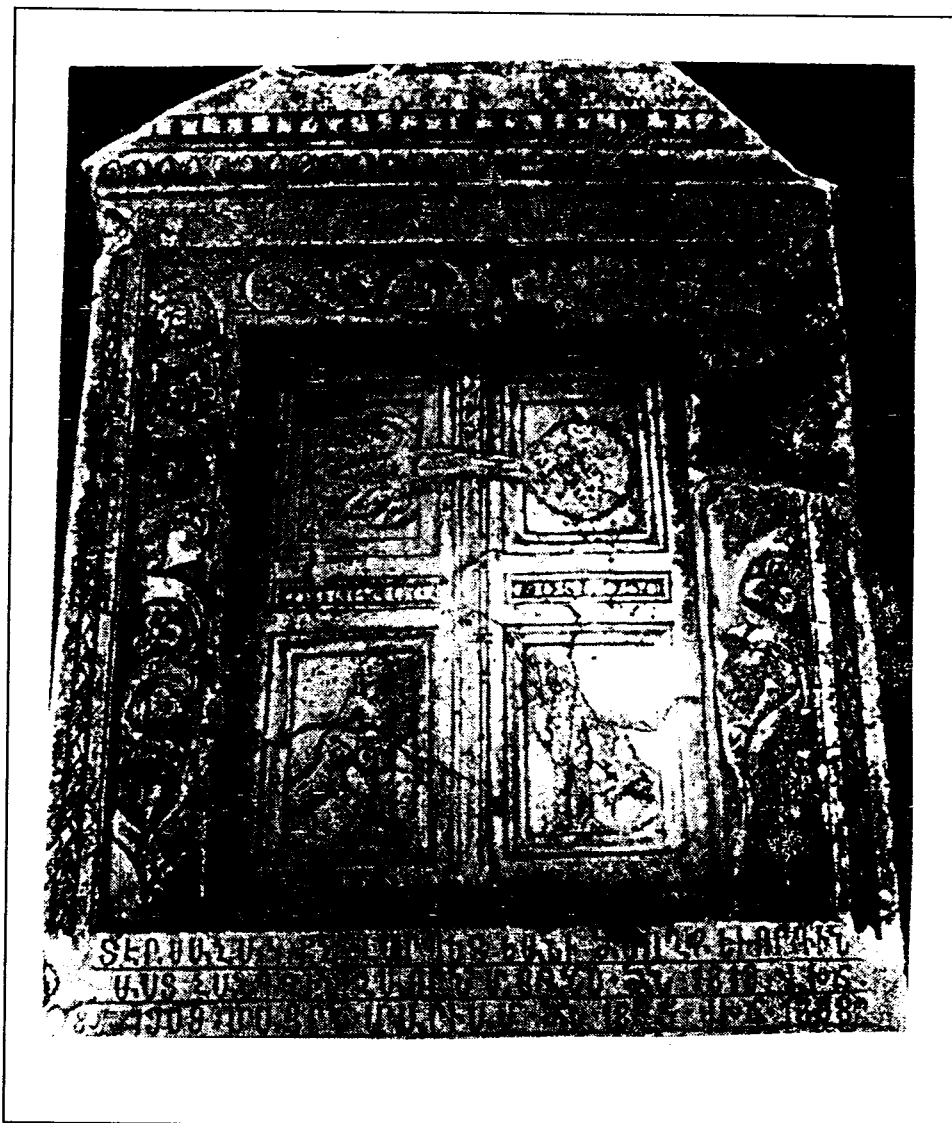
a

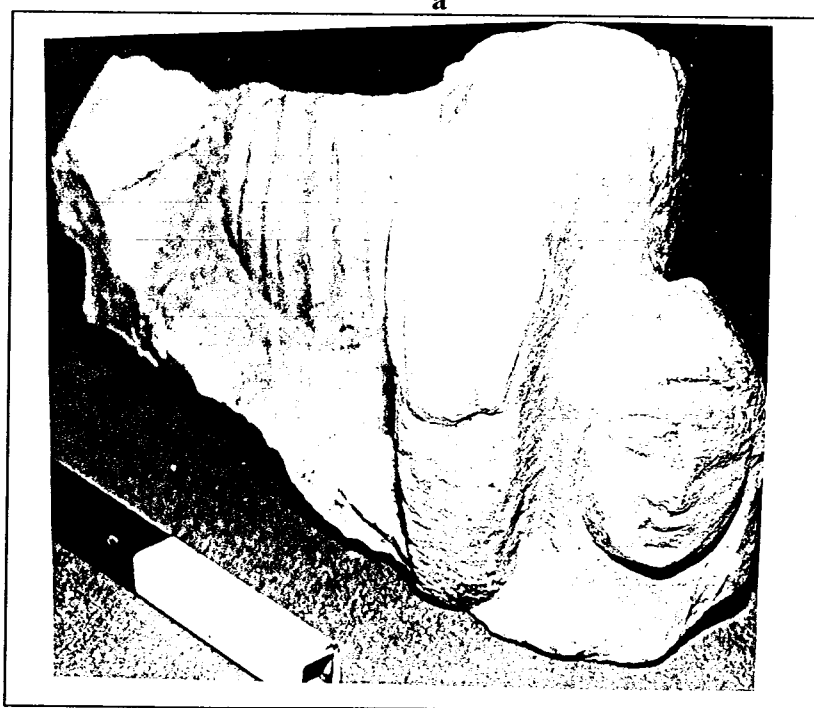
b

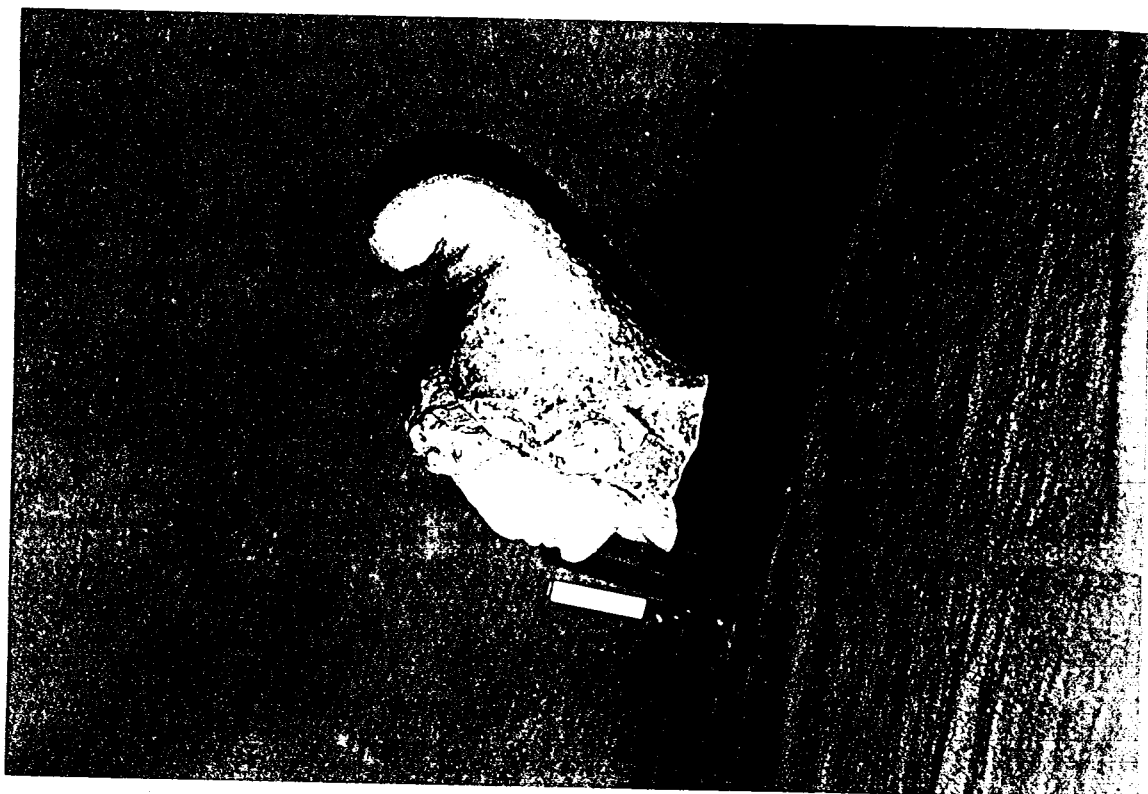
a

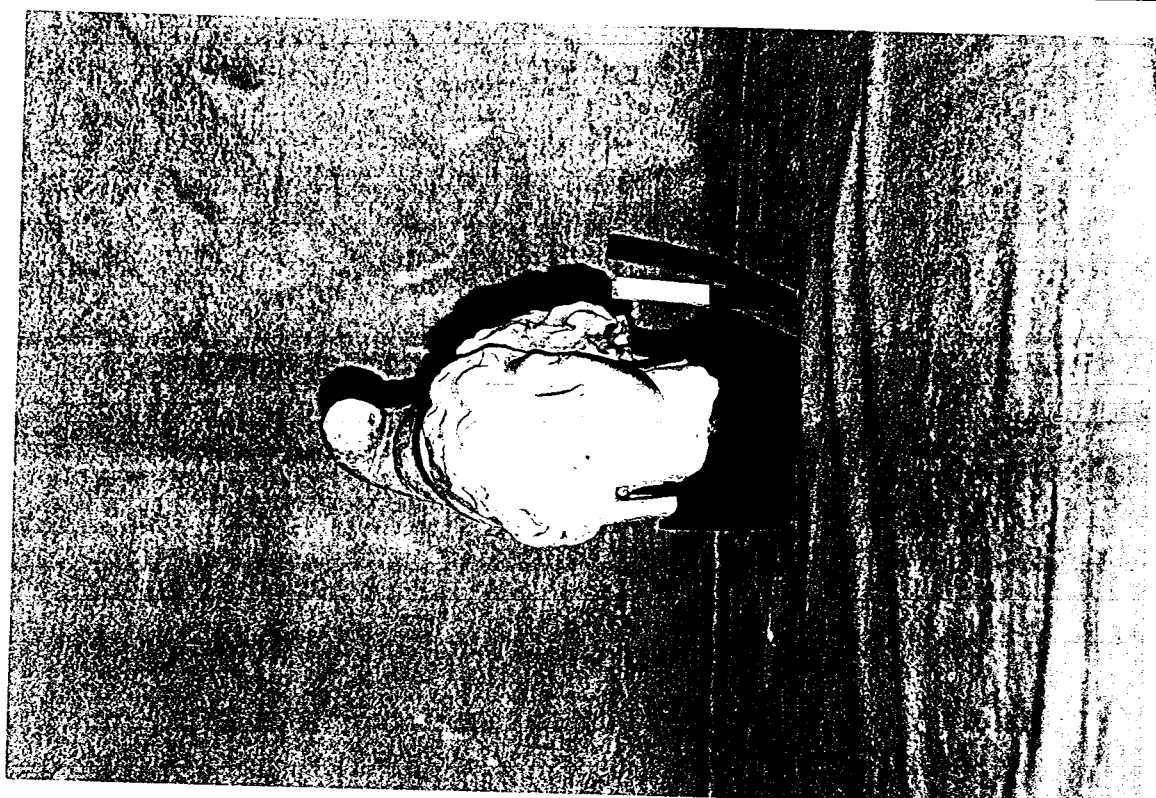
a

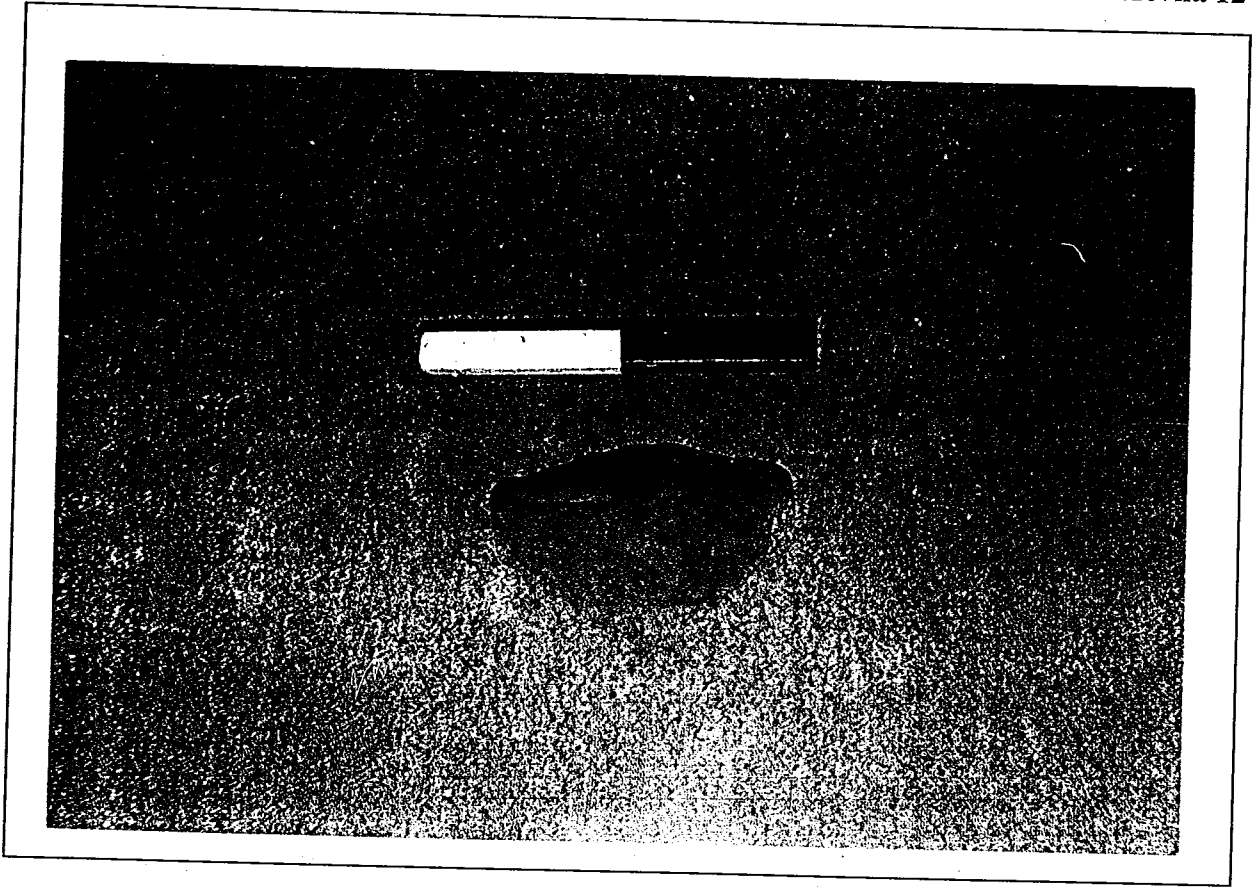
b

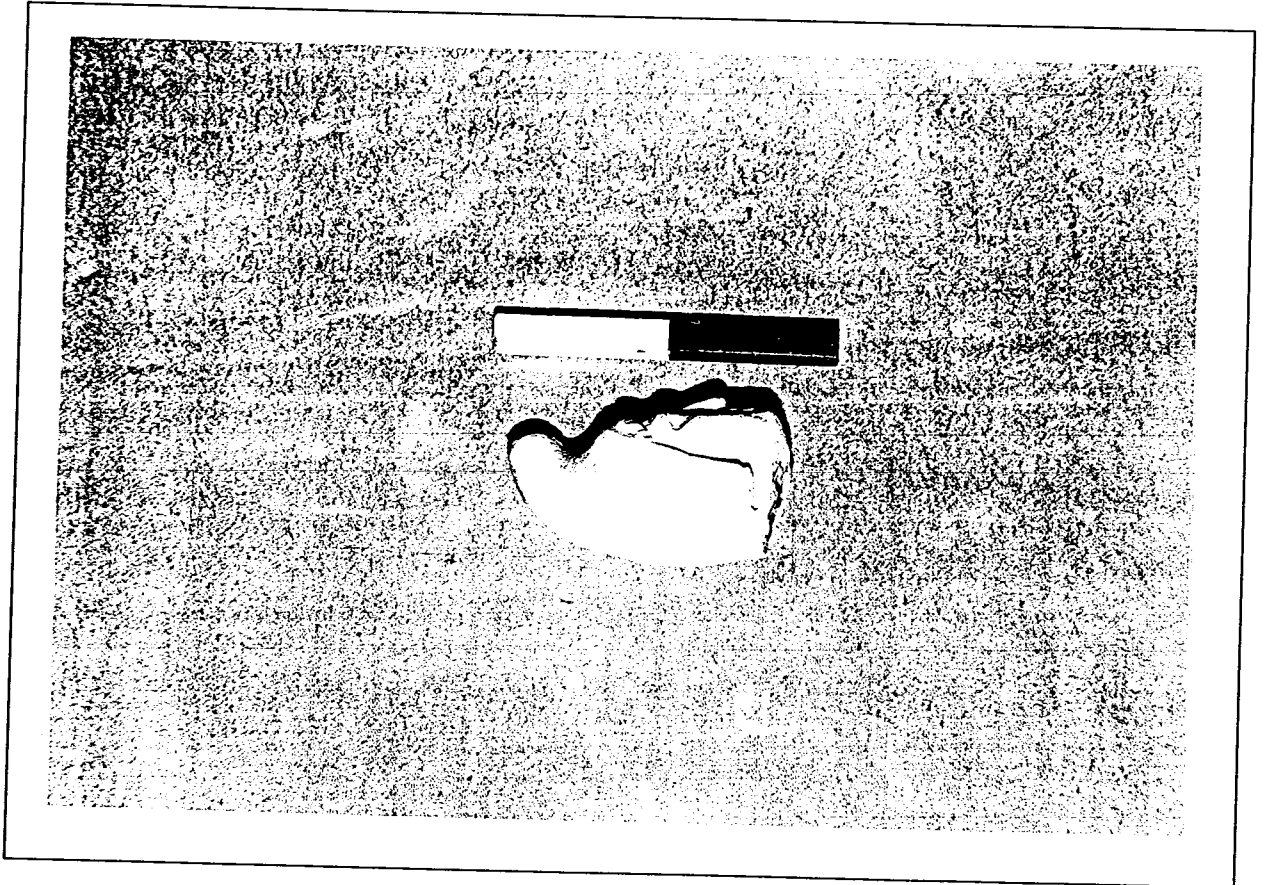
b

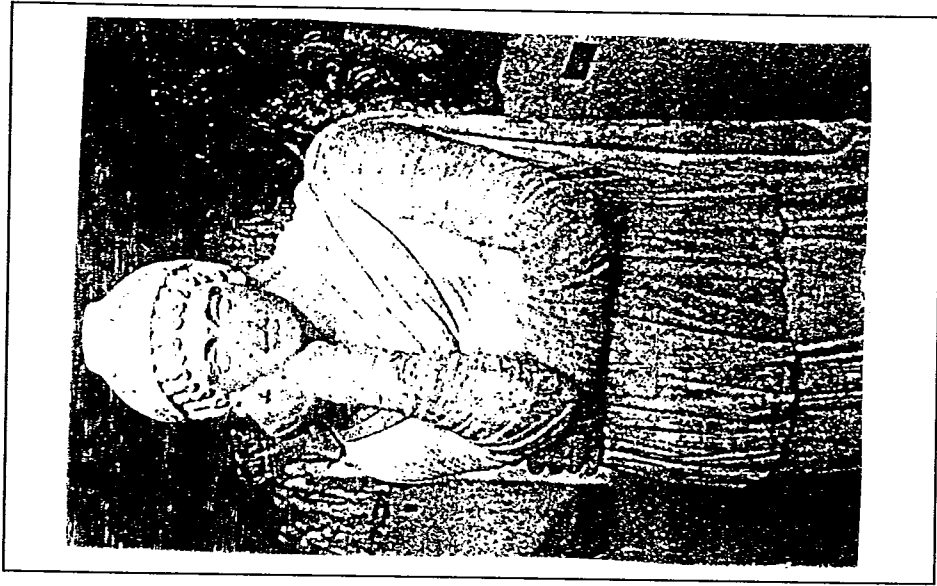
a

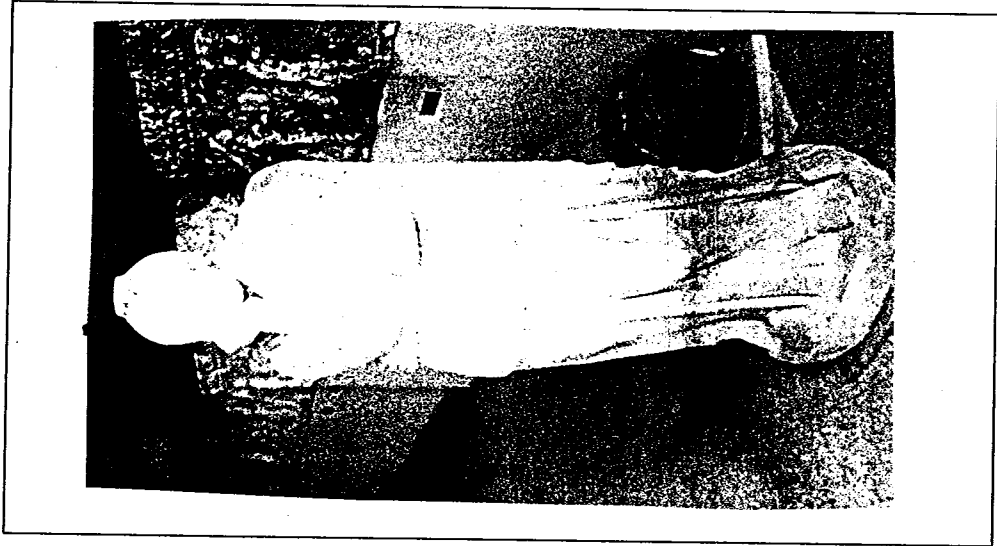
b

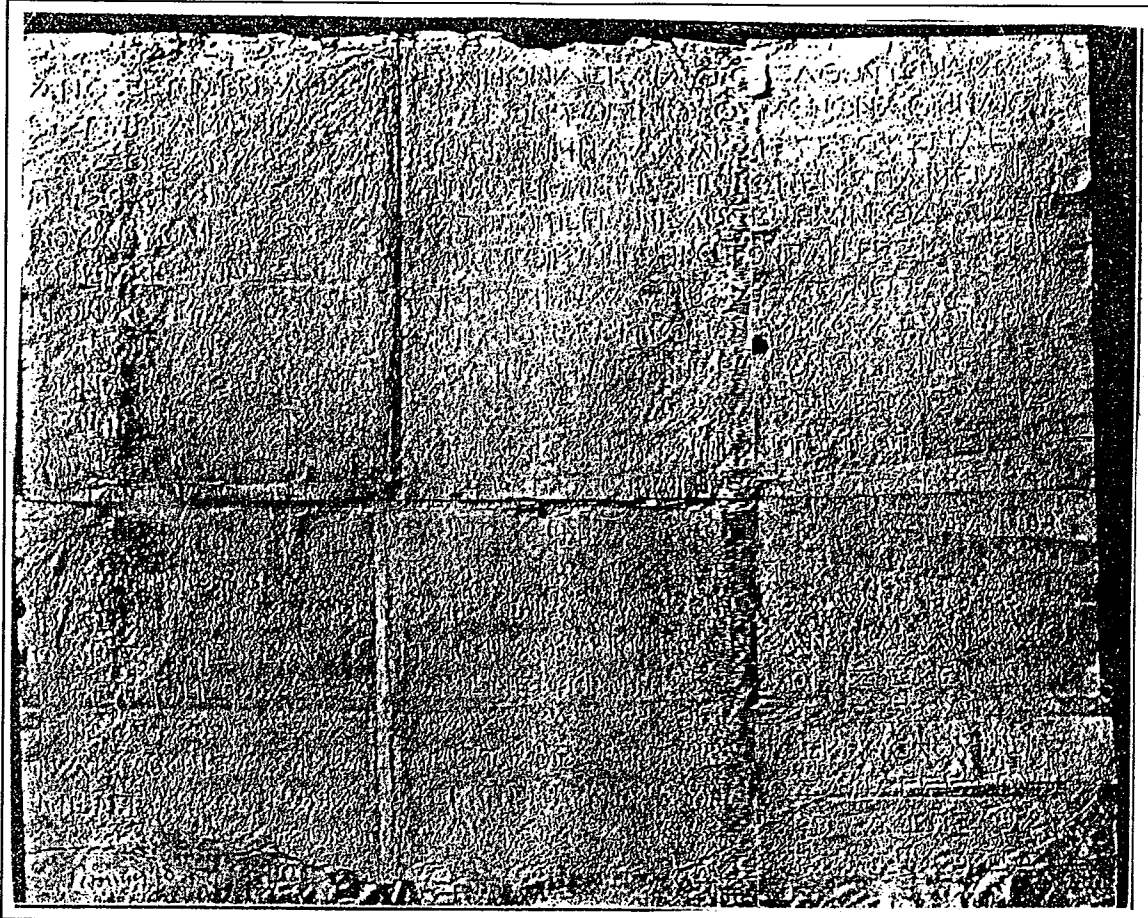
a

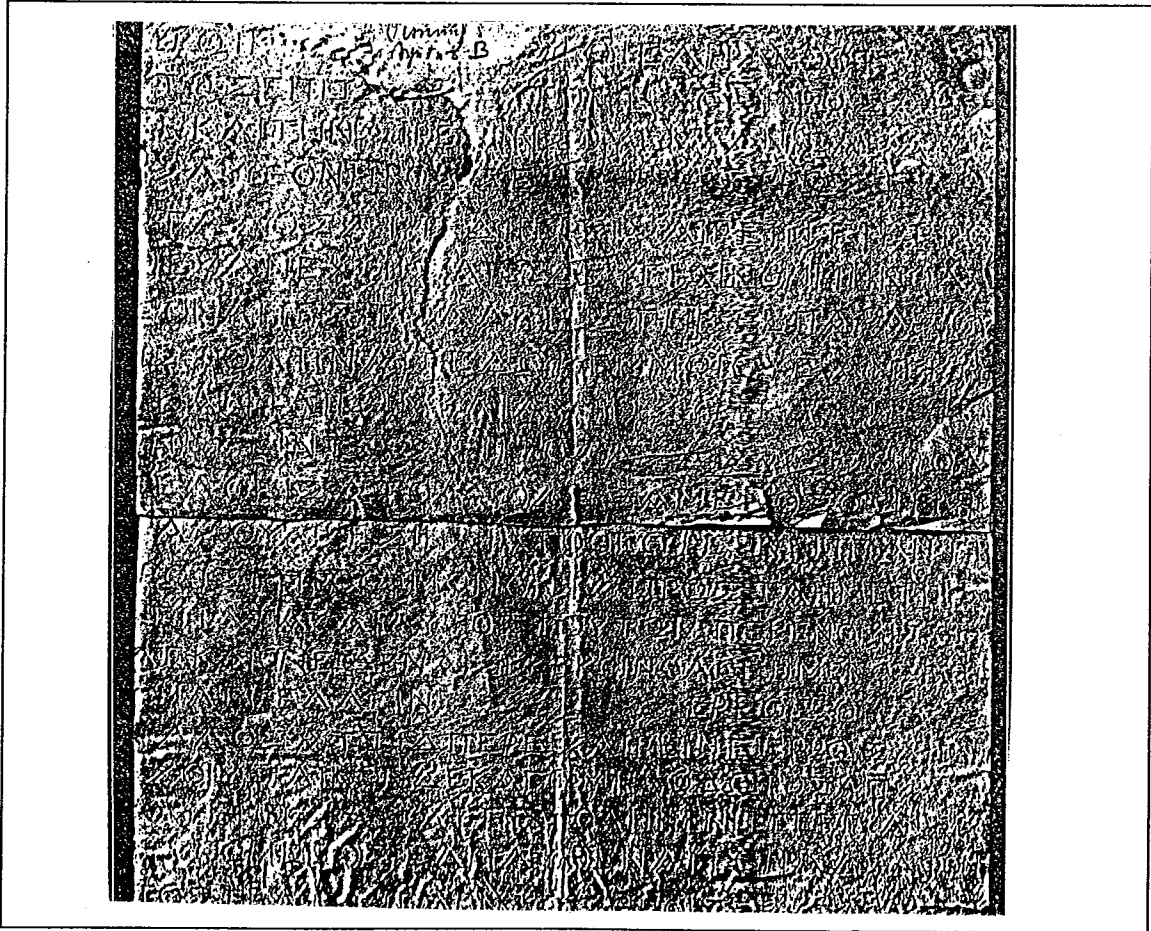
b

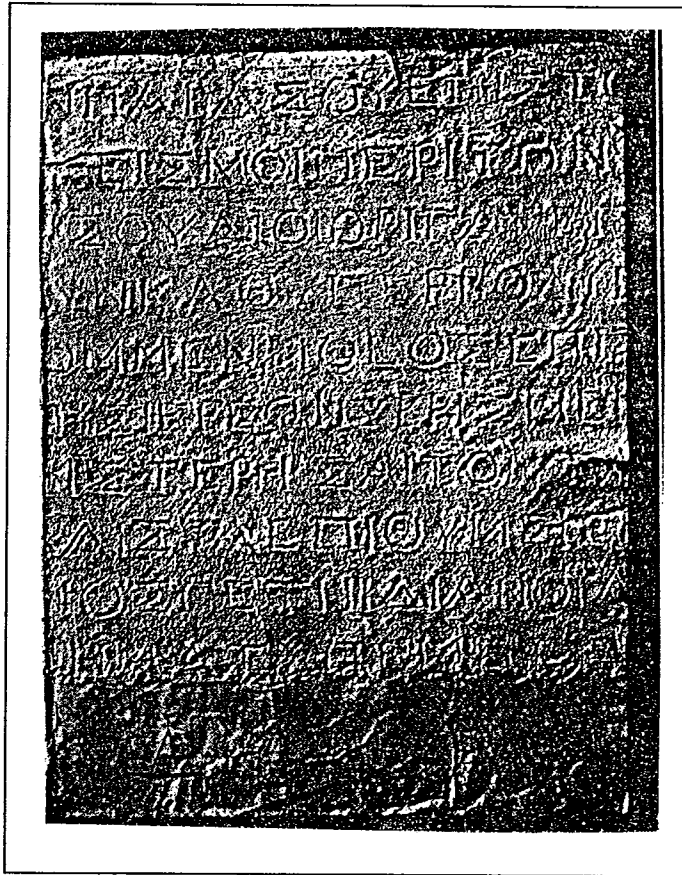
a

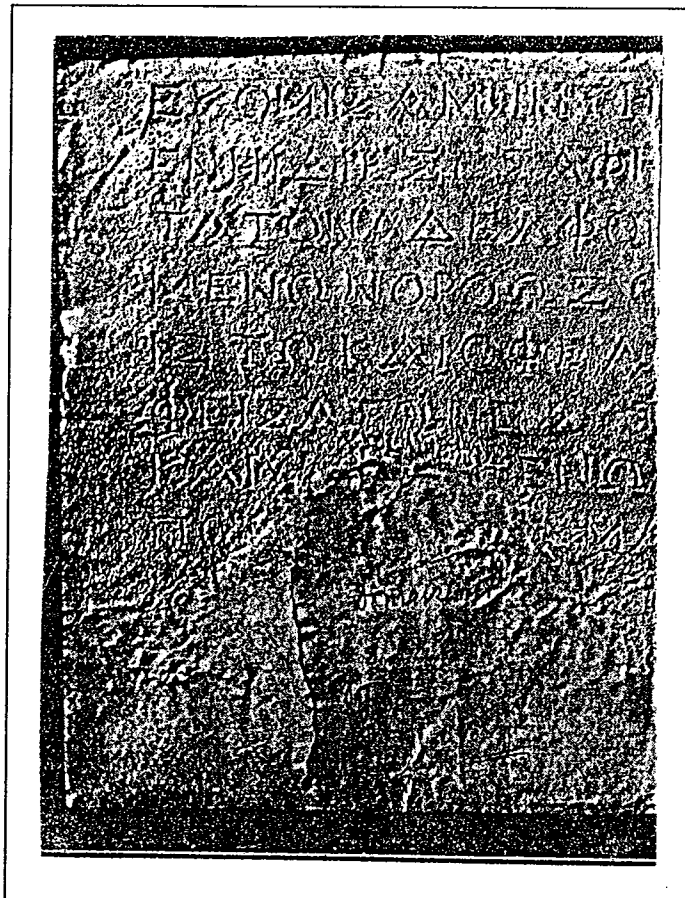
a

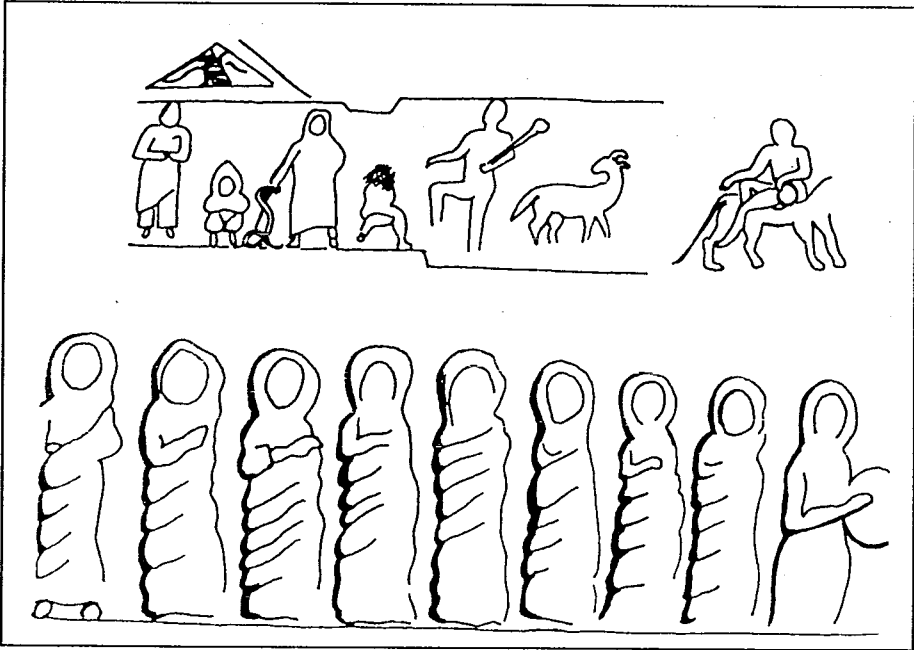
b

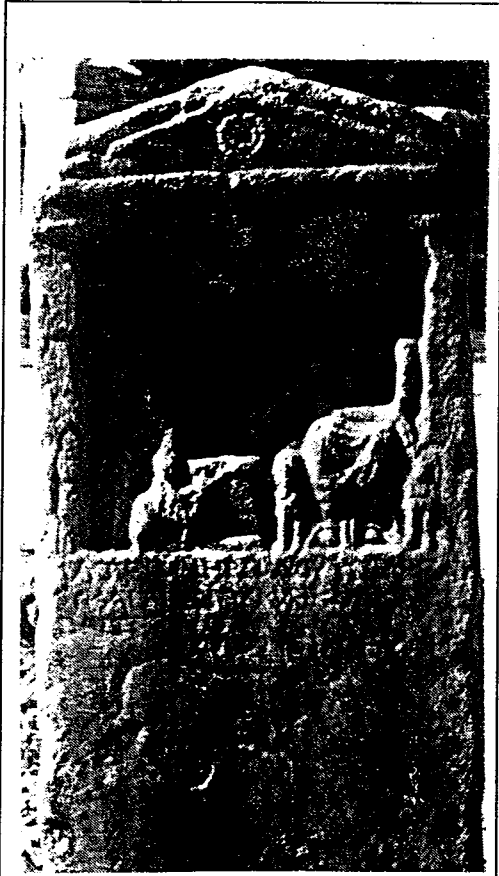
a

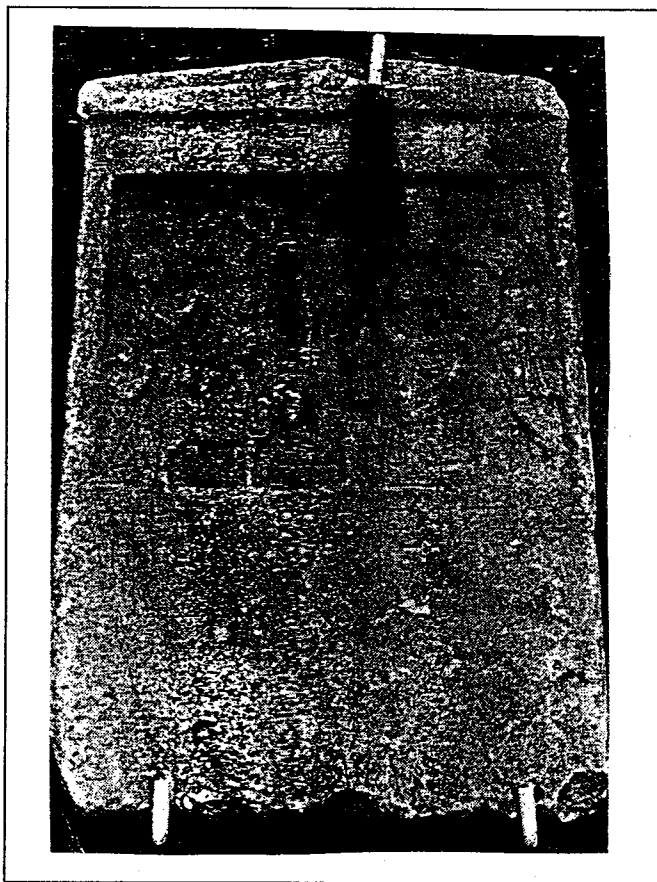
b

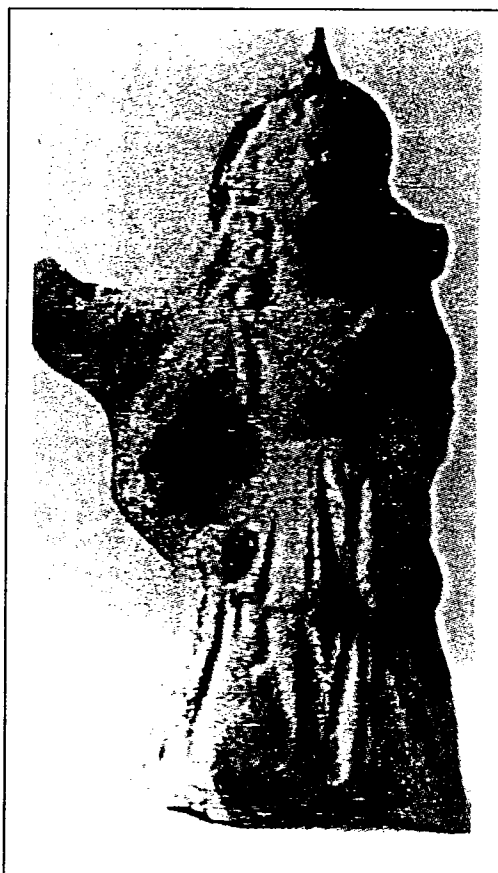
a

b

a

b

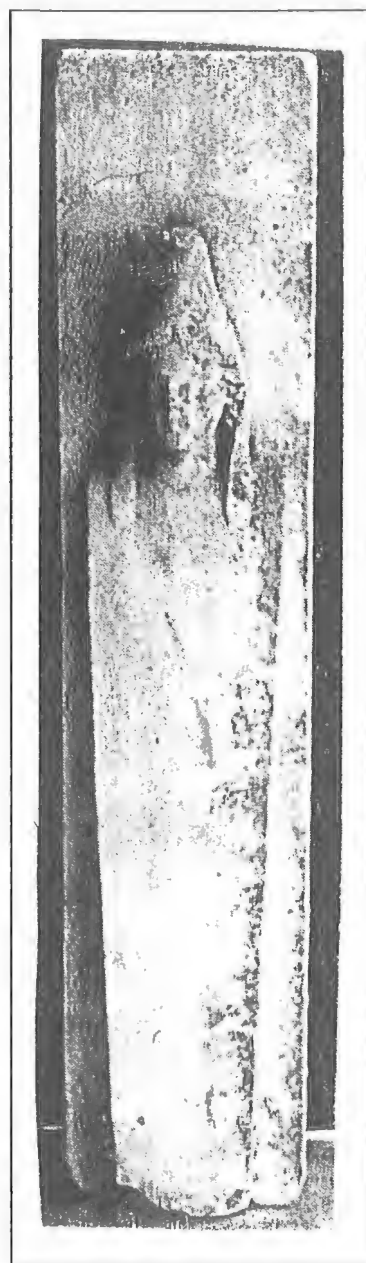

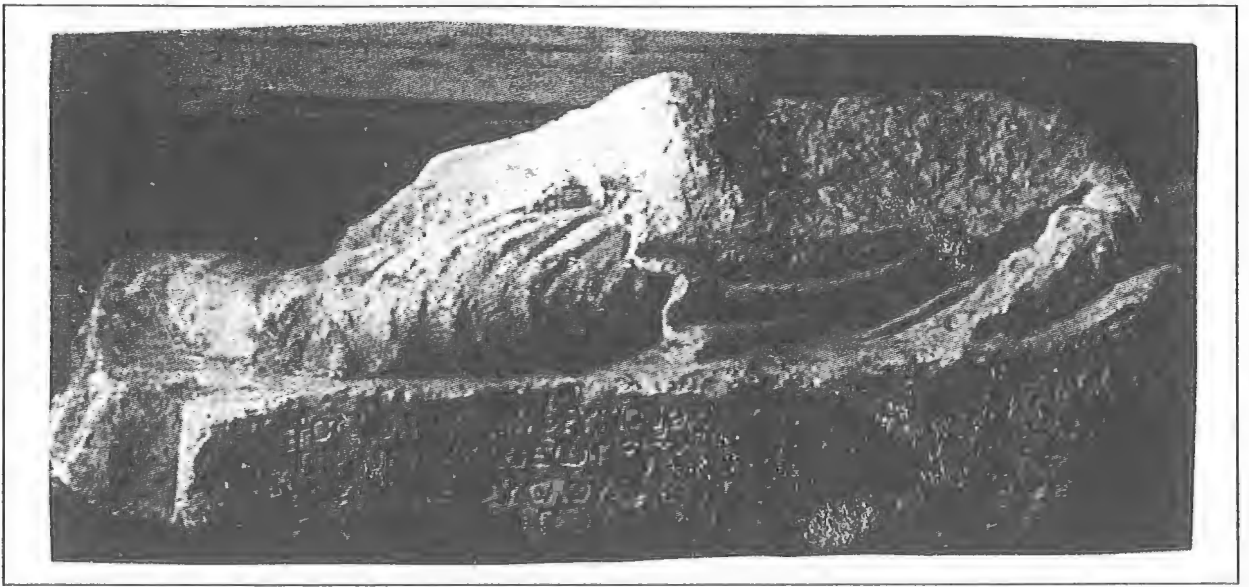

a

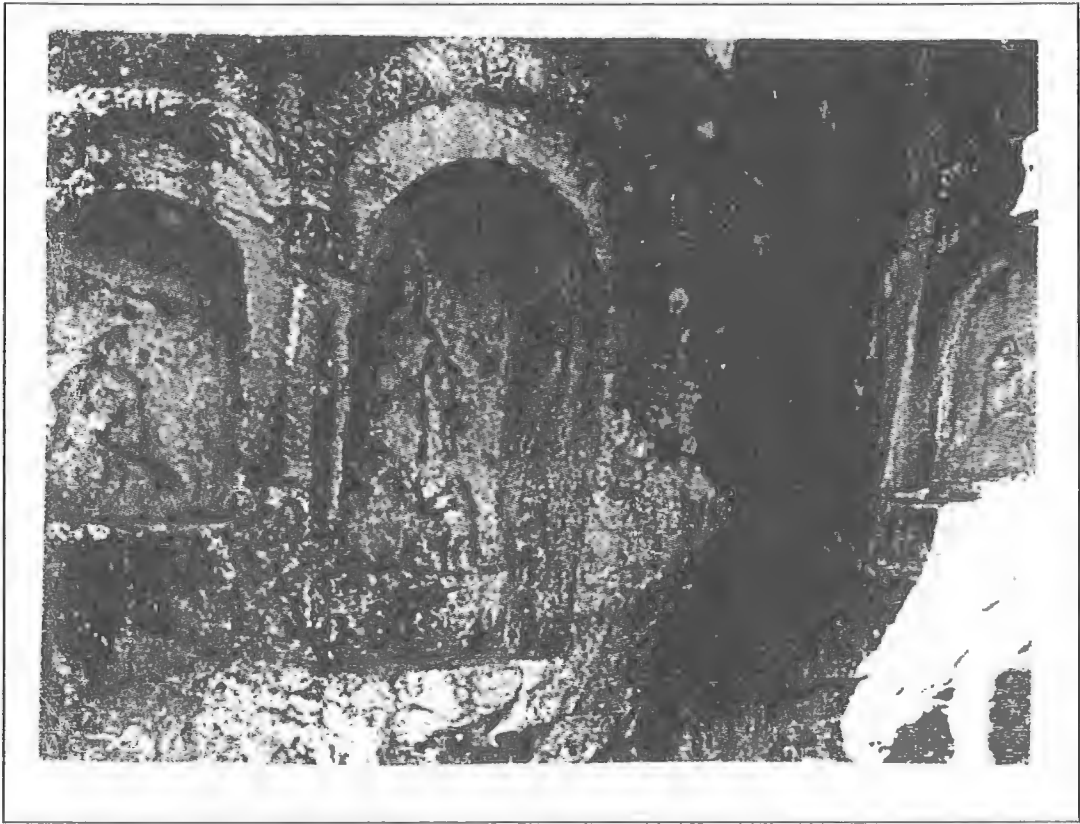
b

a

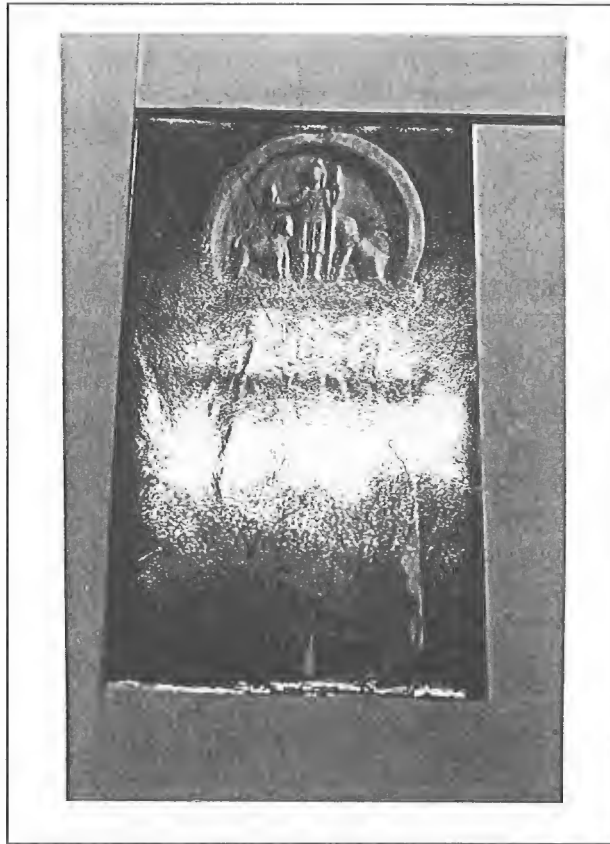
b

a

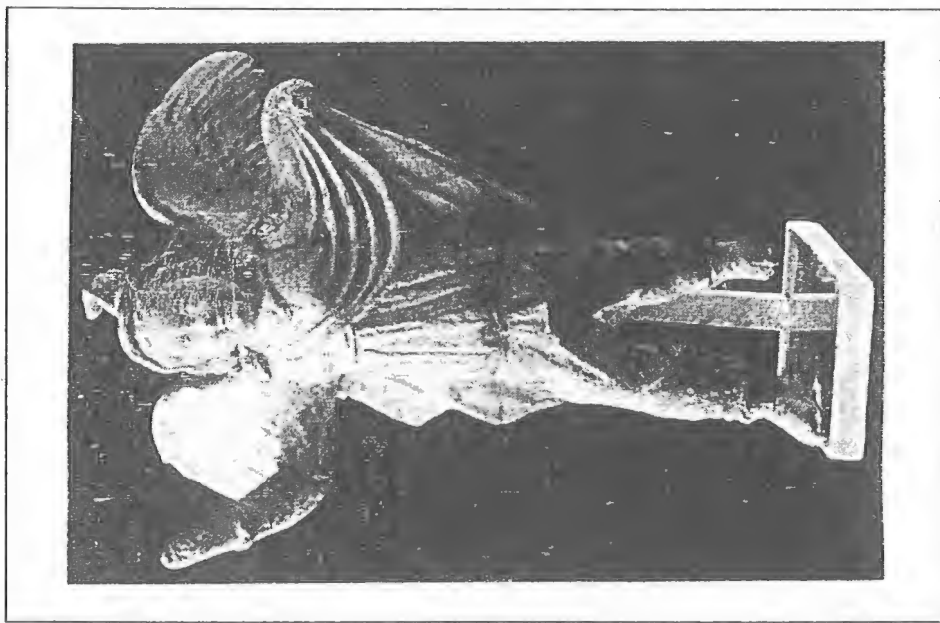
b

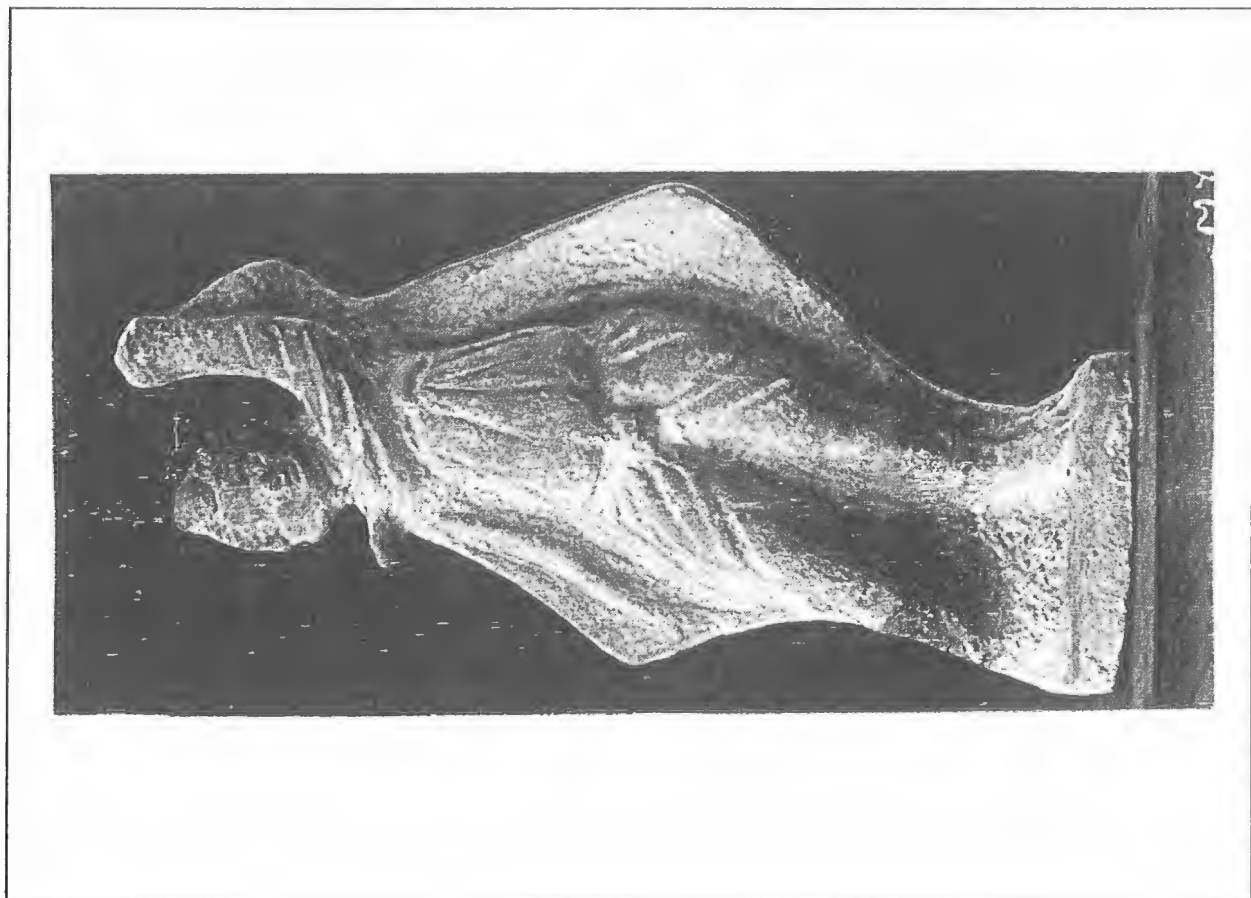
a

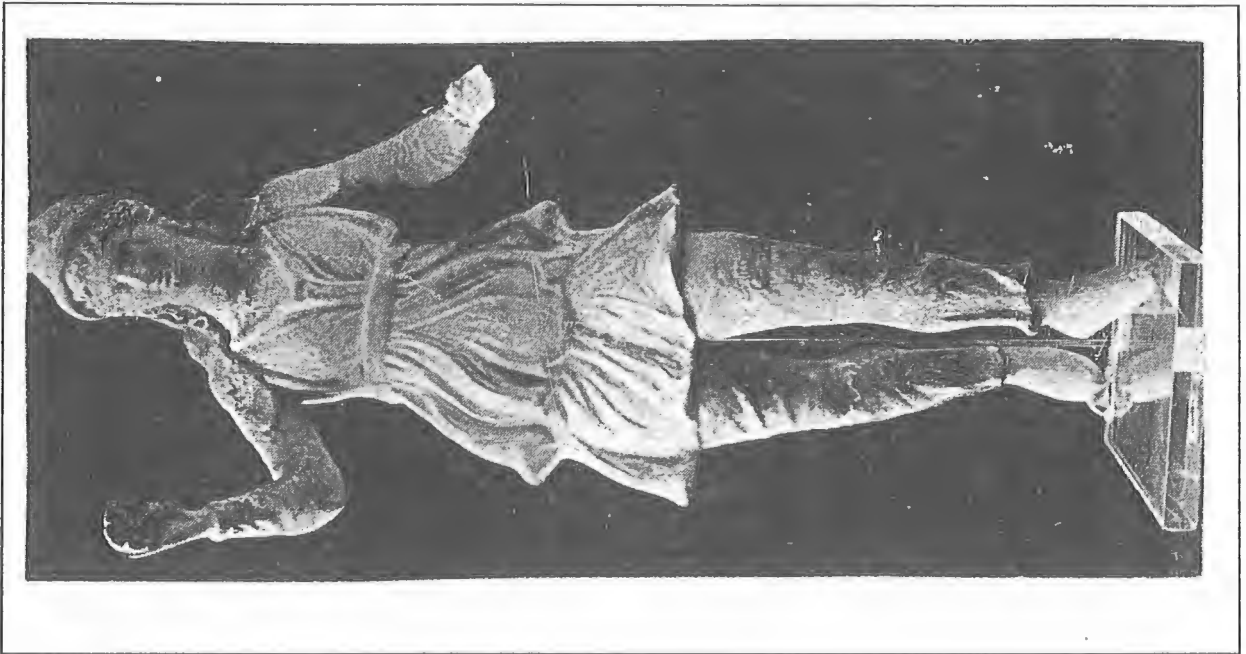

b

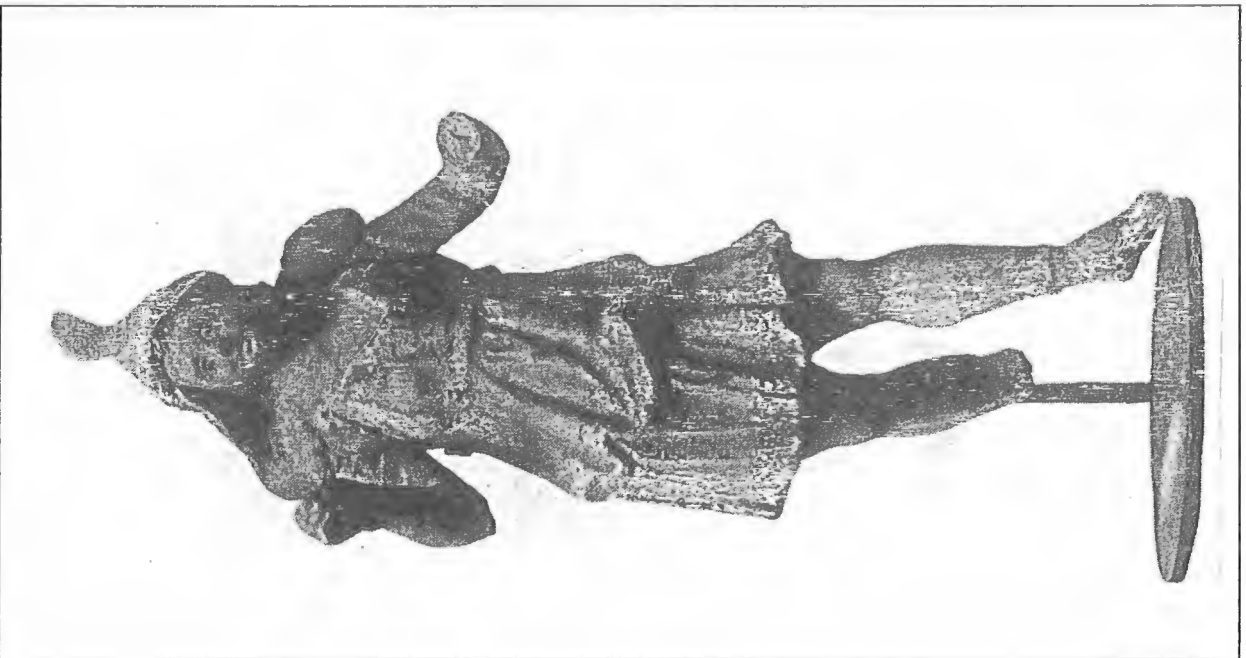

b

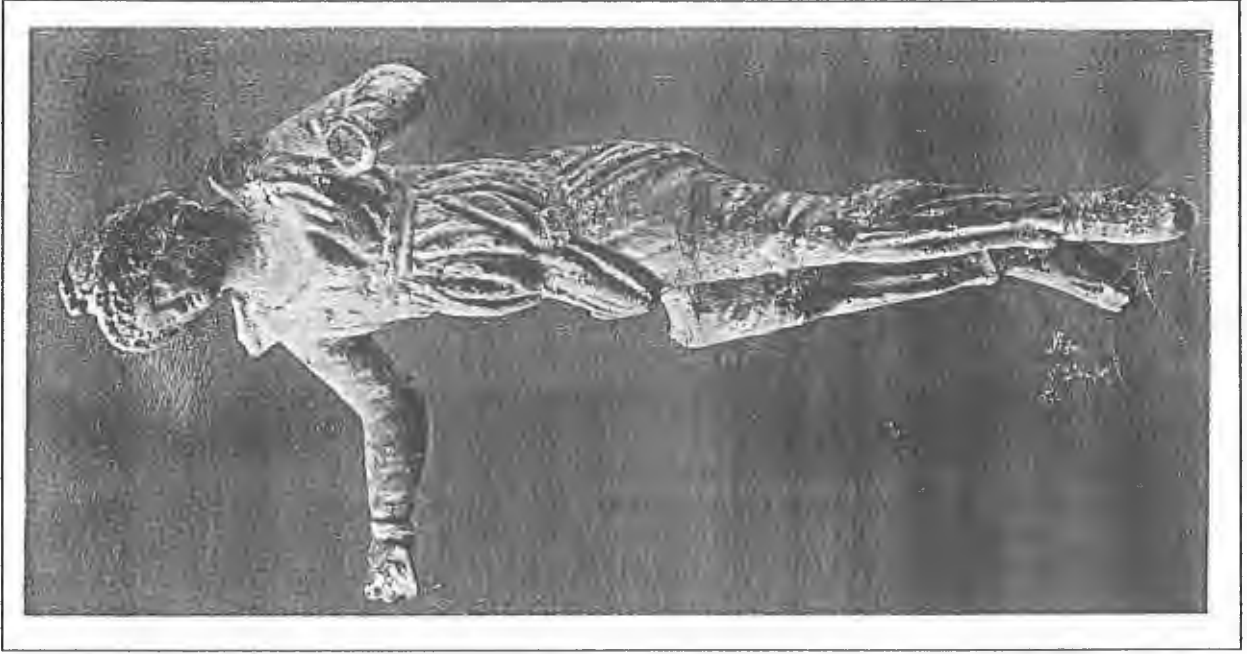

b

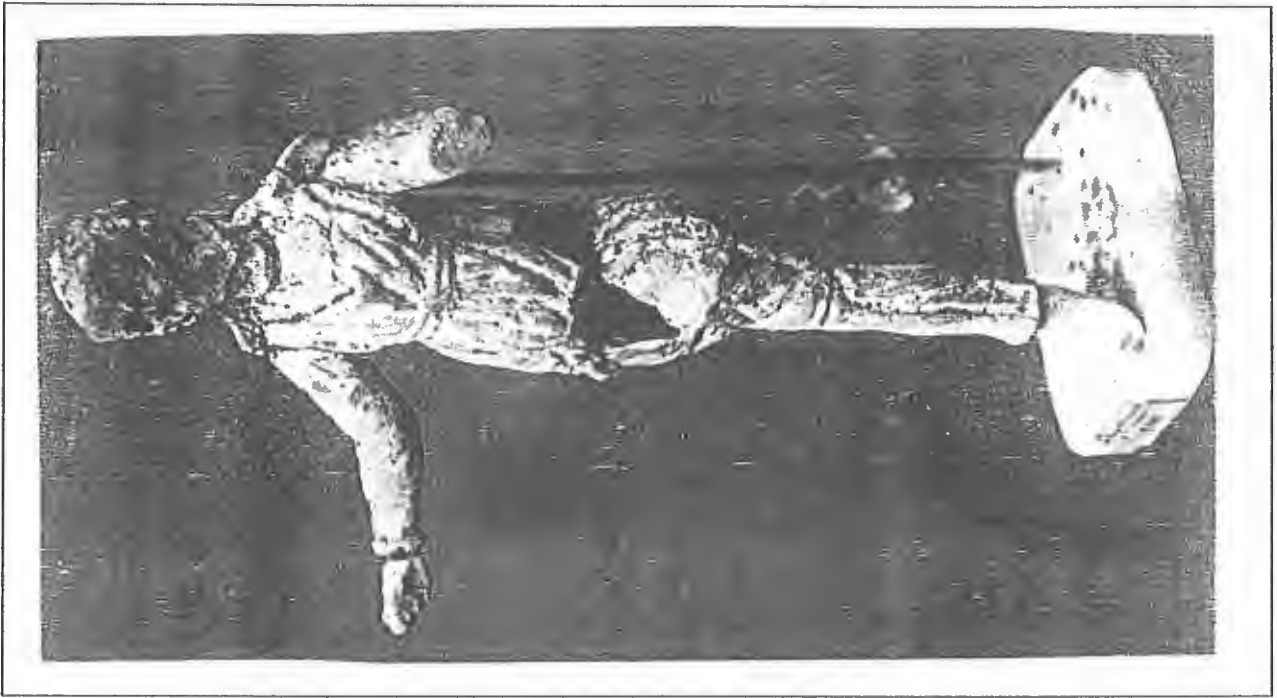
a

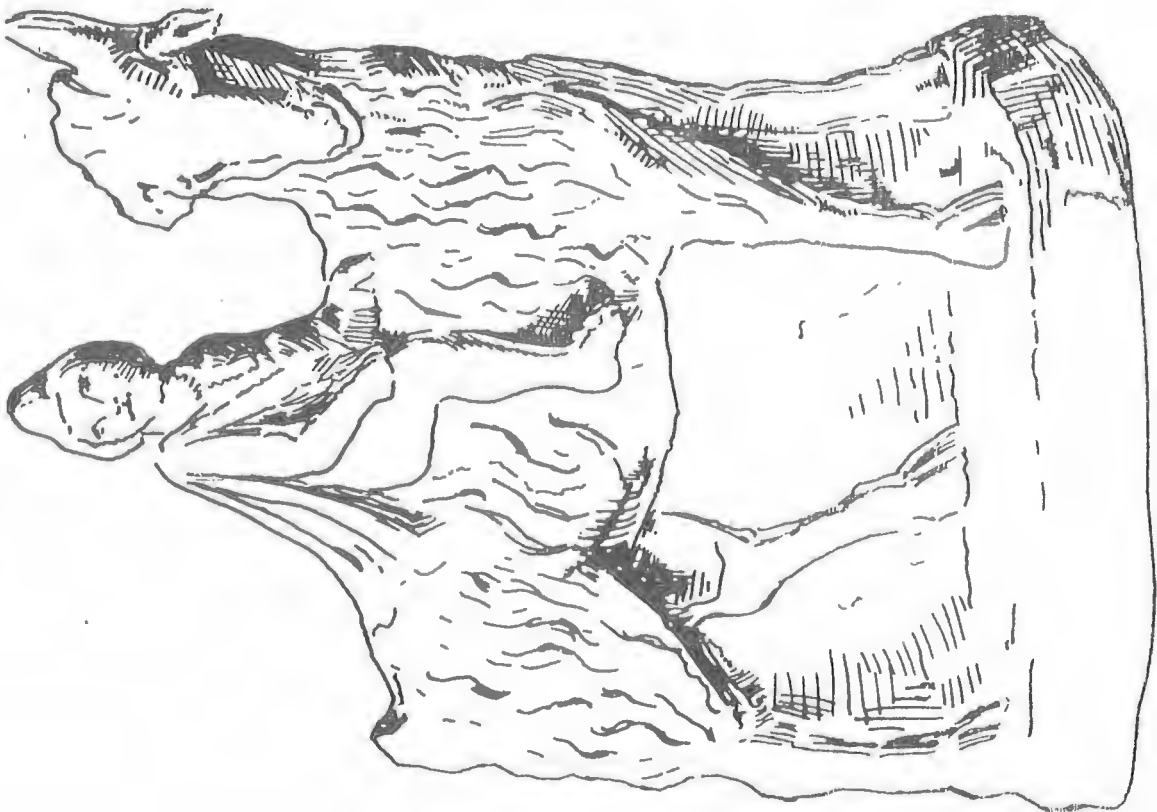
b

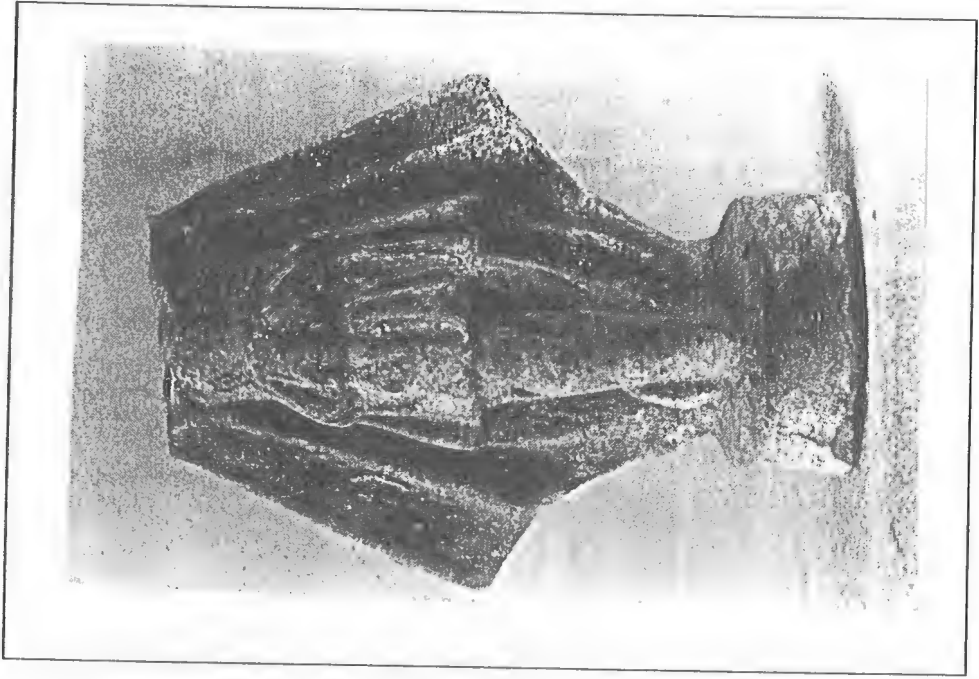
a

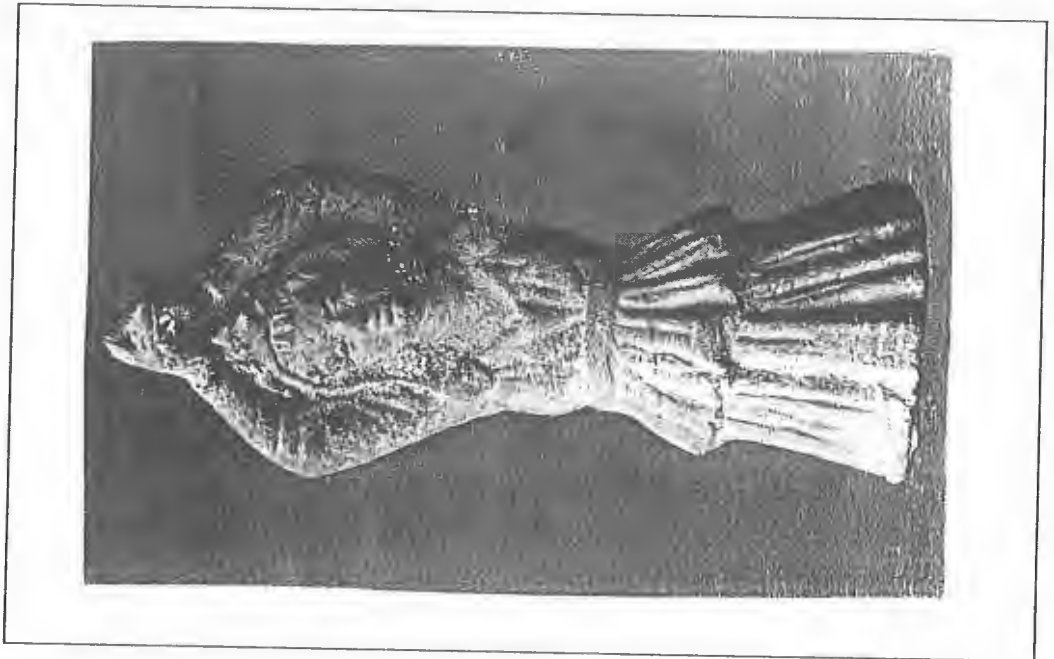
b

a

b

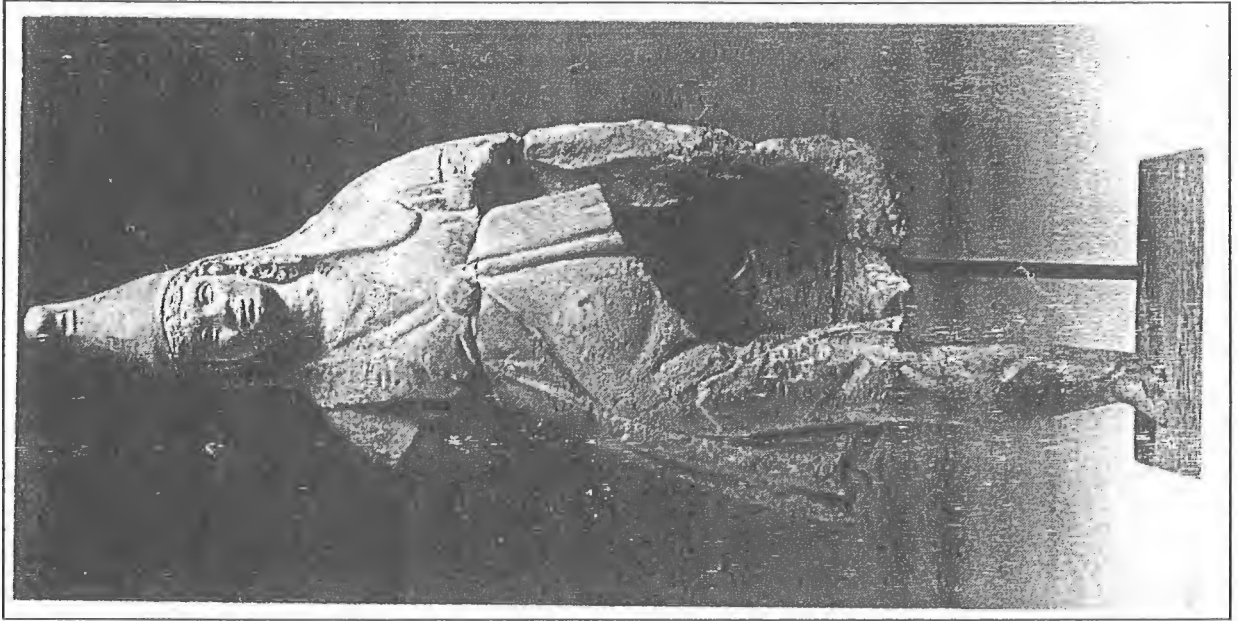
a

a

b

b

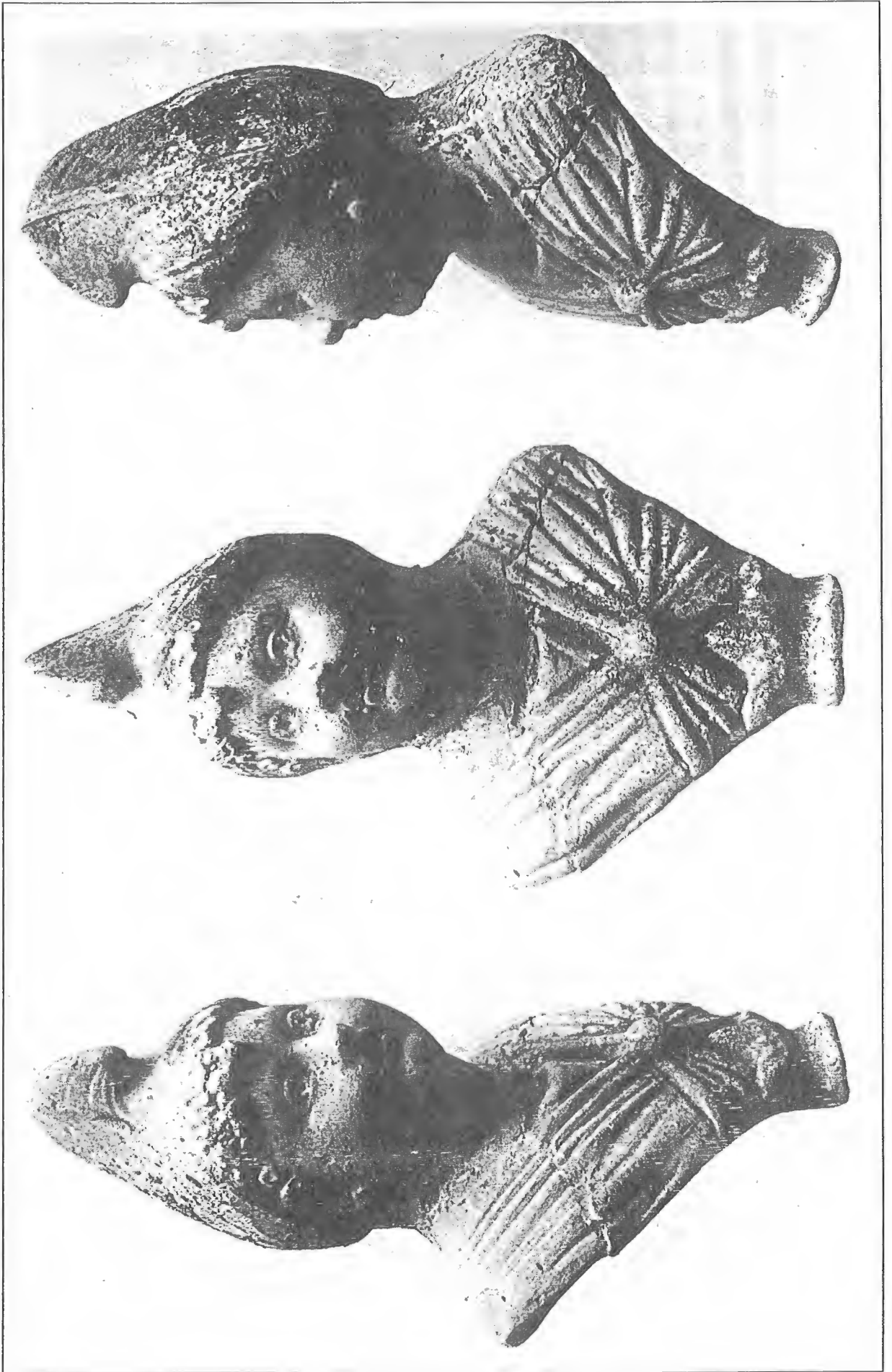
a

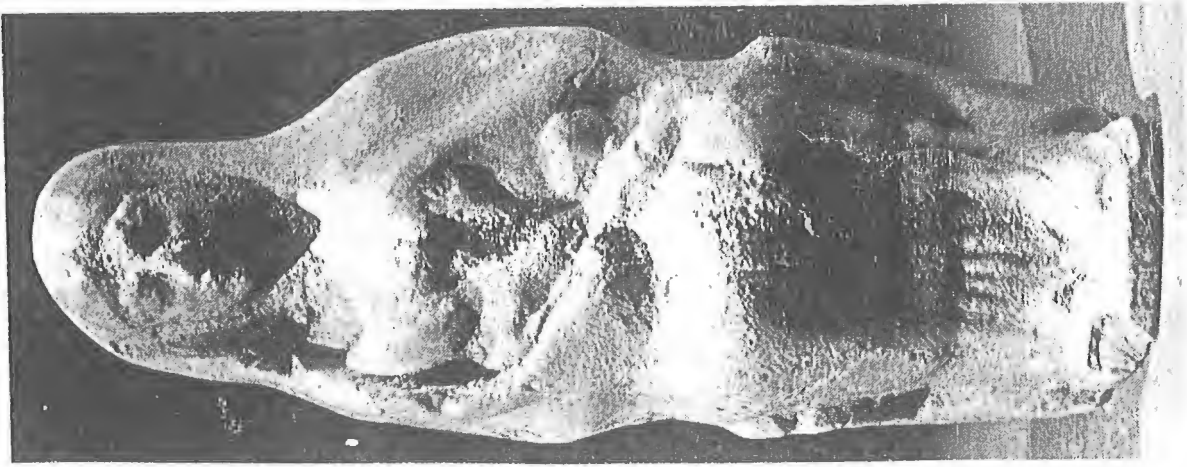

a

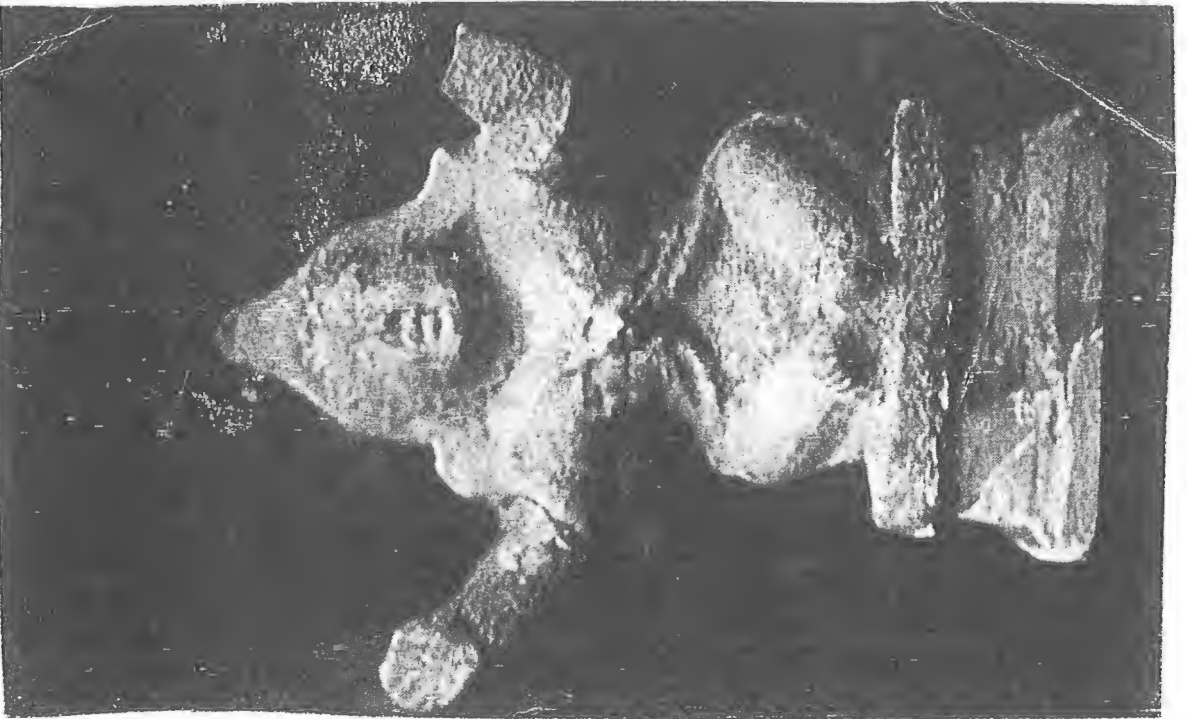

b

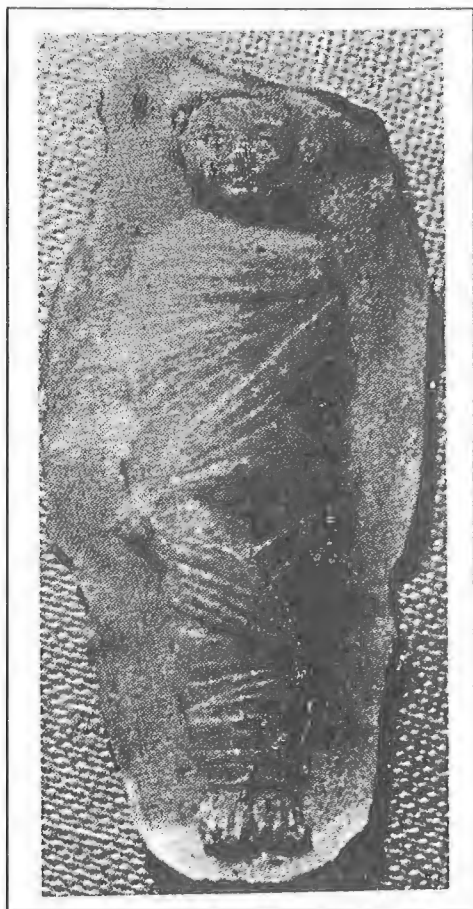

h

a

a

b

c

d

a

b

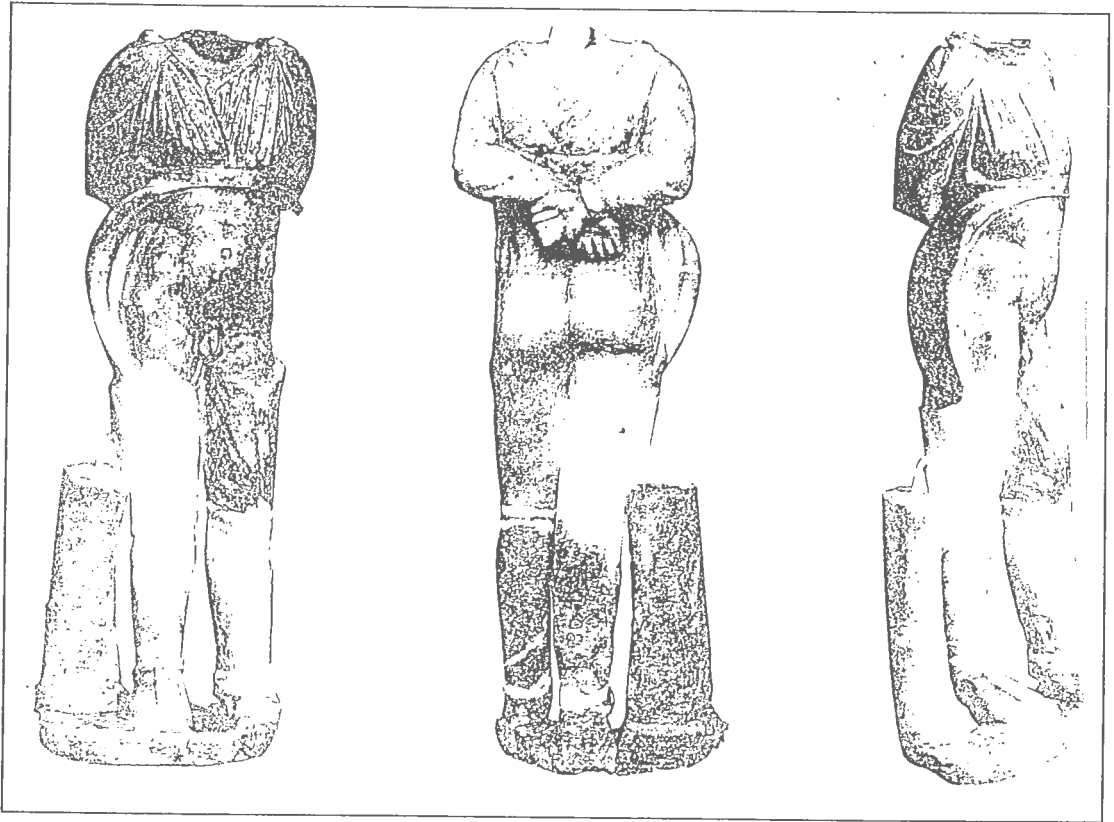
a

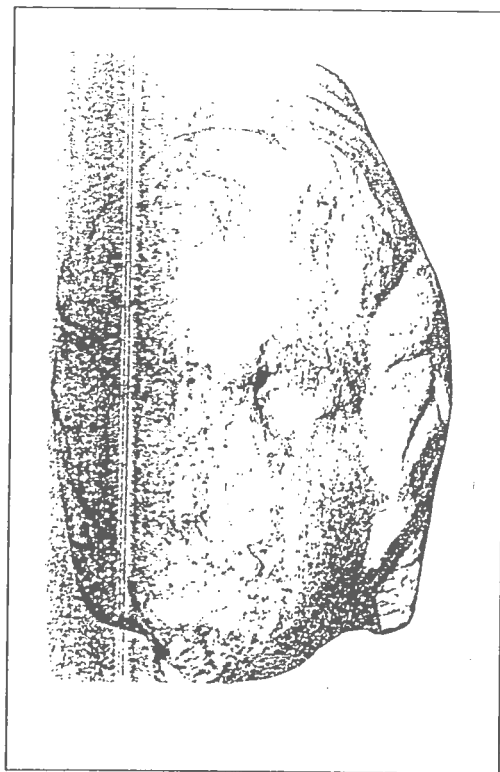
b

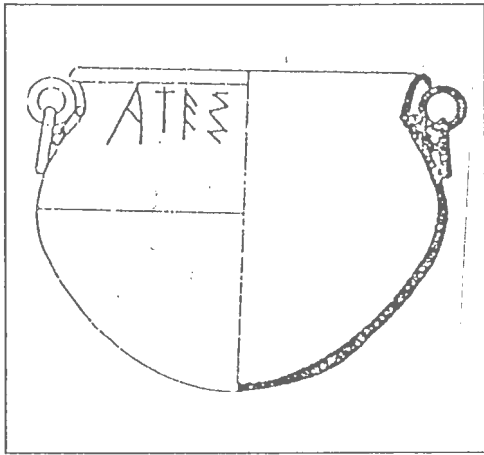

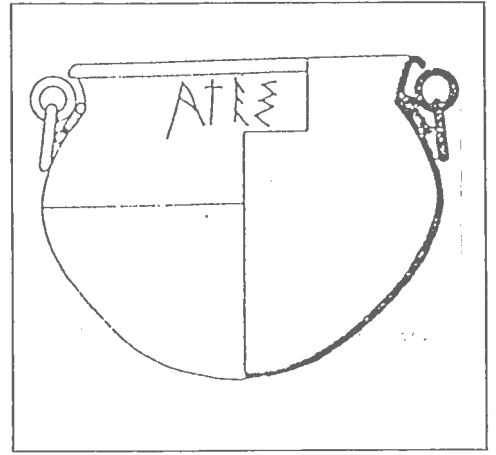
a

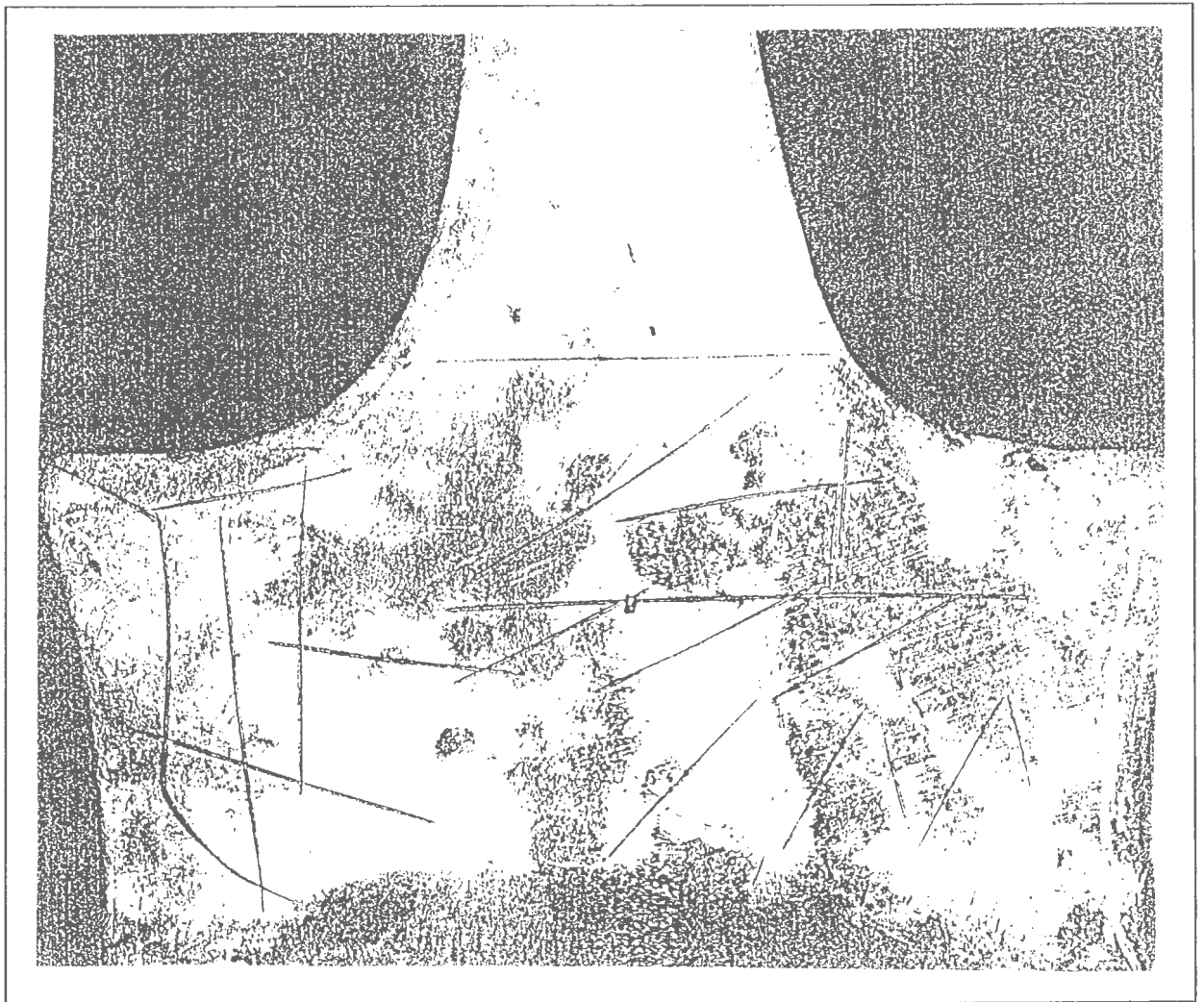
b

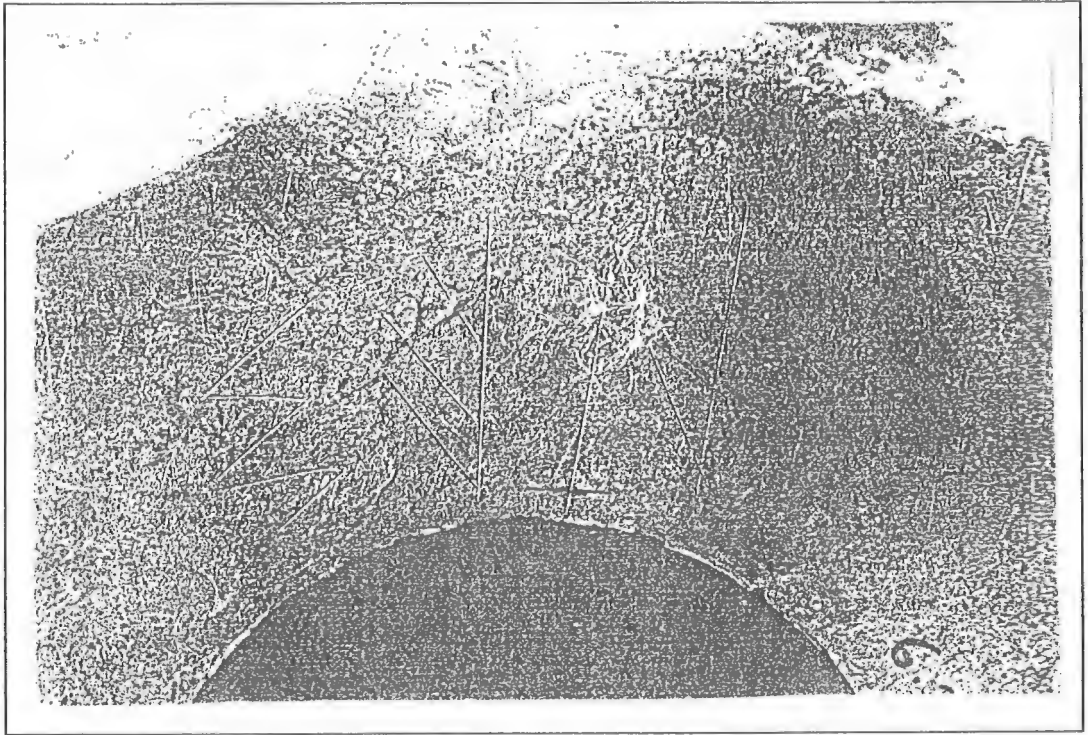
a

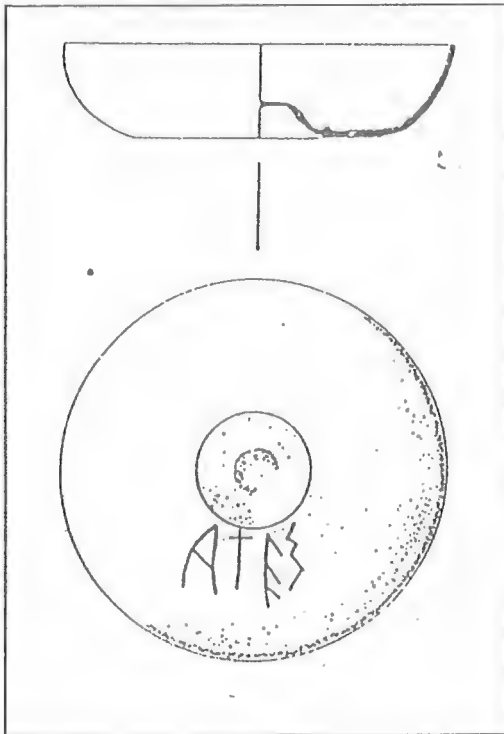
b

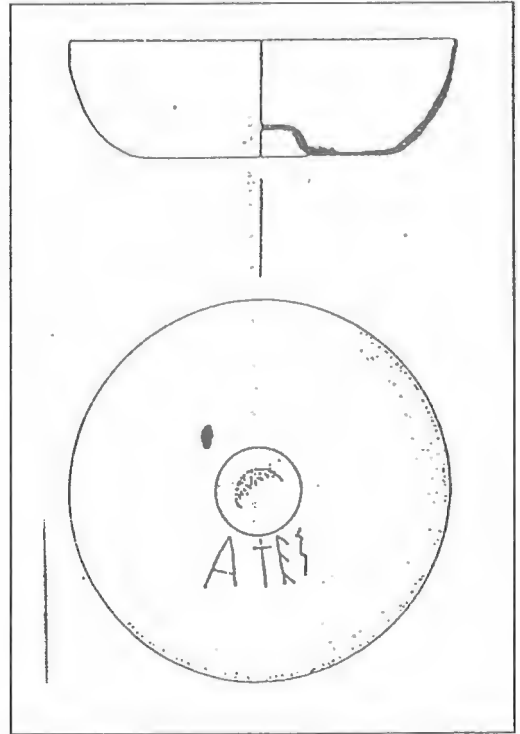
c

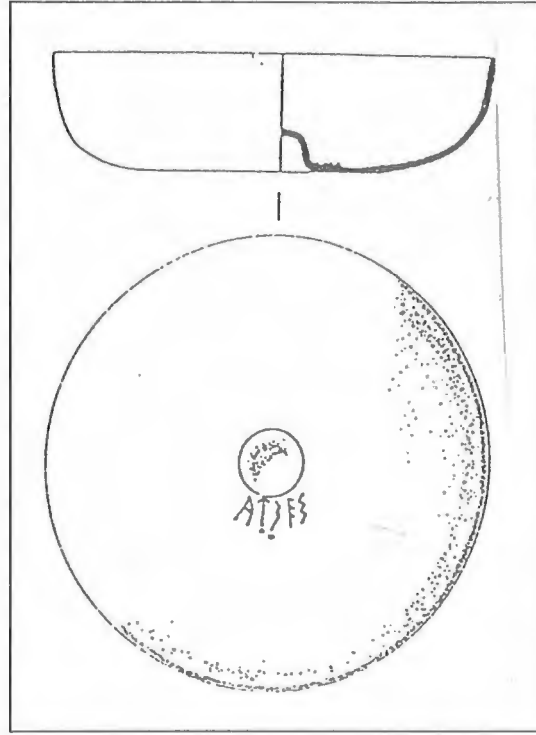
a

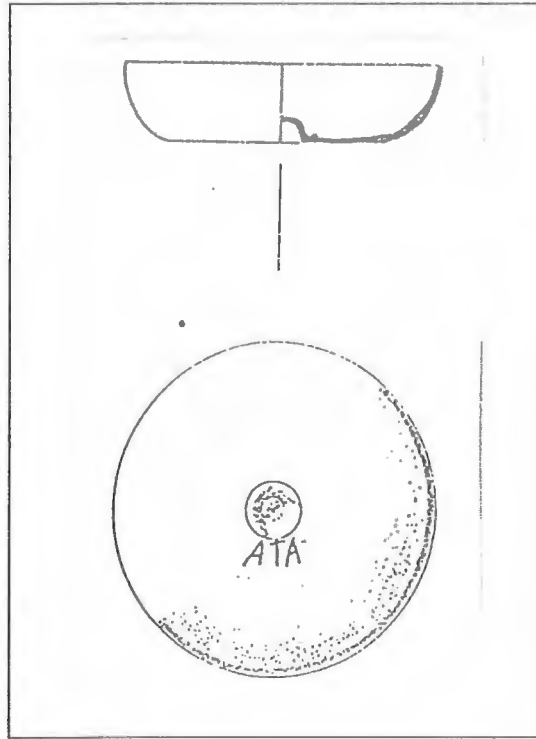
b

c

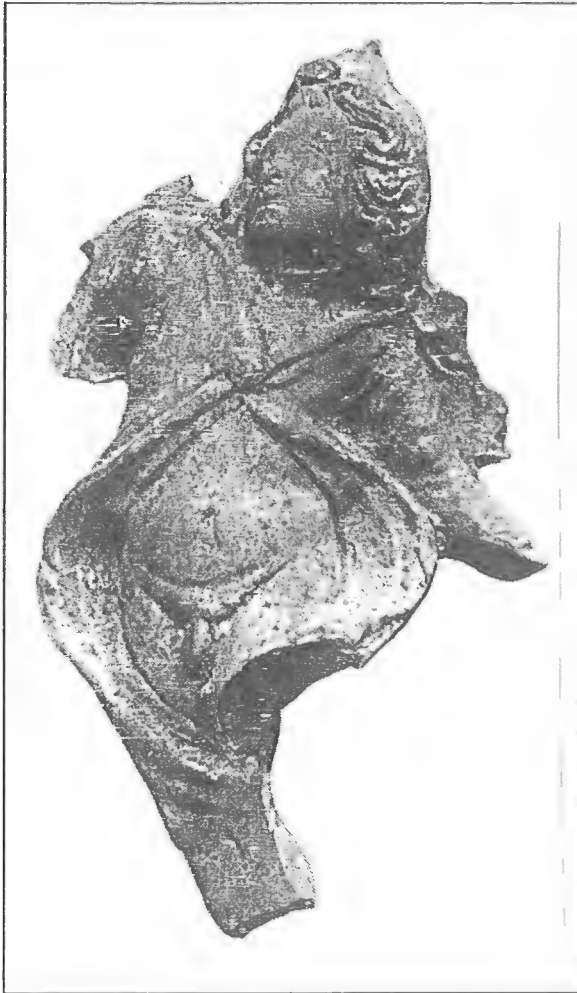

a

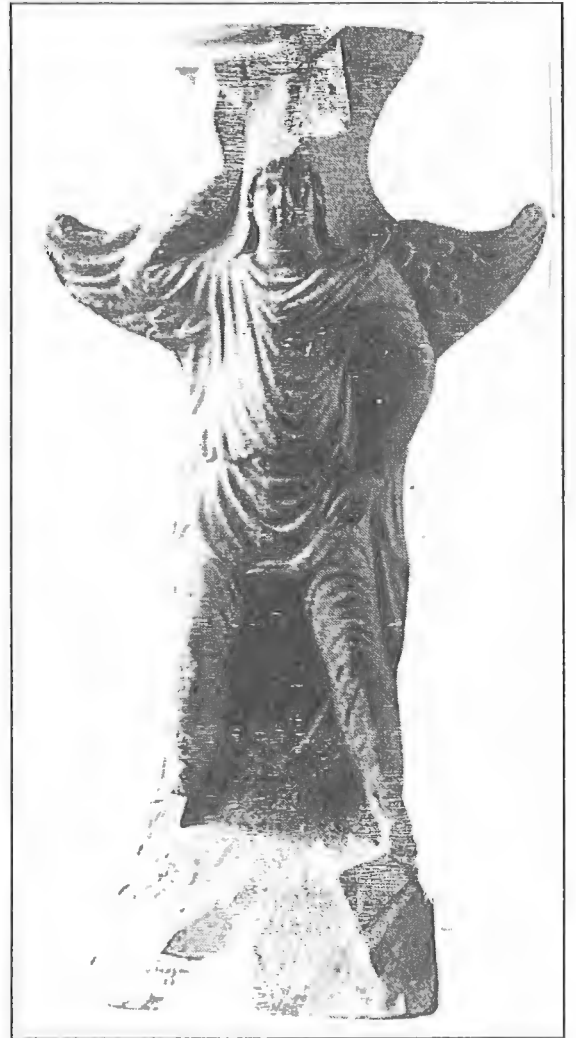

b

a

b

c

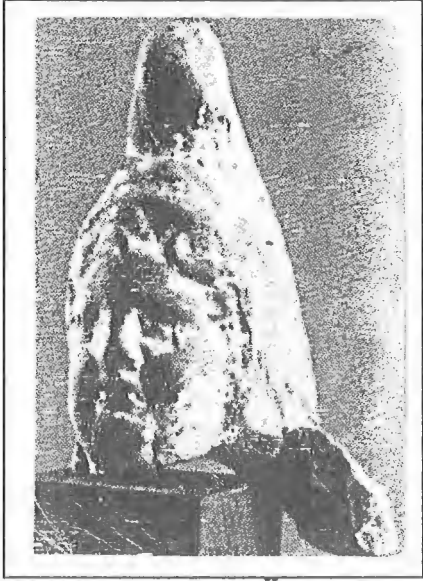
a

b

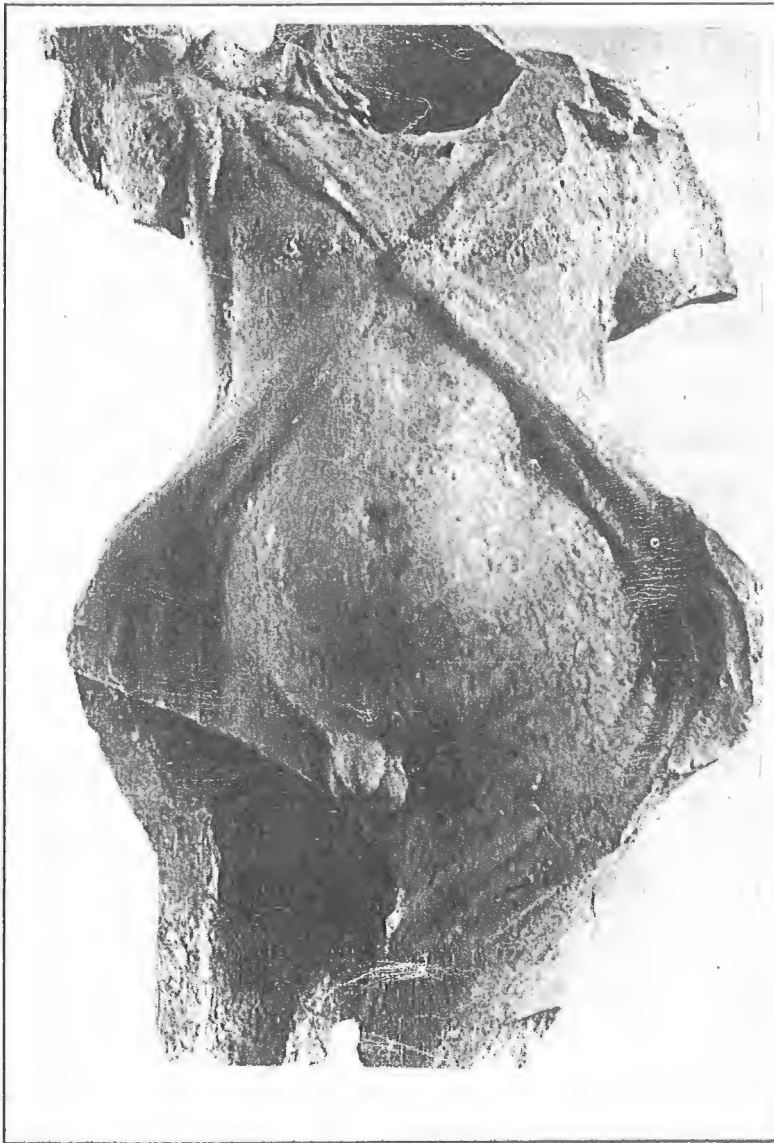
c

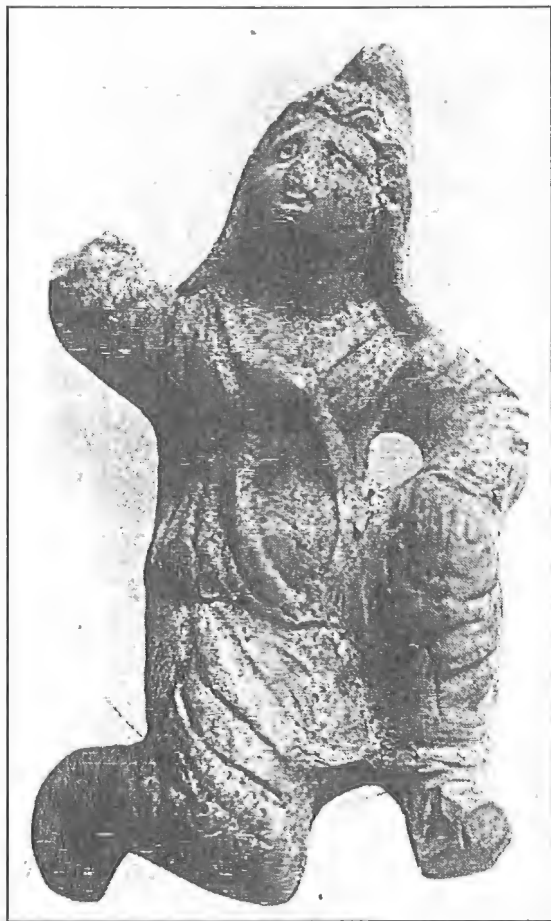
a

b

c

a

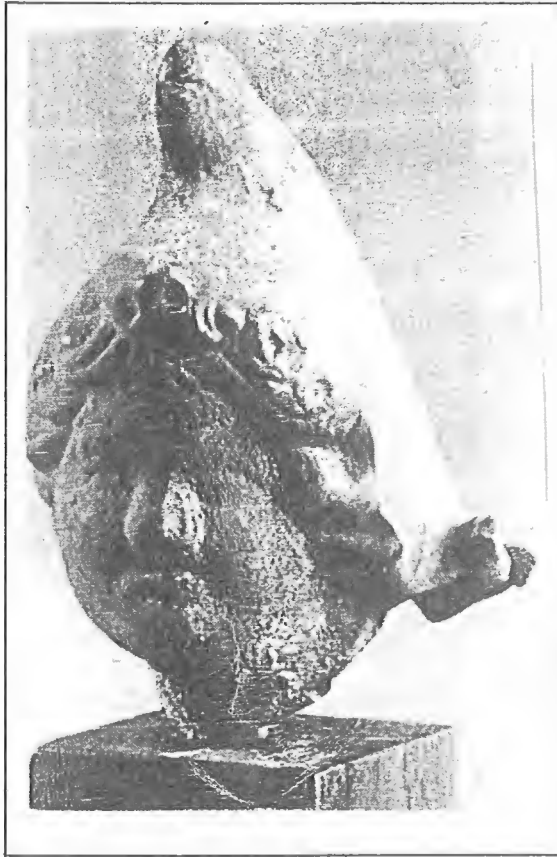
b

c

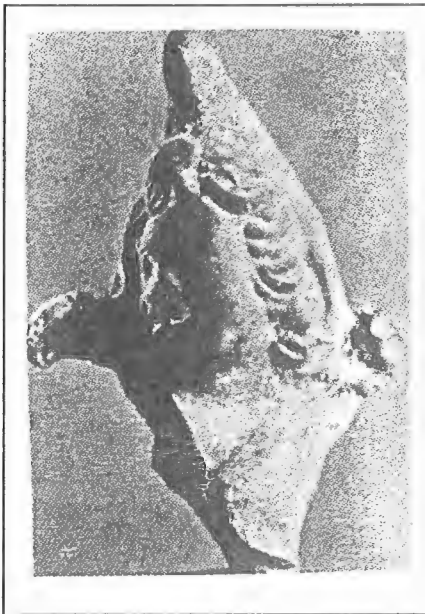
d

a

b

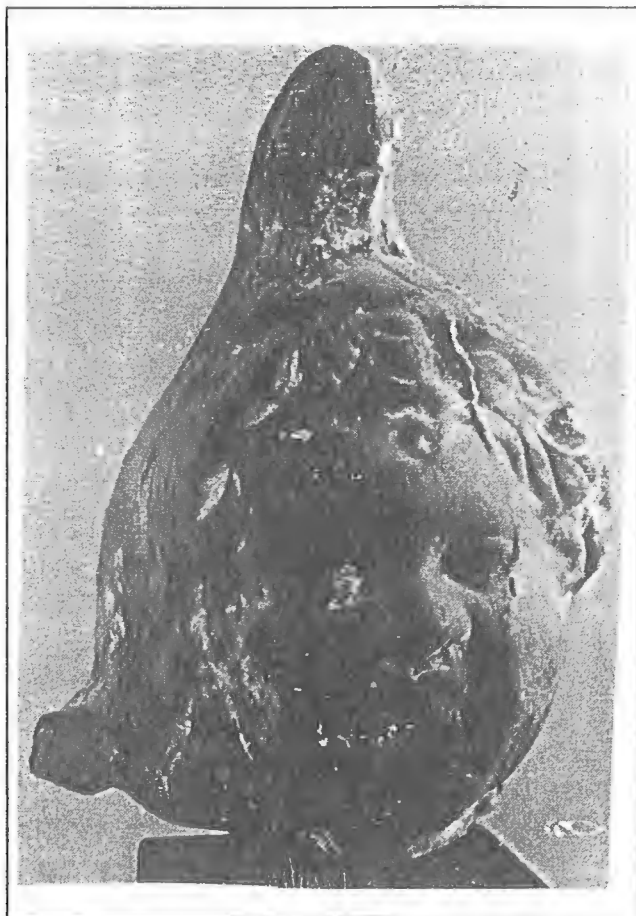
c

d

a

b

c

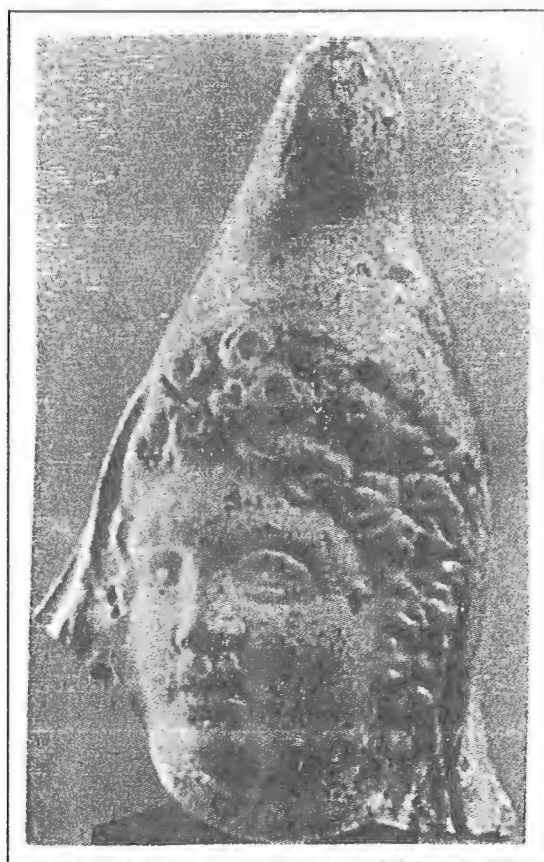
d

a

b

c

d

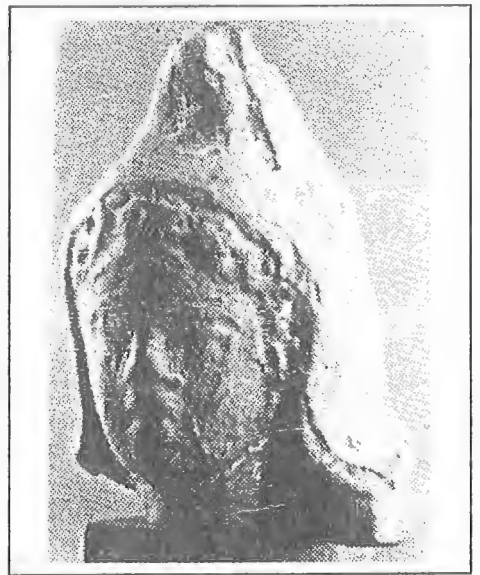
a

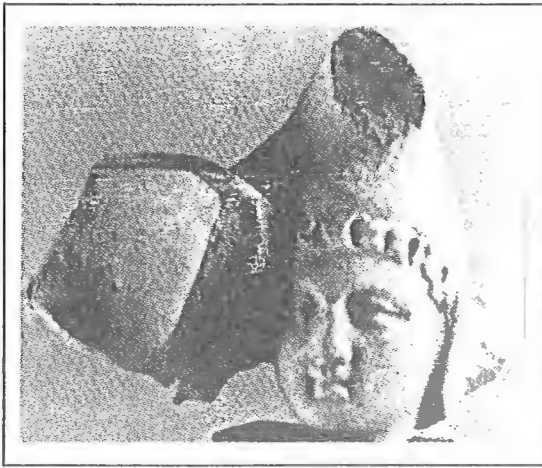
b

c

d

a

b

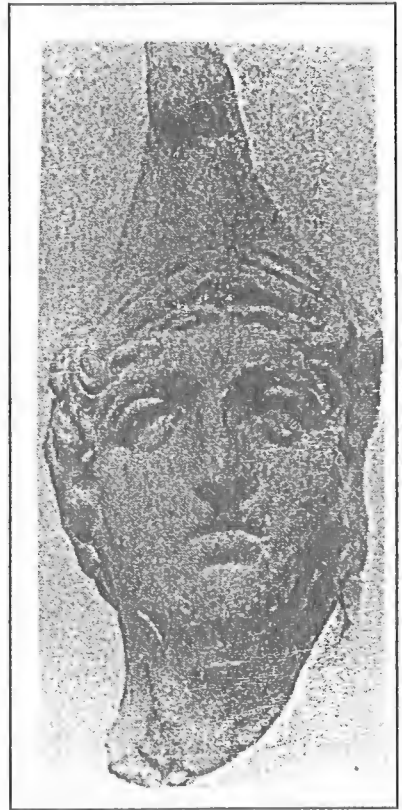
c

d

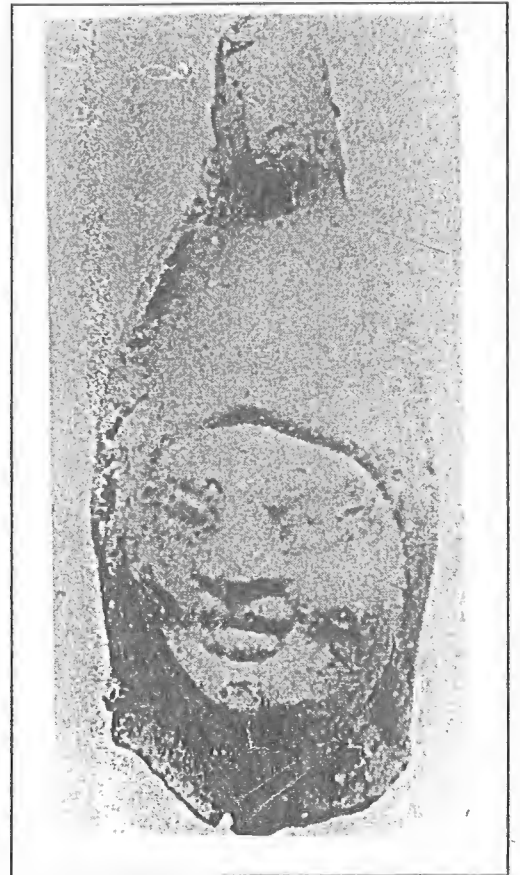
a

b

c

d

a

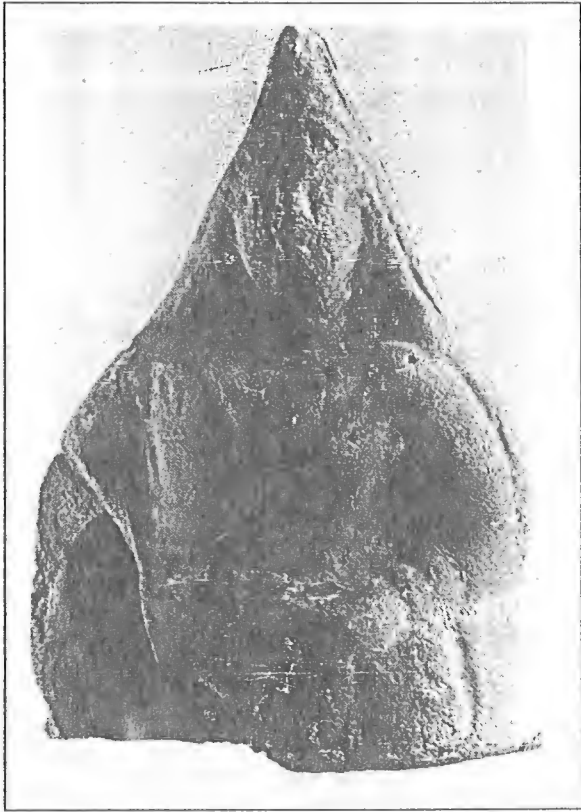
b

c

d

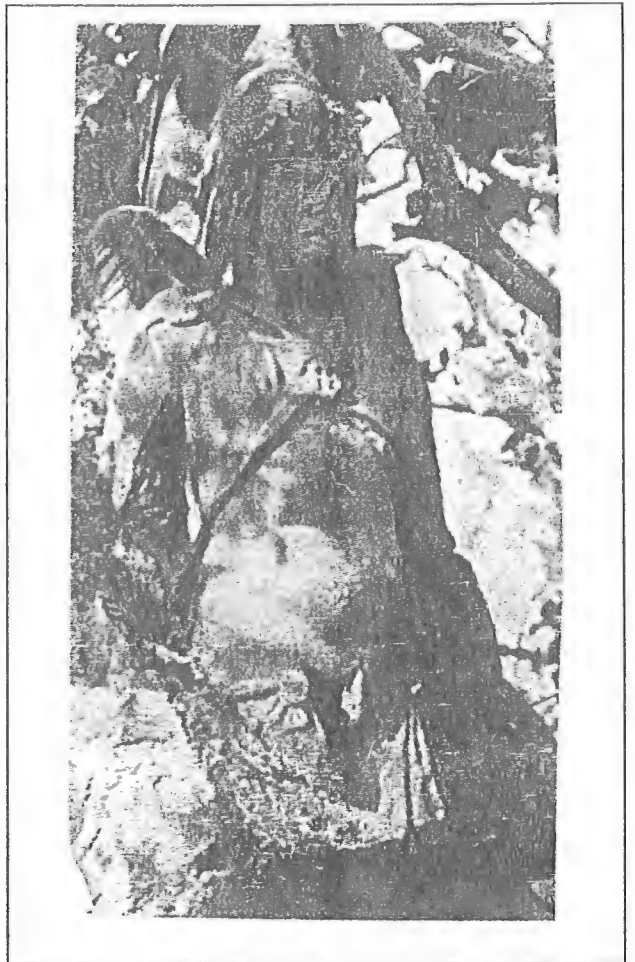
a

b

c

d

a

b

d

a

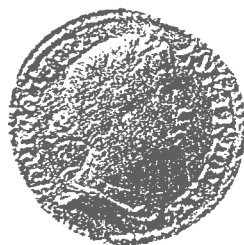
b

c

d

e

f

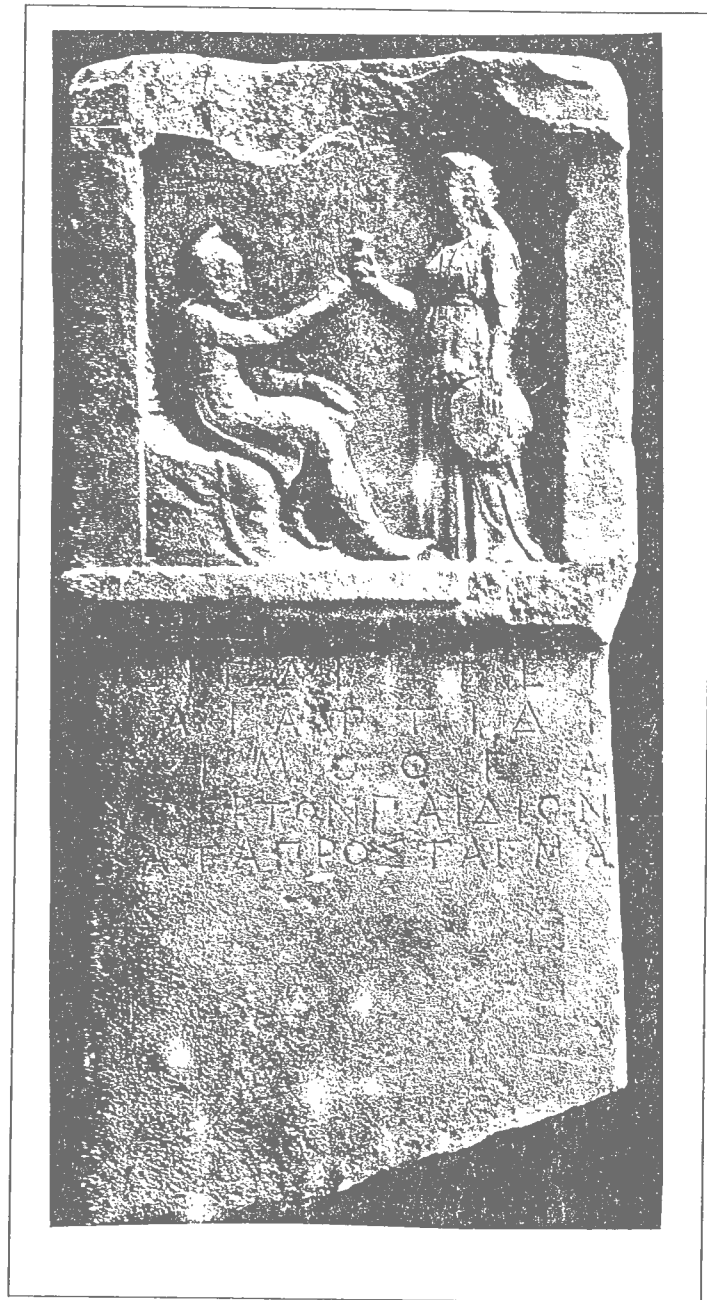
g

h

i

a

b

a

b

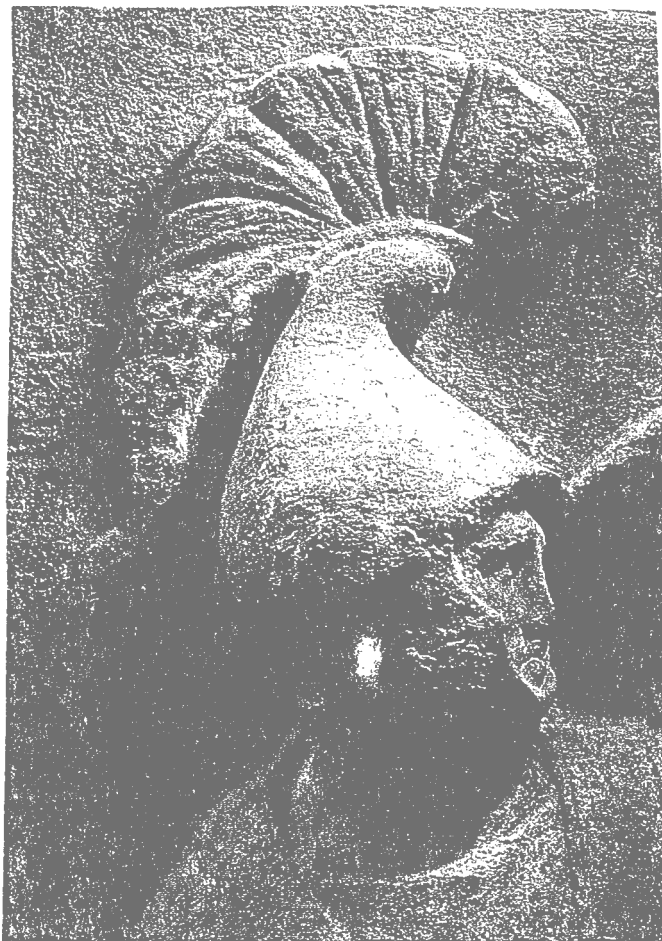

a

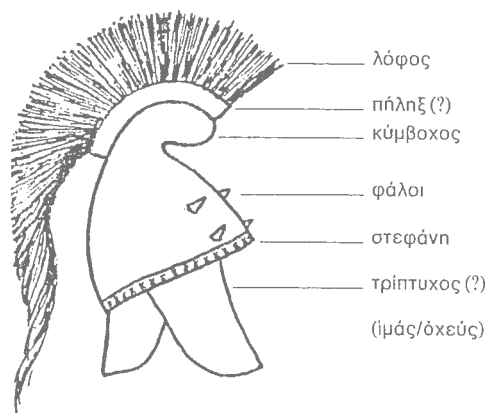

b

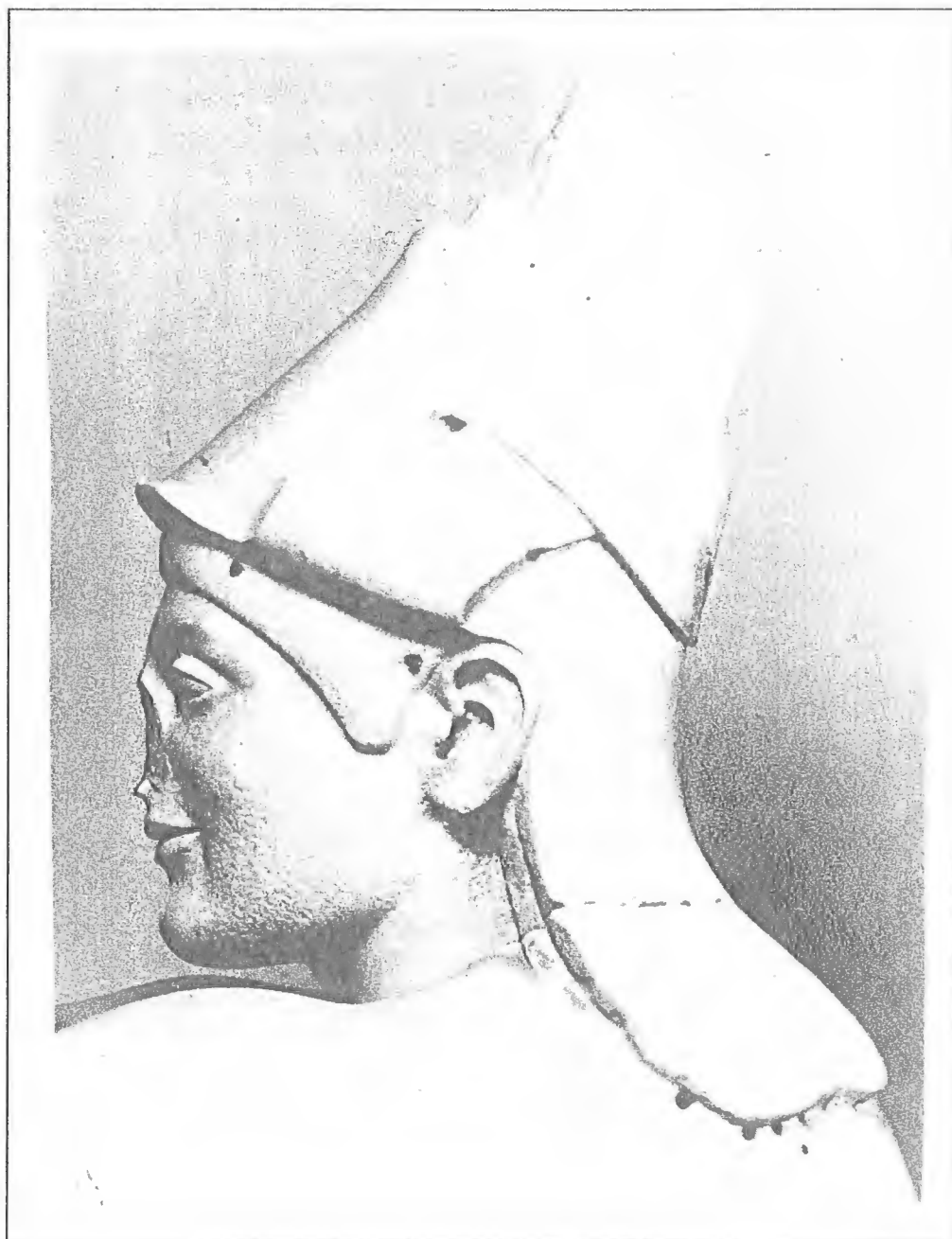

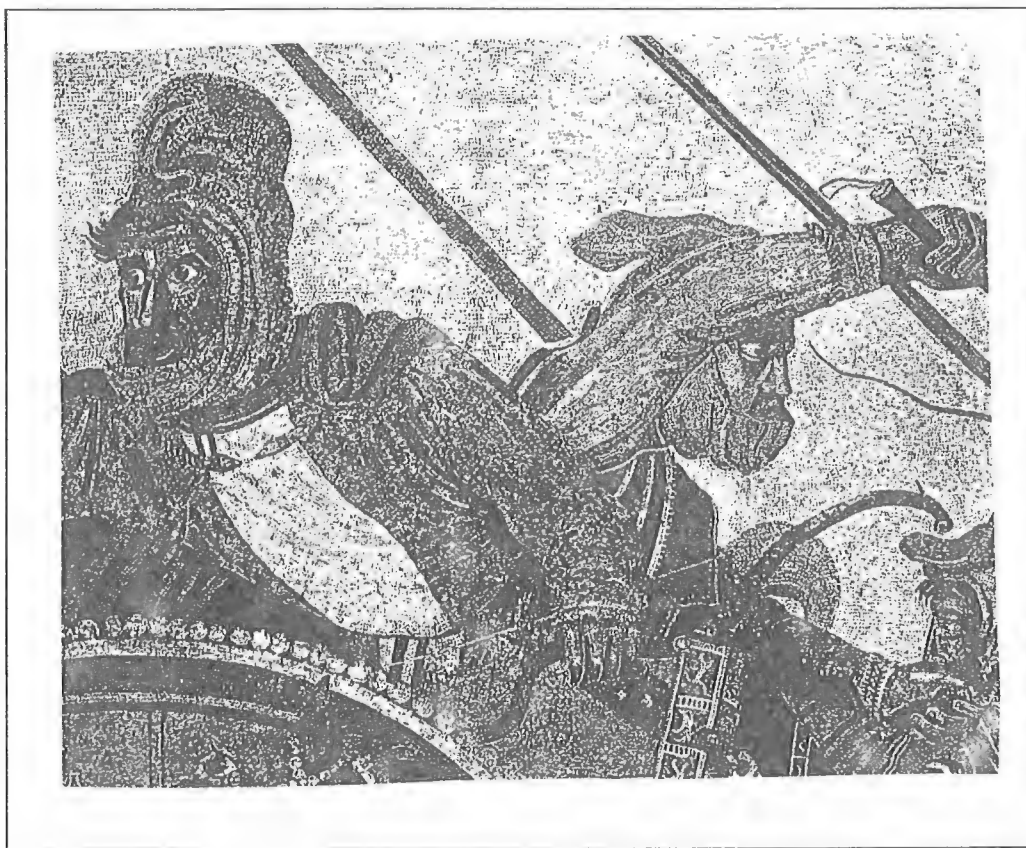

κόρυς (κυνέη) τετράφαλος

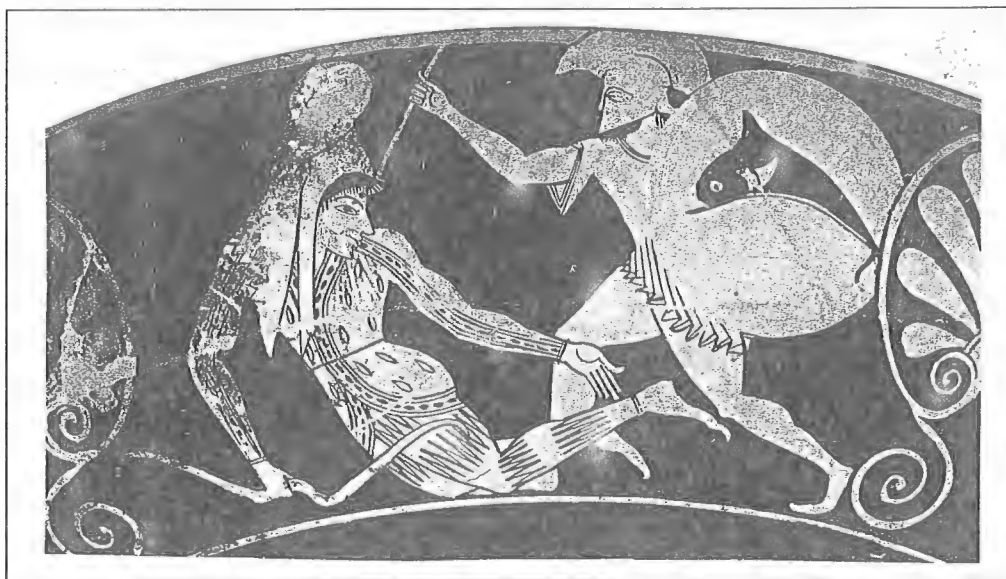

a

b

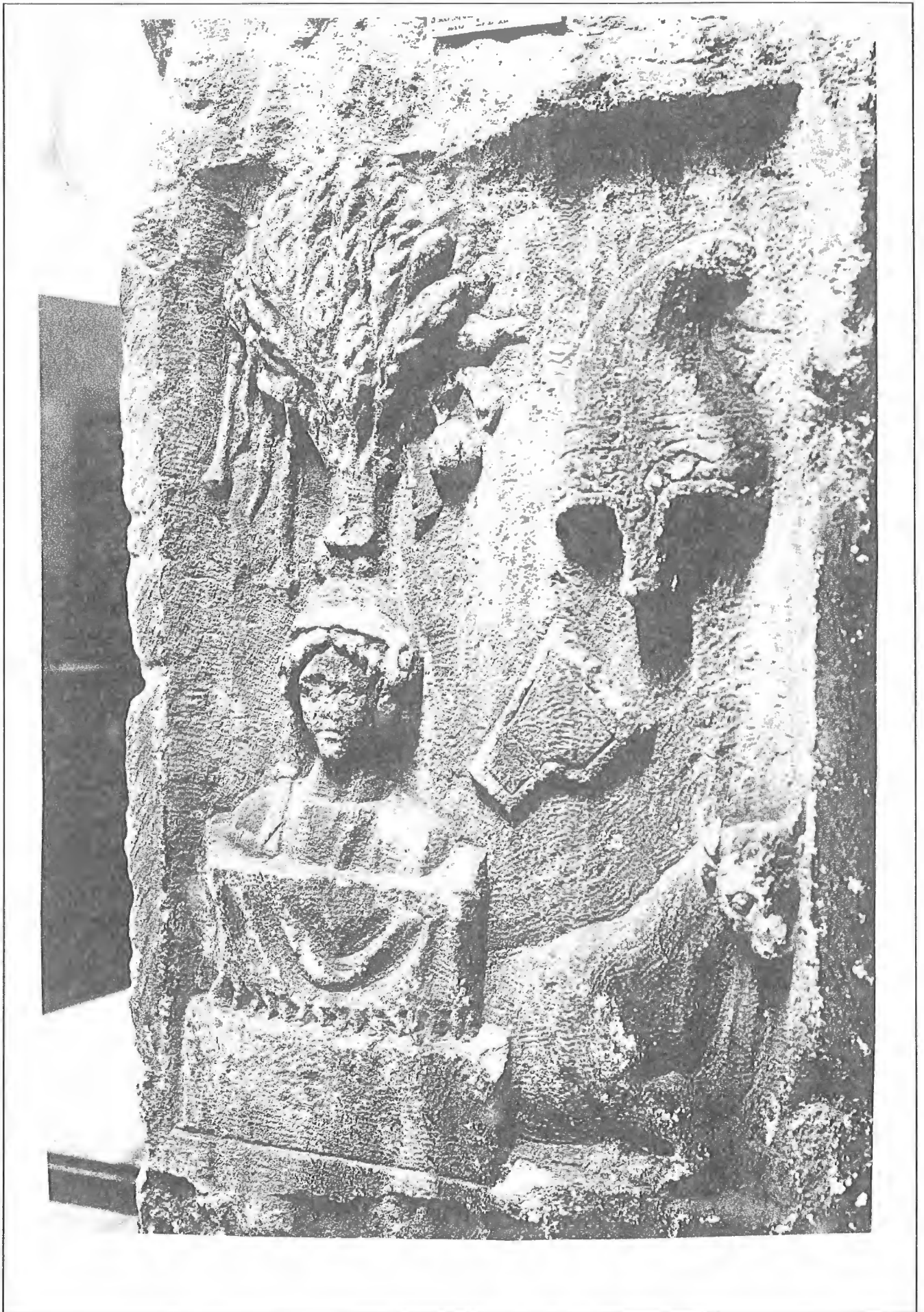

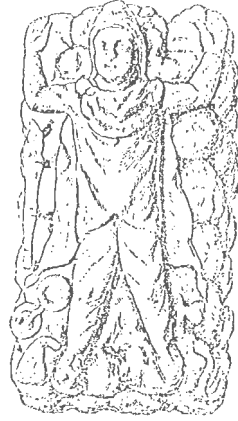

a

b

ANTİK KAYNAKLAR

Arrianos. **Anabasis**. Çeviren: P. A. Brunt. Cambridge, Loeb, 1976 - 1983.

Cicero. **De haruspicum responso**. Çeviren: N. H. Watts. London, Loeb, 1923.

Cicero. **De Legibus**. Çeviren: C. W. Keyes. London, New York, Loeb, 1938.

Diodorus Siculus. **Bibliotheta Histories**. Çeviren: C. H. Oldfather, C. L. Sherman, R. M. Geer and F. R. Walton. Harvard University, Loeb, 1933 - 1967.

Dionysius Halikarnassus. **Roman Antiquities**. Çeviren: E. Cary. Harvard University, Loeb, 1937 - 1950.

Firmicus Maternus. **De Errore Profonarum Religionum**. Çeviren: C. A. Forbes. New York, 1970.

Gaius Valerius Catullus. **Şiirleri**. Çeviren: Ç. Dürüşken ve E. Alova. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Herodotos. **Herodot Tarihi**. Çeviren: M. Öktem. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.

Homeros. **İlyada**. Çeviren : A. Erhat ve A. Kadir. İstanbul: Can Yayınları, 1993.

Julianus. **The Works of the Emperor**. Çeviren: W. C. Wright. London, Loeb, 1931.

Livius. **Ab urbe condita**. Çeviren: B. O. Foster. London, New York, Loeb, 1919 - 1951.

Lucianos. **De Sacrificiis**. Çeviren: G. P. Putnamssons. Loeb, 1930.

Lucianos. **Amores**. Çeviren: A. M. Harmann. London, 1932.

Minucius Felix. **Octavius**. Çeviren: G. H. Rendall. Harvard University, Loeb, 1931.

Ovidius. **Fasti**. Çeviren: J. G. Frazer. Harvard University, Loeb, 1960.

Ovidius. **Metamorphoses**. Çeviren: F. J. Miller. Harvard University, Loeb, 1915.

Pausanias. **Descriptions of Greece**. Çeviren: J. G. Frazer. New York, Tannen, 1965.

Plinius. **Naturalis Historia**. Çeviren: H. R. Rackham. London, 1967.

Plutarchos. **De Isid et Osiris**. Çeviren: F. C. Babbitt. London, Loeb, 1936.

Polybios. **Historiae**. Çeviren: W. R. Paton. London, Loeb, 1922.

Stadius. **Silvius**. Çeviren: J. H. Mozley. London, New York, 1930.

Stephanos Byzantios. **Ethnicorum quae supersunt**. Çeviren: A. Meineke. Berlin, 1840.

Strabon. **Geography**. Çeviren: H. L. Jones. Harvard University, Loeb, 1949 - 1961.

Tacitus. **Histories and Annales**. Çeviren: C. H. Moore and J. Jackson. Harvard University, Loeb, 1925 - 1937.

MODERN KAYNAKLAR

Afyon Arkeoloji Müzesi Katalogu. Ankara, 1998.

Anadolu, M., “İzmir Arkeoloji Müzesi’ndeki Taştan Yapılmış Masa Ayakları”,
Araştırma Sonuçları Toplantısı V: 239 - 301, 1987.

Anadolu, M., “Batı Anadolu’da Bulunmuş Olan Karyatidler”, **Türk Tarih Kongresi X**, 1: 293 - 301, Levha: 197 - 210, 1990.

Anadolu, M., “Efes Müzesi’nde Bulunan Masa Ayakları”, **Türk Arkeoloji Dergisi** XXIX: 71 - 84, 1991.

Anadolu, M., “Batı Anadolu Müzelerinde Bulunan Bir Kaç Yayınlanmamış Attis Betimlemesi”, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi** 60 / 61: 2 - 14, 1993.

Alanyalı - Soykal, F., “Ephesos’ta Phrygia’lı Bir Tanrıça”, **Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi** 1, 3: 1 - 12, Aralık 2002.

Arslan, M., **Antikçağ Anadolu’sunun Savaşçı Kavmi Galatlar**. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Barnett, R. D., “The Phrygian Rock Facades and the Hittite Monuments”, **BiOr** 10: 78 - 82, 1953.

Baydur, N., **Anadolu’daki Kutsal Dağlar, Dağ Tanrıları**. İstanbul: Graphis Yayınları, 1994.

Baydur, N., “Attis Kültü ve Tarsus’ta Bulunmuş Attis Terrakotaları”, **Karatepede’ki Işık, Halet Çambel’e Sunulan Yazılar**, Ed.: G. Arsebük, M. J. Mellink and W. Schirmer. İstanbul: Ege Yayınları, 1998.

Beard, M.- North, J. and Price, S., **Religions of Rome, Volume 2: A Sourcebook**. Cambridge, 1998.

Berndt – Ersöz, S., “Phrygian rock-cut cult facades: a study of the function of the so-called shaft monuments”, **Anatolian Studies** 48: 87 – 112, (1998).

Bittner, S., **Tracht und Bewaffnung des Persischen Heeres zur Zeit der Achameniden**. München, 1985.

Borchhardt, J., **Homerische Helme**. 1972.

Brandis, G., "Galatia", **Paulys Real - Encyclopädie der classischen Atertum – Wissenschaft VII**: 519 - 599, 1910.

Brein, F., "Anaxyrides", **Bilwörterbuch Der Kleidung und Rüstung. Vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter**. Ed.: H. Kühnel, Stuttgart, 1992.

Brein, F., "Tunica", **Bilwörterbuch Der Kleidung und Rüstung. Vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter**. Ed.: H. Kühnel, Stuttgart, 1992.

Brein, F., "Phrygische Mütze", **Bilwörterbuch Der Kleidung and Rüstung. Vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter**. Ed.: H. Kühnel, Stuttgart. 1992.

Brixhe, C. ve Drew-Bear, Th., "Trois nouvelles Inscriptions Paléo-Phrygiennes de Çepni", **Kadmos** 21: 64 - 82, 1982.

Brixhe, C. ve Lejeune M., **Corpus Des Inscriptions Paléo-Phrygiennes I-II**. Paris. 1984.

Brixhe, C., "Corpus des Inscriptions Paléo-Phrygiennes Supplément I", **Kadmos** XLI: 1 - 102, 2000.

Brivota, N. N., **Greek Terrocotta**. Moscou, 1969.

Buckler, W. M. and Robinson, D. M., **Sardis VII / I**. Leiden, 1932.

Buckler, W. H., Calder, W. M. and Cox C. W. M., "Monuments from Cotiaecum", **JRS** 15: 24 - 84, 1925.

Burkert, W., **Griechische Religion, der archaischen und klassischen Epoche.** Stuttgart, 1977.

Burkert, W., **İlkçağ Gizem Tapıları.** Çeviren: S. Şener. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Burr, D., **Terra-cottas from Myrina in the Museum of Fine Arts.** Boston, 1934.

Cagnat, R., **Inscriptiones graecae ad res Romanas Pertinentes I - IV.** Paris, 1901 - 1927.

Carl, K., **Dionysios Archetypal Image of Indestructible Life.** New Jersey, Princeton University Press.. 1996.

Charitonides, S., "Recherches dans le quartier est d'Argos", **BCH** 78: 410 - 426, 1954.

Conze, A. und Schazmann. P., **Mamurt Kaleh. Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon.** Berlin. 1912.

Cumont, F., "Attis", **RE** II : 2247 – 2251, 1896.

Cumont, F., "Le taurobole et le culte de Bellone", **Revue d'histoire et de religions**, 6: 97 – 110, 1901.

Cumont, F., **Les Religions Orientales dans le Paganisme Romain.** Paris, 1929.

Cumont, F., **Astrology and Religions Among The Grek and Romans.** New York, 1960.

Çapar, Ö., "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", **DTCFD** XXIX : 167 - 190, 1979.

Çapar, Ö., “Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri”, **Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı**, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1987.

Darga, M., “Şarhöyük - Dorylaion Kazıları (1989 - 1992), **Kazı Sonuçları Toplantısı XV**, 1: 481 - 501, 1993.

De Bernardi, D. F., “Hierapolis İtalyan Kazı Kurulu 1997 Dönemi Çalışma Raporu”, **Kazı Sonuçları Toplantısı XX / 2**: 263 – 281, 1999.

Demircioğlu, H., **Roma Tarihi. 1.Cilt: Cumhuriyet**. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

Diakonoff, I. M. and Neronzak, V. P. , **Phrygian**, New York, 1985.

Döhl, H. G., **Eros, Amor, Putto. Die Sammlungen Benno Markus**. Göttingen, 1990.

Drew-Bear, T., ve Naour, C., “Divinités de Phrygie”, **ANRW II**, 18, 3: 2018 - 2020, 1990.

Duthoy, R., **The Taurobolium. Its Evolution and Terminology**. Leiden, 1969.

Dürüşken, Ç., **Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk. Romanın Gizem Dinleri**. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Farnell, L. R., **The Cult of the Greek States I**. Oxford, 1907.

Fleischer, R., **Die Römischen Bronzen in Österreich**. 1967.

Fontrier, A., **Muscion II**. 2. 1878.

Foucart, F., **Des associations religieuses Chezles Grecs**. Paris, 1873.

- Frazer, J. G., **Atys Et Osiris Etude De Religions Orientales Comparées**. Paris, 1926.
- Frazer, J. G., **Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökeni I**. Çeviren: M. Doğan. İstanbul, 1991.
- Gardner, J. F., **Roman Myths**. Austin, 1993.
- Gasparro, S., **Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis**. Leiden, 1985.
- Gaster, T. H., **Thespis Eski Yakındoğu'da Ritüel Mit ve Drama**. Çeviren: M. H. Doğan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.
- Goldman, H., **Excavations at Gözlü kule, Tarsus. The Hellenistic and Roman Periods I - II**. Princeton, 1950.
- Graeve, V. V., **Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt**. Berlin, 1970.
- Graillet, H., **Le Culte de Cybele Mere des dieux a Roma et dans l'Empire romian**. Paris, 1912.
- Güntner, G., **Götter Vereine und Götter Versammlungen Auf Attischen Weihreliefs**. Kondrad Tritsch Verlag Würzburg. 1994.
- Güterbock, H., **The song of Ullikummi Revised Text of the Hittite Version of a Hurrien Myth**. New Haven, 1952.
- Haas, V., **Hethitische Berggötter und hurritische Steindämonen, Riten, Kulten und Mythen**. Mainz am Rhein, 1982.

Hanfmann, G. M. A. and Ramage. N. H., **Sculpture from Sardis: The finds through 1975**. Cambridge, Harvard, 1978.

Hanfmann, G. M. A., **Sardes from Prehistoric to Roman Times. Results of the Archeological Exploration of Sardis 1958 - 1975**. Harvard, 1983.

Hasluck, F. W., **Cyzicus**. Cambridge, 1910.

Haspels, C. H. E., **The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments**. New Jersey, Princeton University Press, 1971.

Head, B. V., **Historia Numorum, A Manuel of Greek Numismatics**. Chicago, 1911.

Helck, W., **Betrachtungen zur Großen Göttin und den ihr Verbundenen Gottheiten Religion und kultur Der Athen Mittel Meerwelt In Parallelforschungen**. München, 1971.

Hepding, H., **Attis seine Mythen und seine Kult**. Geissen, 1903.

Hermann, P., **Ergebnisse einer Reise in Nordostlydien**. Wien, 1962.

Hermann, P. und Polatkan, K. Z., **Das Testament des Epikrates und neue Inschriften aus dem museum von Manisa**. Wien, 1969.

Hermann, P., **Tutili Lydiae 1. Regio Septentrionalis ad Orientem Vergens**. Vindobonae, 1981.

Hirschmann, R., "Tunica", **Der Neue Pauly** 12 / 1: 920 - 921, 2002.

Huxley, G. L., "Titles of Midas", **GrRomByst** 2 / 2: 85 - 99, 1959.

- İnan, J., **Side'nin Roma Devri Heykeltraşlığı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992.
- James, E. O., **The Cult of Mother Goddess, An Archaeological and Documentary Study**. London: Thames und Hudson, 1959.
- Karwiese, S., "Der gefesselte Attis" **Festschrift Für Fritz. Eicher Zum achtzigsten Geburtsag dargebracht Vom sterreicherischen Archologischen Institut: 82 - 95**, 1967.
- Karwiese, S., "Attis in der antiken Kunts". **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Viyana Üniversitesi, 1967.
- Karwiese, S. "Der Tote Attis", **Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts 49: 50 - 62**, 1968 - 1971.
- Keil, J., "Vorläufiger Bericht über die Ruinenstätte und ihre Geschichte". **Jahrbuchdes Oesterreichischen Archaologischen Instituts 23: 247 - 300**, 1926.
- Kınal, F., "Kara Tanrıça olarak Kybele", **Türk Tarih Kongresi IX: 235 - 239**, 1981.
- Klähn, J. B., "Tumulus D Von Bayındır bei Elmalı als historischer Spiegel". **Licia E Lidia Prima Dell'ellenizzazione: 69 - 105 / Tavv. XVI - XIX**, 2003.
- Klotz, N., "Lydos", **RE XIV / 1: 2205 - 2217**, 1928.
- Knaack, L., "Agdistis", **RE I: 767**, 1894.
- Korkut, T., "Elleri Arkadan Bağlı Erkek Heykelciği Üzerine İkonografik Gözlemler", **Asia Minor Studien. Studien zur Religion Kultur Kleinasiens und des ägäischen Bereiches. Festschrift für Baki Ögün zum 75. Geburtstag: 171 - 177**, 2000.

Koch, G. und Sichtermann, H., **Römische Sarcophage**. 1982.

Koyunoğlu, O., "Bronzes from İzmit", **Annals of the Archaeological Museum of İstanbul** 6: 85 - 96, 1953.

Kraus, Th. und Matt, L. V., **Pompeji und Herculaneum**, 1970.

Kriseleit, I. und Zimmer, G., **Bürgerwelten Hellenistische Tanfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jh.** Mainz am Rhein. Philipp Von Zabern. 1994.

Kühnel, H., "Tiara", **Bilwörterbuch Der Kleidung und Rüstung. Vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter**. Ed.: H. Kühnel, Stuttgart, 1992.

Lambrechts, P., **Attis : Van Herdersknaap tot God**. Brussels, 1967.

Lambrechts, P., **Attis en het feest der Hilarien**. Amsterdam, 1967.

Lancellotti, M. G., **Attis. Between Myth and History: King, Priest and God**. Leiden, Koninklijke Brill, 2002.

Lane, E. N. "A Re - Study of the God - Men, Part I: The Epigraphic and Sculptural Evidence", **Berythus** 15: 5 - 58, 1964.

Lane, E. N., "The Name of Kybele's Priests the Galloi", **Kybele, Attis and Related Cults: Essays in Memory of M. J. Vermaseren**: 117 - 134, 1996.

Lequenne, F., **Galat'lar**. Çeviren: S. Albek. Ankara, 1991.

Lullies, R., **Griechische Plastik**. 1960.

Maepheron, I. W., **New Evidence for the Historical Geography of Galatia**. Cambridge, 1958.

Macridy Bey, Th., ve Picard, Ch., "Attis d'un Metroon (?) de Cyzique", **BCH** 45: 436 - 470, 1921.

Magie, D., **Roman Rule in Asia Minor to the end of the third century after Christ I - II**. Princeton, 1950.

Mansel, A. M., "Bericht Über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1957-1972", **Archologischen Anzenger** I: 57 - 81, 1975.

Marbach, M., "Manes", **RE** XIV / 1: 1050 - 1059, 1928.

Mau, A., "Anaxyrides", **RE** I: 2100 - 2101, 1894.

Melsin, M., "Agdistis Ou L'Androgynie Malséante", **Hommages à Maarten J. Vermaseren**, Ed.: M. B. De Boer ve T. A. Eldridge, 1978.

Mendel, G., **Catalogue des figurines grecques de terre cuite**. Constantinople, 1908.

Mendel, G., "Catalogue des Monuments grecs, romains et byzantins du musée de Brousse", **BCH** 33: 245 - 435, 1909.

Mendel, G., **Musées Impériaux ottomans. Catalogue des Sculptures grecques, romaines et byzantines I - III**. Constantinople, 1912 - 1914.

Merker, G. S., **Corinth. The Sanctuary of Demeter and Kore, Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods**. New Jersey, Princeton, 2000.

Milik, J. T., **Recherches d'Épigraphie proche-orientale I. Dedicaces faites par les dieux**. Paris, 1972.

Mitchell, S., **Anatolia Land, Men and Gods in Asia Minor I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule II: The Rise of the Church**. Oxford, 1993.

Mollard Besques, S., **Catalogue raisonné des figurines et bas-reliefs en terre-cuite grecs et romains. III. Epoque hellenistique et romaine, Grèce et Asie Mineure**. Paris, 1972.

Naumann, F., **Die Ikonographie Der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst, Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 28**. Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, 1983.

Naumann, R., "Das Heiligtum der Meter Steunene bei Aezani", **Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts** 17: 218 - 247, 1967.

Nilsson. M. P.. **Geschichte der griechischen Religion**. Munich, 1950.

Noll, R.. **Das Inventar des Dolichenusheiligtums Von Mauer an der Url**. 1980.

Orel, E. V., "Phrygian Religion and Rituals, Indo-European and Non-Indoeuropean Components", **Orpheus** 11: 107 - 109, 1998.

Oppermann, H., "Taurobolia", **RE** IX: 16 – 21, 1984.

Overbeck, J., **Griechische Kunst: Mythologie** 8. 1980.

Özbayoğlu, E., "İlk Çağ Anadolu Kültüründe 'Esrime'", **Türk Tarih Kongresi XII**: 227 - 240, 1994.

Özkaya, V., "Kuyulu Anıtlar ve Frigler'de Taurobolium, **Anadolu Araştırmaları** XV: 295 – 334, 1999.

- Paz de Hoz, M., **Die lydischen Kulte im Lichte der griechischen Inschriften**. Bonn: Rudolf Habelt GmbH, 1999.
- Pfuhl, E. und Möbius, H., **Die Ostgriechischen Grabreliefs I - II**. Mainz am Rhein. 1977 - 1979.
- Picard, C., "A Travers les Musées et les sites de l'Afrique du Nord", **Revue Archéologique** 27: 173 - 239, 1947.
- Plaisier, P. G. L., **Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la collection du musée national des antiquités à Leiden I - III**. Leiden, 1979.
- Pottier, E., **Diphilos et les Modelleurs de terres cuites grecques**. Paris, 1909.
- Pottier, E. et Reinach, S., **La nécropole de Myrina I - II**. Paris, 1887 - 1888.
- Preller, L. und Robert, C., **Griechische Mythologie I**. 1894.
- Raeder, J., **Priene. Funde aus einer griechischen Stadt**. Berlin: Mann Verlag, 1984.
- Ramsay, W. M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**. Çeviren: M. Pektaş. İstanbul, 1960.
- Rapp, W., "Attis", **Lexikon der griechischen und römischen Mythologie**. Ed.: W. H. Roscher, 1884 - 1886.
- Ridder, A., **Les bronzes antiques du Louvre**. Paris, 1913.
- Roller, L. E., "Hellenistic Epigraphic Texts from Gordion", **Anatolian Studies** 37: 103 - 133, 1987.
- Roller, L. E., "Phrygian Myth and Cult", **Source** 7: 43 - 50, 1988.

- Roller, L. E., **In Search of God The Mother. The Cult of Anatolian Cybele.** London, University of California Press, 1999.
- Romanelli, P., "Magna Mater e Attis sul Palatino", **Hommages in Jean Bayet.** Ed.: M. Renard ve R. Schilling, Brussels. 1964.
- Romano, I. B., **Gordion Special Studies II. The Terracotta Figurines and Related Vessels.** Ed.: G. K. Sams. Philadelphia, 1995.
- Salzman, M. R., "The Representation of April on the Calender of 345", **AJA** 88: 431 - 434, 1988.
- Sanders, G., "Kybele und Attis". **Die Orientalischen Religionen Im Römerreich,** Ed.: M. J. Vermaseren, Leiden, E. J. Brill. 1981.
- Schneider, R. M., **Bunte Barbaren – Orientalenstatuen aus forbigem in der römischen Repräsentationskunst.** Germany, 1986.
- Schwertheim, E. und Şahin. S., "Neue Inshriften aus Nikomedeia und Umgebung", **Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik** 24: 259 - 264, 1977.
- Schwertheim, E., "Denkmäler Zur Meterverehrung In Bithynien und Mysien", **Studien Zur Religion und Kultur Klainasiens, Festschrift für Friedrich Karl Dörner Zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976:** 791 - 832, 1978.
- Schwertheim, E., "Mithras seine Denkmaler und sein Kult", **Antike Welt,** 1979.
- Schwertheim, E., **Die Inschriften Von Kyzikos und Umgebung II.** 1983.
- Segall, B., **Katalog der Gold Schmiede Arbeiten. Athen Beraki Museum.** 1938.
- Seiterle, G., "Die Urform Der Phrygischen Mütze", **Antike Welt** 16 / 3. 2 - 12, 1985.

- Sevin, V., **Anadolu Tarihi Coğrafyası I**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.
- Showerman, G., **The Great Mother of The Gods**. Chiago, 1969.
- Simon, E., **Pergamon und Hesiod**. Mainz, 1975.
- Simon, E., **Die Götter der Römer**. Germany: Hirmer Verlag München, 1990.
- Simon, E., **Augustus. Kunts und Leben in Rom um die Zeitenwende**. München, 1986.
- Simon, E., **Die Götter der Griechen**. Germany: Hirmer Verlag München, 1998.
- Sivas, T., **Eskişehir – Afyonkarahisar - Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Struble, J., Lambrechts, P., Waelkens. M. ve Stoop, G.. “Les fouilles Pessinonte Le Tempe”, **AntC** 41: 156 - 173, 1972.
- Sybel, L. V., **Katalog der Sculpturen zu Athen**. Marburg, 1881.
- Sylloge Nummorum Graecorum. France 5, Mysie**. Paris, 2001.
- Şahin, N., **Zeus’un Anadolu Kültleri**. İstanbul, 2001.
- Şahin, M., **Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Takács, S. A., “Magna Deum Mater Ideaea, Cybele and Catullus’Attis” **Cybele, Attis and Related Cults, Essays in Memor of M. J. Vermaseren**, Ed.: E. N. Lane, Leiden: E. J. Brill, 1996.

Texier, C., **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi : 2.** Çeviren: A. Suat. Ankara, 2002.

Thompson, D. B., **Troy. The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period.** Princeton, 1963.

Töpperwein, E., **Terrakotten Von Pergamon.** Berlin, 1976.

Trümper, H., **Kriegerische Fachausdrücke im griechischen Epos.** 1950.

Turcan, R., **The Cults of the Roman Empire.** Çeviren: A. Nevill. Oxford, Cambridge, 1996.

Ulansey, D., **Mithras Gizlerinin Kökeni. Antik Dünyada Kozmoloji ve Din.** Çeviren: H. Ovacık. İstanbul, 1998.

Varinlioğlu, E., "The Phrygian Inscriptions from Bayındır", **Kadmos** 31: 10 - 20, 1992.

Vassileva, M., "A Few Notes on The Recent Phrygian Epigraphic Data", **Frigi E Frigio, Atti del I Simposio Internazionale, Roma Ottobre 1995**, Ed.: R. Gusmani, M. Salvini and P. Vannicelli, 1997.

Vermaseren, M. J., **The Legend of Attis in Greek and Roman Art.** Leiden, 1966.

————— **Cybele and Attis. The Myth and The Cult.** London, Thames and Hudson, 1977a.

————— **Corpus Cultus Cybelae Attidisque. VII. Musea Et Collectiones Privatae.** Leiden, E. J. Brill, 1977b.

- **Corpus Cultus Cybelae Attidisque. III. Italia - Latium.** Leiden, E. J. Brill, 1977c.
- **Die Orientalischen Religionen im Römerreich (EPRO 93).** Leiden, 1981.
- **Corpus Cultus Cybelae Attidisque. II. Graecia Atque Insulae.** Leiden, E. J. Brill, 1982.
- **Corpus Cultus Cybelae Attidisque. V. Aegyptus, Africa, Hispania, Gallia, Et Britannia.** Leiden, E. J. Brill, 1986.
- **Corpus Cultus Cybelae Attidisque. I. Asia Minor.** Leiden, E. J. Brill, 1987.
- **Corpus Cultus Cybelae Attidisque. VI. Germania, Raetia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Macedonia, Thracia, Moesia, Dacia, Regnum Bosphori, Colchis, Scythia Et Sarmatia.** Leiden, E. J. Brill, 1989.
- Vermaseren, M. J. und De Boer M. B., "Attis", **Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae III / 1 - 2: 22 - 45**, 1986.
- Von Aulock, S., **Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Mysien.** Berlin, 1957.
- Von Aulock, S., **Syylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Nachtrage II. Mysien, Troas, Aeolis, Lesbos.** Berlin, 1967.
- Von Geisau, H., "Attis", **Der Kleine Pauly Lexikon der Antike 2: 247 - 248**, 1979.
- Zgusta, L., **Kleinasiatische Personennamen.** Praq, 1964.